

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 54 * 2006 * ČÍSLO 1

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o. Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Michal Barnovský, Valerián Bystrický, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Ľudovít Haraksim, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Ján Lukačka, Richard Marsina, Pavol Petruf a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Hans Lemberg (Marburg), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malif (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Jazyková redaktorka: Otilia Škvarnová

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99, Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamе. Registr. č./7036

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, W – 8000 München, Germany.

© Historický ústav SAV, 2006

OBSAH

Metodológia – historiografia

Holec, Roman: „Neviditeľná ruka“ trhu alebo „všadeprítomné ruky“ manažmentu (k novým diskusiám a metódam na poli hospodárskych dejín)	3
---	---

Štúdie

Holotová - Szinek, Juliana: Prvá stepná ríša a jej význam v dejinách Eurázie	25
Fundárková, Anna: Spor palatína Pavla Pálffyho s ostrihomským arcibiskupom Jurajom Lippayom	45
Holák, Martin: Hlinkova slovenská ľudová strana a snahy o vytvorenie katolíckeho bloku v prvej polovici 30. rokov 20. storočia	63
Londák, Miroslav: Pohľady slovenských ekonómov na hospodárske postavenie Slovenska na prelome rokov 1967/1968	89

Rozhľady

Bednárová, Marcela: Slovanský kontext v spoločensko-politických postojoch Ľudovíta Štúra	105
--	-----

Diskusia

Dvořáková, Daniela: K niektorým problémom slovenskej historiografie II	121
Segeš, Vladimír: Ex factis nosce rem	123
Kováč, Dušan: K diskusií Dvořáková – Segeš	125

Recenzie

Kovács, B. István: Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban (Július Alberty)	126
Listy Jána Francisciho, 1, 2. (Vladimír Matula)	132
Slovensko v Československu 1918 – 1939 (Róbert Arpáš)	135
Šmigel, M. – Krúško, Š., Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946 (Miroslav Kmet')	137

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA KRONIKA

CONTENTS

Methodology – Historiography

- Holec, Roman: “The invisible hand” of the market or “the ever-present Hand” of management (On new discussions and methods in the field of economic history) 3

Articles

- Holotová - Szinek, Juliana: The first steppe empire and its importance in the history of Eurasia 25
- Fundárková, Anna: Palatine Paul Pálffy’s conflict with Archbishop George Lippay of Esztergom 45
- Holák, Martin: Hlinka’s Slovak People’s Party and efforts to create a catholic bloc in the first half of the 1930s 63
- Londák, Miroslav: The views of Slovak economists on the economic position of Slovakia at the turn of the years 1967/1968 89

Horizons

- Bednářová, Marcela: The Slavonic context in the socio-political views of Ľudovít Štúr 105

REVIEW – ANNOTATIONS – BIBLIOGRAPHY CHRONICLE

INHALT

Methodologie – Historiographie

- Holec, Roman: „Die unsichtbare Hand“ des Marktes oder „die allgegenwärtigen Hände“ des Managements (zu neuen Diskussionen und Methoden auf dem Feld der Wirtschaftsgeschichte) 3

Studien

- Holotová - Szinek, Juliana: Das erste Steppenreich und seine Bedeutung in der Geschichte Eurasiens 25
- Fundárková, Anna: Der Konflikt zwischen dem Palatin Paul Pálffy und dem Graner Erzbischof Georg Lippay 45
- Holák, Martin: Hlinkas Slowakische Volkspartei und die Bemühungen um die Bildung eines katholischen Blocks in der ersten Hälfte der 30er Jahre 63
- Londák, Miroslav: Ansichten slowakischen Ökonomen zur Wirtschaftslage der Slowakei um die Jahreswende 1967/1968 89

Rundschau

- Bednářová, Marcela: Der slawische Kontext in den gesellschaftspolitischen Haltungen Ľudovít Štúrs 105

KRITIK – GLOSSEN – BIBLIOGRAPHIE CHRONIK

METODOLÓGIA, HISTORIOGRAFIA

„NEVIDITEĽNÁ RUKA“ TRHU ALEBO „VŠADEPRÍTOMNÉ RUKY“ MANAŽMENTU (K NOVÝM DISKUSIÁM A METÓDAM NA POLI HOSPODÁRSKYCH DEJÍN)

ROMAN HOLEC

Holec, R.: "The invisible hand" of the market or "the ever-present hand" of management (On new discussions and methods in the field of economic history). *Historický časopis*, 54, 1, 2006, pp. 3 – 24, Bratislava.

Two independent camps have developed in the framework of economic history in recent decades. The so-called new economic history arose on the basis of neo-classical economic theory. It attributes a self-regulating role to the market and likes to work with quantitative approaches, so-called cliometry. The other current in economic history is called "business theory" and developed on the basis of neo-institutional economics. Its basic units of analysis are the company, the individual businessman or the management of a company. According to this view, not the market, but the internal organization of the company and the "visible hand" of the management are the main movers of economic growth. The study is concerned with the reflection of the two currents in Central European historiography, research into business elites and companies in Slovakia and the methodological challenges of some Hungarian works also concerned with Slovakia. *History. Methodology. Historiography.* "The invisible hand" of the market or "the ever-present hand" of management (On new discussions and methods in the field of economic history).

Hospodárske dejiny nepatria na Slovensku v posledných 15 rokoch medzi profilujúce a obľúbené historické disciplíny. Príčin je viacero – je to zdanlivá neatraktivnosť, skutočná vedecká a časová náročnosť, prozaické vydavateľské problémy, ale aj isté predsudky, ktoré sú reakciou na verbálne preferovanie spoločenskej materiálnej základne teóriou marxizmu-leninizmu do roku 1989. Je to zároveň slabá zakotvenosť tejto disciplíny na vysokoškolských i akademických pracoviskách, na ktorých sa po odchode viacerých odborníkov (A. Špiesz, J. Vozár, J. Mésároš, J. Faltus, J. Alberty a ďalší) už nenašli adekvátni nasledovatelia. Ak sa aj objavili mladší odborníci, venujú sa hospodárskym dejinám len okrajovo a popri iných témach. Oveľa dôležitejšou príčinou zaostávania je iná skutočnosť, a síce minimálna – presnejšie žiadna – teoretická pripravenosť. Práve tu treba vidieť najväčšiu bolesť slovenskej historickej vedy ako celku a príčinu, nie však ospravedlnenie jej zaostávania.¹ S pozitivistickým „zberom“ materiálu dnes už za hranicami Slovenska nemožno vystáčiť, i keď stále je ešte čo „zbierať“ a celé archívne fondy čakajú v slovenských a zahraničných archívoch na svojich bádateľov. Ak sa v niektorých

¹ HOLEC, R.: Historik a peniaze (alebo podiel peňazí na poľudštení historika). *Historický časopis*, 50, 2002, č. 1, s. 24 – 27.

oblastiach histórie ako vedy, napr. v politických, ale už podstatne menej v sociálnych dejinách dá prísť k produktívnym výsledkom, aj keď autor visí teoreticko-metodologicky vo vzduchu, v oblasti hospodárskych dejín to jednoducho nie je možné.

Exaktnosť disciplíny, súvislosť s ekonomickými a so sociálnymi procesmi a úzky vzťah k metodologickým a teoreticko-koncepčným východiskám neumožňujú pri vedeckom prístupe len hromadiť fakty, rovnako ani žiadny voluntarizmus pri narábaní s nimi a pri ich interpretácii. Odtiaľ pramení minimálny záujem o hospodárske dejiny a tu kdesi je dôvod, prečo sa dynamický svetový vývoj vo svojich trendoch a výsledkoch Slovensku vzdáľuje. Aj seriózný slovenský bádateľ na poli hospodárskych dejín totiž inklinuje k teoretickému eklekticismu, keďže si pri každej téme *ad hoc* vyberá najvyhovujúcejší komplex otázok a implicitne k nim aj teoretický model, ktorý má však ďaleko k profilujúcim trendom vo svete.

Predmetom tohto príspevku sú dva z viacerých prúdov, ktoré sa po niekoľkodesaťročnom vývoji sformovali v súčasnosti na poli hospodárskych dejín na kľúčové do takej miery, že úplne obsadili a obsadzujú medzinárodné konferencie a kongresy.² Žiaľ, na Slovensku sú viac-menej neznáme, hoci v susedných krajinách už majú aj svojich významáčov, ba i celé vedecké školy. Zaujímavé je, že oba prúdy stoja proti sebe a vyvíjajú sa vo vzájomnej konfrontácii a diskusii, ktorá ich obohacuje a prináša nové, neraz veľmi originálne výsledky. Takýto stav si v monopolne formovanej slovenskej historiografii, postavenej na vzorci „1 téma = 1 bádateľ“, nevieme predstaviť. Nehovoriac o tom, že umenie produktívne diskutovať si potom možno len ťažko osvojiť.

Prvý prúd sa označuje pojmom *new economic history* a zrodil sa v USA na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia na báze neoklasickej ekonómie. Odtiaľ táto nová paradigma výskumu začala svoju úspešnú cestu dejinami. Koncentrovala sa na makroekonomické otázky a jej základný východiskový bod je postavený na modeli, ktorý už zakladateľ klasickej ekonómie Adam Smith nazval „neviditeľnou rukou“ (*invisible hand*) trhu. Hnaciú silu v hospodárstve nevidia prívrženci tejto koncepcie vo sférach vládnej politiky, ale skôr v interferencii trhových vzťahov (*As Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nation*. London 1776).

V duchu neoklasickej ekonomickej teórie teda priznávajú trhu samoregulujúcu úlohu a to je rozhodujúca ekonomická funkcia. Trh riadi správanie sa individua a subjektívne motívy uspokojovania jeho potrieb. Jeho „neviditeľná ruka“ dokonca núti človeka konať v prospech všeobecného záujmu aj vtedy, keď sleduje výlučne vlastné, egoistické ciele. Podnikateľ je len subjektom reagujúcim na trh a podporujúcim jeho samoregulujúcu či samoliečebnú silu. *New economic history* pracuje s kvantitatívnymi prístupmi a formalizovanými modelmi. V rámci neho pôsobí viacero škôl, resp. smerov, ktoré sa odlišujú len prioritami vo svojej metodike.

² Základný problém tohto príspevku sformuloval na príklade maďarskej historiografie György Kövér v prácach KÖVÉR, Gy.: *Elmélet és módszer a legújabb gazdaságtörténet-írásban*. In: KÖVÉR, Gy.: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest 2002, s. 366 – 374, a KÖVÉR, Gy.: *A gazdaságtörténet-írás újabb útjai*. In: *Bevezetés a társadalom-történetbe*. Hagymányok, irányzatok, módszerek. Szerk. BÓDY, ZS. – Ö. KOVÁCS, J. Budapest 2003, s. 281 – 301.

Keď bol zakladateľ *new economic history* Robert William Fogel povolaný najprv na Harvard a roku 1993 dostal spolu s ďalším americkým matematizujúcim historikom Douglassom C. Northom Nobelovu cenu za ekonomiku, tento prúd ešte viac zmocnel a vygeneroval zo svojho lona pojmovo a metódami originálnu kliometriu, novú historickú vednú disciplínu, ktorej ambíciou je exaktne kvantifikovať nielen materiálne, ale aj spoločenské a ideové historické procesy minulosti.

Druhý prúd na poli hospodárskych dejín sa označuje *business history* a sformoval sa v 70. a 80. rokoch 20. storočia na báze tzv. neoinštitucionálnej ekonómie. Na rozdiel od predchádzajúceho jeho základnou analyzovanou jednotkou je podnik alebo individuum podnikateľa – ich prienikom je manažment podniku – a bádateľ sa pohybuje na mikroekonomickej úrovni. Nie trh, ale vnútorná organizácia podniku, podľa Alfreda D. Chandlera „viditeľná ruka“ (*visible hand*) manažmentu, je tým hlavným hýbateľom hospodárskeho rastu (*The Visible Hand. The Managerial Revolution in American Business*. Cambridge-London 1977).³

Na rozdiel od prvého prúdu jeho ideové zdroje siahajú hlbšie do minulosti a možno ich hľadať v nemeckej historickej škole. Gustav Schmoller považoval podnikateľa za zdroj akéhokoľvek hospodárskeho rastu, podľa Wernera Sombarta bol kapitalizmus dielom jediného, nad iných vynikajúceho muža. Sombart odmietal kolektivistický charakter podnikania i samovoľný vznik podnikania. Na začiatku vždy stála individualita s tvorivým činom opúšťajúcim vychodené koľaje a púšťajúcim sa na nové neznáme cesty. Rovnako Max Weber pokladal podnikateľa za akúsi rozbušku hospodárskeho rastu, upozorňoval na jeho mentalitu a jeho menšinový status, ktoré ho vydeľujú z masy.

V očiach Josefa A. Schumpetera sa podnikateľom stal dynamický a inovatívny jednotlivец, ktorý vyniká tvorivými nápadmi a schopnosťami. Zárukou dynamického hospodárskeho rastu boli permanentné inovácie – od nových technológií až po nové trhy, a to všetko prostredníctvom dynamických podnikateľov. Byť podnikateľom znamená byť vodcom s kreatívnym postojom. Podľa slovenského ekonóma Imricha Karvaša podnikateľom je ten, „*kto organizuje alebo dá organizovať výrobné faktory* (prácu, kapitál – R. H.) *v podniku na vlastné ekonomické riziko*“. V súčasnej dobe informačných technológií považuje Marc Casson podnikateľa za človeka, ktorý disponuje spoľahlivejšími informáciami a dokáže ich lepšie vyhodnotiť, interpretovať a dekodovať ako ostatní. Jeho úlohou je organizovať nielen výrobu, ale aj trh.⁴

Prvý prúd je inštitucionálne reprezentovaný organizáciou European Historical Economics Society (EHES), založenou roku 1991. Druhý reprezentuje European Business History Assotiation (EBHA), založená roku 1994. Obe stoja proti sebe vo vzájomnej konfrontácii, rozdiel je v prioritách a metódach, ale treba vidieť, že úplne oddeliť od seba ich nemožno. Tieto súperiace prúdy akoby pripomínali zápas profesionálneho šachistu s naprogramovaným vysokovýkonným počítačom. Kliometrici a *new economic history* sú v pozícii komputera – popierajú úlohu subjektívnych faktorov, narábajú s ideál-

³ Podrobnejšie HALMOS, K.: A nagyvállalkozás történeti elmélete. A. D. Chandler Jr. három munkája. Korall, 14, Budapest 2003, s. 117 – 134.

⁴ Podrobnejšie MYŠKA, M.: Rytíři průmyslové revoluce. Ostrava 1997, s. 16 – 20, a KARVAŠ, I.: Základy hospodárskej vedy. Bratislava 1999, s. 194.

ným stavom a ich matematické modely zohľadňujú s absolútnou presnosťou všetko, s výnimkou skúsenosti, intuície, emócií, ale aj chýb a omylov. A dejiny sú predsa plné pred-savzatí, plánov, projektov, ktoré z najrôznejších dôvodov nevyšli.

Business history v rovine podnik a jeho manažment musí, pochopiteľne, akceptovať trh a jeho pravidlá, i keď ich neabsolutizuje – možno exaktnosťou sa nevyrovná prvému prúdu, zato je viac poľudštený a bližší životu. Je ako špičkový šachista, ktorý môže poraziť stroj práve tým, čo sa nedá naprogramovať: citom, inštinktom, intuíciou. Aj preto je *business history* pre stredoeurópskeho historika príťažlivejší. Má to aj svoje logické dôvody, napr. fakt, že regulatívna úloha štátu v ekonomike bola v Európe tradične významnejšia, alebo skutočnosť, že hospodárske dejiny sú na univerzitách v USA a Kanade oveľa užšie spojené s ekonomickými a omnoho menej s historickými pracoviskami. Preto *new economic history* oveľa viac využíva teoretické modely ekonomických teórií, ekonomickú metodiku a kategórie, zatiaľčo *business history* je „historickejší“. Aj preto je školeným historikom oveľa bližší.

Skúsme si bližšie predstaviť, čo je pre oba tieto smery charakteristické. Ako sa spomenulo, pre *new economic history*, resp. kliometriu (pri dominancii ekonómov sa hovorí aj o ekonometrii), sú veľmi dôležité jazyk neoklasickej ekonómie, ako metóda matematické modely a ako základné východisko fungovanie trhu s jeho „neviditeľnou rukou“.⁵ Predstavitelia tohto prúdu si s obľubou kladú na prvý pohľad až absurdné otázky a exaktnými ekonometricko-štatistickými výpočtami dospievajú „v sklenkových podmienkach“ k mimoriadne zaujímavým odpovediam. Časť kliemtrikov sa pritom pohybuje v prostredí tzv. virtuálnej, teda neexistujúcej histórie a kladie si otázky, ktoré sa nazývajú kontrafaktuálne (čo by bolo, keby...).

Predstavitelia tohto prúdu radi vystupujú aj s otázkami takého typu, ktorými priam programovo búrajú ustálené mýty. V súvislosti s hospodárskym rozmachom USA sa napr. pýtajú, aká bola úloha otrokárskeho plantážu v hospodárskom vývoji USA. Výsledkom výpočtov R. W. Fogela a S. L. Engermana sú práce (*Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery*. Boston 1974) popierajúce význam otrockej práce pre americký ekonomický vývoj. Pritom ich cieľom pôvodne nebol výskum spornej otázky výnosnosti otrockej práce, ale kvalita materiálneho života otrokov. Podľa autorov životný štandard otrokov bol vyšší ako v prípade slobodných robotníkov. V knihe zhromaždili kvantum informácií o rodinnom živote a pracovnej etike otrokov, čo neskôr ešte prehľbil sám Fogel (*Without Consent or Contract: The Rise and Fall of American Slavery*. New York 1989).

Ďalším zdanlivo jasným problémom je, aký bol podiel železníc na hospodárskom vývoji USA. Klasická práca Fogela (*Railways and American Economic Growth: Essays in Interpretative Econometric History*. Baltimore 1964) si položila práve túto otázku, hoci v každej syntéze a učebnici sa mohli čitatelia dozvedieť o význame železníc pri naštartovaní, akcelerácii a dynamike hospodárskeho vývoja v USA. Fogel dal fiktívne zlikvidovať všetky železnice a začal sa hrať s výpočtami rentability jednotlivých ekonomických zón, pričom tovar dal prepravovať vozmi alebo riekami. Kde neboli rieky,

⁵ FOGEL, R. W.: The New Economic History: Its Findings and Methods. *Economic History Review*, 19, 1966, s. 642 – 651; HUNT, E. H.: The New Economic History. *History*, 53, 1977, s. 3 – 13.

buď sa postavili kanály alebo cesty, v prípade neefektivity celá zóna zanikla. Zložitými výpočtami, keď nechal fungovať trh vo fiktívnych USA bez jediného kilometra železnice a v reláciách k vtedajšiemu sociálnemu produktu, dospel k prekvapujúcemu výsledku, že zvýšené náklady by nepresiahli 5 % z hrubého národného dôchodku, čo bolo skutočne ohromujúco nízke zistenie. Hoci Fogelova práca medzitým vyšla v početných ďalších vydaniach a stala sa dnes už klasickým opusom, aj v najnovších amerických učebniciach dejepisu sa dočítame o význame železníc pre naštartovanie dynamického rozvoja americkej ekonomiky. Zmenilo sa len to, že v zozname literatúry nájdeme aj Fogelovu prácu stojacu v úplnom rozpore s predloženým textom.

Zrod kliometrikov zaregistrovala maďarská historiografia už v 70. rokoch 20. storočia. V prehľadnej príručke hospodárskych dejín z pera Györgya Ránkiho, azda najvýznamnejšieho maďarského historika hospodárskych dejín vôbec, nachádzame túto výstižnú prevzatú paralelu: „*Nové hospodárske dejiny... (new economic history)... sa predovšetkým v tom odlišujú od starých, že patria k rodine klasickej ekonomiky a nie k rodine historickej. Rozdiel je, žiaľ, veľmi dôležitý. Vzťah medzi oboma rodinami je síce lepší ako medzi Montekovcami a Kapuletovcami, manželstvo však do dnešných čias neprišlo na rad.*“⁶

Jedným z najznámejších svetových kliometrikov je v súčasnosti Američan maďarského pôvodu John Komlos. Prerazil predovšetkým knihou o hospodárskom vývoji v habsburskej monarchii (*The Habsburg Monarchy as a Customs Union*. Princeton 1983, neskôr vyšla aj po nemecky a maďarsky), ktorej prednosťou bolo, že na rozdiel od iných historikov skúmal Komlos hospodársky vývoj habsburskej monarchie nie izolovane v 1. alebo v 2. polovici 19. storočia, ale kontinuálne v priebehu celého 19. storočia s presahmi do obdobia osvietenského absolutizmu smerom nadol a do roku 1918 smerom nahor.⁷ Tento postup spolu s detailnými kvantifikačnými analýzami (zhrnutými v 103 tabuľkách) mu umožnil zaujať úplne nové a neštandardné stanovisko okrem iného aj k sociálno-ekonomickým výdobytkom revolúcie, lebo len na pozadí dlhodobého vývoja mohli vyniknúť, resp. v kontexte zaniknúť jednotlivé (údajné) medzníky.

Novátorský prístup podčiarknutý exaktnými výpočtami a zohľadnením trhových vzťahov ho priviedol k presvedčeniu, že reformy v polovici 19. storočia (zrušenie poddanstva, obnovenie colnej únie) nepredstavovali nástup „nových časov“ a pre žiadny sektor ekonomiky neznamenali rozhodujúci obrat vo vývoji. Zrušenie poddanstva nebolo predpokladom na konkrétny, rýchlejší rozvoj ani v primárnom, ani v sekundárnom sektore. Prínos z emancipácie roľníctva vyčísluje z hľadiska rastových ukazovateľov vo vtedajšom poľnohospodárstve na biednych 1,5 %. Z ekonomického hľadiska teda nie je zrušenie poddanstva žiadnym medzníkom ani revolúciou zhora, ako sa mu často hovorí. Aj z tohto dôvodu ako industrializačnému impulzu v Uhorsku pripisuje Komlos oveľa

⁶ RÁNKI, Gy.: *Közgazdaság és történelem – a gazdaságtörténet választútjai*. Budapest 1977, s. 59 (ide o citát P. Temina).

⁷ J. Komlos v tomto diele zúročil výsledky viacerých predchádzajúcich štúdií, z ktorých možno spomenúť aspoň KOMLOS, J.: *Austro-Hungarian Agricultural Development 1827 – 1877*. The Journal of European Economic History, 8, Rome 1979, č. 1, s. 37 – 59, a KOMLOS, J.: *Economic Growth and Industrialization in Hungary 1880 – 1913*. Tamže, 10, Rome 1981, č. 1, s. 5 – 46.

väčší význam kapitálovým tokom z Rakúska a za základný predpoklad rozvoja uhorského poľnohospodárstva považuje rastúci dopyt po obilí, najmä zo strany Rakúska po roku 1828. Z toho mu vychádza, že Uhorsko nielenže nebolo svojím západným partnerom vykorisťované, ako sa to svojho času bežne uvádzalo, ale zo vzájomného spolužitia dokonca profitovalo väčšími výhodami, a to aj na úkor svojho rakúskeho partnera.

Podobný postoj zaujíma Komlos aj k utvoreniu colnej únie. Colné a predovšetkým obchodné obmedzenia pred rokom 1850 sa mohli síce považovať za nepríjemné a ťaživé, ale vzhľadom na stále klesajúce clá nepredstavovali pre Uhorsko väčšie znevýhodnenie. Odstránenie vnútornej colnej hranice prinieslo podľa Komlosových matematických agregátov Uhorsku v porovnaní so stavom pred rokom 1850 navyše tovary a služby v hodnote 7 miliónov zlatých. V porovnaní s hrubým sociálnym produktom 460 miliónov zlatých to predstavovalo čistý zisk v hodnote zanedbateľného 1,5 %, na rakúskej strane dokonca len 1 %, čo rádovalo činilo 8,1 miliónov zlatých. Ani cenový vývoj po zrušení colnej hranice nezaznamenal prudšie výkyvy, hoci obavy vtedajšej verejnosti boli práve v tomto smere najväčšie. Ba ani rozsah obchodnej výmeny nepriniesol v obchode Uhorska s dedičnými krajinami výraznejšie zmeny. Vzájomnú obchodno-ekonomickú komplementaritu oboch častí monarchie (tzv. pšenično-textilné manželstvo) dopĺňa a modifikuje vývoj celoeurópskeho hospodárskeho cyklu.

Vývoj trhovej ekonomiky, evidentný už pred rokom 1848, by si našiel podľa Komlosa sám spôsob, a to aj bez revolučného pozadia, ako sa zbaviť prekážok, keby to v skutočnosti ako prekážky pociťoval. V každom prípade tento názor opäť otvára otázku kauzálnej súvislosti, vzťahov medzi politickými zmenami a hospodárskym vývojom.

Na druhej strane podľa výpočtov kanadského historika Scotta Eddieho ťažilo prvé roky z ustanovenia colnej únie Rakúsko silnejším exportom do Uhorska a cenami presahujúcimi vtedajšiu európsku hladinu. Potom sa však situácia zmenila v prospech Uhorska. Eddieho záver je pozoruhodný – utvorenie colnej únie bolo druhým najlepším možným riešením, keď prvým bolo neutvorenie žiadnej colnej únie.⁸ Komlos je z hľadiska výhodnosti pre Uhorsko k colnej únii podstatne zhovievavejší, nič to však nemení na popretí jej významu z hľadiska kontinuity hospodárskeho vývoja.

Možno namietat, že popri statických treba rátať aj s dynamickými a dlhodobými efektmi reforiem revolúcie 1848 – 1849. Tie však podľa Komlosa nie sú vzhľadom na kontinuálne vývojové krivky, ním vypracované indexy (rakúskeho a uhorského) priemyselného a (uhorského) agrárneho vývoja, vôbec výraznejšie identifikovateľné, a to ani v porovnaní predmarcového a porevolučného vývoja. Americkému historikovi tak vychádza, že ani poddanstvo, ani colná hranica nepredstavovali podstatnú prekážku procesu modernizácie.

Vývojový rytmus rakúskej i uhorskej ekonomiky považuje už v období ponapoleonskej depresie za vyslovene moderný. Tak sa 19. storočie podľa Komlosových prepočtov začína rokom 1825, nie rokom 1850. Inými slovami, nástup modernizačného procesu v ekonomike celej monarchie, najmä však jej západnej časti, Komlos datuje už do 20.

⁸ Podrobnejšie EDDIE, S.: The Terms and Patterns of Hungarian Foreign Trade, 1882 – 1913. *Journal of Economic History*, 37, London 1977, s. 329 – 358; EDDIE, S.: Cui bono? Magyarországnak és a dualista Monarchia vedőampolitikájá. *Történelmi szemle*, 19, Budapest 1976, č. 1 – 2, s. 156 – 166.

rokov 19. storočia, pričom samotným výdobytkom revolúcie neprpisuje ani charakter príčiny zmien, ani rastového impulzu, ba ani zásadnejší ekonomický význam. V súlade s ďalšími historikmi pripisuje ekonomickému vývoju monarchie charakter trvalého postupného rastu s menej výraznými akceleračnými fázami, ktoré však nemajú charakter ani rostowovského štartu *take off*, ani gerschenkronského výrazného vzostupu *great spurt*.

V kapitole o industrializácii Uhorska Komlos popiera význam *gründerského* obdobia 1867 – 1873 a kladie dôraz na obdobie od konca 70. rokov ako na prvú vlnu intenzívnej industrializácie s vedúcim postavením potravinárskeho priemyslu. V závere hodnotí Uhorsko ako jednu z najúspešnejších krajín medzi hospodársky zaostalými krajinami Európy koncom 19. storočia, a to vďaka spoločnému trhu monarchie, prílevu rakúskeho kapitálu a účinným štátnym zásahom do ekonomiky.

Najkonštruktívnejším kritikom Komlosa je David F. Good. Ten sa vo svojej najznámejšej monografii (*The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750 – 1914*. Berkeley 1984, vyšla aj v nemčine) stavia k sociálno-ekonomickým výdobytkom revolúcie opatrnejšie a ich význam posúva skôr do polohy opatrení politických elít predísť nimi hrozbu ďalekosiahlych politických požiadaviek, resp. ich takýmto spôsobom úplne zablokovať. Inými slovami, sociálno-ekonomické reformy považuje za prostriedok stabilizácie sociálno-politických štruktúr štátu.

Napriek výhradám a vzájomným polemikám oboch historikov predstavuje Goodov prístup zaujaté pozície niekde medzi tradičným (ale v zmysle poznatkov najnovšej literatúry) a Komlosovým „provokujúcim“ stanoviskom. Good rovnako ako Komlos akceptuje očividný hospodársky vzostup monarchie najmä v posledných desaťročiach jej existencie a podľa jedného recenzenta v očividnej narážke na oba prúdy v hospodárskych dejinách „nerobí spoluzodpovedným za jej zánik ani hospodárske zlyhanie, neviditeľnej ruky rakúskeho kapitalizmu, ani spánok rakúskeho podnikateľského ducha“.⁹

Rakúski a českí historici zaujali ku Komlosovi rezervovaný postoj a ich opatrnosť vo formuláciách bola očividná. Napr. Franz Mathis sa sústredil na kritiku nie práve najšťastnejšieho Komlosovho tvrdenia, že hospodársky zaostalejšie regióny profitujú vo všeobecnosti zo spolužitia s vyspelejšími oblasťami. Len na základe vývoja česko-slovenských vzťahov v 20. storočí (alebo ďalších príkladov z tzv. tretieho sveta) vieme, že to nie je ani zďaleka také jednoduché. Mathis, protirečiac Komlosovi, poukazuje na to, že ak sa rozdiely medzi Uhorskom a Rakúskom v predvečer prvej svetovej vojny zmenšili, neznamená to, že spojenie s Rakúskom bolo rozhodujúcim vývojovým podnetom a nebolo práve pre Uhorsko brzdou.¹⁰

Wolfgang Kessler vyslovil výhrady voči tomu, že Komlos ignoruje význam politických medzníkov (1848, 1867) pre hospodársky vývoj a zložitost' dejín sa mu redukuje

⁹ Podrobnejšie EDDIE, S.: The Terms and Patterns of Hungarian Foreign Trade, 1882 – 1913. *Journal of Economic History*, 37, London 1977, s. 329 – 358; EDDIE, S.: Cui bono? Magyarorszáგ és a dualista Monarchia vedővámpolitikája. *Történelmi szemle*, 19, Budapest 1976, č. 1 – 2, s. 156 – 166.

¹⁰ *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 76, Stuttgart 1989, Heft 4, s. 585 – 586 (recenzent Franz Mathis).

na výpočty nákladov a úžitku.¹¹ Markus Cerman je voči Komlosovi podstatne critickejši. Vyčíta mu nezohľadnenie štrukturálnej zaostalosti monarchie a jej regionálnej diferenciácie. Aj preto sa s Komlosovými závermi nestotožnia, resp. nie bez výhrad, ani len historici uhorských, nieto ešte slovenských dejín – to je však už naša poznámka. Cerman upozorňuje na možnosť výkladu zrušenia poddanstva nie ako začiatku čohosi, ale ako kulminácie procesu presadenia sa kapitalistického poľnohospodárstva. Odmieta aj Komlosovo hodnotenie colnej únie a vyslovuje sa za dlhodobosť pôsobenia reforiem revolúcie 1848 a ich úzku súvislosť s procesom industrializácie. Cermanove tézy, hoci prijateľné, však bez adekvátneho exaktného materiálu strácajú vedľa Komlosa na svojej výpovednej hodnote a presvedčivosti.¹²

Z českých historikov uvidíme aspoň stanovisko Zdeňka Jindra, ktorý konštatoval, že marxistická historiografia dospela v diele Jaroslava Purša už skôr k rovnakým záverom, že totiž nie *take off* hypotéza, ale dlhodobý kontinuálny hospodársky rast habsburského súštatia bol predpokladom rozhodujúcich zmien.¹³ Zdeněk Jindra sa k recenzii Komlosa v nových podmienkach po roku 1989 ešte raz vrátil a v jej závere nepriamo uprednostnil Goodovu monografiu. Zámerné ignorovanie hospodárskej politiky štátu a národnostných konfliktov v hospodárskej rovine považoval, a právom, za zjednodušenie, ktorému potom padajú za obeť všetky zásadné zovšeobecnenia autora.¹⁴

Je zaujímavé, že maďarská historiografia sa dlho nevedela odhodlať verejne zaujať stanovisko ku Komlosovým záverom, ktoré sa medzitým citovali už v celom svete. Revolúcia je v maďarskom historickom vedomí, s malými výnimkami aj v historickej spisbe, stále čímsi posvätným, navyše kritika Johna Komlosa bola z viacerých ohľadov aj citlivou záležitosťou. A tak až po šiestich rokoch po vydaní uvedenej monografie vyšla v oficióznom časopise *Századok* recenzia z pera Györgya Ránkiho.¹⁵

Náhoda chcela, že vyšla bezprostredne pred jeho smrťou a stala sa tak symbolicky generačnou odpoveďou maďarskej historiografie Komlosovi – odpoveďou ránkiovskej elegantnou, ale tvrdou. Maďarský historik metodologicky nabúral mnohé Komlosove tvrdenia a v súvislosti so zrušením poddanstva konštatoval, že maďarská historiografia, a to od konzervatívno-nacionalistického prúdu cez liberálny až po marxistický „*právom považuje oslobodenie poddaných za jeden medzník vývoja, ale netvrdí, že by sa tým vyriešil vývoj uhorského poľnohospodárstva*“. Čo sa týka nastolenia colnej únie, Ránki odmieta ideu manželstva, v ktorom by Rakúsko trpelo pod papučou nenásytnej uhorskej manželky, hoci pripúšťa, že prednosti manželského spoložitia Uhorsko využilo lepšie. Od toho sa potom odvíja význam zrušenia vnútornej colnej hranice, rozhodne väčší pre Uhorsko ako pre Rakúsko a monarchiu ako integrálny celok.

¹¹ Österreichische Osthefte, 34, Wien 1992, s. 374 – 375 (recenzent Wolfgang Kessler).

¹² CERMÁN, M.: Von der Proto-Industrialisierung zur Industrialisierung? Kontinuitäten in der industriellen Entwicklung der Habsburgermonarchie. In: Hospodárske dejiny-Economic History, 21, Praha 1995, s. 311 – 354.

¹³ Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, Berlin 1990, Heft 1, s. 175 – 179 (recenzent Zdeněk Jindra).

¹⁴ Hospodárske dejiny-Economic History, 20, Praha 1992, s. 281 – 286 (recenzent Zdeněk Jindra).

¹⁵ Századok, 122, Budapest 1988, č. 3, s. 509 – 511 (recenzent György Ránki).

Ránki považoval rozsiahle Komlosove výpočty, matematické agregáty, ako aj indexy poľnohospodárskej a priemyselnej výroby za najprínosnejšiu časť celého diela, hoci zároveň spochybnil metodiku uvedených výpočtov. Odmietol napr. spoľahlivosť údajov z konca 18. storočia a kvantitatívnu porovnateľnosť 50-ročného obdobia pred revolúciou s dvadsaťročím po nej. Ak sa v prvých desaťročiach po revolúcii ešte len prekonávali ťažkosti spojené so zrušením poddanstva (nedostatok kapitálu, existencia rôznych prechodných foriem, napr. odrábania atď.), tak už v nasledujúcich desaťročiach dosahovalo ročné tempo rastu podstatne vyššie hodnoty. Rovnako ďalší originálny Komlosov záver, že obdobie po kríze v 70. rokoch 19. storočia sa stáva obdobím najvýznamnejšieho vzostupného ekonomického cyklu, je viac prekvapujúci ako presvedčivý.

Ránki kritizuje nerešpektovanie niektorých osobitostí východoeurópskeho agrárneho vývoja a odmieta názory Komlosa na absenciu textilného priemyslu v Uhorsku, ktorý mal z hľadiska industrializácie (protoindustrializácie) kľúčový význam. Komlosovo hodnotenie významu rakúskeho kapitálu pre hospodársky vývoj Uhorska považuje za precenené, ba niekedy až absurdné a protirečiacie vydarenej časti o kapitálovom trhu a formovaní úrokovej miery. Podľa Ránkiho bol v 2. polovici 19. storočia kapitál ešte pomerne opatrný voči priemyselným investíciám a omnoho viac uprednostňoval úpisy s fixným úrokom.

Skutočnosť, že Ránkiho recenziu možno považovať za generačnú výpoveď, do istej miery potvrdzuje ďalšia reakcia na Komlosa, a to z pera Györgya Kővéra, významného bankového historika strednej generácie. Vyšla v generačnom časopise novej vlny maďarských sociálnych vied *Budapesti Könyvszemle* (BUKSZ), či jeho anglickej verzii *Budapest Review of Books* a medzi riadkami rozsiahlej recenzie sa dali cítiť nepopierateľné sympatie ku Komlosovým záverom alebo aspoň k jeho odvahe s nimi vystúpiť a v dobrom zmysle slova provokovať.¹⁶ Kővér pritom upozorňuje na chyby v niektorých výpočtoch a vyslovuje stanovisko, že z jednostranného „*kategorialneho systému neoklasickej analýzy*“ sa treba preniesť „*do determinatívne ponímaného synchronného ducha hospodárskych, spoločenských a politických dejín, čím získame predtým nepredstaviteľnú slobodu na formulovanie nových myšlienok*“.

Význam tejto recenzie vzrastá v súvislosti s najnovšou syntézou maďarských hospodárskych dejín z pera strednej, resp. mladšej generácie historikov (*Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest 1996). Časť od revolúcie do prvej svetovej vojny pochádza práve z pera Gy. Kővéra a potvrdzuje, že konfrontácia s doteraz „posvätnou pôdou“ nebude pravdepodobne ani v Maďarsku v budúcnosti ničím nezvyčajným. Výklad nie je vôbec tradičný, využíva sa v ňom najnovší pojmový aparát a úplne nový prístup k téme, relativizujú sa v ňom viaceré doteraz nedotknuteľné axiomy a objavujú sa náznaky „kacírsky“ novej interpretácie.

Komlos je zakladateľom aj ďalšieho významného najprv podprúdu, v súčasnosti už samostatnej disciplíny – tzv. antropometrickej histórie. Jej výsledky demonštroval koncom 80. rokov na práci o závislosti výživy a ekonomického vývoja v 18. storočí (*Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy. An Anthropometric History*. Princeton/New Jersey 1989). Komlosovým cieľom bolo

¹⁶ KŐVÉR, Gy.: A magyar gazdaság-történet-írás régi útjai. BUKSZ, Budapest 1992, 2, s. 179 – 183.

ukázat závislost priemyselnej revolúcie od populačného vývoja. „*Populačný rast je teda bezprostrednou príčinou priemyselnej revolúcie,*“ znie jeden z jeho kľúčových záverov.¹⁷ Dokazuje to tým, že prírastok obyvateľstva viedol k zníženiu ponuky na potravinovom trhu, čo v jednotlivých regiónoch podnietilo priemyselnú tovarovú výrobu a predaj jej výrobkov. Hoci podobná situácia bola známa už aj predtým, až 18. storočie vytvorilo podmienky na prelomenie tejto maltuziánskej pasce.

K všetkým spomenutým záverom dospel Komlos na základe rozsiahlej analýzy a kvantitatívneho vyhodnotenia 150-tisíc údajov o telesných rozmeroch rakúskych regrútov, zachovaných z odvodov v 18. storočí. Zlepšenie potravinovej ponuky v 30. a 40. rokoch súviselo s dobrými žatvami a viedlo k nárastu obyvateľstva. Od polovice storočia naopak slabé úrody viedli k zníženiu ponuky na jedného obyvateľa. Túto tendenciu Komlos demonštruje na zhoršených telesných údajoch. Vďaka industrializácii sa na konci 18. storočia výživová báza opäť stabilizovala. Cestu k industrializácii museli kliesniť reformy Márie Terézie a Jozefa II. a tie vyvolalo práve zhoršenie hospodárskej situácie.

Mnohé formulácie a závery sú, pochopiteľne, diskutabilné (precenenie reforiem, podcenenie vnútornej dynamiky rastu obyvateľstva, zanedbanie vplyvu rastu obyvateľstva na rozvoj poľnohospodárstva). V každom prípade nová metodika sa stala podnetom pre ďalšie práce, v ktorých sa okolo Komlosa už sformovala ucelená historická škola.¹⁸ Predmetom výskumu sa stávajú otroci v Severnej Amerike (1720 – 1770), národná garda v Ohio (1850 – 1910), anglickí školáci (1900 – 1950) a iné kategórie, naopak s ľútosťou sa konštatuje, že chýbajú výsledky meraní trestancov odoslaných do Austrálie v 19. storočí.

Závislosť výživy a telesných mier nie je priamočiara a ovplyvňujú ju aj genetické predpoklady, chorobnosť, náročnosť fyzickej práce a pod. Fogel uvádza, že menšie telo spotrebúva menej energie, preto menší ľudia v stredoveku vykonávali prácu, ktorú by pri rovnakej spotrebe dnešný človek nezvládol. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že ľudia z vidieka boli urastenejší ako obyvatelia miest, na druhej strane to platilo aj pre bohatších a vzdelanejších v porovnaní s chudobnými a nevzdelanými. Rôzne kombinácie umožňujú rôzne interpretačné roviny. Napr. otroci v USA boli väčší ako ich rovesníci v Afrike, z čoho pre kliometrikov vyplýva otázka: Prečo?

Slabiny kliometrických úvah a postupov pramenia popri sporných otázkach v jednotlivých konkrétnych prípadoch vo všeobecnosti z dvoch nesprávnych premís. Kliometrici totiž pracujú s modelmi hospodárskeho rastu, ktoré boli izolované od politického a spoločenského vývoja. Pracujú so všeobecne platnými zákonmi – ako ich formuloval už Adam Smith a David Ricardo – , a hoci tie sú v skutočnosti ovplyvnené najrôznejšími faktormi, pre kliometrikov predstavujú „*model ideálneho stavu hospodárstva fungujúceho v ideálnych podmienkach voľného trhu*“.¹⁹ Ďalším ich ťažko obhájitelným metodíc-

¹⁷ KOMLOS, J.: Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy. An Anthropometric History. Princeton/New Jersey 1989, s. 222.

¹⁸ KOMLOS, J. (ed.): Stature, Living Standards and Economic Development. Essays in Anthropometric History. Chicago/London 1994; KOMLOS, J. (ed.): The Biological Standard of Living on Three Continents. Further Explorations in the Anthropometric History. Boulder/San Francisco/Oxford 1995.

¹⁹ IGGERS, G. G.: Dějepisectví ve 20. století. Praha 2002, s. 49.

kým predpokladom je tvrdenie, že kapitalistické hospodárstvo sa vyznačuje neustálym rastom a že proces hospodárskej modernizácie nevyhnutne vedie aj k modernizácii politickej, t. j. k spoločnosti voľného trhu a liberálnej demokracie.

Všetky ich východiskové tézy, teda aj tie na pohľad dynamické, sú v podstate statické – nepočítajúce s rôznymi efektmi, napr. v prípade železníc mimoriadne bohatými. Fogel musel vynaložiť heroické úsilie na to, aby zohľadnil všetky spätné i budúce väzby a mohol vyčarovať obraz Ameriky bez železníc. K takýmto závažným extrapoláciám a výpočtom však medzerovitý štatistický materiál 19. storočia nestačí. Navyše jeho scenáre sa považujú za anachronické, keďže otázka nikdy nestála, či stavať železnice alebo nie, ale kde ich stavať. Fogel sa bránil, že mu nešlo o konštrukciu alternatívy, ale o overenie hypotézy o prínose železníc k hospodárskemu rastu. Možno zovšeobecniť, že podobné formy konštrukcie alternatívnych dejín založené na testovaní hypotéz s pomocou rôznych matematických modelov majú tendenciu vychádzať z anachronických predpokladov.²⁰

V každom prípade možno vyrukovať so starými otázkami a uspokojovať sa s tradičnými odpoveďami len dovtedy, kým sa neštudujú takéto a iné provokujúce knihy. Každé podobné dielo, ak sa aj jeho výsledky ukážu byť nie najpresvedčivejšie, vyvoláva minimálne búrlivú diskusiu a každá takáto diskusia posúva prah poznania. Veď aj sformulovanie nových otázok môže byť podnetom na to, aby sa zanechali staré cesty a metódy.

Typické kliometrické, tzv. kontrafaktuálne otázky, ktoré by azda umožnili produktívne riešiť niektoré dlhodobé otvorené problémy, by mohli znieť: Čo by sa stalo s ekonomikou Uhorska, keby sa politicky oddelilo od Rakúska? Ako by fungovala ekonomika monarchie, keby nedošlo k roku 1918, osvedčila by sa jej proklamovaná životaschopnosť? Čo by sa stalo, keby sa menová reforma roku 1945 neuskutočnila pre slovenskú korunu v nespravodlivom pomere 1 : 1? Ako by sa vedelo Slovensko zaobísť bez vplyvov českej ekonomiky? Ako by sa vyvíjala česká ekonomika bez Slovenska? Odpovede na posledné dve otázky by nepochybne prispeli k osvetleniu ekonomickej roviny toľko politicky inštrumentalizovaného problému česko-slovenských vzťahov, kto na koho vlastne dopláca.

Práce kliometrikov zaplavené matematickými výpočtami odrádzajú subjektívne veľkú časť humanitne zameraných historikov (vrátane historikov hospodárskych dejín). Skutočnosť, že ku kliometrikovi patrí nerozlučne špičkový komputer nabitý najnovším softvérom, pôsobí zase neraz ako objektívna prekážka. „Poľudštit“, vysvetliť interpretačné možnosti a priblížiť metodiku kliometrie spôsobom *step by step* sa podujal prítazlivým a doslova školským spôsobom už spomínaný Scott Eddie v príručke postavenej na príkladoch z uhorských, resp. maďarských agrárnych dejín 19. – 20. storočia.²¹

Druhý analyzovaný prúd, *business history* alebo dejiny podnikania, podnikateľov a podnikov (firiem), mal svoje autorské i inštitucionálne korene už v 19. storočí. Tematicky sa najprv siahlo po období novoveku a ako objekt výskumu sa medzi pr-

²⁰ FERGUSON, N.: Virtuální dějiny. O „chaotické“ teorii minulosti. In: Virtuální dějiny. Historické alternativy. Praha 2001, s. 30 – 31.

²¹ EDDIE, S.: Ami „köztudott“ az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába. Budapest 1996.

vými manufaktúrami hľadal protopodnik, ktorý prešiel jednotlivými industrializačnými vlnami. V Nemecku prevažovali spočiatku makroekonomické prístupy a prvé dejiny podnikov mali desaťročia charakter oslavných „*festschriften*“ bez ambícií pracovať s pôvodným materiálom.

Rozhodujúcim impulzom k naštartovaniu skutočného vedeckého výskumu bola práca Richarda Ehrenberga z roku 1906 venovaná dejinám podniku bratov Siemensovcov. Je zaujímavé, že jedny z prvých teoreticky a metodicky na modernej úrovni prepracovaných dejín podniku pochádzajú z pera Jürgena Kocku a boli taktiež venované firme Siemens a jej podnikateľsko-správnym elitám. Rovnako zo 70. rokov pochádza Kockova práca o podnikateľoch ako sociálnej vrstve a ich úlohe v industrializácii Nemecka. V porovnaní s USA vykazovali biografie podnikateľov v nemeckom prostredí podstatne bohatšie tradície.

V USA mal vývoj trochu iné priority. Už prvé americké definície, v ktorých sa predmet *business history* označoval za „*the study of various factors in a business unit so managed as to yield a profit*“ (Norman S. B. Grass) s dominanciou obchodného podnikania alebo „*the study of the administration and operation of business in the past*“ (Henrietta M. Larson), zreteľne ukazovali na zameranie disciplíny a len pomaly a postupne niektorí autori prekračovali rámec jedného podniku či podnikateľa a smerovali k teoretizujúcim úvahám a širším zovšeobecneniam (1. rovina – firma a podnikateľ, 2. rovina – výrobné odvetvia, kolektívne biografie podnikateľov, 3. rovina – všeobecné tendencie hospodárskeho vývoja, problémy obchodného myslenia, zisku, prestíže, etiky a pod.). Takéto široké chápanie *business history* je aj v súčasnosti kľúčovým metodickým východiskom.²²

Dejiny podnikania, podnikateľov a podnikov (firiem) boli teda tak v USA, ako aj v západnej Európe čímsi úplne iným ako v marxistickej historiografii z minulosti známe dejiny závodov. Základný znak *business history* – význam manažmentu a jeho „všadeprítomných rúk“, skúmanie podnikateľských reakcií na všeobecné otázky hospodárskeho (ale aj politického) vývoja – je práve to, čo ho od „klasických“ kvázi marxistických dejín závodov odlišuje. Aj tie si uvedomovali rozdiely a úplne odlišné chápanie predmetu výskumu, lebo podľa nich „*hlavne v americkej Business History... sa preceňujú ekonomické a riadiace zložky podnikov a podnikateľov*“. Dejiny sa teda údajne idealisticky redukovali na činy „veľkých mužov“. Zatiaľ podľa dobového schematicky marxistického chápania „*dejiny závodov sú... dejinami pracujúcich más v ich najvlastnejšom prostredí – v prostredí práce. Stávajú sa dejinami obrovských pracovných kolektívov, ktoré významne ovplyvňujú celkový vývoj národného hospodárstva v krajine*“.²³

V 60. rokoch 20. storočia prišlo v Československu k pokusu prekonať dogmatické prístupy a vstúpiť do tvorivého dialógu so západoeurópskou vedou. Milan Myška ako nositeľ týchto snáh varoval pred prevládajúcou absolutizáciou spoločenskej a politickej stránky dejín závodov a volal po optimálnej proporcionalite jednotlivých faktorov vrá-

²² Podrobnejšie PIERENKEMPER, T.: Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse. Stuttgart 2000, s. 13 – 81.

²³ JÍŠA, V.: Píšeme dějiny závodů. Praha 1979, s. 16 a 22.

tane zahrnutia ekonomických problémov, zovšeobecňujúcej kontextovosti hospodársko-historickej mikroanalýzy podniku a komparácii jednotlivých výskumov.²⁴

V následnom období normalizácie nemohli hlasy o vzájomnom metodickom obohacovaní sa padnúť na úrodnú pôdu. Spätne sa síce pozitívne konštatovalo, že v polovici 60. rokov sa vo vtedajšom Československu údajne prekonalo úzke chápanie dejín závodov a takéto chápanie nebolo ničím iným ako „*porušovaním dialektickej jednoty politického, spoločensko-ekonomického a technického vývoja*“. Dospelo sa dokonca k poznaniu, že dejiny závodov „*musia byť skúmané ako neoddeliteľná súčasť hospodárskych, politických, regionálnych a celonárodných dejín*“. Všetko sa však okamžite dalo do adekvátneho ideologického rámca, keď sa vyslovila požiadavka hodná Maxima Gorkého: „*Najdôležitejšou úlohou dejín závodov je analyzovať a ukázať vývoj, obsah a formu triednych bojov v podniku vo všetkých ich vzájomných väzbách a ich pôsobenia v rámci celej zákonitosti spoločenského vývoja.*“²⁵

Nečudo, že v takýchto podmienkach sa do ideologicky inštrumentalizovanej kontra-pozície dostáva jednotlivec - podnikateľ (pred rokom 1989 s nepochybniteľným pejoratívnym podtónom ako ten, „kto bráni spoločenskému pokroku“) a pracujúce masy (pred rokom 1989 chápané ako rozhodujúci subjekt dejín a pokroku). Cieľ *business history* – podporovať historické vedomie a budovať pocit spolupatričnosti ľudí s ich podnikom a jeho vedením – sa interpretoval ako prejav buržoáznej ideológie so zámerom zlikvidovať alebo prinajmenšom zmierniť nepochybniteľný antagonizmus medzi dvoma spomínanými hlavnými triedami buržoáznej spoločnosti. Vedomá straníckosť sa vnímala ako prednosť, ako zaujatie sa za vec pokroku.

Dejiny závodov (podnikov) sa teda prioritne venovali zachyteniu vykorisťovaných a pracujúcich v nich, ich heroického boja pod vedením revolučnej strany, a to v zmysle klasickej tézy Maxima Gorkého, ktorý pracujúcich presviedčal, že nové dejiny závodov budú dejinami ich práce. Pohľad zdola (pracujúci) i zhora (strana) spôsobovali autorom problémy s vedeckosťou a orientovali ich jednostranne na prejavy sociálnej nespokojnosti a triedneho boja. Len postupne nachádzala miesto technická stránka podniku a jeho postavenie v kontexte celkového hospodárskeho vývoja. V súvislosti s niektorými hospodárskymi reformami sa zvýšila pozornosť venovaná napr. produktivite práce, v súvislosti s vývojom v historickej vede sa dostali na program dňa aj otázky každodennosti. Len zriedka sa však opúšťali hranice vlastného podniku a isté formulačné a koncepčné obmedzenia spôsobovalo okrem ideologických bariér aj historické (teda neekonomické) školenie väčšiny autorov. Problémy s podnikovými archívmi predstavovali samostatnú kapitolu.

Podobné nedostatky sa vyskytli aj v západonemeckej historiografii v začiatkoch tzv. *Firmengeschichte*; rovnako ako na Východe i tu sa nové trendy reprezentované prostredníctvom *new economic history* dlho stotočne ignorovali, postupne sa však tieto „detské choroby“ odstraňovali a dnes tvoria dejiny podnikov a podnikania v západnej Európe legitímnu súčasť hospodárskych dejín s celým radom špičkových prác. Na Slovensku

²⁴ MYŠKA, M.: Studium dějin podniků v soudobé nemarxistické historiografii. *Historický časopis*, 15, 1967, č. 3, s. 404 – 405.

²⁵ JÍŠA, V.: c. d., s. 21 a 31.

uvedený posun nenastal. Naopak, stále – aj v súčasnosti – pociťujeme dôsledky dlhodobého ignorovania vlastných podnikateľov a podnikania, keď tieto témy patria k najzanebanejším v rámci spoločenských vrstiev, resp. spoločenských aktivít.

Podnikateľ bol novým prvkom v sociálnej štruktúre habsburskej monarchie 19. storočia. Bol predzvesťou vzniku občianskej spoločnosti a obdobia modernizácie, lebo úzko s nimi spájal svoju existenciu. Navyše bez týchto fenoménov si nemožno predstaviť ani proces industrializácie, ktorému dávali podnikatelia rozhodujúce impulzy. Ako podnikatelia mohli v podmienkach Uhorska fungovať príslušníci veľmi rôznorodých sociálnych vrstiev, čo súviselo aj so zaostávaním mnohých procesov a s pretrvávajúcimi reziduami feudalizmu.²⁶

Súdržnosť oboch polovicí monarchie (už spomínané tzv. textilno-pšeničné manželstvo) bola v období od roku 1850 až do rakúsko-maďarského vyrovnania väčšia ako kedykoľvek predtým, čo so sebou prinášalo aj čoraz mohutnejšie zakupovanie sa mnohých rakúskych a nemeckých šľachticov, ako aj podnikateľov v Uhorsku a zvlášť na Slovensku. Zväčša sa výhodne dostávali ku skonfiškovaným majetkom tzv. vlastizradcov, teda proticisárskym bojom skompromitovanej maďarskej šľachty.

V 50. rokoch 19. storočia prišla tzv. nová aristokracia, ktorá podnikala v poľnohospodárstve a pridruženej výrobe (Friesenhofovci, Offermannovci, Hönningovci atď.), ale aj skutoční moderní podnikatelia z Moravy, Rakúska alebo nemeckých štátov, ako cukrovárske fabrikantské rodiny Wehleovci, Welsovci, Bauerovci, Freyovci, Gersonovci, Lippmannovci, Stummerovci a podnikatelia v ďalších odvetviach priemyselnej výroby ako Schmidtovci (veľkogarbiari z Veľkých Bošian), Thonetovci (známi výrobcovia ohýbaného nábytku, ktorý si vybudovali továreň vo Veľkých Uherciach) a mnohí ďalší. Časť z nich sa dočkala nobilitácie alebo si jednoducho túto možnosť zakúpila.

Ako súbežca novej aristokracie, prichádzajúcej spoza hraníc, môže slúžiť tzv. komínová aristokracia, teda tradičná šľachta, ktorá namiesto tradičného konzumného spôsobu života vtláčala výraznú pečať vzhľadom regiónu a životu jeho obyvateľov tým, že vo veľkom ťažila nerastné bohatstvo a budovala priemyselné prevádzky. Na Slovensku spĺňala takúto predstavu najmä časť Andrassyovcov, Coburgovcov, niektorí Csákyovci, Pálffyovci a Zichyovci.

Obdobie od polovice 19. storočia do roku 1918 je z hľadiska výskumu podnikania a jeho protagonistov veľmi náročné, najmä vzhľadom na dynamický vývoj sociálno-ekonomického kontextu a veľké zmeny v podnikateľských podmienkach. To sa nemohlo neodraziť v rozdieloch sémantického chápania pojmu podnikateľ, ktorý v uhorských, resp. slovenských podmienkach neraz nadobúdal osobitné črty.

Charakteristický podnikateľ 19. storočia vstupuje do povedomia ľudí ako vlastník hospodárskeho podniku a kapitálu, navyše vybavený rozhodovacou právomocou. S týmito atribútmi však treba narábať opatrne. Vlastníka a právo rozhodovania v sebe stelesňoval každý živnostník, nie však napr. generálny riaditeľ podniku s 10-tisíc zamestnancami. Preto hoci výrobní riaditelia (dnešnými slovami manažéri) disponovali len rozhodovaním, čo nebolo málo, a hoci boli na druhej strane rovnako zamestnancami ako

²⁶ Podrobnejšie HOLEC, R.: Podnikatelia a podnikanie na Slovensku pred rokom 1918. Historické štúdie, 41, 2000, s. 165 – 174.

robotníci, aj ich treba považovať za podnikateľov. Bol to typ tzv. povereného podnikateľa, nositeľa istého sociálneho postu v hierarchii podniku.

Z podnikateľa vlastníka, resp. vedúceho výrobného podniku sa postupne vyvinul podnikateľ obchodník či veľkoobchodník a podnikateľ bankár. Ich neustály zápas o prežitie v konkurencii seberovných i väčších prevádzok, ako aj v konkurencii so zahraničím vyžadoval nasadenie, invenciu, kapitálové vstupy aj istú dávku dravosti, ba bezohľadnosti. Neraz sa preto démonizovali a zisk im bol zlatým teľaťom, pre ktoré boli schopní všetkého. Z podnikateľa sa stala organická súčasť, ba symbol spoločnosti založenej na trhových vzťahoch a rozhodujúcej moci peňazí. Na druhej strane sa zase démonizovalo súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov, ktoré bolo predpokladom každého podnikania. Postoj k nemu zo strany ľudí živiacich sa predajom svojej pracovnej sily upadával do rovnakého stereotypu, ako bol stereotypný obraz parazitujúcej šľachty zo strany rodiaceho sa kapitalizmu.

Slovenský podnikateľ spočiatku do podobných polôh neupadal. Paternalistický postoj k svojim zamestnancom bol preňho dlho charakteristický. Sám totiž vyšiel obyčajne z pozície živnostníka, malovýrobcu alebo maloobchodníka a bol typom vlastníka a podnikateľa v jednej osobe, lepšie povedané v jednej rodine, lebo rodinné podniky, charakterizované koncentráciou umu, podnikateľskej invencie a kapitálu, ale na druhej strane aj rozdelením práce a rizika, boli pre slovenské pomery typické. Táto typická podnikateľská genéza platí aj pre tzv. slovenskú podnikateľskú elitu. Išlo takmer výlučne o evanjelikov a dominovali medzi nimi predstavitelia Liptova, prípadne Turca, čo súviselo so sociálno-ekonomickým kontextom regiónu.

Vezmime si mikulášskych garbiarov Kováčovcov, Žuffovcov, Hubkovcov, Pálkovcov, Lackovcov a Droppovcov, ale aj rodinu Stodolovcov, ktorej záber bol podstatne širší, ďalej ružomerských Jančekovcov, Houdkovcov, no najmä Makovickovcov, ktorí prešli počas troch generácií od krajčírskoho majstra v prvej, na obchodníka v druhej, až po bankára a priemyselníka v tretej generácii. Pritom Ján Janček sa stihol už počas svojho života prepracovať zo stolárskeho tovariša na majiteľa najprv píly, potom zápalkárne a telhelne. Jeho synovia už dostali iné školenie – obchodnú školu v Kežmarku, obchodnú akadémiu v Budapešti, priemyselnú školu stavebnú v Grazi, prax v Antverpách a Pittsburghu. Aj vzťah k robotníkom už bol oveľa formálnejší a neraz rovnako bezohľadný ako kdekoľvek inde.

Ak bola v slovenskej spoločnosti podnikateľská vrstva pomerne úzka, bol to nepochybne dôsledok nepriaznivého sociálnopolitického vývoja a nekompletnej sociálnej štruktúry. K dispozícii je dostatok príkladov na to, že v priaznivejších podmienkach v zahraničí sa presadil na podnikateľskom poli celý rad Slovákov, ako bol Rudolf Krupec a drotárski podnikatelia v Rusku, Gabriel Polóni a Jozef Capko v Rumunsku, posledný spolu so Samuelom Zachejom aj v Bulharsku, Országhovci vo Varšave, Kornel Stodola vo Viedni a mnohí väčší či menší podnikatelia v USA (Peter Vítázoslav Rovnianek, Michal Bosák a pod.).

Podnikateľ 19. storočia je trochu odlišný od našich predstáv, predovšetkým svojou etikou, kolektívnymi normami správania, veľmi rozdielnymi prejavmi spoločenskej prestíže a politického vplyvu. Rozlišujeme niekoľko základných typov podnikateľov:

1. Podnikateľ živnostník má svoje korene často v novovekom cechovom remeselníctve a jeho existencia závisí od prijatia tzv. živnostenského zákona a podmienok na získanie koncesie. Ide o veľmi široký typ podnikateľa, vzhľadom na prevládajúci remeselnícko-roľnícky pôvod pre Slovensko najcharakteristickejší. Tento typ žije, niekedy živorí, brániac sa industrializačnému procesu, a inokedy je likvidovaný jeho dôsledkami. To je osud brezovských garbiarov, drotárov z Trenčianskej stolice a Spiša, gemerských povozníkov atď.

Podobné kategórie zostali typické pre najzaostalejšie oblasti Uhorska až do roku 1918 (napr. sikulské územia v Sedmohradsku), keď vystupovali ako výluční nositelia zárodočných foriem podnikania a skromnej akumulácie kapitálu a bránili sa konkurencii a vplyvom zvonku. Likvidovala ich nielen železnica, ale aj slovenskí podomoví obchodníci.²⁷

Niektorými svojimi funkciami prežila táto kategória podnikateľov aj industrializáciu, najmä opravársko-servisnými a inými činnosťami, náročnými na ručnú prácu. Rozoznávame 3 typy takéhoto živnostníka: maloobchodníka, remeselníka špecialistu a ako najmladšiu kategóriu servisno-dodávateľskú, ktorá neraz presahuje do terciárnej sféry a hraničí s najnižšou kategóriou podnikateľov.

Väčšina slovenských podnikateľov vyrástla z tohto remeselnícko-živnostníckeho typu (Makovickovci, Stodolovci) alebo priamo z roľníckych rodín. K zvýšeniu ich sociálneho statusu, resp. k sociálnemu skoku im niekedy dopomohlo dedičstvo (Žigmund Pauliny-Tóth) alebo výhodný sobáš (Emil a Kornel Stodolovci, Ján Nepomuk Bobula).

Z uvedenej kategórie podnikateľov boli najvýznamnejší obchodníci ako najpočetnejšia (ich počet sa odhadoval na 400-500) a najsolventnejšia podnikateľská vrstva slovenskej spoločnosti. To si uvedomovala aj politická elita a v súvislosti s novoprijatým programom Slovenskej národnej strany z roku 1913 a s novokonštituovaným „kupeckým odborom“ strany sa vyvinulo úsilie vymaniť obchod na Slovensku spod vplyvu neslovenského kapitálu a združiť ho do celonárodnej organizácie obchodníkov.

2. Podnikateľ vynálezca bol známy nie podnikom, ale originálnymi výrobkami, z ktorých profitoval. Napr. Peter Markovský, ktorého patentovaná „matematická formula“ stála pri zrode krupinskej sudodielne roku 1872, prvého slovenského účastinného podniku, alebo Jozef Pozdech, vyučením kováč, ktorý získal slávu a podnikateľský úspech svojimi početnými zlepšovákmi a vynálezmi. Sprevádzali ho patenty, ocenenia na svetových výstavách, početné rady a vyznamenania.
3. Podnikateľ vlastník kapitálu – tí väčší nadobudli význam pri úverovaní štátu (židovský element), menší sa uplatnili najmä po vzniku účastinných spoločností, kde sa mohli stať majiteľmi balíka účastín a prostredníctvom dozorných rád získať rozhodujúce pozície pred samotnou prácou a duševnou riadiacou činnosťou (väčšie ako v súčasnosti, keď sa ich podnikateľské postavenie úplne stráca).

²⁷ ARATÓ, E.: K hospodárskym dejinám Slovenska od r. 1849 do 1900. I. Historický časopis, 1, 1953, č. 2, s. 248 – 249; PÁL, J.: Városfejlődés a Székelyföldön 1750 – 1914. Csíkszereda 2003, s. 196 a nasl., najmä však s. 233.

Na Slovensku to bol príklad Matúša Dulu, bratov Jesenských a ďalších. Vo všeobecnosti boli však na Slovensku účastiny podnikov a bánk, najmä slovenské, rozptýlené v rukách podstatne väčšieho množstva malých vlastníkov, z ktorých to nerobilo ani kapitalistov, a tobôž nie podnikateľov.

4. Podnikateľ správca, či moderne manažér, nemal vlastnícky vzťah k výrobným prostriedkom ani kapitálové riziko, ale jeho podnikateľské správanie bolo nespochybniteľné. Spĺňali ho už správcovia veľkostatkov, neskôr inžinieri, výrobní a technickí riaditelia. Vzhľadom na možnosti vzdelania plnili tieto úlohy zväčša cudzinci – Rakúšania, Nemci, Česi, v slovenských podnikoch však takmer výlučne Česi (napr. Jozef Houdek, Tomáš Nečas, Jan Halla, Leopold Vališ, Karel Kulich, Fridolín Vogt, Břetislav Věšín, František Matějček). Českí inžinieri a technické kádre sa dostávali do slovenských účastinných podnikov súbežne so vstupom českého kapitálu. Postupne, hoci oveľa ťažšie, sa však presadzovali aj Slováci, zväčša absolventi obchodných akadémií Milutin Križko, Konštantín Hurban, Jozef Capko, Žigmund Pauliny-Tóth a ďalší.

S nevôľou sa medzi Slováckmi stretávala prítomnosť českých odborníkov a úradníkov, lebo jednak im obsadzovali miesta, jednak ich vplyv a slovo v správnej rade alebo vo výkonnom výbore boli podstatne väčšie ako len hlas, ktorým disponovali. Nakoniec ich platy vysoko prevyšovali platy slovenských kolegov.

Novou profesijnou vrstvou v slovenskej spoločnosti sa na prelome 19. a 20. storočia stali správcovia a zakladatelia bánk, ako aj bankoví úradníci.²⁸ Súbežne s početným vzrastom slovenských bánk sa z ich úradníkov, resp. zamestnancov, v priebehu niekoľkých rokov sformovala po kňazoch a učiteľoch početne najsilnejšia zložka v rámci inteligencie, porovnateľná s obchodníkmi.

Vzhľadom na významný, ba dominantný zástoj inteligencie v slovenskom národnom hnutí to kladlo na nich veľké nároky. Na poslednej, štvrtej porade slovenských bankových úradníkov v Martine roku 1912 sa napr. zúčastnilo okrem hostí z Čiech a USA vyše 150 domácich účastníkov a jeden z najlepších znalcov slovenského peňažníctva Július Markovič odhadoval počet bankových úradníkov (vrátane vedenia), resp. zamestnancov slovenských bánk na päť stovák.

5. Podnikateľ totožný s vlastníkom podniku bol typický skôr pre neslovenské podnikanie na slovenskom území a stal sa doménou Nemcov a Rakúšanov, domácich i nových podnikateľov, ako napr. spomínaní Thonetovci a Stummerovci na hornej Nitre. Predovšetkým židovský element (Popperovci, Löwovci), prichádzajúci na Slovensko najmä zo západu monarchie, vlastnil a viedol neraz veľké podniky, stojac lojálne voči štátu, ba často v jeho bezprostredných službách. Utváral sa ďalší charakteristický stereotyp, ktorý neskôr nadobudol negatívne, ba tragické sociálne dôsledky.

K posledne uvedenému typu podnikateľov sa radia aj najvýznamnejšie slovenské rodiny – Makovickovci, Stodolovci, Jančekovci, Országhovci, Houdekovci a pod. Popri ich plebejskom pôvode sa postupne sformovali do niekoľkých generácií

²⁸ HOLEC, R.: Slovenský bankový úradník na prelome 19. a 20. storočia (Aristokrat alebo nádenník?). In: Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. Bratislava 2000, s. 13 – 36.

podnikateľského rodu a svojím postavením zohrávali významnú úlohu aj v meste a regióne, a to nielen ako príslušníci mestských elít, ale aj ako iniciátori a meceni mnohých kultúrnych a politických aktivít. Tak nájdeme Stodolovcov vo všetkých slovenských podnikoch v Liptovskom Sv. Mikuláši a Makovickovcov alebo Houdekovcov zase v Ružomberku.

V súvislosti s etikou podnikania neboli vzťahy medzi slovenskými podnikateľmi vždy solidárne a konkurenčné postoje často dominovali pred idealisticky požadovanou spoluprácou a nacionálnou súdržnosťou. Najmä mikulášski podnikatelia neraz utvárali akoby opozičné politické centrum voči Martinu a ich bojkot i svojské obchodné praktiky pocítil napr. známy vydavateľ a publicista Karol Salva, ale i konkurenčné slovenské podniky z iných miest (napr. firma Ruman & Kolman – výroba remeňa zo Slovenskej Ľupče).

Niektoré z mikulášskych podnikateľských rodín sa do národných aktivít zapájali len v minimálnej miere a o ich povýšeneckosti a egoizme sa v slovenskej spoločnosti verejne hovorilo s výčitkou, že „každý len tomu zlatému teľaťu slúži“.²⁹ V jeho záujme išli neraz aj národné zretele stranou a uprednostnila sa spolupráca napr. s Popperovcami, známymi veľkokapitalistickými dravcami, ktorí okrem iného doslova drancovali obrovské plochy severoslovenských lesov, alebo s Löwovcami, významnými brnianskymi predstaviteľmi židovských podnikateľských kruhov. Nečudo, že slovenskí podnikatelia v Liptovskom Mikuláši balansovali trvale medzi dvoma mlynskými kameňmi – ich závislosť od štátnych objednávok spôsobovala značnú národnú slovenskú vlačnosť a ich malú angažovanosť v národnopolitických aktivitách, za čo boli predmetom trvalej kritiky zo strany slovenskej politiky.

Slovenskými podnikateľmi, resp podnikateľmi na Slovensku, sme sa zaoberali preto, lebo až po ich poznaní možno prikrčiť k charakteristike podnikania a podnikateľského ovzdušia. Najproduktívnejšou a súčasne najnáročnejšou metódou v súvislosti s podnikateľmi ako konkrétnou sociálnou skupinou je využitie biografickej metódy v jej najvyššom zovšeobecňujúcom štádiu tzv. kolektívnej (skupinovej) biografie.

Tak sú vybrané podnikateľské rodiny ako reprezentanti istých typov využité na metodické zachytenie procesov industrializácie či generačné biografie bankárov na zachytenie koncentračných procesov v peňažníctve a presahov do priemyslu. Rovnako ako sa formuje nepochybná kolektívna identita takejto skupiny, tak sa táto skupina vyznačuje aj charakteristickými mentálnymi postojmi, preto dejiny mentalít ako pomocná vedecká disciplína a jej metódy sú kľúčové pri akejkoľvek skupinovej biografii.

Na príklade tzv. *business history*, kde nie trh, ale manažment a podnikateľ tvoria kľúčové kategórie a bádateľ sa pohybuje na mikroekonomickej úrovni, je mimoriadne dôležitá predovšetkým analýza správania sa ekonomických elít, teda manažmentu. Tá si vyžaduje poznanie všetkých uvedených súvislostí, teda podnikových, kapitálových a trhových, no predovšetkým poznanie vlastných elít. Vzorom nám môžu byť niektoré materiálové analýzy podnikateľských dynastií z pera maďarských historikov (K. Halmos, Gy. Kövér, A. Pogány, K. Vörös) a nakoniec vydarený syntetizujúci pokus českých

²⁹ J. Ruman F. Houdekovi v marci 1901. Slovenský národný archív Bratislava, F. Houdek, kart. 4, inv. č. 115.

a moravských odborníkov zoskupených okolo Milana Myšku (*Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003).

Pri náročnom zbere dát využili autori oficiálne kompas, materiály obchodných a priemyselných komôr, rodinné a osobné fondy, podnikové archívy až po nekrológy a náhrobné kamene. Na vymedzenie podnikateľov si z celého radu pokusov zvolili kombináciu pozičnej definície B. Biermanna s klasickou funkcionálnou definíciou sformulovanou J. Schumpeterom a F. Redlichem a upravenou H. Kaelblem. Podnikateľmi sú podľa nej „osoby, ktoré zaujímajú v podniku najvyššiu formálnou autoritou vybavenú pozíciu... sú nositeľmi strategických rozhodnutí vnútri hospodárskeho odvetvia a... disponujú produkčnými faktormi ako ich vlastníci alebo poverení disponenti“.³⁰

Hospodárske elity v sebe skrývajú viacero výskumných rovín. Nás tradične asi najviac zaujíma národná identita, najjednoduchšie vyjadrené, ide o jej póly národná slovenská – národne vlašná (indiferentná) – neslovenská. Pritom, aby to nebolo také jednoduché, ani príslušnosť k posledným dvom, národne vlašnej a neslovenskej, neznamenala, že takéto osoby neprofitovali zo stereotypov hospodárskeho nacionalizmu. V stredoeurópskych podmienkach, a v slovenských zvlášť, je významné tradičné personálne prepojenie podnikateľských a politických elit, čo bolo evidentné až do roku 1948. Väčšinou išlo medzi politickými a podnikateľskými elitami o identické skupiny. Aj preto sú dôležitou oblasťou výskumu z hľadiska elit a „ich“ podnikov formálne i neformálne reprezentačné štruktúry (obchodné a priemyselné komory, podnikateľské a profesijné zväzy, správne rady podnikov, ale i politické strany).

Len málo zmapovanej problematikou je skutočnosť, že popredných predstaviteľov slovenskej politiky (M. Dula, V. Šrobár, A. Hlinka, M. Hodža a pod.) nájdeme v správnych radách mnohých firiem, v ktorých sa tantiémy mohli pohybovať až v šesťciferných číslach ročne. Ďalšou výskumnou rovinou je generačná kontinuita, viditeľná v prípade takých rodín, ako sú Makovickovci, Jančekovci, Stodolovci a pod., teda ide o pôvod podnikateľskej elity a rozdiely medzi jej generačnými úrovňami, najmä o zhodnotenie intelektuálneho a morálneho kapitálu. Vďaka diskontinuite stredoeurópskeho vývoja vymedzeného politickými medzníkmi ako 1918, 1938, 1939, 1945, 1948 a 1989 tu existuje celý rad limitov.

Druhou významnou rovinou pri *business history* sú dejiny podnikania a vlastného podniku, čiže, ako už bolo povedané, nie dejiny závodu. Podnik sa môže skladať z viacerých, ba mnohých závodov, a práve to je kameň úrazu. Na Slovensku bol dominantný, aj pod vplyvom regionálneho prístupu, aj vzhľadom na nízke ambície a náročný výskum, záujem len o konkrétny závod.³¹ Aj jednotlivé štatistiky totiž vykazovali predovšetkým závody, ale súvislosti medzi nimi, v zmysle personálnych a kapitálových väzieb, zostávali skryté. Ešte horšie je to pri prepojení s bankovými inštitúciami, kde taktiež môže dochádzať k skrytým vzťahom. Úverovanie priemyselných podnikov patrilo pritom

³⁰ MYŠKA, M. a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003, s. 7.

³¹ Istú výnimku predstavuje dnes už takmer nedostupná práca SUŠKO, L. – VANĚK, A.: *Z historie strojno-metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom*. Dubnica nad Váhom 1976.

k základným ekonomickým operáciám, vznik syndikátov odstraňoval konkurenciu a ovládal celé priemyselné odvetvia.

Izolovaný pohľad na závod predovšetkým ignoruje hospodársku politiku štátu. V prípade Uhorska ide pritom o kľúčovú požiadavku. Okrem industrializačného programu, tzv. priemyselných zákonov a usmerňovania kapitálových tokov disponoval štát aj ďalšími pákami na oživenie podnikateľských aktivít. Obchodný zákon z roku 1875 síce nepoznal inštitút komanditnej účastinnej spoločnosti ani inštitút tichého spoločníka, ale čo sa týka družstiev a účastinných spoločností, nastolil veľmi liberálny stav. Skúsenosti z krachu roku 1873 sa odrazili na pomerne dôsledných kontrolných princípoch (povinný prospekt, solidárne ručenie zakladateľov, podmienky pri registrácii, obligatórna dozorná rada a pod.), nebolo však potrebné štátne povolenie. Liberálny prístup panoval aj k zahraničným účastinným spoločnostiam, pričom podnikatelia z druhej polovice monarchie boli oproti cudzincom zvýhodnení. Hoci daňový systém vychádzal z rovnakých základov, zdanenie účastinných spoločností bolo v Uhorsku podstatne menšie, čo tiež predstavovalo významný rozvojový impulz. Zavedenie inštitútu spoločnosti s ručením obmedzením po prelome storočí bolo krokom zodpovedajúcim rovnako duchu, ako aj potrebám doby.

Na rozdiel od závodu sa podnik nemôže chápať izolovane, ale v štruktúrach odvetvia, regiónu, mesta, štátu, koncernových väzieb a kapitálových tokov. Pozrime sa na príklad bratislavského závodu Dynamit Nobel, ktorý sa v doterajších málopočetných domácich prácach vnímal izolovane, neprezentoval sa ako nepriama dcéra a jedno z kľúčových centier koncernu IG Farbenindustrie, nevidel sa v ňom ekonomický multinacionál, teda podnik s medzinárodným kapitálom a medzinárodnými väzbami, podnik s vlastnými dcérskymi podnikmi v strednej a juhovýchodnej Európe. Bez týchto súvislostí nepochopíme zámer lokalizácie Dynamitky v Bratislave, rakúsko-maďarské konflikty pred rokom 1918, strategický význam podniku a pod. Na jeho pôde sa zrážali záujmy nemecké, maďarské, slovenské, a česko (slovenské), komplikované židovským pôvodom väčšiny rozhodujúceho manažmentu.

Na základe týchto východísk je pre nás veľmi zaujímavá analýza správania sa ekonomických elit podniku so zreteľom na ich národnú identitu v historických peripetiách strednej Európy. Zisťujeme pragmatizmus voľby deklarovanej identity a stratégiu správania sa ekonomického multinacionála pod vplyvom tlaku geopolitickej situácie (vplyv prvej a druhej svetovej vojny, ako aj štátnopolitických zmien), pod vplyvom tlaku štátu (nostrifikácia, kapitálová repatriácia, medzinárodné väzby, nacifikácia, arizácia) a pod vplyvom verejnej mienky (antisemitizmus najmä v období zlomových medzníkov). Deklarovaná identita sa tak stáva produktom pragmatického sociálneho, resp. politického rozhodnutia.

Podstatou *business history* je teda mikroekonomický pohľad na podnik (akciový, komanditný, spoločnosť s ručením obmedzeným, družstevný, národný), ktorý sa chápe ako „základná funkčná a sociálno-organizačná jednotka hospodárskeho systému, ktorá v rámci špecifickej, utilitarnej formy delby práce produkuje tovar a poskytuje služby pre anonymný trh“.³² Ak však zotrváme iba v tejto rovine a všimame si vnútornú správu, fi-

³² JINDRA, Z. – SVÁTEK, F. – ŠTAIF, J.: Úvod do studia hospodárskych a sociálnych dejín. Praha 1997, s. 64.

nancie, ekonomiku, výrobu a technické vybavenie, odbyt, vlastnícke a výrobné pomery, pracovné podmienky robotníctva a zamestnancov, vystavujeme sa nebezpečenstvu, že s takýmto inštrumentáriom nevysvetlíme objektívne všetky historické zlomy, krízové javy a pod. Aj tu je významný prípad Dynamitky, ktorá v 30. rokoch 20. storočia v podmienkach diskriminácie zo strany štátu ani zďaleka nevyjadrovala dynamiku rastu slovenskej ekonomiky, a napriek tomu nemeckí akcionári trpezlivo čakali na príležitosť, pričom tu umŕtvlili značnú časť svojho kapitálu. Podnik bol svojím koncernom a kapitálovými väzbami dôležitým kľúčom k ovládnutiu chemického priemyslu v strednej a juhovýchodnej Európe. Rovnako atypicky sa Dynamitka správala počas druhej svetovej vojny, a to predovšetkým v dôsledku masívnych nemeckých investícií a istej nezávislosti od „zvyšku“ slovenskej ekonomiky.

* * *

Aby sa tento príspevok neskončil jasným víťazstvom *business history*, ktorá je pre nás a naše metodické stereotypy predsa len prijateľnejšia, spomeniem na záver dva príklady stredoeurópskeho, teda pre naše matematické schopnosti prítlačivejšieho využitia klometrického prístupu.

Prvý sa uplatnil v súvislosti s teóriou modernizácie, ktorá donedávna prežívala v tomto regióne renesanciu.³³ Maďarský geograf Pál Beluszky sa pokúsil o zachytenie stupňa spoločenskej modernizácie v Uhorsku na začiatku 20. storočia podľa dvanástich kritérií hospodárskeho, sociálneho, urbanizačného a kultúrneho charakteru. Na základe štatistických výpočtov a ich geografického rozloženia, na základe výpočtov centripetálnych (dostredivých) síl v súvislosti s mestskými centrami a centrifugálnych (odstredivých) síl v súvislosti s tradicionalizmom regiónov sformuloval štyri skupiny regiónov.

Po Budapešti ako hlavnom nositeľovi modernizácie v štáte (koeficient 100), pričom tento status sa dosiahol aj umelými impulzmi, tvorili druhú skupinu modernizačných zón tri regióny s „pozoruhodným stupňom modernizácie“. Z nich do západného Uhorska (koeficient 82,4) patrila Bratislavská a Komárňanská župa a centrálnu časť severného Uhorska (koeficient 75) tvorili Turiec, Liptov, Spiš, Gemer-Malohont a Abov-Turňa. Na čele tretej skupiny regiónov, s priemerným stupňom modernizácie, stál západ severného Uhorska (koeficient 62), tvorený župami Nitra, Tekov, Hont, Novohrad a Zvolen. Aj z tohto je zřejmé, aké významné postavenie v celoštátnom rámci zohrávalo teritórium Slovenska, prečo bolo aj z ekonomického hľadiska pre Maďarov v závere prvej svetovej vojny kľúčové, na rozdiel napr. od Sedmohradska, na ktoré v dôsledku okolností museli rezignovať.

Ďalším kompromisom medzi tradičným stredoeurópskym vnímaním hospodárskych dejín a ich matematizáciou s využitím moderných počítačových možností je práca – ako inak – maďarskej historičky Marianny Nagy, venovaná – opäť nie prekvapujúco – agrárnym dejinám Uhorska na začiatku 20. storočia. Nehlási sa k *new economic history*, kla-

³³ BELUSZKY, P.: The Spatial Differences of Modernisation in Hungary at the Beginning of the 20th Century. Pécs 2002.

die si tradičné otázky a postupuje tradičnými metódami, napriek tomu majú jej závery v podobe matematických a grafických modelov vysokú výpovednú hodnotu.³⁴

Podobne ako protirečenie medzi determinizmom na jednej strane a nepredvídateľnosťou, náhodou či vzburou voči kauzalite na strane druhej zostane aj spor medzi „neviditeľnou rukou“ trhu a „všadeprítomnými rukami“ manažmentu neuzavretý. Výpovedná hodnota oboch metodík v rámci hospodárskych dejín je však nespochybniteľná. Záleží na slovenských historikoch, ako ich tvorivo využijú a do akej miery dokážu nadviazať na už dosiahnuté výsledky pružnejšie reagujúcich susedných historiografií.

³⁴ NAGY, M.: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Budapest 2003.

ŠTÚDIE

PRVÁ STEPŇNÁ RÍŠA A JEJ VÝZNAM V DEJINÁCH EURÁZIE¹

JULIANA H O L O T O V Á - S Z I N E K

HOLOTOVÁ-SZINEK, J.: The first steppe empire and its importance in the history of Eurasia. *Histo-riický časopis*, 54, 1, 2006, pp. 25 – 44.

At the end of the 3rd century BC, the semi-nomadic tribal union of the Siung-nu, formerly also called the Eastern Huns, formed the first steppe empire. Numerous cemeteries and fortresses in the territories of modern Mongolia, Russia and China are evidence of the vast territorial extent of this great power and its well-developed foreign relations. Special chapters of various Chinese historical sources are devoted to the Siung-nu as a feared enemy or strong ally of the Han Empire. On the basis of accessible information, I have attempted to describe the history of the first steppe empire and uncover the causes of its origin and its sudden disintegration. The economic basis of this tribal union was nomadic pastoralism, but hunting, agriculture and metal-working were also significant. Trade also had special importance, because the commercial network of the Siung-nu extended from China through the whole of Central Asia. The mature social organization of the empire also developed from this way of life. The oldest steppe empire was a model for the Huns and other tribal unions, which influenced the history of Central Europe as bearers of this unique culture. History. General history. The first steppe empire and its importance in the history of Eurasia.

Prvú stepnú ríšu koncom 3. storočia pred n. l. vytvoril kmeňový zväz Siungnuov, kedysi nazývaných aj Východní Huni². V priebehu 2. storočia pred n. l. sa stala jednou z rozhodujúcich veľmocí v Ázii. V období svojho rozmachu dosahovala aj najväčšiu územnú rozlohu – jej dŕžavy sa tiahli od Altaja na západe po Mandžusko na východe, od sibírskych nížin na severe po Žltú riekú na juhu. Veľríša sa teda rozprestierala na území dnešného Mongolska, v severnej časti Číny, ako aj na juhosibírskych nížinách v dnešnej Ruskej federácii. Najstaršia spomedzi mnohých kočovných veľmocí či megaštátov, ktoré neskôr uzreli svetlo sveta približne na tom istom území – Sienpijská ríša (1. – 4. stor.), Východoturecký kaganát (6. – 9. stor.), Mongolské cisárstvo (13. – 14. stor.) a iné –, dŕžava Siungnuov vošla do dejín ako Prvá stepná ríša. Jej mocenské a hospodárske zriadenie položilo základy všetkých nasledujúcich ríš, ako príklad možno uviesť Džingischánovu armádu, ktorá doslova kopíruje vojenskú organizáciu Siungnuov.

¹ Keďže sa dejiny polokočovných kmeňov odohrávajú rovnako na území dnešnej Ázie ako aj Európy, je nemožné vyčleniť hranice ich ríš tak, ako to vnímame dnes, z hľadiska dvoch kontinentov. Preto sa z vedeckého hľadiska dá hovoriť jedine o Eurázii.

² Od počiatku výskumov venovaných stepným národom, t. j. od konca 18. a hlavne od konca 19. stor., sú kmene Siung-nu považované za predkov Hunov, a preto sú nazývaní aj Východní Huni. V mongolčine, čínštine a ruštine sa používa ten istý názov pre oba kmeňové zväzy: *Chünnü*, *Siung-nu* a *Gunny*. Táto teória však bola spochybnená v 80. a 90. rokoch 20. storočia pre nedostatok dôkazov o ich príbuznosti. Niektorí vedci, najmä mongolskí, napriek tomu doteraz vnímajú Siungnuov a Hunov ako jednotný celok. Na odlišenie dvoch ríš sa pre ázijský kmeňový zväz zaužíval čínsky názov Siung-nu, a nie Východní Huni. K problému príbuznosti Siungnuov a Hunov sa vyjadřím v tretej časti článku.

Mocensky veľmi pevný zväz sa hlboko zapísal do dejín Ázie a možno aj Európy, avšak nie slovom, ale „iba“ činom, keďže sa zatiaľ žiadne hmotné stopy po používaní vlastného písma nájsť nepodarilo. O to viac sa o Siungnuoch písalo v Číne, ktorá s vládcami severných stepí udržiavala veľmi blízke a dynamické vzťahy. Čínski kronikári tak vytvorili nenahraditeľný zdroj informácií o dávných obyvateľoch stepí, najmä Mongolska. Stále hľadáme nové možnosti využitia týchto prameňov na skúmanie obdobia sťahovania národov v Európe. Popri čínskych historických textoch³ venovaných Siungnuom hrá pri štúdiu ich dejín významnú úlohu aj niekoľko desiatok pohrebísk, sídel a pevností patriacich kedysi ich neporaziteľným bojovníkom. Zo všeobecných vedeckých diel⁴ o Siung-nu sa len veľmi málo zaoberá spoločenským a hospodárskym zriadením Prvej stepnej ríše na základe konkrétnych hmotných a písomných prameňov. Porovnávanie – možno i syntéza – archeologických a historických prameňov je prvým krokom k akémukoľvek hodnovernému výskumu tohto kmeňového zväzu a jeho prípadného vplyvu na Európu či dejiny Dunajskej kotliny.

V prvej časti článku predstavím písomné pramene a stručne spomeniem aj hmotné stopy existencie Siungnuov. Druhá časť bude venovaná historickému pozadiu vzniku stepnej ríše, jej vývoju a rozpadu. Pri opise Siungnuov, ako aj pri rozbere ich zahraničných vzťahov sa nemožno vyhnúť výletu do čínskych dejín, keďže vzťahy s Čínou majú pre Siungnuov veľký hospodársky i kultúrny význam a čínske kroniky sú zároveň jediným písomným prameňom k štúdiu ich spoločnosti. Tretia časť sa zaoberá vzťahom Siungnuov a Hunov a ich vplyvom na dejiny Eurázie.

* * *

Prvé písomné zmienky o kmeňoch Siung-nu sa v čínskych historických textoch objavujú už v polovici 3. storočia pred n. l. Najvýznamnejším prameňom však ostáva veľdielo slávneho čínskeho historika S'-ma Čchiena (145 – 86 pred n. l.), dvorného učenca a astrológa z obdobia vlády dynastie Západných Chanov (206 pred n. l. – 8 n. l.). V týchto časoch Siungnuovia, ktorí sa pre Čínu stali nielen obávanými nepriateľmi na bojovom poli, ale aj partnermi pri diplomatických rokovaniach, vzbudzovali veľký záujem čínskych⁵ vzdelancov. S'-ma Čchienove *Historické zápisky (Š'-ti)*⁶ sú najkolasálnejším

³ Rozboru a prekladu čínskych prameňov venovaných Siungnuom zasvätilo svoj čas viacero odborníkov, či už ruských, napríklad N. J. Bičurin a V. S. Taskina, alebo anglosaských, za všetkých možno spomenúť M. Loeweho, R. de Crespigniho a N. Di Cosma. Hĺbkovej analýze sa venovali čínski a japonski vedci, ale aj stredo európski vedci, napríklad český sinológ J. Průšek.

⁴ Kvôli informácii uvediem aspoň niekoľko najvýznamnejších prác: RUDENKO, S. I.: Kultura Chunnov i noinulinskí kurgany. Nauka, Moskva-Leningrad 1962; DI COSMO, N.: Ancient China and Its Enemies. Cambridge University Press, Cambridge 2002; LIN, G.: Siung-nu tchung-š'. Ren-min čchu-pan-š', Peking 1989; TWITCHETT, D. – LOEWE, M. (eds.): The Cambridge History of China, vol. 1.: The Ch'in and Han Empires. Cambridge University Press, Cambridge 1996; Mission archéologique française en Mongolie. Mongolie, le premier empire des steppes. Actes Sud, Arles 2003.

⁵ Pre obdobie dynastie Chan (206 pred n. l. – 220 n. l.), ako aj pre staršie obdobia dejín územia dnešnej Číny používam pre jasnosť textu názov Čína, čínsky, aj keď územná rozloha a iné aspekty cisárstva dynastie Chan sú súčasnej Číne dosť vzdialené. Dobový názov dynastie Chan je potrebné odlišiť od rovnomeného názvu hlavného etnika dnešnej Číny – Chanov.

⁶ S'-MA, Čchien: Š'-ti. Čung-chua šu-f'ü, Peking 1998. Vydanie v desiatich dieloch.

dielom čínskej historiografie – obsahujú totiž 120 kapitol či *t'üanov*, ktoré sú rozdelené aj tematicky, nielen chronologicky. Autor v nich zhrnul dejiny územia dynastie Chan od ich predpokladaného počiatku až po svoju dobu, čiže až po 1. storočie pred n. l. Veľkú pozornosť venoval aj okolitým národom a kráľovstvám, s ktorými čínski cisári viedli vojny alebo naopak uzatvárali mierové zmluvy. Prvej stepnej ríši je v tomto jeho diele zasvätená zvláštna kapitola, 110. *t'üan Rozprávanie o Siung-nu (Siung-nu lie-čuan)*. Zmienky o nich sa zároveň objavujú v mnohých iných častiach *Historických zápisov*, najmä v *Análoch dynastie Čchin' (Čchin pen-ti)*, ďalej v životopisoch slávnych generálov, ktorí viedli ťaženia proti Siungnuom, ako aj v 129. *t'üane Rozprava o hospodárstve (Chuo-č' lie-čuan)*. Druhým významným prameňom sú *Dejiny dynastie Chan (Chan-šu)*⁸, ktoré okolo roku 80 zostavili chanský historik Pan Ku (33 – 92) a jeho sestra Pan Čao, hlavne 94. *t'üan Rozprávanie o Siung-nu*, rozdelený na dve časti. Tretím dôležitým prameňom sú *Dejiny dynastie neskorej Chanov (Chou-Chan-šu)*⁹, dielo historika Fan Je (398? – 445). Hodnotné informácie o obchodných a hospodárskych vzťahoch dynastie Chan a severných kočovníkov obsahuje aj *Rozprava o soli a železe (Jen-tchie-lun)*, ktorej autorom je Chuan Kuan (1. stor. pred n. l.). Neskoršie dejiny kmeňov Siung-nu sú zachytené aj v *Dejinách troch ríš (San-kuo-č')*, *Dejinách dynastie Ťin (Ťin-šu)* i ďalších historických dielach.

Pri rozbere historických textov venovaných susedným národom chanského cisárstva je nutné mať na pamäti ideologický podtón a vedomie kultúrnej výnimočnosti čínskej civilizácie. Odjakživa boli ríše mimo jej hraníc považované z čínskeho hľadiska za čosi barbarské, divošské a krvilačné, a z nich v prvom rade džžavy Siungnuov. Ako v každom ľudskom spoločenstve, zdroje zla sa hľadali vždy u tých druhých, a tak sa Siungnuovia často stávali v očiach obyvateľov ríše Chan zodpovední za hospodárske krízy a boli vzorom nemorálnosti. Z tohto postoja, ktorý sa v čínskych dejinách periodicky opakuje, sa vyvinul sinocentrizmus¹⁰.

Druhým kameňom úrazu pri kritickom rozbere čínskych historických textov sú zdroje informácií. Vieme napríklad, že S'-ma Čchien veľa cestoval a osobne navštívil mnohé časti chanskej ríše, ale v krajinách obývaných Siungnuami pravdepodobne nikdy nebol. Poznatky o ich spôsobe života, kultúre a zvykoch získaval od viac či menej dôveryhodných spravodajcov a, samozrejme, aj od očitých svedkov.

S'-ma Čchienova kapitola *Rozprávanie o Siung-nu* sa podľa čínskej historiografickej tradície začína opisom dávnych predkov tohto zväzu. Prisúdiac barbarom praotcov, spríbuznených s legendárnou čínskou dynastiou Sia (2183 – 1752 pred n. l.), ich autor

⁷ Prvý cisár dynastie Čchin, ktorá vládla v období 221 – 206 pred n. l., je považovaný za zjednotiteľa viacerých bojujúcich kráľovstiev a za zakladateľa zjednotenej Číny. Jeho hrobka s početnou hlinenou armádou, ako aj Dlhý čínsky múr sú dodnes najpopulárnejšími symbolmi jeho panovania. Práve on udržiaval so Siungnuami veľmi dynamické vzťahy.

⁸ PAN, Ku: Chan-šu. Čung-chua šu-t'ü, Peking 1983.

⁹ FAN, Je: Chou-Chan-šu. Čung-chua šu-t'ü, Peking 1982.

¹⁰ Tento postoj bližšie predstavil M. SLOBODNÍK vo svojej vedeckej štúdií *Zahraničnopolitické kontakty dynastie Tchang a Tibetskej ríše* (od 7. do 9. storočia). *Historický časopis*, roč. 43 (1995), č. 4, s. 689 – 704.

zaraduje do čínskych dejín a tým ich približuje svojmu svetu, no veľmi odlišný spôsob života Siungnuov ostáva aj tak pre Chanov veľkou záhadou. S'-ma Čchien podáva prvý súvislý opis kočovného pastierstva: „[Siungnuovia] kočujú so svojimi stádami. Chovajú veľké množstvo koní, hovädzieho dobytku, oviec a kôz, menej často ťavy, somáre, mulice a muly, tátoše vznešených rás a malé divé kone. Premiestňujú sa za vodou a pastvinami, nemajúc stále obydlia, nestavajú mestá a neobrábajú pôdu, ale každý z nich má svoj vydelený pozemok. Neznali písma, zákony stanovujú ústne.”¹¹

Po opise základných a pre Číňanov aj najudivujúcejších črt Siungnuov sa S'-ma Čchien venoval podrobnému výkladu vzniku ich ríše, mocenskému a vojenskému zriadeniu nastolenému ich prvým významným panovníkom a histórii dŕžav Siungnuov, no hlavne ich vzťahom s dynastiou Chan. Text bol len s malými úpravami prevzatý Pan Kuom a zahrnutý do *Dejín dynastie Chan*. Dielo zachytáva spoločenský vývoj ríše Siung-nu až do roku 50. Fan Je založil svoj opis na oboch predošlých kronikách a zaznamenal predovšetkým rozpad ich ríše.

Hmotné pamiatky zväzu Siung-nu sa nachádzajú najmä na území dnešného Mongolska a v okolí jazera Bajkal, ale takisto aj na severe Číny, ojedinele až v Minusinskej nížine. Zatiaľ ich bolo objavených asi šesťdesiat, ale vzhľadom na veľmi obmedzené výskumy ich skutočný počet ešte nepoznáme. Najvýznamnejšími pamiatkami sú tzv. šľachtické pohrebiská v Mongolsku. Najväčšie z nich Gol Mod¹² zahŕňa asi 350 hrobiek dvoch kategórií: rozmerné stavby so štvoruholníkovou základňou a pohrebnou rampou (dĺžka 7 – 70 m) a menšie kruhové hrobky (2 – 15 m), pripojené k veľkým. Ľudové pohrebiská – je ich asi 40 – v Mongolsku a v severnej Číne obsahujú jednoduché štvoruholníkové hrobky s omnoho skromnejšou výbavou. Veľmi dôležitým predmetom štúdia sú pevnosti a opevnené sídla, ako napríklad Ivolga pri jazere Bajkal¹³. Nesú stopy usadlého obyvateľstva, živiaceho sa poľnohospodárstvom a remeselnou výrobou, no niektoré z pevností v Mongolsku mohli slúžiť výlučne na vojenské účely.

* * *

Pri pohľade na reliéf strednej a východnej Ázie, presnejšie dnešného Mongolska a Číny, môžeme jasne vyčleniť z geografického hľadiska dva druhy zemského povrchu: na severe nekonečné a často nehostinné pláne, pokrývajúce Mongolsko a čínsky sever, severozápad a severovýchod, na juhu a juhovýchode žirne nížiny, obopínajúce veľtoky: Žltú rieku (Chuang-che) a Dlhú rieku (Čchang-t'iang alebo Jang-c'-t'iang). Severným

¹¹ S'-MA, Čchien: Š'-t'i. Čung-chua šu-t'ü, Peking 1998, s. 2 879. Tvrdenie, že títo nekulturní ľudia nemajú písmo a naozajstné obydlia, nás nezaráža, lebo sa stáva istým klíšé pri opise nečínskych národov, najmä jazdcov či kočovníkov. Spoločenstvo bez písma sa v mysli Číňanov rovná zveri, pretože písmo je osnovou civilizácie. Zatiaľ sa žiadne dôkazy o existencii písma u Siungnuov nenašli, ale na tvrdenie o jeho úplnej neexistencii sa spoľahnúť nedá. Danú otázku môžu objasniť jedine ďalšie historické či archeologické objavy. Aj keď Siungnuovia nemali vlastné písmo, v istom období, ako neskôr uvidíme, pravdepodobne používali na svoje písomné zápisy čínske znaky.

¹² Mission archéologique française en Mongolie: Mongolie, le premier empire des steppes. Actes Sud, Arles 2003.

¹³ DAVYDOVA, A. V.: Ivolginskij archeologičeskij kompleks, časť 1: Ivolginskoje gorodišče. Fond Aziatika, Sankt-Peterburg 1996.

pláňam, ohraničeným na západe Altajským pohorím a na severe Sajanskými vrchmi, vládne kruté kontinentálne podnebie.¹⁴ K južnejšie položeným čínskym nížinám je nebo omnoho láskavejšie.¹⁵ Toto členenie sa odrazilo aj v zemepisných názvoch: nížiny medzi Dlhou a Žltou riekou dostali pomenovanie Centrálna planina (Čung-jüan) a severné pláne sú nazývané Veľká step (Ta-cchao-jüan).

Príroda takto do značnej miery rozhodla aj o osude obyvateľov oboch končín. V okolí veľtokov sa už od mladšej kamennej doby k životu hlásia veľmi dobre organizované kultúry založené na poľnohospodárstve umelo zavlažovaných polí.¹⁶ Aj keď najstaršie stopy poľnohospodárstva pochádzajú z Veľkej stepi,¹⁷ neskôr sa tu poľnohospodárstvo neudržalo a obyvatelia týchto končín boli nútení hľadať obživu v kombinovanom hospodárstve, založenom na love, sezónnom pestovaní rastlín a pastierstve.

Začiatkom druhého tisícročia pred n. l. na Centrálny planine žili rozvinuté štátne útvary bronzovej doby, s previtajúcou poľnohospodárskou a remeselnou výrobou: ríše dynastií Šang (17. – 11. stor.) a Čou (11. – 3. stor.).¹⁸ Na tomto území v tom čase už vyrastali ohromné palácové mestá s veľkolepými chrámami, v ktorých slúžil obrady kultu predkov ich panovník – hlava jednej z najvyspelejších starovekých civilizácií, ovládajúc už veľmi vypracované ideografické písmo.

Na Veľkej stepi v tom čase žili kmene lovcov, ktoré sa pravdepodobne venovali aj sezónnemu poľnohospodárstvu. Stopy trvalo obývaných aglomerácií z druhého tisícročia pred n. l. sú však len veľmi zriedkavé. Bronzová doba sa tu začala zrejme až okolo roku 1000 pred n. l. Kamennými svedkami tých čias sú tzv. jelenie kamene, ktoré sa objavujú na území Mongolska a Tuvy medzi 10. a 5. storočím pred n. l. Ide o stély zdobené vyrytými motívmi jelenov a zbraní, ktoré do značnej miery pripomínajú kultúry bronzovej doby, obývajúce Minusinskú nížinu: Karasuk a Tagar.¹⁹

Okrem nich existujú rôzne druhy pohrebísk, svedčiace o kultúrnej odlišnosti kmeňov danej zóny. Medzi 10. a 5. storočím pred n. l. sa medzi viacerými druhmi hospodárstva presadzoval najmä chov dobytka a koní, pravdepodobne privezených zo západu. Prvé stopy jazdeckta pochádzajú z Kazachstanu, odkiaľ sa toto umenie rozšírilo smerom na východ. S chovom stádovitých zvierat prichádzal aj nový spôsob života – pastierstvo a s ním spojené techniky chovu. Približne v polovici prvého tisícročia pred n. l. sa pastierstvo začalo spájať s kočovným spôsobom života a stávalo sa dôležitým zdrojom obživy obyvateľov stepí. Keďže sme zatiaľ len na úsvite bádania o dávnych dejinách stredoázijs-

¹⁴ S treskúcimi zimami, počas ktorých teploty dosahujú aj – 50 °C, a s horúcimi letami nad 40 °C. Priemerné teploty v januári sú – 15 °C a v júli 25 °C. Nebo je skúpe na zrážky (80 až 500 mm ročne), ale zato nešetří vetrom, ktorý neustále duje prevažne z východu, kde územie nie je chránené horami.

¹⁵ Podnebie s nižším stuňňom kontinentality je ovplyvňované monzúnmi, ktoré majú prostredníctvom veľtokov dosah aj na vnútrozemie. Zimné teploty sa pohybujú okolo nuly a letné medzi 30 a 40 °C. Vlhkosť vzduchu je vysoká a zrážky pomerne časté.

¹⁶ BLUNDEN, C. – ELVIN, M.: Svět Číny, kulturní atlas. Knižní klub, Praha 1997, s. 50 – 53.

¹⁷ DOLUCHANOV, P. M.: Paléocologie de l'Asie Centrale aux âges de la pierre et du bronze. Mémoires de la Mission archéologique française en Asie centrale. Diffusions de Boccard, Paris 1988, s. 215 – 221.

¹⁸ BLUNDEN, C. – ELVIN, M.: Svět Číny, kulturní atlas. Knižní klub, Praha 1997, s. 54 – 66.

¹⁹ BOKOVENKO, N. A.: The Tagar Culture of the Minusinsk Basin. In: Nomads of the Eurasian Steppes in Early Iron Age. Zinat Press, Berkeley 1995, s. 299 – 314.

ských plání, nie je možné hovoriť o kultúrnej či etnickej príslušnosti daných kmeňov. Zdá sa, že žiadny z nich si nevytvoril vlastné písmo a ich združovanie do skupín bolo podnecované skôr spôsobom obživy ako etnickou príslušnosťou. Písané dejiny tohto územia sú známe len zo zmienok v čínskych prameňoch. Už dynastia Šang bojovala so severnými kmeňmi, o čom svedčia predovšetkým nápisy na hovádzich lopatkách a korytnačích pancieroch.²⁰ Dynastia Čou organizovala s chovateľmi koní i rôzneho dobytká obchodné výmeny, niekedy s nimi uzatvárala aj mierové dohody. Jazdci sa najímali do vojsk jednotlivých čínskych kráľovstiev a zmluvy boli niekedy spečatené manželským zväzkom medzi oboma stranami.²¹

Na území Centrálnej planiny existovalo v 5. – 3. storočí pred n. l. niekoľko desiatok kráľovstiev, stále oficiálne patriacich pod dynastiu Čou, z ktorých najmocnejšie medzi sebou permanentne viedli vojny. Severne položené štáty Čchin, Čao a Jen sa dostávali do veľmi tesného styku s kočovnými či polokočovnými kmeňmi, ktoré v priebehu 3. – 4. storočia pred n. l. dostali pomenovanie *chu*, čo znamená barbari, no do značnej miery to zodpovedá formujúcemu sa zväzu Siungnuov. Štáty Jen, Čchin a Čao udržiavali veľmi tesné vojenské a obchodné vzťahy s týmito kmeňmi, ba občas s nimi uzatvárali aj rodinné zväzky. Čínske kroniky zaznamenali časté ničivé nájazdy týchto severných kočovníkov, rozšievajúce medzi ich obyvateľstvom hrôzu a strach. Preto začali spomínané tri štáty stavať opevnenia – pohraničné múry. Na druhej strane je nutné poznamenať, že čínske staroveké štáty Jen, Čchin a Čao obsadili počas svojej rozpinavosti aj územia patriace barbarom. Medzi starovekými lénnymi štátmi severočínskej planiny a obyvateľmi severných stepí prekvital čulý obchod. Jedny ponúkali tkaniny, obilie, alkohol a úžitkové predmety a druhí zasa kone, dobytky a kože. Keďže obchodný duch je už odnepamäti v Číne silne zakorenený, veľa priekupníkov zbohatlo na týchto výmenách. Hlavným zdrojom príjmov boli kone, ktoré sa čoskoro stávali strategickým, ba až rozhodujúcim faktorom vo vzájomnom pomere moci medzi Centrálnou planinou a Veľkou stepou. Kôň do strednej Číny totiž zabľúdil len zriedka a jazdecké umenie tu bolo v najstaršom staroveku takmer neznáme. Ešte koncom 3. storočia pred n. l. boli tieto zvieratá také vzácné, že sa pri pozdrave ľudia pýtali nielen na zdravie blízkych, ale aj na kondíciu koní. Vlastníkmi tátošov boli najmä severní a severozápadní barbari, žijúci na území dnešného Tibetu, Sin-ťiang, Vnútorného Mongolska a Mongolska. Postupne sa paripy zo západu dostávali do Číny, ale na vytvorenie čínskeho armádneho jazdectva bolo potrebné ešte pár storočí počkať.

Vo 4. storočí a v priebehu 3. storočia pred n. l. mali teda čínske bojujúce štáty pred sebou vážneho súpera, ktorému venovali mnohé zmienky vo svojich kronikách. Medzi dvoma svetmi prebiehala okrem obchodnej výmeny aj živá výmena vojenských taktík a remeselníckych výrobných technológií. Pôvodne barbarskí generáli či veliaci dôstojníci prebiehali na stranu čínskych lénnych štátov Jen, Čchin či Čao, ale aj naopak.²² Koncom

²⁰ KNEIGHTLEY, D.: The Chine and Their Neighbors in Prehistoric and Early Historic Times. In: The Origins of Chinese Civilisation. University of California Press, Berkeley 1983, s. 411 – 466.

²¹ PRŮŠEK, J.: Chinese Statelets and the Northern Barbarians. Academia, Praha 1976.

²² Za všetkých možno uviesť generála Wu-linga z Čao (325 – 299). Je príkladom existencie výmen vo vojenskej a v kultúrnej oblasti. Jeho reforma, uskutočnená v roku 307 pred n. l., sa stretla s veľkým úspechom.

3. storočia pred n. l. sa štát Čchin ako najsilnejší z bojujúcich štátov pokúšal získať absolútnu moc nad ostatnými. V roku 221 pred n. l. sa Prvému zvrchovanému cisárovi dynastie Čchin (Čchin š'-chuang-ti) podarilo zjednotiť všetky vtedajšie čínske kráľovstvá pod svoju vládu. Ak sa bližšie pozrieme na tváre bojovníkov v jeho slávnej terakotovej armáde, chrániacej miesto jeho posledného odpočinku, udiví nás nečínsky vzhlad množstva jej vojakov. Prvý cisár teda zverboval do svojho vojska aj severných jazdcov, čím získal ohromnú výhodu oproti ostatným štátom.

* * *

V priebehu 3. storočia pred n. l. sa v čínskych prameňoch prvýkrát objavilo meno náčelníka Siungnuov. Bol ním Tchou-man (? – 209).²³ Koncom storočia sa jeho synovi Mo-teovi (209 – 174) podarilo uchvátiť moc otcovraždou, ako o tom rozpráva S'-ma Čchien.²⁴ Mo-te mal zrejme už v tej dobe veľmi dobre vycvičené vojsko. Odhliadnuc od dôveryhodnosti čínskych prameňov, dá sa predpokladať, že vojenské umenie tunajších kočovníkov malo za sebou už dosť dlhý historický vývoj. Mo-te tak začal zjednocovací proces severných kmeňov, ktorý sa dosť podobal zjednocovaniu Číny v časoch Prvého zvrchovaného cisára dynastie Čchin. Podrobil si kmene žijúce na území Ordosu, obsadil územia kmeňov Ti a Čchiang²⁵ a napokon mu patrilo celé dnešné Vnútorne Mongolsko, Mongolsko, južná Sibir i Mandžusko a komentátori vo svojich kronikách tvrdili, že jeho ríša siahala až po Kóreu.²⁶ Mo-te však v tom čase viedol nešťastné vojny aj so západnými kmeňmi Jüe-č'²⁷, obývajúcimi dnešný Sin-f'iang. Tento náhly vznik ríše Siungnu má, ako sme už uviedli, hlboké historické korene. Siungnuovia žili v oblasti Ordosu (Vnútorne Mongolsko) už v období Bojujúcich štátov (480 – 221 pred n. l.). Rozpínavosť čínskych severných štátov Jen, Čchin a Čao ich zaiste pobúrila, a čo sa týka odvety, nechala ich nečinnými. Spomínané štáty sa preto na odvetu sťažovali v tom čase na kočovnícke nájazdy severných barbarov.²⁸ Pod tlakom zjednocujúcej sa Číny, ako aj kvôli svojej vlastnej potrebe, sa pod vedením náčelníka Mo-teho začalo formovať prvé stepné cisárstvo. Vidiac v Siungnuoch veľmi vážneho súpera, sa prvý čínsky cisár (Čchin Š'-chuang-ti) pustil do staviteľského veľdiela, známeho pod názvom Dlhý múr. Toto obranné opevnenie proti nájazdom barbarov pohltilo všetky dovtedy postavené opevnenia v období vlády dynastie Čchin už neexistujúcich štátov Jen, Čchin a Čao a navyše ho cisár dal rozšíriť o nové časti, chrániace hlavne územie Ordosu.²⁹

²³ „V tej dobe boli Tung-chuovia mocní a Jüe-č'om sa veľmi darilo. Náčelník Siungnuov menom Tchou-man, neporaziac Čchinov, odtiahol na sever.“ S'-MA, Čchien: Š'-t'i. Čung-chua šu-f'ü, Peking 1998. s. 2 887.

²⁴ S'-MA, Čchien: Š'-t'i. Čung-chua šu-f'ü, Peking 1998. s. 2 887 – 2 888.

²⁵ Západ dnešného Vnútorneho Mongolska, východ provincie Sin-f'iang i niektoré časti provincií Čchingchaj, Kan-su a Šan-si. Pozri S'-MA, Čchien: Š'-t'i. Čung-chua šu-f'ü, Peking 1998. s. 2 889.

²⁶ Š'-t'i, s. 2 889 – 2 890.

²⁷ Jüeč'ovia sú často spajani s kmeňovými zväzmi, ktoré v 2. storočí prichádzali na sever Iránskej planiny, ale tento predpoklad zatiaľ nie je dostatočne podložený archeologickými či inými objavmi.

²⁸ Napr. Š'-t'i, s. 1 806.

²⁹ Š'-t'i, s. 2 886.

Ordos sa často považuje za kolísku Siungnuov. Pramene uvádzajú, že Siungnuovia milovali tieto končiny a že z nich získavali posvätné suroviny na výrobu šípov. Generál prvého zvrchovaného cisára menom Meng Tchien však Siungnuov odiaľ vyhnal a postaral sa, aby získali Čchinovia toto nové územie, a zároveň tu postavil cestu vedúcu z hlavného mesta čínskej ríše v bezprostrednej blízkosti dnešného Si-anu k severným hraniciam.³⁰ Ordos však zostával kameňom sváru ešte po dlhé roky.

Mo-te upevnil svoju moc a vytvoril celok známy pod menom Prvá stepná ríša, ktorá si však ešte dodnes nevyslúžila názov štát, keďže o jej fungovaní vieme len veľmi málo. Archeologické pamiatky na území dnešného Mongolska pochádzajú najmä z bronzovej doby, (1000 – 500 pred n. l.). Hmotné stopy existencie spoločenstiev medzi 5. a 2. storočím pred n. l. sú len málo preskúmané, ich datovanie je sporné. Čínske pramene však počiatok ríše Siung-nu kladú práve do tohto záhadného obdobia, teda do 3. storočia pred n. l.

V prvej časti sme citovali úryvok zo S'-ma Čchienovej 110. kapitoly *Historických zápisok*, kde vykreslil dobový obraz Siungnuov v povedomí obyvateľov cisárstva dynastie Chan. Už sme spomenuli kočovný spôsob života, ktorý tak veľmi privádzal do údivu Chanov. No aj keď sa pastieri často sťahovali, pôda mala pre nich veľký význam. „*Ich dobytok sa živí trávou a pije vodu, kočujú podľa ročných období.*“³¹ Je jasné, že sťahovania sa uskutočňovali viackrát do roka a podľa tradičných itinerárov, t. j. každý sa sťahoval na svoje vydelené zimné či letné pastviny.³² Kočovný poriadok bol narušený jedine živelnými pohromami, epidémiami či významnými udalosťami.³³ Za takýchto okolností vlny obyvateľstva migrovali až o stovky kilometrov. Častým sťahovaním boli prispôbené aj obydliá. V čínskych kronikách sú vykreslené ako stany s prierezom v tvare kopuly.³⁴ Tento spôsob života umožnil Siungnuom vytvoriť takmer dokonalú armádu – každý obyvateľ bol zároveň profesionálnym bojovníkom bez zvláštnych nákladov na vojenské cvičenia, lebo tie tvorili prirodzenú súčasť ich každodenného života. „*Len čo sa malé deti udržia na ovci či koze, napinajú luky a lovia vtáky či malé hlodavce; mladí chlapci, tí už poľujú na lišky a zajace pre obživu. [Tak] všetci dospelí muži už ovládajú strelbu z luku a stávajú sa ozbrojenými jazdcami. V priaznivých obdobiach nasledujú stáda dobytká a živia sa poľovačkou na divú zver. Počas kríz sa všetci cvičia do boja a organizujú nájazdy. Takéto sú ich prirodzené sklony.*“³⁵ Tak ako pre obyvateľov

³⁰ Š'-ťi, s. 2 886.

³¹ Š'-ťi, s. 2 900.

³² Tamže, pozri 1. časť 110. kapitoly, s. 2 879: „*Každý má svoj vydelený pozemok.*“ Už v danej dobe pravdepodobne existovalo sezónne sťahovanie, a to – buď dvakrát do roka – na jar na pláne a na jeseň na zimoviská pod horskými masívmi, alebo štyrikrát – na jeseň na zimoviská a trikrát cez vegetačné obdobie za lepšími pastvinami. Zo života súčasných mongolských pastierov vieme, že plány presunov, ako aj pastviny a zimoviská sa dedia.

³³ „*Sucho a kobyľky drancujú kraje Siungnuov počas niekoľkých rokov, stromy a tráva vysychajú, až sa púšť rozprestiera na niekoľko tisíc lí navôkol. Hlad a epidémie hubia ľud i dobytok, z ktorých väčšina im podľahla.*“ Zmienka pochádza z 1. stor. z *Dejín dynastie neskorých Chanov*. FAN, Je: Chou-Chan-šu. Čung-chua šu-ťü, Peking 1982, s. 2 942.

³⁴ Š'-ťi, s. 2 900.

³⁵ Š'-ťi, s. 2 879.

Mongolska bronzovej doby, aj pre Siungnuov mal lov veľký význam. Jazdectvo sa stalo nevyhnutnosťou. Deti sa týmto umeniam nielenže od malička učili, ale sa s nimi úplne zžili.³⁶ Keďže sa všetci muži (a pravdepodobne aj ženy) „rodili“ na koni a s lukom v ruke, ako dospelí boli v tomto spôsobe boja neporaziteľní. S'-ma Čchien predstavil hospodársku krízu ako prvotnú príčinu, ktorá burcovala vojenské sily kočovníkov do aktivity. Je možné, že strádanie tým spôsobené narúšalo kmeňovú sociálnu stavbu a otváralo tak cestu k novým možným zdrojom v cudzine. Z historikových slov je jasné, že nájazdy neboli prejavom svojvoľnej krvilačnosti barbarov, ale mali svoje presné príčiny. A ako vlastne vyzerali ich zbrane a vojenská taktika? „[Siungnuovia] používajú ako zbrane luk a šípy, v boji sa oháňajú mečmi a krátkymi kopijami. Vo výhodnom postavení napredujú, v opačnom prípade sa sťahujú a nehanbia sa zutekať. Vo svojom neustálom bažení po koristi nepoznajú mravy.“³⁷ „Ten, kto v bitke odťme nepriateľovi hlavu, bude odmenený nielen nádobou vína, ale aj majetkom porazeného a zajatci sa stanú jeho sluhami a služkami. Preto v boji a počas vojen každý sleduje svoj osobný zisk. Nepriateľa privábia výborne predstieraným ústupom, aby ho mohli obklúčiť. Preto hneď ako zbadajú nepriateľa, postupujú v šiku ako [krdeľ] letiacich vtákov, a keď sa ocitnú v nevýhodnom položení alebo utrpia porážku, roztriešťa sa ako rozbitá škridla alebo sa vyparí ako oblaky.“³⁸ Vojská Siungnuov mali nad čínskymi pešiakmi viacero výhod: výbornú znalosť stepí, dobrú prispôsobivosť ťažkým životným podmienkam a, samozrejme, jazdectvo. Tým teda vyvinuli aj veľmi účinný spôsob boja. Súpera často klamali a zavádzali, až sa im ho podarilo dostať na miesto, kde ho obklúčili. Zaútočili bleskurýchlo a zasypali ho dažďom šípov. Číňania boli bez jazdy v stepi v značnej nevýhode, ale zato Siungnuovia sa boju zblízka vyhýbali ako moru a pred neistým stretom radšej ustúpili. Niekedy sa stávalo, že Číňania počas prenasledovania vôbec nenašli súperov. Čínske vojská počtom mnohonásobne prevyšovali Siungnuov – niekoľko stotisíc ťažko odetých pešiakov stálo proti niekoľko desiat tisícom jazdcov lukostrelcov. Výhodou Číňanov zostával však len ich počet. Pri pohľade na rýchle presuny jazdcov zrejme bledli od závidosti a prisudzovali Siungnuom len tie najhoršie vlastnosti, ako napríklad zbehnutie, lebo ich často nedokázali v stepi dolapiť. Takisto ich odpudzovala ich strava a oblečenie. „Šľachtici, i všetci nižšie postavení, sa živia dobytčím mäsom a koža im slúži ako oblečenie. Všetci nosia plsténé kabáty. Muži v rozkvetení síl jedia to najlepšie masťné mäso a starci prežívajú zvyšky. Po smrti otca sa žená s nevlastnými matkami, pri skone brata pojmu jeho ženu za svoju manželku. Podľa ich zvykov si nedávajú posmrtné mená a nepoužívajú ani rodové mená a osobné prezývky.“³⁹ Aký hnus pre Číňanov, ktorí by sa za nič na svete neobliekli do zvieracej kože a jesť mäso bez prílohy by položilo na lopatky aj toho najodolnejšieho obyvateľa Centrálny planiny! Kmeňové zriadenie a zvyky kočovníkov, ktoré v sku-

³⁶ Súčasní Mongoli sú ochotní precvčať aj 100 km za deň, ale možno len za veľký úplatok by pešo prešli hoci len pár kilometrov. Možno sa domnievať, že poľovačka spojená s jazdectvom slúžila ako doplnkový zdroj obživy a zároveň ako vojenské cvičenie či príprava na boj.

³⁷ Š'-ťi, s. 2 879.

³⁸ Š'-ťi, s. 2 892.

³⁹ Š'-ťi, str. 2 879.

točnosti slúžili na zachovanie jednoty rodu⁴⁰ a obranyschopnosti kmeňa, pripadali Číňanom divné. Podľa čínskej tradície má mladšia generácia dať najstaršej generácii vždy to najlepšie, a nie naopak. Žiadne iné mená okrem osobných, vzhľadom na veľmi nízku hustotu a počet obyvateľstva, kočovníci nepoužívali. Na ich obrovskom území žilo v rôznych dobách podľa odhadov od 350 do 800-tisíc⁴¹ obyvateľov vrátane všetkých podrobených kmeňov.

Skutočnosť, že sa v čínskych oficiálnych análoch venuje celá zvláštna kapitola a mnohé ďalšie úseky ostatných kapitol Siungnuom, znamená – napriek snahe presvedčiť o ich nekultúrnosti – , že Čína uznala politickú hodnotu ich ríše a začala ich považovať za obávaných nepriateľov, hoci navonok ich označovala len za „menejcenných“ partnerov. Mo-te totiž v dosť krátkom čase vybudoval silný mocenský systém s veľmi zvláštnou delbou moci a zodpovednosti, ktorý bol odvodený od spôsobu života Siungnuov. Na tomto základe postavil veľríšu, ktorej rozmery a sila Čínu znepokojovali a ohrozovali jej rozpínanie smerom na sever.

* * *

Už roku 200 pred n. l. vznikol konflikt medzi kmeňmi Siung-nu a práve založenou dynastiou Chan (206 pred n. l. – 220 n. l.), ktorá nastúpila po dynastii Čchin. Bitka rozpútaná medzi dvomi vládcami – cisárom Kao-cuom (vl. m. Liou Pang, 206 – 195 pred n. l.) a Mo-tem (209 – 174 pred n. l.) priniesla aj nastolenie diplomatických vzťahov medzi svetmi usadlých poľnohospodárov a kočovných pastierov. Zajmúc cisára Kao-cua,⁴² Mo-te dosiahol podpísanie zmluvy „o mieri a bratstve“. Obsahovala 4 články: 1. hranicou medzi dvoma mocnosťami sa stáva Dlhý múr; 2. dynastia Chan dá za manželku náčelníkovi Siungnuov príslušníčku cisárskeho rodu; 3. dynastia Chan sa zaväzuje každoročne posielat' náčelníkovi Siung-nu dary v podobe vína, obilia, tkanín a vzácných predmetov; 4. Siungnuovia nevstúpia na chanské uzemie a Chanovia neprekročia Dlhý múr.

Vyzbrojený spomínanými výhodami, mohol Mo-te vo veľmi krátkom čase vybudovať pomerne dobre fungujúce cisárstvo a spravovať v ňom celé jeho rozsiahle územie. Sociálna stavba ríše stále spočívala na základe kmeňových a rodových vzťahov. Rodiny žili na stepi izolovane, pretože každé väčšie sústredenie obyvateľstva by znamenalo vyčerpanie pastvín. Zástupcovia rodov sa združovali do väčších celkov, ktoré by sa pri usadlom spôsobe života dali prirovnať k dedinám, tu ich však volajme len spoločenstvá. Spoločne rozhodovali o svojom osude, ale kedykoľvek sa mohli od seba oddeliť, lebo neboli od seba hmotne závislí. Všeobecne platí, že stepné obyvateľstvo sa združuje sezónne jedine pri kolektívnych prácach, ako je strihanie oviec či výroba plsti, prípadne poľovačka. Veľké združenie, teda príslušnosť a vôbec vytvorenie spoločenstva presahujúceho základný rámec a potreby obyvateľov, muselo byť motivované mimoriadnymi javmi. K vzniku ríše určite prispel aj tlak a rozpínavosť Číny. Samotné vytvorenie Prvej stepnej ríše ešte nijakým divom nie je, jej dlhodobý rozvoj však áno. Ak k jej nesmier-

⁴⁰ V historických prameňoch sú však časté zmienky o svadbách medzi nepokrvnými príbuznými v Číne, najmä z majetkových dôvodov.

⁴¹ Kradin, N. N.: Imperija Chunnu, Sankt-Peterburg 2001, s. 71 – 79.

⁴² Š'-ťi, s. 2 894.

nej životaschopnosti pridáme pravidelný prísun ohromných darov z Číny, blížime sa o krok k vysvetleniu tohto javu. Mo-te k spomenutej rodovej organizácii pridal mocenský aparát, jeho úlohou bolo okrem iného rozdeľovať dary z Číny, ktoré prijímal sám náčelník. Ďalším zdrojom bol tribút od podrobených kočovných kmeňov v susedstve, ako napríklad od Tungchuov či Wuchuanov. Siungnuovia ako ich dobyvatelia nespravovali nadobudnuté územia tak ako vojská iných ríš s usadlým spôsobom života. Porazených si podrobili vojenskou silou a vymáhali od nich nielen tribút, ale aj vojakov na nájazdy do Číny a spríbuzňovali sa s nimi manželskými zväzkami. Týmto spôsobom boli Tungchuovia, Wuchuani i ostatní členovia kmeňového zväzu priamo zainteresovaní do vojen a výmenného obchodu s Čínou. Značná sloboda rodín, rodov a kmeňov bola aj za týchto okolností zachovaná, preto hlavnou úlohou mocenského aparátu – úradníckeho aj vojenského zároveň — boli neustále obchádzky a získavanie priazne miestnych starejších pre náčelníka Siungnuov.

Celá ríša bola rozdelená ako vojsko či stádo na tri časti: stred, pravé a ľavé krídlo. Postavenie a právomoc náčelníka sa odovzdávala v rámci rodu, neskôr štyroch rodov, ale s voľbou museli súhlasiť aj všetci významní miestni náčelníci. Nevedno, či mali kmene blízky alebo spoločný jazyk, ale všetci obyvatelia, či aspoň ich zástupcovia sa združovali trikrát do roka na miestach zvaných Tai-lin a Lung-čcheng,⁴³ kde sa vykonávali oficiálne obrady spevňujúce kmeňový zväz. Je možné, že náčelníkov dvor bol pojazdný, takisto ako tábory najvyšších hodnostárov a všetci sa presúvali podľa potreby. Pri nájazdoch do Číny, ako aj v politike darov sa Siungnuovia zmocňovali predovšetkým ľudí, zvierat, tkanín a obilia, prípadne predmetov slúžiacich ako znak moci a všetko hneď využívali na upevnenie mocenskej štruktúry, t. j. na odmeny jednotlivcov i rodov. Zároveň si vrchnosť, ktorá získala tribút, týmto darmi potvrdzovala vzájomnú vernosť a užitočnosť. Siungnuovia sa zaujímali aj o dobývanie území, ale len tých, ktoré mohli priamo využívať ako lesy a pastviny. Na ostatných plochách nechávali obyvateľstvo, ktoré im platilo tribút.

Nástupcovia cisára Kao-cua udržiavali so Siungnuami zmierovacu politiku. Po Kao-cuovom skone nastúpila na trón cisárovná vdova Lü (187 – 180 pred n. l.) a spočiatku značne pritvrdila svoj postoj voči Siungnuom. Bola nesmierne urazená, keď ju Mo-te dost' odvážnym spôsobom písomne požiadal o ruku: „[...] narodil som sa uprostred močiarov a vyrástol som v divokých pustatinách v krajine dobytky a koní. Často som prichádzal k hranici, túžiac vydať sa na cestu do chanských dŕžav. Cisárovná je sama samučká a ja úbožiač som tiež opustený. Obaja vládcovia ostaneme navždy bez radosti, nemôžuc sa v samote utešiť. Želám si, aby sme si navzájom vymenili to, čo nám obom chýba, za to, čo máme.“ Panovníčka mu vtipne odpovedala: „[...Naše veličenstvo] je už veľmi staré a jeho sily ochabli, plešaté a bezzubé – ledva sa pohybuje. Musíme upozorniť Veľkého náčelníka na nedorozumenie, lebo naozaj nie sme hodné jeho pozornosti.“⁴⁴ Tieto listy právom patria medzi klenoty diplomatickej korešpondencie.

Za vlády cisára Wen-tiho (179 – 157 pred n. l.) sa čínsko-siungnuské vzťahy skoro až do polovice 2. storočia pred n. l. stále točili okolo spomínanej zmluvy. Chanovia ju

⁴³ Zatiaľ bližšie neurčené lokality pravdepodobne v Mongolsku či vo Vnútorom Mongolsku.

⁴⁴ PAN, Ku: Chan-šu. Čung-čhua šu-ťü, Peking 1983, s. 3 754 – 3 755.

dodržiavali, obávajúc sa nájzdov týchto nebezpečných kočovníkov, ale občas aj ich náčelník prosil o mier.⁴⁵ Tieto dohody sa síce zdali byť diktované vojenskou prevahou kočovníkov nad Chanmi, ale Čína uprednostnila zmierovaciu stratégiu aj vzhľadom na vernosť tradícii vzťahov so severnými národmi, vytvorenej medzi 5. a 3. storočím pred n. l. Hlavným cieľom bolo udržať mier a celistvosť cisárstva cez svadby a výmeny rukojemníkov i darov. Diplomatické metódy boli ohybnejšie a výhodnejšie než otvorená vojna o podmanenie si severných krajov.

Siungnuovia zvýšili výkonnosť svojho vojska ešte aj zriadením ústrednej vlády. Neustále vpády na chanské územie obohatili ich hospodárstvo. Cisár Wen-ti naoko súhlasil s mierovou politikou, ale zároveň posilňoval svoju armádu. Prevzal bojové taktiky nepriateľa a podarilo sa mu nahradiť časť pešiakov jazdcami. Čínske vojská však stále uprednostňovali obrannú úlohu. Medzi vládcami kolovala živá korešpondencia a cisár dostával od náčelníka cenné dary. V zahraničných vzťahoch Siungnuov hrali okrem Číny veľmi významnú úlohu kmene Jüe-č', Wusun⁴⁶, Wuhuan a štáty oázy nachádzajúce sa v dnešnom Sin-ťiang. Mo-teho víťazstvo nad kmeňmi Jüe-č', – ktorých vyhnal z Kan-su a z Vnútorného Mongolska ďalej na západ do Sin-ťiang – zaručilo nové zdroje a obsadenie dôležitých strategických území. Mo-teho nástupca náčelník Lao-šang (174 – 161 pred n. l.) dobyl a rozprášil kmene Jüe-č' aj v Sin-ťiang. Tým získal najväčšiu moc v tejto časti Ázie, lebo spomenutý kraj, nazývaný aj Východný Turkestan, zaisťuje prístup do celej Strednej Ázie, na Blízky východ, ba až do Európy. Cez Sin-ťiang totiž vedie jeden z najdôležitejších úsekov Hodvábnej cesty. Obsadenie Sin-ťiang Siungnuami sa stalo teda kľúčovým prvkom medzinárodnej politiky v Strednej a vo Východnej Ázii a jeho dôsledky sa prejavili aj o niekoľko storočí neskôr.

Za vlády cisára Ťing-tiho ich vzťahy však nadobudli rozporuplný ráz. Na jednej strane sa Chanovia sťažovali na plienenie svojich území siungnskými vojskami, na druhej strane sa snažili o zmierovaciu politiku, najmä o získanie si Siungnuov pomocou darov a výdobytkov civilizácie. Nájzdy sa čoraz viac podobali na bezhlavú migráciu obyvateľstva, ktoré okupovalo pohraničné oblasti, sem-tam aj viackrát počas niekoľkých mesiacov.⁴⁷ Na čínsky dvor prichádzali na výchovu princovia z ríše Siung-nu, kde boli zušľachtovaní v konfuciánskom duchu, a do siungnských táborov sa stále vydávali princezné a vysielali sa vyslanci na inšpekciu. Veľmi zaujímavou postavou bol eunuch Čung-chang Jüe, slúžiaci v cisárskych ženských komnatách, ktorý sprevádzal jednu z princezien, budúcu manželku siungnského náčelníka, do ríše Siung-nu. Rozhodol sa do Číny nikdy nevrátiť a vstúpil do služieb Mo-teho následníka náčelníka Lao-šanga, ktorý bol druhým najschopnejším panovníkom ríše Siung-nu. Stal sa jeho osobným radcom, varoval kočovníkov pred stratou ich identity pod čínskym vplyvom, ale zároveň u nich zaviedol čínske písmo ako nástroj štátneho spravovania ríše. S plným nasadením vymýšľal rozličné spôsoby, ako od Číňanov vymámiť dary. Na čínskom cisárskom dvore

⁴⁵ Ako napr. v r. 176 pred n. l., Š'-ťi, s. 2 896.

⁴⁶ Susedia a často i poddaní Siungnuov, tiež polokočovný kmen.

⁴⁷ Š'-ťi, s. 263 – 264 a 428.

bol, samozrejme, vyhlásený za zradcu. Čung-chang Jüe urýchlil politický vývoj v siungnských krajoch, učil ich čínske písmo, účtovníctvo a rokovaníu s Chanmi.⁴⁸

Za vlády cisára Wu-tiho (141 – 87 pred n. l.) nastali obrovské zmeny v celej stredoázijskej a ďalekovýchodnej politike. Čínsky cisár, s cieľom ovládnuť svet, rozpútal vojny proti všetkým okolitým národom. Jeho túžba zmocniť sa časti Hodvábnej cesty, ktorá viedla cez dnešný Sin-ťiang, patriaci vtedy Siungnuom, ho primäla k dôkladnému prieskumu ich vojska. Dvorný historik S'-ma Čchien bol poverený zhromažďovaním informácií o kmeňovom zväze Siungnuov s cieľom predísť porážkam, ktoré čínskym vojskám títo barbari neustále uštedrovali. Epopeja Siung-nu však tragicky zvrátila aj S'-ma Čchienov osud. Brániac pred krutým trestom svojho priateľa, generála Li Linga, ktorý sa vrátil z ťaženia proti Siungnuom so zvesenou hlavou, sa cisárov hnev nakoniec obrátil proti S'-ma Čchienovi a tohto geniálneho historika dal potupiť kastráciou. S'-ma Čchienovým jediným nesmrteľným potomkom sa potom stali už iba jeho *Historické zápisky (Š'-ti)*. Vďaka nim cisárovi začalo byť jasné, že sila Siungnuov tkvie hlavne v ich jazde. V snahe získať aj pre svoju armádu dostatočné množstvo koní vyslal svojich poslov ďaleko na západ. Dorazili až do Ferghany,⁴⁹ odkiaľ sa im podarilo doviesť požadované kone a postupne založiť armádne stajne. Hneď nato vytiahli početné šíky jazdcov na územie Siung-nu a po niekoľkých víťazstvách ich zahnali ďaleko do stepí. Samotné tábory však nenašli, lebo počas bojov sa rodiny bojovníkov odsťahovali hlboko do vnútrozemia. Siungnuovia odpovedali na potupné porážky periodickými nájazdmi medzi rokmi 108 – 73 pred n. l. Vojna však ostala bez konečného víťaza, lebo následkom živelných pohrôm v rokoch 72 a 68 pred n. l., ktoré vyhubili viac ako polovicu obyvateľstva a dobytka ríše Siung-nu, nájazdy dočasne ustali.

V roku 59 pred n. l. Chanovia potvrdili rozmach svojej moci v Strednej Ázii vyhlásením Sin-ťiangu za svoj protektorát. Náčelník Siungnuov sa medzitým opäť usiloval postaviť na nohy obyvateľstvo zničené katastrofami a následnými vnútornými rozbrojmi, dokonca žiadal Čínu o znovupodpísanie zmluvy „o mieri a bratstve“. Drahé a agresívne vojny cisára Wu-tiho však vyčerpali aj čínsku štátnu pokladnicu a ešte dlho po tom Čína pociťovala ich následky. No hneď v tom roku sa vnútorné roztržky v ríši Siung-nu vyostрили: proti náčelníkovi Chu-chan-jeovi (58 – 31 pred n. l.) sa postavil jeho brat Č'-č'. Čína podporila Chu-chan-jea, zároveň mu dala za manželku princeznú Wang Čao-ťün a poslala mu množstvo vzácných darov. Tento diplomatický krok priniesol čínskej ríši tridsať rokov mieru.

* * *

V prvých dvoch storočiach nášho letopočtu začala – podľa čínskych kroník – Prvá stepná ríša kmeňov Siung-nu postupne upadať, ale najvýpravnejšie hrobky v Mongolsku pochádzajú práve z 1. storočia. Tento rozpor medzi písomnými a hmotnými prameňmi, ktorý je predmetom súčasných výskumov, možno skrýva aj odpoveď na otázky týkajúce sa veľkého sťahovania národov a jeho účinku na historické dianie v Európe.

⁴⁸ Š'-ti, s. 2 898 – 2 900.

⁴⁹ Kraj v súčasnom Uzbekistane.

Na prelome nášho letopočtu zosadila Zapadných Chanov z trónu tzv. Nová dynastia Sin (9 – 23) na čele s Wang Mangom, ktorý presvedčil náčelníka Siungnuov, aby vrátil všetkých zajatcov a utečencov Číne, kmeňom Wuchuan, Wusun a štátom oázam v Sin-t'iangu. Čína poslala siungnuskému náčelníkovi pečať, ktorou bol označený za jej vazala, a presvedčila Wuchuanov, doteraz podrobených Siungnuom, aby ich napadli.⁵⁰ Čína teda začala nahlodávať vnútornú stabilitu ríše, ako zvyčajne, zvnútra. Keď Siungnuovia získali priazeň turfanských kmeňov v Sin-t'iangu, Čína ich vyhlásila za zradcov, ktorí porušili zmluvu „o mieri a bratstve“ a vymenovala za ich oficiálneho vládcu jedného z náčelníkov, ktorí jej boli naklonení. K hraniciam Prvej stepnej ríše vyslala svoje vojsko a Siungnuovia, tentoraz rozdelení najmenej na dve skupiny, vzápätí zorganizovali nájazd na Čínu. Situácia sa vyostrovala.⁵¹ Roky 36 – 45 boli poznačené čínskou defenzívou. Siungnuovia prenikali hlboko do čínskeho vnútrozemia. Ohrozovali hlavné mesto Ríše Stredú Čchang-an a porazili čínske vojská. Čína po tejto porážke stratila všetky svoje severné komandérie. Náčelník Siungnuov tým získal územia porovnateľné s ríšou za Motoho vlády. V tom istom čase však vnútorné rozpory vo zväze Siungnuov začali ohrozovať ich stabilitu a predznačili pád ich ríše. Nezhody boli v čínskych prameňoch vysvetlené dedičným systémom⁵², ale dôvody boli, samozrejme, rôzne, najmä hospodárske. Pod nepokoje sa podpísali hrozné suchá a pustošenie pastvín hmyzom, zrejme kobylkami. O moc sa v ríši Siungnuov súčasne svárili dvaja sokovia: náčelník Jü a jeho urazený bratranec Pi. Pi zodpovedal za pastviny na východe, ktoré medzitým napadli Wu-chuanovia. Náčelník Jü viedol mierové rokovania s Čínou, ale Pi ho zo strachu pred trestom predbehol: podarilo sa mu uzavrieť zmluvu s Chanmi výmenou za mapu území Siungnuov, čo bol vraj tradičný znak podrobenia sa cisárovi. Náčelník Jü sa rozhodol bratranca Piho za to zatknúť, ale ten ušiel a asi s 50-tisíc mužmi si založil vlastnú ríšu v Ordose. Na prelome rokov 48 – 49 sa vyhlásil za jej náčelníka a spojenca Číny. Od tej chvíle sa kmeňový zväz Siungnuov rozdelil na severných a južných Siungnuov. Južania, pod vedením Piho, sa podriadili Číne a bránili jej hranice pred severanmi. Číňania nahuckali východné kmene Wuchuanov a Sienpiov proti severným Siungnuom. Ich náčelník mal však ešte stále podporu u väčšiny starejších ich kmeňov a v rukách aj štátnu pokladnicu. Čína sa zmocnila ríše južných Siungnuov a Piho syn sa stal rukojemníkom na chanskom cisárskom dvore. Severania rokovali o mieri s Čínou, ale cisár ich ponuku odmietol, lebo si nechcel pohnevať južanov. Vojny a nepokoje prerušili čínsku roľnícku kolonizáciu do Vnútorého Mongolska i ďalších pohraničných území. Niektoré opevne-

⁵⁰ Wu-chuanovia pozabíjali siungnuských obchodníkov idúcich na výročný trh s kožušinami, ako aj sprievod vyslaný prevziať od chanskeho dvora každoročné tribúty.

⁵¹ V roku 13 Wang Mang vymenoval za nového náčelníka Siungnuov svojho chránenca Siena. Roku 18 však nastúpil do pozície najvyššieho náčelníka Stepnej ríše muž menom Jü. Od roku 23 zúrilo v Číne obrovské ľudové povstanie a Siungnuovia využili situáciu, podporili niektoré povstalecké skupiny a ich vplyv na severe Číny sa zvýšil. Moc si však nakoniec opäť vydobyl cisársky rod dynastie Chan, ktorý sa oficiálne začal nazývať dynastiou Východných Chanov (25 – 220), lebo hlavné mesto premiestnil z Čchang-anu ďalej na východ, do Luo-jangu.

⁵² Roku 31 pred n. l. náčelník Chu-chan-je vydal takýto predpis: vládca zanechá trón najstaršiemu synovi, ten ho odovzdá svojmu mladšiemu bratovi atď. až po najmladšieho brata. Dotyčný ho až potom môže zveriť svojmu synovi. Jü však tento systém porušil a tým potupil právoplatného následníka trónu Piho.

nia boli úplne opustené a sever Číny obývali nečínski pastieri. Začiatkom 1. storočia tu žilo okolo 3 miliónov obyvateľov a v polovici 2. storočia už len 1,5 milióna. Nájazdy severných Siungnuov, postupujúce cez oázy v Sin-ťiangu na juhovýchod, boli čoraz častejšie. Strach Číňanov bol taký veľký, že obyvatelia nechávali mestské brány zatvorené aj cez deň. V roku 73 zorganizoval čínsky cisár, v spojení s Wuchuanmi, Sienpijmi, Čchiangami a južnými Siungnuami bezvýslednú výpravu proti severným Siungnuom. Tí však boli čoskoro nato oslabení suchami a epidémiami, ako aj vnútornými roztržkami, a tak už roku 87 sa Sienpijom podarilo zabiť následníka ich náčelníka a vraj mu stiahli kožu. Časť severanov utiekla na juh a ich náčelník ustúpil ďaleko na sever. Náčelník južných Siungnuov navrhol Číne trestnú výpravu na zničenie severu. Podľa čínskych kroník sa táto výprava dostala až pod Altaj a víťazne sa vrátila s bohatou korisťou, zničiac vraj aj posvätné mesto Lung-čcheng.⁵³ Tieto informácie nie sú potvrdené archeologickými nálezmi. Čína v tom čase však v každom prípade zničila značnú časť území severných Siungnuov, ich zvyšná časť bola neustále obsadzovaná Sienpijmi, ale jedna časť severných Siungnuov sa usadila na severe Sin-ťiangu a zostala neporazitelnou ešte najmenej storočie potom. Posledná vetva severných Siungnuov bola zo Sin-ťiangu vytlačená smerom na severozápad. Niektorí odborníci predpokladajú, že práve z týchto kmeňov sa postupne vyvinuli Huni, ktorí sa dostali až do Európy.

Južní Siungnuovia boli až do polovice 2. storočia podriadení, aspoň oficiálne, Číne. Kántrili ich útoky Sienpiov a čínsky útlak, ktorého cieľom bolo úplne zlomiť vládu ich náčelníka. Čína ich používala na vyjednávanie a trestné expedície proti ostatným barbarom. Po potlačení povstania Žltých turbanov okolo roku 120 sa rozpúťali medzi Čínou a barbarmi kruté boje o severné oblasti, ktorých výsledkom sa stalo, že v 40. rokoch 2. storočia Čína opustila skoro všetky severné komandérie. Ale mizla už aj moc Veľkého Náčelníka Prvej stepnej ríše. V 60. rokoch sa kmene Sien-pi pod vedením Tchan-š'-chujaja zmocnili celej stepi. Roku 177 čínsky cisár konečne proti nim vyslal trestnú výpravu, ktorej časť tvoria južní Siungnuovia. Vojsko však bolo rozprášené a Čína bola po prvý raz po stáročiach potupne porazená, čo naštrbilo aj jej autoritu v medzinárodnej politike. Roku 187 južní Siungnuovia ešte raz pomáhali Číne potlačiť povstanie Wuchuanov. Posledným zvyškom južných Siungnuov zostala skupinka na severe dnešnej provincie Šen-si, ktorá v roku 214 ustúpila smerom na západ pred novým čínskym vodcom, generálom Cchao Cchaom. Ten roku 216 formálne obnovil vládu ich náčelníka na malom páse územia v Ordose. Posledný náčelník však zomrel ako rukojemník na jeho dvore a jeho moc nikto formálne neprevzal. O storočie neskôr založil potomok rodu náčelníka Siungnuov malý severný štátik s názvom Chan a roku 311 obsadil čínske hlavné mesto Luo-jang. Po páde dynastie Chan roku 220 sa aj kedysi ohromná ríša Siungnuov rozdrobila na niekoľko skupín roztrúsených v severných pahorkatinách Číny. Jedna časť bola asimilovaná Číňanmi a iná odtiahla smerom na západ. Podobne ako vetva severných Siungnuov, aj táto skupina južných Siungnuov sa dáva do súvislosti s Hunmi, zatiaľ však bez presvedčivých dôkazov.

Odpoveď na túto otázku si vyžaduje umiestniť Siungnuov do kontextu eurázijských dejín. Kto boli Siungnuovia, akým jazykom vlastne hovorili a kto boli ich predkovia?

⁵³ Tento záznam zatiaľ ostáva bez hmotných dôkazov.

Niektoré slová – je ich asi dvesto – sa spomínajú v písomných prameňoch, sú foneticky prepísané do starej čínstiny a je k nim uvedený aj preklad. Na tomto základe sa odborníci pokúšali zrekonštruovať siungnuský jazyk a porovnať ho s existujúcimi nárečiami na južnej Sibíri a na mongolskej Veľkej stepi. Najväčšia podobnosť bola zaznamenaná u súčasných kmeňov na hornom toku Jeniseja. Jazyk Siung-nu bol tak zaradený do rodiny tzv. protoatlajských jazykov.⁵⁴ Výsledky spomínaných výskumov sú však málo presvedčivé, keďže samotný základ siungnuského jazyka je zatiaľ nedostupný.

Antropologické a archeologické objavy svedčia o etnickej, ba až rasovej rôznorodosti obyvateľov ríše Siung-nu: kostrové zvyšky mongoloidného i europoidného typu a hlavne ich miešancov často stierajú hranice medzi spomínanými dvoma typmi, vytýčenými modernou vedou. Z čínskych kroník, ako aj z archeologických nálezov je zrejme, že zväz združoval veľké množstvo kmeňov, medzi ktorými etnická príslušnosť nehrala žiadnu úlohu, dôležitý bol spoločný spôsob života – podľa všetkého polokočovní pastierstvo – a spoločné záujmy. Je možné, že žiadny spoločný jazyk nemali. Vrchnosť sa dorozumievala jazykom vláduceho kmeňa Siung-nu a prepožičal ho celému zväzu. Možno práve vďaka rodovej i etnickej rozdielnosti boli siungnuské vojská dlho neporaziteľné. Rozdielnosť dávala Prvej stepnej ríši veľkú zbraň – nepredvídanosť a pružnosť. Predpokladá sa, že na spravovanie ríše sa používalo čínske písmo. Bez etnických bariér, zväz do seba veľmi ľahko začleňoval čínskych i stredoázijských utečencov či zajatcov s usadlým spôsobom života, väčšinou roľníkov alebo remeselníkov. Tí Siungnuom dodávali poľnohospodárske výrobky a remeselnícke predmety výmenou za ochranu a mier. Vznik ríše Siungnuov sa teda často vysvetľuje ako ovládnutie kmeňových spoločenstiev vojenskou mocou či integrácia pridružených kmeňov pomocou výhod, ktoré im vodca poskytoval vedením vojen i obchodom s Čínou. Je to však veľmi zjednodušený pohľad na vec. Súčasný vznik zjednotenej Číny a ríše Siung-nu koncom 3. storočia pred n. l. je určite čiastočne vzájomnou reakciou, ale nemožno povedať, že vznik ich veľkých dŕžav bol len obranným mechanizmom proti susednej veľmoci. K vzniku tejto ríše viedli veľmi presné hospodárske záujmy, podmienené historickými aj prírodnými podmienkami, ktoré ešte nie sú dostatočne objasnené. Isté však je, že niektoré príčiny sa skrývajú vo veľmi zvláštnych životných podmienkach obyvateľov stepi. Ako už bolo uvedené, predchodcovia, či možno predkovia Siungnuov na území dnešnej severnej Číny, Mongolska a južnej Sibíri boli lovci, sezónni poľnohospodári, ale aj remeselníci, hlavne kováči. V 6. a 5. storočí pred n. l. sa tohto územia zmocnila chovateľská „horúčka“, ktorá zrodila kočovné pastierstvo všetkých ďalších obyvateľov až po súčasných Mongolov. Siungnuovia teda medzi 3. storočím pred n. l. a 3. storočím n. l. museli prejsť v tomto smere úžasným vývojom, ktorý predurčil štruktúru a fungovanie celej ich spoločnosti a položil základy nasledujúcich kočovníckych ríš – Sienpijskej, Tureckej a Mongolskej. Siungnuovia sa asi nachádzali v prechodnom štádiu, v ktorom kočovné pastierstvo postupne vytlačilo ostatné spôsoby obživy. Dôvody tejto premeny sú rôzne: lepšie prispôsobenie krutým podmienkam, získavanie tribútu od Číny a pod. Tento životný štýl predurčil aj štruktúru spoločnosti. Čínske pramene ju opisujú takto: „[Náčelník] vymenúva Múdrych kráľov

⁵⁴ LIGETI, L.: „Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise.” In: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1. 1 (1950), s. 140 – 188.

tchu-čchi pravého a ľavého [krídla], Kráľov lu-li pravého a ľavého [krídla], veľkých generálov pravého a ľavého [krídla], veľkých veliteľov, veľkých správcov poddaných a markízov ku-tu pravého a ľavého [krídla].“⁵⁵ Slovo *tchu-čchi* značí v jazyku siungnu múdry, preto následníka trónu obyčajne oslovujú kráľ *tchu-čchi* ľavého [krídla]. „[Spomedzi spomenutých vysokých hodnostárov] najvýznamnejší majú až desaťtisíc jazdcov, nižšie postavení už len niekoľko tisíc. Týchto 24 vysokých hodnostárov dostáva titul [veliteľa] desaťtisíc jazdcov. Postavenie týchto 24 vysokých hodnostárov je dedičné. Tri línie rodov Chu-jan, Lan a Sü-pu tvoria vysokú šľachtu. Hodnostári ľavého krídla spravujú územia na východe, pravého krídla na západe. Dvor sa nachádza niekde pri Jün-čung v komandérii Tai. [...] Každá skupina vlastní vymedzené územie, kde kočuje za vodou a pastvou. Múdri králi ľavého a pravého krídla sú najmocnejší, markízi ku-tu ľavého a pravého krídla vykonávajú správu krajiny.“⁵⁶ Tento veľmi pružný systém vlády bol podmienený viacerými faktormi: produkty živočíšnej výroby nesmeli byť nahromadené a skladované, zvieratá museli byť roztrúsené na stepi, aby sa zabránilo vyčerpaniu pastvín. Veľmi malá nadvýroba tohto hospodárstva – doplneného poľovačkou a poľnohospodárstvom – sa investovala do obchodu s usadlými susedmi. Pod Mo-teho vládou teda vznikla nová spoločenská vrstva, tzv. riadiaci aparát, ktorý rozdeľoval dary od susedov, riadil vojenské záležitosti a spravoval usadlé obyvateľstvo, udržiujúc si priazeň kmeňov zväzu. Túto úlohu spĺňali najmä správcovia poddaných. Usadlí obyvatelia žili v opevnených sídlach, hlavne v Mongolsku a Zabajkalsku, významne podporovali siungnuské hospodárstvo výmenou za ochranu a lepšie životné podmienky.

Tento hospodársky a mocenský model slúžil všetkým nasledujúcim stepným veľríšam:⁵⁷ Východnému tureckému kaganátu (6. – 9. stor.), Kitanskej ríši (10. – 12. stor.) ako aj Mongolskej ríši (13. – 14. stor.) i ďalším. Siungnuovia zanechali svojim nasledovníkom uvedený vojenský systém, v ktorom bol každý muž prirodzene vojakom a armáda vďaka rozvinutému jazdecktvu bola v každej chvíli mobilizovateľná. Všetky stepné kráľovstvá zdedili aj rozdelenie na tri časti, hierarchiu a spôsob správy dobytých národov a území, ktorý sa odrazil pod hunskou, mongolskou a osmanskou vládou aj v strednej Európe. Kočovníci neobsadzovali celé územia, ale vymáhali od nich len tribút, nevediac udržiavať a využívať hospodársky rast usadlých krajín. Siungnuovia položili základ zriadenia, ktoré potom využívali tak Huni, ako aj Mongoli. Ako prví zaviedli systém výmeny vojenskej pomoci za privilégia či lepšie životné podmienky. Tak ako Siungnuovia pomáhali Číne poraziť jej nepriateľov, Huni sa nechávali verbovať do rímskej armády a Mongoli do vojska uhorského kráľa Bela IV. Ďalším dôležitým prvkom zdedeným po Siungnuoch je združovanie kmeňov a posilňovanie ich jednoty pomocou pohrebných či iných obradov. „V prvom mesiaci v roku rôzni vodcovia organizujú obvyklé zhromaždenie na náčelníkovom dvore a prinášajú obetiny; v piatom mesiaci sa koná mimoriadne zhromaždenie v meste Lung-čcheng, kde obetujú predkom, Nebu, Zemi a duchom, na jeseň, keď kone stučnejú, sa koná posledné mimoriadne zhromaždenie v Tajline, určené na overenie a kontrolu počtu poddaných a zvierat. [...] Ráno náčelník vychádza z tábora,

⁵⁵ Pričom stred vždy podliehal priamemu veleniu hlavného kmeňového vládcu – náčelníka.

⁵⁶ Š'-r'i, 110. kap., s. 2 890 – 2 891.

⁵⁷ Porovnaniu ríše Siung-nu a Hunskej ríši venujeme zvláštny odsek.

*aby si uctil vychádzajúce slnko a neskôr večer mesiac. Jeho trón je obrátený na sever a hodnostári sa držia po jeho ľavici. Posvätné dni sú wu a ťi. [...] Veštia, pozorujú hviezdy a mesiac, pri splne mesiaca vyťahnu do boja a pri nove sťahujú vojská“.*⁵⁸ Tieto procesy pozorujeme u kočovných dobyvateľov Európy: Hunov, Mongolov, čiastočne aj Turkov. Aj keď sú opisované ako barbarské, do Európy prišli teda veľmi dobre zorganizované a rozvinuté kočovné kráľovstvá.

Siungnuovia mali nenahraditeľný význam pri prenášaní technológií, kultúrnych prvkov, vynálezov a iných dôležitých vplyvov medzi Čínou, Strednou Áziou, ba aj Európou. V ich hrobkách nachádzame perzské, mezopotámske či grécke motívy, ako i vzácne kamene od Baltského mora⁵⁹ atď. A naopak, Siungnuovia pravdepodobne priniesli čínske prvky do kočovných kráľovstiev na dnešnom Strednom východe.⁶⁰ Možno práve pre túto zmiešanosť, či pre podobnosť v názve, ako aj pre časovú postupnosť medzi zmiznutím Siungnuov smerom na západ a príchodom Hunov do Európy boli oba zväzy dlho považované za príbuzné. Ale na akom základe?

Prvým dôvodom bola určite fonetická podobnosť názvov Siung-nu a Hun. Ďalším bol ich spôsob života a predovšetkým nazeranie starovekých európskych kronikárov na Hunskú ríšu, ktoré je veľmi podobné čínskemu vnímaniu kultúry, či skôr barbarstva Siungnuov. Opis pôvodu, spôsobu života, zvykov či výzoru Hunov, ktorí nám zanechali ich súčasníci, je objektívny len do istej miery. Rimania, Góti a iné národy boli hunskými nájazdmi znevážené a ich vpády zasiahli ich sebedomie, ako aj ich hodnoty. Posudky starovekých kronikárov, ktorí často ani nevideli živých Hunov, sa v priebehu storočí zmenili na akúsi verejnú mienku, všeobecne prijímanú, a predstavovali a možno ešte aj predstavujú archetyp východných barbarov. Tento postoj je úplne identický s názorom Číňanov na Siungnuov. Napriek ideologickému podfarbeniu sú historické pramene veľmi vzácnym prvkom na odhaľovanie súvislostí zo života kočovných kmeňov. Huni sa objavujú na sklonku neskorého staroveku najprv v povolžskej a kaukazskej oblasti. Roku 375 prekročili Volgu a porazili Alánov. Ako sme už povedali, južní Siungnuovia zotrvali až do 3. storočia v Číne, zatiaľ čo severní Siungnuovia boli zo svojich priestorov vyhnaní v priebehu 2. storočia smerom na západ. Mohli prísť až do Európy? Fyzicky je to možné, lebo malé, veľmi húževnaté a odolné kone môžu v dobrých podmienkach precváľať aj sto kilometrov za deň. Ako sme už naznačili, Siungnuovia mali zrejme priame, alebo aspoň nepriame kontakty s kultúrami žijúcimi na severe dnešného Afganistanu. Je zrejmé, že komunikácia medzi Ďalekým, Stredným i Blízkym východom a Európou bola už od staroveku veľmi živá. Historický dôkaz o príbuznosti Hunov a Siungnuov však stále ešte chýba. Zatiaľ nemožno dať za pravdu ani antropológii: Siungnuovia, takisto

⁵⁸ Š'-ťi, s. 2 892.

⁵⁹ Mission archéologique française en Mongolie: Gol Mod – Nouvelles découvertes en Mongolie. Connaissance des arts, zvláštne vydanie, Paris 2001.

⁶⁰ Na pohrebisku Tilia-Tepe v severnom Afganistane bol objavený zlatý predmet patriaci zosnulým polokočovníkom, ozdobený obrazom voza čínskeho typu doby Chan. Presne taký istý ľahký voz – zatiaľ skoro jediný svojho druhu v hrobkách kmeňového zväzu Siung-nu – sa skrýval v jednej z hodnostárskych hrobiek na pohrebisku Gol Mod v strednom Mongolsku. Keďže objav bol uskutočnený len nedávno (v lete 2004), výskum vplyvu Prvej stepnej ríše na Strednom východe a jej vzťahov s tamojšími mocenskými útvarmi je v plnom prúde.

ako Huni, boli zmiešaninou mongoloidných a europoidných typov. Faktom je, že v danej dobe takéto členenie stepné národy vôbec nepoznali a ľudia, ktorých dnes nazývame europoidnými, žili už od staroveku aj v Číne.

Neodškriepiteľným spoločným prvkom Hunov a Siungnuov bolo hospodárstvo a čiastočne aj spoločenská organizácia. Doboví čínski i európski historiografi svorne opisujú oba kmeňové zväzy ako chovateľov dobytky a koní, kočujúcich, či skôr bezcieľne sa ponevierajúcich z miesta na miesto, neschopných čokoľvek vypestovať, postaviť či vyrobiť. Archeologické objavy zo sídel v okolí Obu i Aralského mora svedčia o existencii poľnohospodárstva starých hunských i alánskych kmeňov.⁶¹ Mnohé zmienky hovoria aj o poľovníctve. Tieto dve odvetvia obživy boli zrejme doplnkom k chovu dobytky. Huni väčšinou žili v stanoch, neskôr však aj v pevných obydliach podrobených národov. Podobne ako u Siungnuov, významným ekonomickým i združujúcim prvkom hunských kmeňov bolo získavanie tribútu a darov od Ríma, ako aj únosy obyvateľstva. Roku 395 Huni uniesli tisíce ľudí z Ázie a Kaukazu a predali ich na trhu otrokov v okolí Dunaja.⁶² V každom prípade Huni nežili len z vykorisťovania usadlého obyvateľstva, ich spoločnosť bola už pri príchode do Európy relatívne sebestačná a veľmi dobre organizovaná, archeologické nálezy svedčia o existencii rôznych remesiel, najmä kováčstva a zlatníctva. Hlavným, ale nie jediným prvkom ich prežitia bol dobytok, poskytujúci obživu i suroviny na výrobu odevov, nástrojov či zbraní. Spolunažívanie s poľnohospodármi, ako aj obchod umožňoval ich rozvoj. Rovnako ako Siungnuovia, aj Huni neskôr predávali kone na trhoch s Gótmí, Vizigótmí, Markomanmi či Kvádmi. Metalurgia bola u oboch zväzov na veľmi vysokej úrovni, predovšetkým nádherné opasky a spony, ktoré bili do očí Rimanov a poburovali Číňanov. Aj konské postroje mali obdivuhodné. Huni aj Siungnuovia milovali hodváb, nie však pre úžitkovú, ale pre obchodnú a prestížnu hodnotu. Úžitkové predmety, ako aj výrobné postupy či motívy Hunov a Siungnuov sú často veľmi podobné, týka sa to hlavne prenosných bronzových kotlov na varenie mäsa.⁶³ Predmety dennej potreby sú však spoločnou črtou viacerých stepných národov.

V predstavách, hodnotách či obradoch možno takisto nájsť veľmi blízke prvky medzi Hunmi a Siungnuami. Veľkej úcte sa tešil ľahký voz, ktorý takmer alebo vôbec nebol používaný ako dopravný prostriedok, ale ako symbol moci panovníka, akýsi trón. V ríši Siungnuov odvážal mŕtveho mocnára na druhý svet či do neba. Obe spoločenstvá uctievali posvätný meč. Táto zbraň sa používala pri obradoch bratskej prísahy. Počas rituálu sa pilo víno zmiešané s konskou, prípadne ľudskou krvou. V roku 43 pred n. l. sa čínski vyslanci zúčastnili na takomto obrade počas ich návštevy u siungnuského náčelníka: „[...] v spoločnosti náčelníka a vysokých hodnostárov vystúpili na pahorok pri rieke Nuo [...] a obetovali bieleho koňa. Náčelník vyzbrojený zlatým mečom ťing-lü a lyžicou liu-li, pomiešal víno a všetci zložili krvnú prísahu, pijúc z lebky kmeňového náčelníka Jüč'ov, kedysi porazeného náčelníkom Lao-šangom, premenenou na čašu.”⁶⁴

⁶¹ MAENCHEN-HELFEN, O.: *The World of the Huns*. Berkeley, Los Angeles – London 1973, s. 178.

⁶² MAENCHEN-HELFEN, O.: *The World of the Huns*. Berkeley, Los Angeles – London, 1973, s. 186.

⁶³ ERDY, M.: Hun and Xiongnu Type Cauldron Finds throughout Eurasia. *Eurasian Studies Yearbook* (1995), s. 198 – 217.

⁶⁴ PAN, Ku: Chan-šu. Čung-chua šu-fü, Peking 1983, s. 3 801.

Bratské prisahy a spríbuzňovacie obrady sú typickým prvkom kočovných stepných národov. Huni a Siungnuovia boli nesporne príslušníkmi toho istého kultúrneho okruhu, no ich priama príbuznosť zatiaľ doložená nie je. Vďaka obom týmto stepným ríšam sa mnohé technológie, motívy, zbrane a rôzne kultúrne výdobytky prenášali z Ďalekého východu na Blízky východ, ba až do Európy a naopak. Siungnuovia a Huni však neslúžili len ako nositelia cudzích vplyvov, ale vybudovali pomerne rozvinutú spoločnosť so zvláštnym spôsobom života a s vlastnou kultúrou. Spomínané kočovné či polokočovné zväzy zohrali významnú úlohu v období sťahovania národov. Dunajská kotlina ako geografické centrum tohto diania zaznamenala ich priame i nepriame vplyvy. Na relatívne prísne určenie rôznych zmien a presunov obyvateľstva v strednej Európe je však najprv nevyhnutné poznať dejiny najstaršej zo stepných ríš i jej celkový eurázijský historický kontext. Úlohou tohto článku bolo teda pripraviť pôdu na budúci výskum konkrétnych vplyvov starých stepných ríš na strednú Európu a Dunajskú kotlinu. Spomenutá problematika vyžaduje prehodnotenie a predovšetkým syntézu ázijských a európskych historických i archeologických prameňov.

DAS ERSTE STEPPENREICH UND SEINE BEDEUTUNG IN DER GESCHICHTE EURASIENS

JULIANA HOLOTOVÁ-SZINEK

Der Beitrag ist der Entstehung und Entwicklung des ersten Steppenreiches gewidmet, das der halbnomadische Stammesverband der Xiongnu, früher auch Osthunnen genannt, die auf dem Gebiet der heutigen Mongolei, Südsibiriens und Nordchinas lebten, Ende des 3. Jahrhunderts v.u.Z. gebildet hatte. Das Reich, dessen wirtschaftliche, politische und militärische Geschichte das Hauptthema des vorliegenden Artikels bilden, unterhielt sehr enge und dynamische Beziehungen mit Altchina. Da wir für die Existenz einer eigenen Schrift der Xiongnu bislang keine materiellen Beweise gefunden haben, sind die chinesischen Chroniken die einzige schriftliche Quelle für das Studium ihrer Geschichte. Das direkte materielle Erbe dieser lange unschlagbaren Krieger sind jedoch umfangreiche Grabstätten, Festungen und befestigte Siedlungen.

Der Hauptwirtschaftszweig des Steppenreiches war das nomadisierende Hirtentum, aber eine wichtige Rolle spielten auch Jagd, Landwirtschaft und Schmiedehandwerk. Einer besonderen Bedeutung erfreute sich der Handel, da das Handelsnetz der Xiongnu von China über ganz Mittelasien reichte. Von dieser Lebensart leitete sich auch die gesellschaftliche Organisation des Reiches ab. Seine erstaunlich rasche Formierung und der ebenso plötzliche Untergang sind eine Frage mit weitreichender Auswirkung. Noch bis vor kurzem galten Xiongnu als Verwandte der Hunnen, der asiatischen Nomaden, die im 4. Jh. u. Z. in Europa auftauchten. Wie war die Beziehung der Hunnen und der Xiongnu und wie schlug sich die Existenz ihres Großreiches in der Geschichte Eurasiens nieder?

SPOR PALATÍNA PAVLA PÁLFFYHO S OSTRIHOMSKÝM ARCIBISKUPOM JURAJOM LIPPAYOM

ANNA F U N D Á R K O V Á

FUNDÁRKOVÁ, A.: Palatine Paul Pálffy's conflict with Archbishop George Lippay of Esztergom. *Historický časopis*, 54, 1, 2006, pp. 45 – 62.

The present study deals with Palatine P. Pálffy's conflict with the Archbishop of Esztergom George Lippay in the years 1646 – 1653. The author used archive materials from the Trautmandorf family archive and a memorandum written by P. Pálffy to the Emperor Ferdinand III. in the year 1650. As there are no archive documents, G. Lippay's attitude to P. Pálffy is not known. P. Pálffy and G. Lippay were leaders of political groups which were against each other and their conflicts took place in the Hungarian parliament and at gatherings of the Hungarian nobility. The Vienna court was a significant place where the two representatives had their quarrels. The conflict had a negative influence on 17th century Hungary. Because of Rákóczi's expeditions and Turkish attacks, Hungary faced an economic crisis, which required a unified approach from the Hungarian representatives, but the situation was different.

History. Hungary. Palatine Paul Pálffy's conflict with Archbishop George Lippay of Esztergom.

Názorové nezhody medzi poprednými politickými predstaviteľmi neboli ani v minulosti žiadnou zriedkavosťou. Pri bádani dejín Uhorského kráľovstva, resp. Slovenska v prvej polovici 17. storočia nachádzame v prameňoch veľké množstvo príkladov na konflikty medzi uhorskými aristokratmi. Hlavná príčina sporov sa dá rozdeliť na dve skupiny: na majetkové a mocensko-politické. Často však medzi nimi nie je nijaký rozdiel, keďže mocenský konflikt sa v mnohých prípadoch spájal so snahou získať bohatstvo a tým súvisiace vyššie spoločenské postavenie. Po Moháči nastala v Uhorsku éra nadobúdania rozsiahlych majetkov. Tento proces jednak podmieňoval nástup novej dynastie na uhorský trón – Habsburgovcov – a jednak objavenie sa tzv. novej aristokracie na politickej scéne. V prvej polovici 17. storočia sa však politická a hospodárska špička krajiny viacmenej etablovala a jednotlivé mocné aristokratické rody mali územie svojej pôsobnosti už medzi sebou rozdelené. Cesta k veľkým majetkom viedla následne buď cez výhodné manželstvá, alebo získať sa dali iba panstvami, ktoré sa po vymretí nejakého rodu po meči dostali naspäť do majetku koruny. O ich vlastnenie aspoň do zálohy alebo v najlepšom prípade do dedičnej držby sa rozpútal nemilosrdný boj. Ten, kto v tomto boji zvíťazil, nadobudol väčšiu prestíž aj v očiach svojich politických súperov.¹

Druhou najdôležitejšou príčinou sporov bol boj o získanie najvyšších krajinských hodností a najnovšie aj získanie pozícií na viedenskom dvore. Po stabilizovaní politickej a hospodárskej situácie po otrasoch pätnásťročnej vojny si uhorská špička uvedomila, že cesta za majetkami, postavením, ale i nesmierne potrebná finančná, vojenská i materiálna pomoc v boji proti Turkom vedie cez Viedeň. Nová generácia politikov nastupujúca po

¹ HAJNAL, I.: Az 1642. évi meghiúsult országgyűlés időszaka. Esterházy Miklós nádor iratai. Kormányzótörténeti iratok. Budapest 1930, s. 43.

viedenskom mieri – Mikuláš Esterházy (1583 – 1645) a Peter Pázmány (1570 – 1637) – sa pokúšali uhorské záujmy presadzovať v cisárskom sídle do oveľa väčšej miery, ako ich predchodcovia. Palatín Mikuláš Esterházy sa snažil zvýšiť význam a okruh pôsobnosti palatínskej hodnosti, cieľavedome vytváral kontakty k rozhodujúcim miestam a úradníkom vo Viedni, udržiaval styky s diplomatmi akreditovanými na dvore a s cudzími krajinami.² Aby jeho politické dielo nezostalo bez pokračovateľov, zhromaždil okolo seba talentovaných mladých aristokratov, medzi ktorými vynikali najmä Adam Batthyány (1610 – 1659), Mikuláš Zrínsky (1620 – 1664) a František Wesselényi (1605 – 1667), ktorí tvorili jadro politickej skupiny uhorských aristokratov, tzv. esterházyovcov.³

Roku 1645 zomreli dvaja najvýznamnejší uhorskí hodnostári – palatín Mikuláš Esterházy a krajinský sudca Ján Druget.⁴ V dôsledku toho muselo nevyhnutne dôjsť k personálnym zmenám na najvyšších krajinských postoch. Táto skutočnosť postavila proti sebe dvoch ambiciózných a talentovaných politikov, ktorých konflikt poznačil politické dianie v Uhorsku v rokoch 1646 – 1653: ostrihomského arcibiskupa Juraja Lippaya a Pavla Pálffyho.⁵ Na úvod analýzy tejto problematiky by sa dalo zjednodušene povedať, že spor zdedili po svojich predchodcoch. Mikuláša Esterházyho a Petra Pázmánya taktiež rozdelil konflikt pre nevyjasnené kompetencie. Ostrihomský arcibiskup sledoval s veľkou nevdľou čoraz výraznejšie mocenské ambície palatína, ktorý si nárokoval byť „zástupcom kráľa“. Ako hlava katolíckej cirkvi v Uhorsku si vedúcu pozíciu v politickom živote nárokoval pre seba.

V počiatočnej fáze výskumu sme mali k dispozícii útržkovité informácie o podstate a priebehu nedorozumení medzi Pálffym a Lippayom, až kým sme nenašli memorandum Pavla Pálffyho panovníkovi Ferdinandovi III. z roku 1650, v ktorom uviedol, aké obvinenia proti nemu vzniesol arcibiskup a v čom spočíval ich vzájomný spor.⁶ Je to dôležitý dokument, ktorý nám okrem súperenia dvoch najvýznamnejších politikov Uhorského kráľovstva v rokoch 1647 – 1653 odhaľuje mechanizmy, ktoré viedli k obsadeniu významných postov a poskytuje nám jedinečný pohľad do verejných i zákulisných politických bojov.

Aby sme však mohli tento problém hodnotiť ucelene a objektívne, bolo by dobré mať k dispozícii podobný dokument z pera Juraja Lippaya, v ktorom by zhrnul, aké mal výhrady voči Pálffymu. Arcibiskupov názor sa dá len čiastočne zrekonštruovať z niekoľkých listov, v ktorých sa vyjadril o Pálffym. Napríklad v liste adresovanom

² HILLER, I.: Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. Wien–Köln–Weimar 1992, s. 95.

³ Termín začala používať historička Katalin Péter – v maďarskej podobe *esterházysták*. Pozri: PÉTER, K.: Esterházy Miklós. Budapest 1980, s. 154 – 184 (ďalej: PÉTER, K.: Esterházy...).

⁴ Ján Druget z Humenného (1609 – 1645) – zemplínsky župan, roku 1632 viedol boje na potlačenie povstania Petra Császára. Získal do držby panstvo Tokaj po Kataríne Brandenburskej, ktorého sa však v zmysle mieru z Linzu musel vzdať v prospech Rákócziovcov. Roku 1636 ho Ferdinand II. vymenoval za krajinského sudcu a hornouhorského hlavného kapitána. Tieto hodnosti zastával až do svojej smrti.

⁵ Podrobnejšie o Pavlovi Pálffym: FUNDÁRKOVÁ, A.: Pavol Pálfi, osobnosť, mecenáš a politik (1592 až 1653). Dizertačná práca. Bratislava 2003 (ďalej: FUNDÁRKOVÁ, A.: Pavol Pálfi...).

⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei I, Turcica 1650, Fol. 6 – 14. Memorandum Pavla Pálffyho Ferdinandovi III., 6. 7. 1650 (ďalej: HHSTA, Turcica 1650, memorandum Pálffyho.)

Adamovi Forgáchovi kritizoval palatína za (údajné) prekročenie jeho kompetencií: „Prednedávnom som bol vo Viedni..., kde som počul nemálo sťažností na pána palatína, ktorý vraj z vlastnej ľubovôle nariadil brachium regale proti pani Forgáchovej. Nehovoril som o tom s Jeho Veličenstvom, videl som, že zaoberá sa tým dostatok ľudí. Po tom, čo som prišiel sem do Hlohovca, priniesli mi listy z Horného Uhorska o tom, aké pobúrenie vyvolalo medzi ľuďmi ubytovanie Nemcov. Začal som tiež uvažovať o tom, že ak pán palatín začne udeľovať brachium regale, môže to raz zasiahnuť aj mňa, ved' viem, aký postoj má ku mne pán palatín. Je to nerozvážny človek, ktorý nepozná naše zákony a kamaráti sa s tým naničhodným Vittnyédim.“⁷

Hneď na úvod treba zdôrazniť, že Pálffy i Lippay boli rovnocennými politickými súpermi. Aj keď palatín chcel svojím memorandom jednoznačne vzbudiť dojem, že sa čoraz viac stáva obeťou arcibiskupových útokov, je viac než isté, že aj palatín sa rovnakou mierou zaslúžil o to, že ich vzájomný vzťah bol plný napätia.

Prvý ostrý spor vznikol pre otázku vymenovania Pálffyho za krajinského sudcu, ako to vyplýva z jeho hlásenia panovníkovi: „Po tom, čo zomrel pán Homonnai,⁸ nechal vyhotoviť (Lippay) v mene Vášho Veličenstva mandáty,⁹ v ktorých uviedol svojich kandidátov na hodnosť krajinského sudcu. (...) Medzi nimi však boli takí, ktorí mu povedali rovno do očí, že mi nechcú stáť v ceste získať hodnosť sudcu.“¹⁰

Podľa uhorských zákonov mal právo vymenovať krajinského sudcu panovník.¹¹ Na tejto kauze je nepochopiteľné, ako mohol Lippay vystaviť v mene panovníka listinu bez toho, aby bol za to potrestaný. Je viac než pravdepodobné, že jeho pomocníkom v týchto akciách bol uhorský kancelár Juraj Szelephényi (1595 – 1681), ktorý bol najdôležitejším politickým spojencom arcibiskupa.

Vo februári 1646 bol za krajinského sudcu vymenovaný Pálffy, ktorý týmto ukončil svoje dvadsaťročné účinkovanie na čele Uhorskej komory. Ďalšou aktuálnou personálnou otázkou sa stalo obsadenie tohto uprázdneneho úradu. Pálffy navrhol za svojich nástupcov Gabriela Erdődyho¹² a Daniela Esterházyho.¹³ Proti kandidátovi svojho súpera, ktorý podporoval kandidatúru svojho brata Gašpara Lippaya, protestoval Pálffy v liste adresovanom cisárovi: „Najurodzenejší cisár; dopočul som sa, že pán arcibiskup má v úmysle kandidovať svojho brata, prosím Vaše Veličenstvo urodzene, aby ste sa v tejto veci ešte nerozhodli..., kým Vášmu Veličenstvu nedokážem, že pán Lippay nie je súci na tento úrad a narobil by tam veľa škody. O tejto záležitosti Vám podám aj správu.“¹⁴

⁷ Ide o šopronského advokáta Štefana Vittnyédiho, ktorý bol luteránom a z toho dôvodu si ešte viac znepriatelil arcibiskupa. Slovenský národný archív, Ústredný Pálffyovský archív, A. VIII, L. V, F. I, No. 5 List Juraja Lippayho Adamovi Forgáchovi, Hlohovec 18. 11. 1650 (ďalej: SNA, ÚPA).

⁸ Ján Druget.

⁹ V originálnom nemeckom texte sa nachádza „*etliche mandata*“.

¹⁰ HHStA, Turcica 1650, memorandum Pálffyho.

¹¹ FRAKNÓI, V.: A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése. Pest 1863, s. 153.

¹² Manžel Márie Pálffyovej, dcéry brata Pavla Pálffyho Štefana.

¹³ Brat Mikuláša Esterházyho.

¹⁴ Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Jan – Jun 1646, Nr. 174, Fol. 4 – 27. Hlásenie Pavla Pálffyho Ferdinandovi III., Viedeň 11. 4. 1646 (ďalej: HKA, Hoffinanz Ungarn).

Krajinský sudca však tentoraz nadarmo loboval za svojich kandidátov. O dva týždne dostal Gašpar Lippay gratuláciu od dvora k svojmu vymenovaniu za predsedu Uhorskej komory.¹⁵

Spor dvoch mocných mužov rozdelil uhorskú politickú obec na dva tábory. Na stranu Pálffyho prešli najdôležitejší stúpenci zosnulého palatína Esterházyho, napriek tomu, že palatín bol za svojho života veľkým kritikom a odporcom Pálffyho.¹⁶ Okrem už spomínaných Batthyányho a Zrínskeho patrili k jadrú Pálffyho skupiny Ladislav Esterházy a Adam Forgách (1601-1681). Členovia skupiny boli spriaznení nielen názorovo, ale aj príbuzensky.¹⁷ Pálffy sa vedúcou postavou „esterházyovcov“ stal vďaka tomu, že jednak bol jedným z poručníkov Ladislava Esterházyho a jednak účinne pomohol vyhrať spor Esterházyovcov s Nádasdyovcami o panstvo Eisenstadt.¹⁸

Nie všetci verní priaznivci Esterházyho však dokázali prijať Pavla Pálffyho ako nositeľa politického odkazu uznávaného palatína. Rady esterházyovcov opustili dvaja ambiciózni členovia rodiny Csákyovcov – Štefan, neskorší taverník, a Ladislav, od roku 1650 krajinský sudca, a hornouhorský, neskôr aj košický hlavný kapitán František Wesselényi. Stali sa stúpencami arcibiskupa Lippaya, hoci sa naďalej priznávali k politickému odkazu Mikuláša Esterházyho, ako to vyplýva aj zo slov Františka Wesselényiho: „*Bol som verným sluhom nebohého Mikuláša Esterházyho, a aj keď sa mi neušlo toľko rozumu ako jemu, to málo, čo viem, čerpám z jeho učenia.*“¹⁹ Lippaya, pochopiteľne, podporovala veľká časť uhorského kléru, no ako sme už spomínali, jeho najbližším a najdôvernejším spolupracovníkom bol kancelár Juraj Szelephényi.

Cesta k rozširovaniu radov svojich prívržencov nevedla iba cez stotožnenie sa s politickými zámermi vedúcej postavy skupiny alebo príbuzenskými vzťahmi. Svoju úlohu zohrali aj intrigy a ohováranie, ako to vysvitne z prípadu vicepalatína Ladislava Keresztúryho, ktorý opísal Pálffy Maximiliánovi von Trauttmansdorff: „... *zajtra cestujem v Božom mene do Nitry a v noci za svojím vicepalatínom (Ladislavom Keresztúrym): v tejto záležitosti som nerokoval iba s pánom uhorským kancelárom (Jurajom Szelephényim), ale aj s pánom arcibiskupom, ktorý mi naznačil, že hovoril s pánom arcibiskupom Püskym,²⁰ ktorý mu povedal, že vicepalatín chce byť jeho (Lippayovým) nepriateľom a urobí všetko preto, aby sa mu pomstil, preto sa sťažoval nielen u Vašej*

¹⁵ Tamže, 28. 4. 1646.

¹⁶ Podrobnejšie o konflikte Pavla Pálffyho a Mikuláša Esterházyho: HAJNAL, I.: C. d.

¹⁷ Genéza esterházyovcov je o to zaujímavejšia, že jej základ tvorilo priateľstvo medzi Františkom Esterházym, otcom Mikuláša Esterházyho, a Františkom II. Batthyányom, otcom Adama Batthyányho. Csákyovci, Forgáchovci a Zrínkovci boli blízkymi priateľmi rodiny Batthyányovcov a neskorší palatín Esterházy si práve z ich nadaných potomkov vytvoril svoj politický kruh. FEJES, J.: *Az Esterházyk házassági politikája 1645 után.* In: PÉTER, K.: *Gyermekkor a kora újkori Magyarországon.* Budapest 1996, s. 124.

¹⁸ Podrobnejšie o tom: tamže.

¹⁹ S. LAUTER, É.: *Pálffy Pál nádor levelei (1644 – 1653). Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámhoz és Borbálához.* Budapest 1989, s. 20 (ďalej: S. LAUTER, É.: *Pálffy Pál nádor...*).

²⁰ Ján Püsky (? – 1657) – od roku 1622 ostrihomský kanonik, od roku 1637 čanádsky biskup, od roku 1643 nitriansky biskup a následne od roku 1648 vacovský biskup. V roku 1650 sa stal kaločským arcibiskupom.

*milosti, ale aj u Jeho Veličenstva. Na to som pánovi arcibiskupovi odpovedal, že všetko je celkom ináč, a porozprával som sa o tom aj s pánom vicepalatínom. Ten mi povedal, že pán arcibiskup ho neprestáva nevinne obviňovať a hovoriť o ňom veci, ktoré nezodpovedajú skutočnosti, a pred Jeho Veličenstvom ho ponižovať a jeho česť ničiť. Preto sa musí pomstiť a brániť, a konečne konať, aj keď to pánovi arcibiskupovi nie je po vôli. Keby totiž pán vicepalatín hovoril takéto veci, ja sám by som to nestrpel, a preto som mu (Lippayovi) povedal, aby tomu neveril, na to mi odpovedal, že na druhý deň sa Püskyho spýtal, čo sa vlastne stalo a on všetko poprel... Z toho vidí Vaša milosť, ako títo ľudia zaobchádzajú so slovami a hovoria to, čo tomu druhému vyhovuje, z čoho však Vaša milosť vidí, že pán vicepalatín je nevinný...*²¹

Medzi dvomi politickými zoskupeniami neexistovala jasná deliacia čiara. Napríklad František Nádasdy bol spočiatku úhlavným nepriateľom Pálffyho a mladého Esterházyho, lebo tí spochybnili jeho právo na panstvo Eisenstadt. Po urovnaní sporu sa síce pridal na stranu palatína, no zároveň si často písal s ostrihomským arcibiskupom. Veľmi zlé vzťahy mal však k Františkovi Wesselényimu.²² Ani príslušnosť komárňanského hlavného kapitána a neskoršieho viceprezidenta Vojenskej rady Johanna Christoha Pucheima k jednému zo zoskupení sa nedá určiť jednoznačne. Napriek tomu, že bol príbuzným Pálffyovcov²³ a k Adamovi Batthyányovi prechovával priateľské vzťahy, v roku 1651 sa zúčastnil po boku Lippaya na vážnom pokuse o zdiskreditovanie Pavla Pálffyho pred cisárom.

Ďalšia názorová nezhoda sa medzi Lippayom a Pálffym odohrala na sneme v roku 1646. Zhromaždenie uhorských stavov, ktoré bolo zvolané po vyše desaťročnej prestávke, sprevádzali veľké očakávania. Na zúčastnených čakali dve dôležité úlohy: zvolenie nového palatína a zakotvenie bodov mieru z Linzu medzi uhorskými zákonmi. Najostrejší politický boj sa očakával práve v otázke prijatia mierovej zmluvy, keďže tá obsahovala požiadavku prijatia rozsiahlych náboženských výsad pre nekatolíkov.

Otázka Pálffyho kandidatúry na hodnosť palatína sa vyriešila hneď na úvod snemu a nastal tým vlastne aj prekvapujúci zvrät.²⁴ Pálffy namiesto toho, aby sa zúčastnil boja o najvyššiu uhorskú hodnosť, bol vymenovaný za člena Tajnej rady. O okolnostiach jeho vymenovania sa dozvieme z listu Ladislava Esterházyho Adamovi Batthyányovi, ktorý napísal krátko po otvorení snemu roku 1646: „*Podľa najnovších správ môžem napísať Vašej milosti, že pán Pavol Pálffy nebude medzi kandidátmi na palatína, má sa totiž stať tajným radcom.*“²⁵ Zatiaľ sa nám nepodarilo zistiť, prečo sa Pálffy vzdal svojej kandidatúry. On sám na okolnosti svojho vymenovania za tajného radcu spomínal o štyri roky neskôr takto: „*Keď ma Vaše Veličenstvo na uplynulom sneme milostivo vymenovalo*

²¹ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchiv Trauttmansdorff, Ee 2 Hungarica, K 133, Nr 58, Fol. 247 – 248. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Komjatice 15. 1. 1650 (ďalej: AVA, FA Trauttmansdorff).

²² VÁRKONYI, G.: Wesselényi Ferenc és a 17. századi magyar politiki elit fejlődése. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest 1992, s. 124 (ďalej: VÁRKONYI, G.: Wesselényi...).

²³ Jeho teta Susanna Pucheimová sa vydala za Štefana Pálffyho, brata Pavla Pálffyho.

²⁴ Začiatok konania snemu bol pôvodne určený na 1. mája, no pre smrť kráľovnej Márie Anny bol termín presunutý na 24. augusta.

²⁵ Magyar Országos Levéltár, Batthyány család levéltára, Batthyány Missiles, P 1314, No. 12099. List Ladislava Esterházyho Adamovi Batthyányovi, Bratislava 18. 9. 1646 (ďalej: MOL).

za tajného radcu, zaprisahal sa mi (arcibiskup Lippay), že chce mať so mnou úprimný vzťah, byť priateľom mojich priateľov, nepriateľom mojich nepriateľov...“²⁶ Štefan Vittnyédi, šopronský advokát a prívrženec Pálffyho, tvrdil, že kandidatúru krajinského sudcu zmarili predstavitelia kléru. Vybavili, aby sa stal členom Tajnej rady, aby sa nemohol zapojiť do zápasu o hodnosť palatína.²⁷

Vittnyédiho výrok musíme brať s nadhľadom. Treba sa totiž spýtať, aký vplyv mohol mať uhorský klérus na obsadzovanie členov Tajnej rady. Domnievame sa, že skoro žiadny, ak zoberieme do úvahy, že jej personálne zloženie záviselo v prvom rade od panovníka a v druhom rade od lobovania členov. Lippay bol síce od roku 1637 tiež členom tohto orgánu, no na rozdiel od Pálffyho, o ktorého účinkovaní máme dostatok dôkazov, s jeho menom na zasadacích protokoloch sme sa zatiaľ nestretli.²⁸ Je viac než pravdepodobné, že Pálffy sa radcom stal vďaka vynikajúcim vzťahom s predsedom rady Maximiliánom von Trauttmansdorff a vďaka priazni panovníka.²⁹

Zvlášť je však konštatovanie, ktoré sa vyskytlo u Ladislava Esterházyho i Vittnyédiho: Pálffy sa vzdal kandidatúry na palatína, aby sa mohol stať tajným radcom. O tri roky neskôr, keď ho zvolili do tejto hodnosti, nebolo žiadnou prekážkou, že fungoval v obidvoch úradoch. Dá sa teda predpokladať, že Pálffy uvoľnil cestu pre Lippayovho kandidáta Jána Draskovicha, aby sa zmieril so svojim súperom.³⁰

Ak by bola naša hypotéza správna, zmierenie medzi dvomi politikmi trvalo aj tak rekordne krátky čas: „...no neuplynuli ani tri hodiny, už ma začal ohovárať, že všetko vyrečím na zasadaniach Tajnej rady, vyzradím všetko evanjelikom a tajne s nimi rokujem, som proti kléru, podporujem evanjelikov a pridal som sa na ich stranu, som jediný, kto komplikuje priebeh snemu, mám v okolí ľudí, ktorí prijímajú peniaze od Rákócziho, ktoré rozdáva on a jeho vyslanci, som už viac evanjelikom ako katolíkom, mám v úmysle vyhnať jezuitov z krajiny, vraj som povedal Vášmu Veličenstvu, že on vedie nemorálny život, a podobne, to všetko som Vám hlásil už aj z Bratislavy.“³¹

Skutočnosti, ktoré uviedol Pálffy vo svojom hlásení z roku 1650, sa dajú overiť aj z jeho listov, ktoré posielal Maximiliánovi von Trauttmansdorff na jar roku 1647 a z hlásení Georga von Khevenhueller do Viedne, ktorý sa tiež zúčastnil na sneme. V mierovej zmluve z Linzu, ktorá bola podpísaná 16. decembra 1645, sa panovník Ferdinand III. zaviazal odovzdať Jurajovi I. Rákócziemu na doživotné užívanie sedem stolíc na východe Uhorského kráľovstva a mesto Košice. Zmluva garantovala poddaným slobodu vierovyznania, zákaz vyhnania protestantských duchovných, zastavenie obsadzovania kostolov, vzájomné navrátenie kostolov, ktoré boli obsadené za vojny, a prerokovanie

²⁶ HHStA, Turcica 1650, memorandum Pálffyho.

²⁷ PÉTER, K.: A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál.). Kandidátusi disszertáció, Budapest 1972, s. 109 (ďalej: PÉTER, K.: A magyar főúri politika...).

²⁸ O Pálffyho účinkovaní v Tajnej rade pozri: FUNDÁRKOVÁ, A.: Tajný radca Pavol Pálfi. In: FUNDÁRKOVÁ, A. – PÁLFFY, G.: Pálfienci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava – Budapest 2003, s. 47 – 62 (ďalej: FUNDÁRKOVÁ, A.: Tajný radca...).

²⁹ Maximilián von Trauttmansdorff sa oženil so Žofiou, sestrou Pavla Pálffyho.

³⁰ Ján Draskovich bol zvolený za palatína 25. septembra 1646.

³¹ HHStA, Turcica 1650, memorandum Pálffyho.

priestupkov proti veriacim nekatolíckeho vierovyznania na sneme. Protestanti žiadali od roku 1608 navrátenie 144 kostolov od katolíkov, no tí im chceli vrátiť iba 68. V januári 1647 zaujal viedenský dvor kompromisné stanovisko: podľa diplomu Ferdinanda III. sa malo nekatolíkom navrátiť 90 kostolov.³²

Pálffy a Lippay zastávali v otázke prijatia a uzákonenia mierovej zmluvy celkom odlišné stanoviská. Krajinský sudca, ktorý zohral hlavnú úlohu v rokovaní s katolíckymi i nekatolíckymi stavmi a Viedňou, a medzi Viedňou a rákócziovským dvorom v Blatnom Potoku, sa zasadil o prijatie kompromisného stanoviska, aby sa v krajine stabilizovala situácia a zabránilo vypuknutiu opätovného vojenského konfliktu. Práve jeho funkcia vyjednávajúca medzi jednotlivými stranami dala arcibiskupovi podnet na vynesenie podozrení, ktoré Pálffy uviedol vo svojom hlásení. Snem sa pretiahol, čo v aktéroch vzbudzovalo vážne obavy. Pálffymu chýbala opora a autorita osobnosti Trauttmansdorffa: „*Teraz si uvedomujeme, kde sme spravili chybu, keby Vaša milosť bola tu, boli by rokovania za desať dní za nami, takto sa ťahajú už šesť mesiacov.*³³ *Obávam sa, že ak sa veci nezmenia, snem sa skončí zle, Vaša milosť ľahko uhádne, kto to všetko zapríčinil.*³⁴ *Ak by sa rokovania nevydarili, znovu by sme mali vojnu a máme na ňu ešte menej prostriedkov ako predtým, pretože celé časti Uhorska sú zničené a chudáci poddaní nemajú chlieb, Vaša milosť by nespoznala Marchegg a panstvo Stupavu, v Marcheggi už nezostalo nič,*³⁵ *neviem dať svojim ľuďom chlieb...*³⁶

Lippay rokovania smerujúce k zmiereniu naopak znemožňoval alebo ignoroval a dával najavo, že by nebol proti pokračovaniu vojny. Vyplýva to napokon nielen z Pálffyho listu, ale aj z hlásenia Georga Khevenhuellera: „*...na sneme sa už 12 dní neudialo nič, žiadne rokovania sa nevedli, napriek tomu, že každé predĺženie je pre Jeho Veličenstvo na škodu, preto sa rozhodlo zostať až po veľkonočný týždeň, potom tu nechá svojich komisárov a odcestuje naspäť do Viedne. Až po čase sa uvidí, či Uhri dospejú k nejakému riešeniu. Pán arcibiskup by takýto vývoj neprivilal, stále vytrvalo obhajuje svoje bojovné názory, aby sa všetko vyriešilo zbraňami (...) svojím postojom si znepriatelil katolíkov i nekatolíkov, pretože k nikomu nepristupuje milo a prívetivo, ale koná s násilím, dokonca nešetří ani nášho najurodzenejšieho pána.*³⁷ *Palatín*³⁸ *je uňho rovnako v nemilosti ako gróf Pálffy, ktorý ako jediný má autoritu u stavov a dokáže niečo vyriešiť.*³⁹

³² Materiál týkajúci sa snemu, žiadosti a sťažnosti stavov na sneme roku 1646 – 1647 pozri: Magyar Országos Levéltár, Regnicolaris, Diaetae antiquae, N 49, Fasc. C a D.

³³ Adresát listu Maximilián von Trauttmansdorff nemohol byť prítomný v Bratislave, lebo bol vedúcim delegácie na mierových rokovaníach v Münsteri a v Osnabrücku.

³⁴ Narážka Pálffyho na Lippaya.

³⁵ Pálffyho panstvá.

³⁶ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2 Hungarica, K 133, Nr. 155, Fol. 132, List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Bratislava 2. 3. 1647.

³⁷ V origináli: „*...auch gar uneres allergnedigstes herrn nicht verschonet...*“: „Nie je z textu jasné, koho tým Khevenhueller myslí. Urážku panovníka by si Lippay pravdepodobne nedovolil.“

³⁸ Ján Draskovich.

³⁹ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2 Hungarica, K 133, Nr. 54, Fol. 107 – 108. Hlásenie Georga Khevenhuellera Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Bratislava 22. 3. 1647.

Po zdĺhavých rokovaniach sa Ferdinand III. a uhorské stavy po vzájomnej dohode rozhodli rešpektovať mier z Linzu. Juraj II. Rákóczi, nástupca Juraja I. Rákócziho, pri obsadení kresla sedmohradského kniežata tiež slávnostne sľúbil, že nezačne vojnu proti nemeckému cisárovi ani inému ríšskemu kniežatu a vráti Habsburgovcom stolice na východe Uhorského kráľovstva. Náboženská sloboda bola zakotvená v uhorských zákonoch, nekatolíkom bolo vrátených 90 kostolov. Na záver snemu 16. júna 1647 bol syn Ferdinanda III. zvolený a v ten istý deň korunovaný za uhorského kráľa. Ferdinand IV. si však na trón po svojom otcovi zasadiť nemohol, pretože roku 1654 zomrel.

Roku 1648 zomrel palatín Ján Draskovich. V auguste poveril Ferdinand III. Pavla Pálffyho a Juraja Lippaya, aby prevzali vedenie krajinských záležitostí. Zdôraznil, aby sa v záujme úspešného zvládnutia tejto úlohy snažili spolupracovať. Obidvaja mali preložiť svoje sídlo do Bratislavy a v prípade problémov sa obrátiť na Ferdinanda IV.⁴⁰ Otázka obsadenia najdôležitejšej krajinskej hodnosti opäť viedla k politickému konfliktu Pálffyho a Lippaya. Medzičasom si však Pálffy upevnil pozície natoľko, že jeho kandidatúra na tento post bola nespochybniteľná. Snem bol zvolaný na 25. januára 1649. O tri mesiace neskôr nasledovali voľby palatína.

Pálffyho protikandidátmi boli Adam Forgách, Žigmund Lónyai a Ľudovít Nyáry. Všetko naznačuje tomu, že ostrihomský arcibiskup sa i tentoraz pokúsil skomplikovať jeho cestu za hodnosťou palatína: „*Po štvrté, Vaše Veličenstvo si istotne milostivo pamätá, keď ma vybralo na hodnosť palatína, čo on (Lippay) podnikol s cirkevnými i so svetskými stavmi, aby tomu zabránil.*“⁴¹ Zatiaľ naše výskumy neodhalili, o čo presne išlo a snemové protokoly z roku 1649 neuvádzajú nič mimoriadne v súvislosti so zvolením Pálffyho.⁴²

Skutočnosť, že Pálffy sa stal vedúcim politikom Uhorského kráľovstva a dostal sa do Tajnej rady, otvorilo preňho i členov jeho politickej skupiny celkom nové dimenzie. Ich hlavným cieľom bolo vytvoriť podmienky na zorganizovanie veľkej a rozhodujúcej výpravy proti Osmanskej ríši. Opätovnú aktuálnosť nadobudla táto otázka nielen kvôli skončeniu tridsaťročnej vojny. Napriek tomu, že roku 1647 bolo na ďalších 22 rokov predĺžené prímerie medzi Ferdinandom III. a sultánom Mehmedom IV., znovu sa začali množiť nájazdy Turkov proti uhorským pevnostiam. Expanzívnu politiku obnovila Osmanská ríša vďaka nástupu veľkovezíra Karu Mustafu do politickej špičky v Istanbule.⁴³ Tento vojenský veliteľ albánskeho pôvodu sa vyznačoval veľkou ctižiadostivosťou. Boj proti Benátkam o ovládnutie ostrova Kréta a v konečnom dôsledku o nadvládu v stredomorskom priestore sledoval pápežský dvor s veľkými obavami. Krymskí Tatári sa tiež začali búriť proti osmanskej nadvláde, Moldavsko a Valašsko sa zase obávalo, že Vysoká Porta bude ohrozovať ich nezávislosť.

⁴⁰ JEDLICSKA, P.: Eredeti részletek gróf Pálffy család okmánytárához 1401 – 1653. Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest 1910. List Ferdinanda III. Pavlovi Pálffyemu, Linz 14. 8. 1648, s. 427 (ďalej: JEDLICSKA, P.: Eredeti...).

⁴¹ HHStA, Turcica 1650, memorandum Pálffyho.

⁴² PÉTER, K.: A magyar főúri politika..., s. 108.

⁴³ EICKHOFF, E.: Venedig, Wien und die Osmanen. München 1975, s. 100.

Vo vzniknutej situácii sa museli aj uhorské stavy zaoberať obranou krajiny intenzívnejšie, ako doteraz. Na sneme v roku 1649 bola odhlasovaná mimoriadna daň na fortifikáciu pevností. Z týchto financií sa malo tiež najat' 1 200 vojakov do pevností v Hornom Uhorsku, 1 700 do preddunajských a 1 000 do zadunajských pevností. Dodržanie tohto zákona mal garantovať paragraf č. 7, podľa ktorého „*tí magnáti, stolice alebo mestá, ktoré neboli ochotné najat' vojakov podľa presných rozpisov, nechceli by prispieť na ich vydržovanie alebo by nepokračovali v tomto úsilí, tak majú podžupaní jednotlivých stolíc, alebo ak by tí boli ľahostajní, hlavní župani, nakoniec palatín plnú právomoc v zmysle tohto uznesenia, z majetkov tých, ktorí nie sú ochotní vydržovať vojakov alebo v tomto úsilí nepokračujú, po riadnom súdnom vyšetrení prípadu vyniesť trest vo výške dvojnásobku žoldu každého nenajatého vojaka. Táto suma musí byť vymáhaná za každých okolností a použitá na potreby pohraničných pevností*“.⁴⁴ Podľa znenia zákona bolo povinnosťou palatína, aby vojakov najneskôr do prvého augusta umiestnil v pevnostiach.

Pálffy vzal svoju úlohu veľmi vážne a snažil sa zmobilizovať všetky zainteresované vrstvy uhorskej spoločnosti, aby toto zákonné uznesenie splnili. Napriek tomu koncom septembra ešte stále neboli k dispozícii vojaci a ani financie potrebné na ich najatie: „*Na poslednom sneme sme sa rozhodli zo spoločnej vôle rozoslať určitý počet vojakov do pevností na ochranu našej vlasti a na zabránenie neustálych výpadov Turkov. Informovali sme Jeho Veličenstvo o tom, že vojaci nielenže neboli najatí do termínu určeného zákonným článkom, ale niektorí páni, stolice a mestá nenajali vojakov a tí nemohli byť umiestnení do pevností*“.⁴⁵

V liste Ladislavovi Esterházymu Pálffy vymenoval konkrétne kroky, ktoré spravil na splnenie svojej úlohy, a zároveň poskytol obraz o situácii v rozličných častiach obrannej línie: „*V pevnostiach, ktoré patria pod košického kapitána, nezaplatili mesačný žold, preto sme boli nútení zaplatiť štyri zlaté pre každého jazdca a tak sa konečne podarilo najat' vojsko. V novozámockom kapitanáte máme podobné starosti, najmä pre neustále útoky Turkov. Keď sme videli utrpenie teraz už nebohého flakovského vicekapitána Pavla Vadászihó, taktiež sme boli nútení zaplatiť mesačný žold vo výške štyroch zlatých a tak sme aj tam najali vojsko na obranu našej vlasti. Zdá sa, že kvôli výplate vojakov sa musia zadunajskí páni, stolice a mestá opätovne zísť na schôdzi v Csepregu⁴⁶ alebo na inom mieste, ktoré určí pán gróf Batthyány*“.⁴⁷ Pálffy žiadal Esterházyho i Batthyányho, aby sa zo všetkých síl snažili zabezpečiť najatie a zaplatenie vojakov.

Situáciu výrazne zhoršoval fakt, že Turci začali systematicky útočiť na pohraničnú líniu Uhorska. V auguste roku 1649 uskutočnili nájazd smerom od Balatonu, napadli kompu pri hrade Kiskomárom a zabili prievozníkov. Tak odrezali túto pevnosť od okoliťého sveta.⁴⁸ O ďalších nájazdoch informoval Pálffy aj panovníka: „*Turci nás napadnú*

⁴⁴ Corpus Iuris Hungarici, zák. čl. č. 3, § 1 – 9.

⁴⁵ S. LAUTER, É.: Pálffy Pál nádor..., s. 102. List P. Pálffyho Adamovi Batthyányovi, Bojnice 22. 9. 1649.

⁴⁶ Maďarsko, obec v dnešnej župe Vas.

⁴⁷ MOL, Esterházy család levéltára, Esterházy László iratai (1626 – 1652), P 124, Nr. 933. List Pavla Pálffyho Ladislavovi Esterházyemu, Bojnice 27. 9. 1649.

⁴⁸ Kapitán hradu Ladislav Pető hľadal pomoc u Pavla Pálffyho i Adama Batthyány. Stráženia prievozu sa napokon ujal Adam Batthyány a stráž pevnosti Zalavár. S. LAUTER, É.: Pálffy Pál nádor..., s. 90.

napriek platnosti mierovej zmluvy, zaujali slobodné obce, a čo sa doteraz ešte nestalo, zaútočia s jednotkami v počte dvetisíc vojakov. Riaditeľ kremnických baní hlásil, že Turci sa chystajú na veľký útok.“ V závere listu apeloval palatín na nevyhnutnú potrebu ochrany krajiny pred týmito incidentmi: „Ak Vaše Veličenstvo nezachráni Uhorské kráľovstvo pred Turkami, krajina zanikne a to bude mať neblahé dôsledky pre ostatné krajiny Vášho Veličenstva.“⁴⁹

Okrem osmanských útokov ďalším veľkým problémom bolo presadiť snemové zákony o náboženskej slobode z rokov 1647 a 1649. Týkalo sa to najmä slobodného kráľovského mesta Košice, kde vyvolal spor XII. zákonný článok z roku 1649 o postavení kostolov, škôl a obydli pre cirkevných hodnostárov pre potreby katolíckeho a kalvínskeho vierovyznania. Prvé znenie zákona vzniklo už roku 1647, no ako vyplýva z 1. paragrafu zákona, „*vyznačenie týchto miest mesto doteraz nielenže zanedbalo, ale bola porušená aj náboženská sloboda: preto zákon nariaďuje, aby mesto Košice a jeho rada určili miesta na výstavbu, a to mesiac po skončení snemu*“.⁵⁰

Napriek zákonnému ustanoveniu sa spor medzi obyvateľmi Košíc tiahol naďalej a u Pálffyho sa striedali delegácie. Palatín v hlásení panovníkovi tvrdil, že táto situácia vznikla preto, lebo do celej záležitosti sa zapojil arcibiskup Lippay: „*Vaše Veličenstvo si istotne pamätá, ako dlho rokoval (Lippay) so stavmi a s mestami a sľúbil, že poslúži Vášmu Veličenstvu, ako najlepšie sa len dá. Stal sa však pravý opak: úplne v protiklade s rozkazom Vášho Veličenstva vyzval mestá, aby nenasledovali zákon, tým ma ponížil pred krajinou a vystavil posmechu a hanbe. Kebitsky, terajší richtár Košíc, mi to potvrdil a priznal sa pred 40 alebo viacerými osobami, čo všetko on (Lippay) podnikol, keď som prevzal vedenie rokovanií. Tvrdil, že všetko je zbytočné, strácame tým iba čas. Božou pomocou som však všetko zariadil pre spokojnosť Vášho Veličenstva, čo by on (arcibiskup) nikdy nebol dokázal.*“⁵¹

V októbri 1649 sa uskutočnila personálna zmena, ktorá znovu nepriala Pálffymu a jeho politickej skupine. Novým krajinským sudcom sa stal Ladislav Csáky,⁵² prívrženec skupiny Juraja Lippaya. Dve najdôležitejšie krajinské hodnosti po palatínovi – predsedníctvo Uhorskej komory a post krajinského sudcu – získali pre seba Pálffyho súper, čo bola preňho mimoriadne nepriaznivá okolnosť. Spomedzi najhlavnejších hodnostárov sa palatín mohol opierať iba o chorvátskeho bána Mikuláša Zrínskeho. V situácii, keď Uhorsko nevyhnutne potrebovalo súdržnosť svojich najvyšších politických predstaviteľov, sa dva znepriatelené politické tábory snažili využiť každú situáciu, aby si navzájom ublížili a tým znemožnili presadenie zákonov do praxe alebo opatrení dôležitých na riadne fungovanie obrany, hospodárstva a zákonodarstva.

⁴⁹ HHStA, Familienarchiv Pálffy, A. I, L. V, F. VII, Nr. 32 (ďalej: HHStA, FA Pálffy), alebo JEDLICSKA, P.: Eredeti..., s. 444. List Pavla Pálffyho Ferdinandovi III., 18. 10. 1649.

⁵⁰ Webová stránka „1000 év törvényei“: <http://www.1000ev.hu>

⁵¹ HHStA, Turcica 1650, memorandum Pálffyho.

⁵² Ladislav Csáky (? – 1655) – v rokoch 1645 zvolenský, v rokoch 1646 – 1655 komárňanský hlavný župan, kapitán Levíc, Taty a Pápy (obidve dnes v Maďarsku). Krajinským sudcom bol od roku 1649 až do smrti roku 1655.

Na záver roka musel Pálffy z poverenia panovníka splniť dôverné poslanie. Ferdinand III. mal v úmysle získať presný prehľad o stave posádok (uhorských i nemeckých) v pevnostiach, preto poveril Pálffyho ako člena Tajnej dvorskej rady, aby sa nečakane objavil v pevnostiach a preveril stav vojska. Na záver mal podať úplne tajné hlásenie panovníkovi o výsledkoch svojej kontroly.⁵³

Táto úloha úzko súvisela s ďalším veľkým projektom viedenského dvora, ktorý mal zrealizovať Pavol Pálffy. Po skončení tridsaťročnej vojny sa ocitlo množstvo žoldnierov „bez práce“. Ferdinand III. sa ich rozhodol umiestniť do uhorských pevností. V praxi však išlo o to, že viedenský dvor, ktorý neustále zápasil s finančnými problémami, sa tak pokúsil náklady spojené s ubytovaním, financovaním a so zásobovaním žoldnierov previesť na obyvateľov kráľovského Uhorska.

Prirodzene, toto rozhodnutie nevyvolalo v Uhorsku pozitívne reakcie. Krajina mala veľké problémy s vydržiavaním vojsk v pevnostiach, plán viedenského dvora preto znamenal pre jej obyvateľstvo ďalšiu nesmiernu záťaž. Okrem toho snaha umiestniť nemeckých žoldnierov jasne protirečila predstavám uhorských stavov. Po skúsenostiach počas pätnásťročnej vojny, keď „cudzí“ žoldnieri spôsobili veľké materiálne i ľudské škody v Uhorsku, vzniklo rozhodnutie, aby sa na území krajiny zdržiaval minimálny počet nemeckých žoldnierov a aj tí iba v pohraničných pevnostiach.⁵⁴

Na druhej strane však nemeckí žoldnieri mohli veľkou mierou prispieť k zvýšeniu obranyschopnosti kráľovského Uhorska – za predpokladu, že by okolo ich príchodu do krajiny, zásobovania a financovania nenastali vážne problémy. Z celej záležitosti napokon vznikol vnútropolitický problém.

Pálffy musel teda brať pri realizácii tejto úlohy zreteľ na viaceré faktory. Na jednej strane musel rešpektovať rozkaz panovníka a na strane druhej zariadiť celú záležitosť tak, aby podniknuté opatrenia nevyvolali veľký odpor v radoch uhorského obyvateľstva. Jednoducho povedané, jeho úlohou bolo nájsť kompromis medzi predstavou viedenského dvora a zároveň zabezpečiť, aby obyvateľstvo prijalo nemeckých žoldnierov. Ostrihomský arcibiskup a jeho prívrženci podnikli všetko pre to, aby sa tento zámer neuskutočnil hladko. Napríklad v decembri 1649 organizoval Pálffy umiestnenie žoldnierov do novozámockej pevnosti, no Lippay zabránil tomu, aby sa jeho príkazy včas expedovali: „*Jeho Veličenstvu som nenapísal, kto všetko toto zapríčinil, Vašej milosti však úctivo oznamujem, že to zapríčinil pán arcibiskup a postavil na svoju stranu niekoľkých prívržencov...*“⁵⁵

⁵³ HHStA, FA Pálffy, A. I, L.V, F. VIII, Nr. 80, alebo JEDLICKSA, P.: Eredeti..., s. 448. List Ferdinanda III. Pavlovi Pálffyemu, Viedeň, 28. 12. 1649.

⁵⁴ Podľa zák. čl. č. 12 predkorunovačných zákonov z roku 1608 mali byť nemeckí a zahraniční vojaci odstránení z hradu Varasd, zo slobodného kráľovského mesta Varasd, z Muráňa, Divénya, Kőszegu, Levíc a z tých miest, ktoré neboli súčasťou protitureckej obrannej línie. CIH, zák. čl. č. 12, § 1 – 4. Podľa účtovného záznamu z roku 1626 boli nemeckí žoldnieri umiestnení v pevnostiach Győr – Ráb (1 000), Komárno (300), Nové Zámky (800), Levice (50), Novohrad (100), Fiľakovo (100) a Muráň (40). HKA, Hoffinanz Ungarn, Juli 1625, fol. 54 – 59. Hlásenie Hansa Putza (Obrister Musterkommissariat Verweser) Vojenskej dvorskej rade o situácii v pevnostiach 31. januára 1625.

⁵⁵ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2 Hungarica, Nr. 58, Fol. 225 – 226. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Bratislava 17. 12. 1649.

Na začiatku januára 1650 sa uskutočnilo v Bratislave stretnutie komárňanského hlavného kapitána Johanna Christoha Pucheima, radcu Dvorskej komory Klementa Radolta a Pavla Pálffyho. Účastníci tejto dôležitej schôdze sa dohodli na spôsobe a postupe umiestnenia žoldnierov v pevnostiach i v súkromných príbytkoch.⁵⁶ Palatín bezpochyby zastával názor, že umiestnenie žoldnierov u obyvateľstva by malo zostať len dočasným opatrením, a ponúkol sa, že zabezpečí vystavanie príbytkov pre vojakov.⁵⁷ S výsledkami rokovaní bol nanajvýš spokojný, najviac si pochvaľoval spoluprácu s Klementom Radoltom: „*Cez pána Radolta som Vašej milosti ponúkol rozličné záležitosti, úctivo prosím Vašu milosť, aby ste mu verili a venovali mu svoju priazeň ako svojmu starému priateľovi a spolupracovníkovi, ktorý so mnou navštívil uhorskú, kanižskú a chorvátsku hranicu a pomáhal pri vyplácaní vojakov a o ktorom môžem úprimne napísať, že v Dvorskej komore je už iba málo ľudí, ktorí sú ochotní v týchto záležitostiach konať...*“⁵⁸

Ťažkosti nastali v súvislosti s tým, že príchod nemeckých žoldnierov nebol dobre zorganizovaný, vojaci odmietli poslúchať uhorských veliteľov, stolice nechceli poskytnúť prostriedky na ich vydržiavanie a ani viedenský dvor ich pravidelne nezásoboval.⁵⁹ Hladní a nedisciplinovaní žoldnieri začali páchať výtržnosťami na obyvateľstve.⁶⁰

Proti plánu umiestniť nemeckých žoldnierov do novozámockej pevnosti sa postavili aj uhorskí vojenski veliteľia. Pavol Serényi, vicekapitán tejto pevnosti, sa pokúsil získať pre svoj odpor mnohých ďalších, v čom Pálffy videl ohrozenie svojej palatínskej autority: „*Vašej milosti posielam list pána arcibiskupa preložený do latinčiny, z toho Vaša milosť vidí, ako sú títo ľudia naladení. Medzi iným píše, že on už vojakov kvôli tomu zvolal, čo on, ako pán arcibiskup, nemal spraviť bez vedomia vojenských veliteľov, lebo to nie je v jeho kompetencii, preto nemôžem pred Vašou milosťou zatajiť, že pán arcibiskup a hlavní veliteľia chcú všetkých naladiť proti generálovi (Adamovi Forgáchovi) a vyvolať zmätok, čo nielenže je proti nariadeniam Jeho Veličenstva, ale znamená to aj veľké nebezpečenstvo. Pán vicekapitán Pavol Serényi sa ozval, že by chcel vidieť, kam umiestnia nemeckých vojakov. Domnievame sa, že takéto reči neprislúchajú kapitánovi. Keď som bol v Nových Zámkoch, verejne pri stole arcibiskupa hovoril o výplate od Jeho Veličenstva, ja som mu však krátko odvetil a tým zatvoril jeho ústa. Na druhý deň*

⁵⁶ Podľa dohody mali byť najprv chorvátski vojaci umiestnení do Nových Zámkov. Mali byť financovaní z Dolného Rakúska, ale panovník v čase konania schôdze nedostal rozhodnutie tamojších stavov. V Nových Zámkoch však malo byť umiestnených 200 jazdcov z Walthorovho pluku. Ich financovanie bolo v tom čase už zabezpečené, Pálffy sa mal postarať o to, aby sto z nich išlo do Fiľakova a 200 do Nových Zámkov. Panovník sa od rábskeho hlavného kapitána Filipa Mansfelda dozvedel, že v Rábe nie je umiestnených 300 vojakov v kasárňach, ale u obyvateľstva. Panovník by bol rád umiestnil 300 vojakov z pluku Starhemberga v Győri. Pálffy sa mal postarať pre nich o ubytovanie u obyvateľstva. HHStA, FA Pálffy, A I, L 5, F 8, Nr. 86, alebo JEDLICKSA, P.: Eredeti..., s. 459.

⁵⁷ HHStA, FA Pálffy, A. I, L. V, F. VIII, Nr. 85, alebo JEDLICKSA, P.: Eredeti..., s. 449. List Ferdinanda III. Pavlovi Pálffymu, Viedeň 12. 1. 1650.

⁵⁸ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2 Hungarica, Nr. 58, K 133, Fol. 239-240. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Bratislava 6. 1. 1650.

⁵⁹ HHStA, FA Pálffy, A. I, L. V, F. VIII, Nr. 98, alebo JEDLICKSA, P.: Eredeti..., s. 457. List Ferdinanda III. Pavlovi Pálffymu, Viedeň 31. 10. 1650.

⁶⁰ HHStA, FA Pálffy, A. I, L. V, F. VIII, Nr. 92, alebo JEDLICKSA, P.: Eredeti..., s. 456. List Ferdinanda III. Pavlovi Pálffymu, Ebersdorf 17. 9. 1650.

prišiel ku mne s pánom grófom Forgáchom a začal znovu posmešne hovoriť o platbách, na čo som zaprotestoval: Pán Serényi, keby som bol iba Pavlom Pálffyom a predsedom Komory, nestrpel by som pred sebou také niečo, nehovoriac o tom, že som palatín, preto sa správajte ku mne s úctou, ináč vám ukážem, ako sa máte správať. Chcel totiž vzbúriť aj ostatných, aby prišli za mnou a hovorili o výplatách. Lepšie bude, ak to nespriavia, lebo ma poznajú, že niečo také nestrpím. Z toho, čo píšem, Vaša milosť vidí, čo podniká pán arcibiskup proti Jeho Veličenstvu a pánovi hlavnému kapitánovi...“⁶¹

Pálffy a jeho prívrženeц Forgách mali v úmysle nasledovať panovníkove príkazy týkajúce sa umiestnenia nemeckých žoldnierov. Na druhej strane však aj Lippayov postoj je pochopiteľný. Je známe, že uhorské hraničné pevnosti trpeli akútnymi zásobovacími ťažkosťami, podmienky ubytovania pre ich posádky boli nevhodné a nepohodlné. Uhorskí vojaci a arcibiskup sa teda mohli právom pýtať, ako bude Viedeň financovať nemeckých žoldnierov, ak pravidelne mešká s ich výplatami a so zásobovaním.

V súvislosti so záležitosťou okolo umiestnenia nemeckých žoldnierov do uhorských pevností, ďalej s urovnaním sporu medzi Thökölyovcami a mestom Kežmarok⁶², ako aj so skontrolovaním priebehu dodržania zákonných článkov o náboženskej slobode podnikol Pálffy na začiatku roka 1650 okružnú cestu po východnom Slovensku, pričom uskutočnil prehliadku pevnosti banského kapitanátu. Už 58-ročný palatín prežíval fyzickú i psychickú námahu spojenú so splnením tejto úlohy dosť ťažko: „*Počas týchto desiatich dní som mal možnosť byť iba jedenkrát za deň, stával som o štvrtej ráno, onedlho prišli prví ľudia so sťažnosťami, nech ma Pán Boh nabudúce ochráni pred takýmito komisi-ami...*“⁶³

Hlavnou udalosťou jari 1650 malo byť zasadanie oktaviálneho súdu, ktorý bol tradične zvolaný na osminu (*octava*) predpísaných sviatkov a trval 40 dní. Z hlavných hodnostárov sa na ňom mali zúčastniť krajský sudca a jeho zástupca (*vice judex curiae*) a radcovia z kléru i z aristokracie. Na oktaviálnych súdoch sa prerokovávali právne záležitosti najrozličnejšieho rázu – od majetkových sporov až po vraždy –, výnimku tvorili prípady týkajúce sa velezrady. Hlavnou témou oktaviálneho súdu na jar 1650 mala byť otázka umiestnenia cudzích žoldnierov vo východných stoliciach Uhorského kráľovstva a otázka presadenia náboženských zákonov z rokov 1647 a 1649. Pálffy odhadol situáciu v tejto časti krajiny počas svojej cesty vo februári ako mimoriadne napätú, preto vyslovene apeloval na viedenský dvor, aby všetkými prostriedkami podporoval zvolanie súdu: „*Jeho Veličenstvu by som radil, aby Jeho Veličenstvo radšej odsunulo otázku žoldnierov a sústredilo sa na zvolanie oktaviálneho súdu, stálo by to Jeho Veličenstvo síce veľa peňazí, no na druhej strane by Jeho Veličenstvo zabránilo veľkému zlu. Ľudia by tým boli*

⁶¹ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Kláštor pod Znievom 22. 1. 1650.

⁶² Išlo o spor okolo prijatia Kežmarku za slobodné kráľovské mesto. Thökölyovci jednak žiadali od Kežmarčanov odškodné za pravidelné zemepanské dávky, ktoré stratili, len čo sa ich bývalí poddaní stali mešťanmi slobodného kráľovského mesta, na druhej strane sa tiahol konflikt aj okolo vymedzenia majetku Thökölyovcov a Kežmarčanov na území mesta. Spor trval od roku 1648 do roku 1655, keď bol zákonom ustanovený status Kežmarku ako slobodného kráľovského mesta.

⁶³ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58, Fol. 208 – 209. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Košice 16. 2. 1650.

*uspokojení a stali by sa poslušnými a vernými poddanými: nedá sa opísať, aký by sme mali z toho osoh, žoldnieri by mohli byť ešte tento rok umiestnení. Pišem to Vašej milosti, aby som dokázal, že sa snažím vo všetkom slúžiť Jeho Veličenstvu... Vaša milosť nech mi verí, že tým si získame túto krajinu a udržíme si ju, keby sa nám raz tam v riši nedarilo. Nemám z toho aj tak nič iné, iba starosti, námahu, veľké výdavky a konflikty..., no aj tak si myslím, že oktaviálny súd musí byť zvolaný čím skôr.*⁶⁴

Pálffyho odporcovia s plánom zvolania oktaviálneho súdu nesúhlasili a začiatkom apríla sa zišli v Bratislave, aby skoorinovali svoje kroky: „*Pán Csáky⁶⁵ a pán uhorský kancelár (Juraj Szelepchényi) prišli sem, dnes sa stretli u pána arcibiskupa (Juraja Lippaya) a bol pri tom aj jeho brat, prezident Komory (Gašpar Lippay). Radili sa a všetko naznačuje tomu, že pánovi Csákymu sa zvolanie oktaviálneho súdu nepozdáva, dokonca sa pokúša ho zmaríť. Domnievam sa, že pánovi Csákymu sa nepáči, že na oktaviálnom súde sa bude prerokovávať otázka žoldnierov.*“⁶⁶ Je celkom pravdepodobné, že návšteva Adama Batthyány a Ladislava Esterházyho v bratislavskom paláci Pavla Pálffyho tak tiež úzko súvisela s oktaviálnym súdom.⁶⁷

Dňa 25. apríla sa Pálffy vydal na dlhú cestu na východ krajiny. Cestou sa zastavil aj na svojom hrade v Bojniciach, odkiaľ žiadal Trauttmansdorffa, aby v každom prípade poslal za ním zástupcu krajinského sudcu Štefana Aszalaya.⁶⁸ Štvrtého mája Pálffy dorazil do Prešova a vlastne bol jediným z vysokých svetských hodnostárov, ktorí svojou prítomnosťou poctili toto dôležité podujatie. Z jeho zúfalých listov adresovaných Trauttmansdorffovi a panovníkovi je totiž zrejme, že jeho odporcovia sa rozhodli súd jednoducho ignorovať. Ich správanie nevyvolalo negatívne reakcie iba u palatína, ale aj u ostatných účastníkov súdneho zasadania. „*Tu sa už hovorí otvorene o tom, a vlastne už pred začiatkom oktaviálneho súdu sa šíri tieto reči, že dvaja Jurajovia a Ladislav (pišem to presne tak, ako ich spomínajú) sa snažia o to, aby sa tento súd nezišiel. Vraj dvaja Jurajovia – pod tým sa myslí pán arcibiskup a kancelár, a Ladislav, teda pán gróf Ladislav Csáky, privedú Jeho Veličenstvo k tomu, tak, ako to už predtým urobili, aby tento súd zmarili.*“⁶⁹

Ako to vyplýva z tohto listu, ale aj z Pálffyho hlásenia cisárovi o Jurajovi Lippayovi, arcibiskup a jeho prívrženci sa svoj cieľ usilovali dosiahnuť predovšetkým vyvolaním nepokojov a provokácií. „Prejavy nespokojnosti“ obyvateľstva mali byť dôkazom toho, že ľud nesúhlasí s príchodom zahraničných žoldnierov do pevností, a košický kapitán František Wesselényi mal napriek prísnemu zákazu panovníka podniknúť útoky proti

⁶⁴ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58, Fol. 273 – 274. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Prešov 23. 2. 1650.

⁶⁵ Krajinský sudca Ladislav Csáky.

⁶⁶ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58, Fol. 306 – 307. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Bratislava 3. 4. 1650.

⁶⁷ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58, Fol. 317 – 318. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Bratislava 24. 4. 1650.

⁶⁸ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58, Fol. 318 – 319. List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Bojnice 27. 4. 1650.

⁶⁹ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58, Fol. 325 – 326, List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Prešov 10. 5. 1650.

Turkom, aby sa tak situácia stala ešte neprehľadnejšou. Pálffy podal o činoch arcibiskupa toto hlásenie: „*Po prvé, v mene Vášho Veličenstva začal verbovať vojakov a vyhlásil, nech príde každý, ktorého otcovi, matke, bratovi, sestre alebo bratovi ublížili alebo ho vyhnali, jeho veci bude učinená spravodlivosť. Po druhé, inicioval výjazdy proti Turkom a tým im dal príčinu na protiútok. Po tretie, zaklamal, že smerom do Uhorska tiahne tisíc nemeckých vojakov. Po štvrté, na verejnosti vyhlásil, že ak do hraničných pevností umiestnia nemeckých vojakov, bol by zvedavý, ako sa podarí vrátiť naspäť 90 kostolov. Po piate tvrdil, že sedmohradský knieža dal naverbovať vojsko a chystá sa vtrhnúť sem.*“⁷⁰

O ďalšom priebehu súdneho zasadania zatiaľ nemáme k dispozícii ďalšie informácie. Oktaviálny súd sa napokon konal a pretiahol sa až do 24. júla. Ako vysvitá z Pálffyho hlásenia, krajský sudca Ladislav Csáky sa dostavil až v posledný deň. Jeho príchod dopadol skutočne kuriózne: „*...dal sa doviezť asi na miľu od Prešova, potom sa pre chorobu musel vrátiť naspäť...*“⁷¹

Zvrat v živote i v politickej kariére Pavla Pálffyho zapríčinila udalosť, ktorá sa odohrala v čase konania súdu. Desiateho mája zomrel jeden z jeho najbližších priateľov a jeho najväčšia opora na viedenskom dvore – Maximilián von Trauttmansdorff. Vzhľadom na to, že Pálffy sa zdržiaval stovky kilometrov vzdialený od Viedne, smutnú správu sa dozvedel až po 19. máji – z tohto dňa je datovaný jeho posledný list predsedovi Tajnej rady.⁷² Ďalším vážnym úderom z hľadiska uskutočnenia Pálffyho politických cieľov bola skutočnosť, že v roku 1650 Viedeň predĺžila mierovú zmluvu s Turkami na ďalších dvadsať rokov. Sen o organizovaní veľkej výpravy sa tým rozplynul.

V rokoch 1650 – 1651 sa spor Lippaya a Pálffyho ešte viac vyostřil. Arcibiskup neváhal napadnúť celý rod Pálffyovcov, keď spochybnil, či bola donácia bratislavského panstva pre nich oprávnená. Tým vlastne zaútočil na všetkých predstaviteľov tohto uznávaného, bohatého a mocného aristokratického rodu, dokonca aj na Trauttmansdorffovcov: „*Vaše Veličenstvo si asi pamätá, že bratislavské grófstvo daroval môjmu nebohému otcovi cisár Rudolf. Za mojej neprítomnosti tvrdil, že táto donácia vyvolá nepokoj v krajine, komora by sa mala postaviť proti tomu. Hovoril a písal takéto veci, len aby ma potupil a vystavil výsmechu.*“⁷³

V obhajobe vlastnej osoby sa od Pálffyho dozvedáme zaujímavé detaily o tejto donácii: „*Nechápem, prečo by som tým mal vyvolať nepokoj v krajine, možno mu prekáža,*

⁷⁰ HHStA, Turcica 1650, memorandum Pálffyho.

⁷¹ AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58, Fol. 325 – 326, List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Prešov 10. 5. 1650.

⁷² AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Hungarica 1616 – 1650, Nr. 58, Fol. 325 – 326, List Pavla Pálffyho Maximiliánovi von Trauttmansdorff, Prešov 19. 5. 1650.

⁷³ Mikuláš Pálffy žiadal pre seba a do večnej dedičnej držby pre najstarších mužských potomkov rodu Pálffyovcov hlavné županstvo a hlavný kapitanát Bratislavského hradu pre svoje zásluhy v bitke pri Gyóři roku 1598. Cisár Rudolf II. jeho žiadosti vyhovel. Súčasne mu bol darovaný dedičný grófsky titul. Roku 1646 zomreli obidvaja starší bratia Pavla Pálffyho Štefan a Ján, takže najstarším členom rodu Pálffyovcov sa stal on. Preto požiadal o darovanie titulu, ktorý vlastnil jeho otec a brat Štefan. Ferdinand III. mu vyhovel 12. 3. 1651. O donácii Mikulášovi Pálffymu pozri: JEDLICKSKA, P.: Adatok erdődi Pálffy Miklós a győri hősnék életrajza és korához. Eger 1897, s. 684. List Rudolfa II. Mikulášovi Pálffymu, Praha 23. 7. 1599.

že po vymretí Pálffyovcov po meči by mal tento majetok prejsť na Trauttmansdorffovcov. K majetku som sa nedostal podvodom, ale vďaka priazni Jeho Veličenstva, aby som tým dokázal Trauttmansdorffovcom ako mojím príbuzným svoju náklonnosť. Ak je to Vášmu Veličenstvu proti vôli, môže svoju donáciu vziať späť.“ Ide o zatiaľ neznámy detail zo vzťahu Trauttmansdorffa a Pálffyho. Až ďalšie výskumy ukážu, či rovnaká klauzula existovala aj v úvahách mocného rakúskeho šľachtického rodu – teda či po vymretí Trauttmansdorffovcov po meči malo prejsť nejaké ich panstvo na Pálffyovcov. Faktom zostáva, že v testamente Pavla Pálffyho z roku 1653 sa už táto zmienka nevyskytuje.⁷⁴

V ďalšom pokračovaní sporu sa arcibiskup spolu so svojimi prívržencami pokúsil otriásť pozície Pálffyho priamo vo Viedni. Ako zámienku na to využil výborné kontakty palatína k rákócziiovskému dvoru v Blatnom Potoku. V tejto atmosfére vznikla zatiaľ nevyjasnená politická aféra, ktorá súvisela so vzťahmi Pálffyho k Rákócziom.⁷⁵ Dňa 30. decembra 1651 prišiel Johann Christoph Puchheim k panovníkovi s hlásením, podľa ktorého Pavol Pálffy nadviazal spojenectvo so Žigmundom Rákócziom a spolu plánujú vojenskú akciu. Príčinou tohto „sprisahania“ mal byť nesúhlas palatína s umiestnením nemeckých žoldnierov na územie kráľovského Uhorska. Pálffy reagoval „teatrálnym spôsobom“: okamžite vyhlásil panovníka a žiadal, aby ho ihneď dal popraviť, alebo aby potrestal jeho žalobcov. Ferdinand III. vyzval Puchheima, aby sa ospravedlnil Pálffymu. Palatín však ospravedlnenie neprijal a až do Veľkej noci nasledujúceho roka odmietol komunikovať so svojimi politickými súpermi. Potom však došlo k „veľkému zmiereniu“ medzi Pálffym, Puchheimom a Lippayom: „...pán arcibiskup a palatín prejavujú k sebe dobrú vôľu a vzájomnú náklonnosť, nech pán Boh dá, aby tento stav medzi nimi vytrval.“⁷⁶

Genézu ďalšieho vývoja vzťahov medzi Pálffym a Lippayom v rokoch 1652 – 1653 sme nemali možnosť sledovať pre nedostatok archívnych prameňov, ktoré by nám priblížili túto problematiku. V každom prípade by však zmierenie týchto dvoch politikov prinieslo pre Uhorsko celkom nové dimenzie. Nedozieme sa však aké, pretože v novembri 1653 Pavol Pálffy zomrel.

Z hlásenia provizora Františka Sigraya pre Pálffyho manželku Máriu Františku Khuenovú sa dozvieme, ako prijal arcibiskup správu o smrti svojho najväčšieho politického súpera: „Kardínal Lippay vyjadril svoju ľútosť nad smrťou palatína, pretože k nemu začal cítiť väčšie sympatie ako predtým. Tieto sympatie sa začali prejavovať vtedy, keď sa Pálffy postavil proti Vitnyédimu.“⁷⁷

Smrť palatína však nevyvolala v arcibiskupovi iba pocit ľúlosti. Pálffy si totiž podľa svojej poslednej vôle želal byť pochovaný v habite kapucínskom a pohrebný obrad

⁷⁴ V testamente sa uvádza, že Pavol Pálffy odkazuje titul hlavného kapitána Bratislavského hradu a hlavného župana Bratislavskej stolice na svojho synovca Mikuláša Pálffyho – syna Štefana Pálffyho. Testament Pavla Pálffyho: HHSa, FA Pálffy, A. I., L. IX., F. V, Nr. 25, alebo JEDLICKA, P.: Eredeti..., s. 476 – 482.

⁷⁵ Podrobnejšie o stykoch Pálffyho a Sedmohradska pozri: FUNDÁRKOVÁ, A.: Pavol Pálfi..., s. 136 – 146, alebo VÁRKONYI, G.: Wesselényi..., s. 130 – 134.

⁷⁶ List Lukáča Vataya Štefanovi Aszalayovi. VÁRKONYI, G.: Wesselényi..., s. 127.

⁷⁷ HHSa, FA Pálffy, A. I, L. V, F. VII, alebo JEDLICKA, P.: c. d., s. 475, list Jána Sigraya Františke Khuenovej, Bratislava 10. 12. 1653.

mal byť jednoduchý, bez akýchkoľvek okázalostí. To Lippaya rozčúlilo, no neodvážil sa nesplniť tento príkaz. Vyhlásil, že by nebol povolil palatínov pohreb za takýchto neprimeraných okolností, pretože podľa vznešeného postavenia by si bol zaslúžil dôstojnú rozlúčku, no nechcel, aby ho ľudia obviňovali z toho, že ani po smrti nerešpektoval palatínove nariadenia tak, ako sa to často stávalo za jeho života.⁷⁸

Spor Pavla Pálffyho a Juraja Lippaya bol významnou udalosťou dejín nášho regiónu z viacerých hľadísk. Obidvaja reprezentovali novú, sebavedomú generáciu uhorských politikov, ktorí sa nesnažili svoje záujmy presadiť iba v rámci Uhorského kráľovstva, ale neváhali svoj konflikt prezentovať aj pred najvyššími predstaviteľmi viedenského dvora. Ich politické ciele a ambície rozdelili uhorskú spoločenskú elitu na politizujúce skupiny, v čom môžeme vidieť zárodok dnešných politických strán. Súdobá korešpondencia, ktorá zachytáva momenty zo zápasu Pálffyho a Lippaya, je zároveň zaujímavým svedectvom o politickom zmýšľaní a predstavách verejných aktérov v polovici 17. storočia.

V tejto štúdií sme sa len okrajovo dotkli kontaktov uhorskej aristokracie a Sedmohradska z dôvodu, že zatiaľ sa venujeme spracovaniu tejto problematiky. Ide však o veľmi zaujímavú problematiku, ktorá nám môže poskytnúť ešte detailnejší pohľad na spor Pálffyho a Lippaya. Po ukončení spracovania prameňov by sme chceli priblížiť strategický význam dnešného východného Slovenska z pohľadu Viedne a Sedmohradska, o ktorom sme sa v tejto štúdií zmienili tiež iba okrajovo. Domnievame sa, že práve tieto detailné zábery na politické dejiny Slovenska, resp. Uhorského kráľovstva, nám umožnia v budúcnosti vytvoriť si ucelenejší obraz o regióne ako celku.

DER KONFLIKT ZWISCHEN DEM PALATIN PAUL PÁLFFY UND DEM GRANER ERZBISCHOF GEORG LIPPAY

ANNA FUNDÁRKOVÁ:

In dem Aufsatz verfolge ich die einzelnen Etappen des Streits, beginnend mit der Ernennung Pálffys zum Landesrichter bis zu seinem Tode im Jahre 1653. Wichtig ist zu betonen, dass der Konflikt nicht nur ein „Duell“ der beiden Politiker war. Seit dem Jahre 1646 sind im Königreich Ungarn zwei politische Gruppen zu identifizieren – die „Pálffy-Partei“ und die „Lippay-Partei“. Interessant ist, dass beide Lager aus einer politischen Richtlinie entstammten – nämlich aus der des Palatins N. Esterházy. Die Auseinandersetzungen zwischen Pálffy und Lippay spielten sich auf den ungarischen Landtagen, auf Adelsversammlungen in den Komitaten – und was ganz wichtig ist: am Wiener Hof ab.

Die „ideologische“ Basis für den Streit war die unterschiedliche Einstellung von Pálffy und Lippay zu den Landtagsgesetzen über die Religionsfreiheit und die Rückgabe von Kirchen an Nicht-Katholiken aus den Jahren 1646 und 1649. Ein weiterer Brennpunkt ihres Konflikts war die Einsiedlung von deutschen Söldnern in ungarischen Grenzbefestigungen nach der Beendigung des 30-jährigen Krieges. Pálffy und seine Gruppe beabsichtigte zudem, einen großen und entscheidenden Kampf gegen die Osmanen zu organisieren, um damit den zentralen Teil Ungarns aus der osmanischen Herrschaft zu befreien. Pálffy versuchte hochgestellte Persönlichkeiten in

⁷⁸ Hlásenie provizora Jána Sigraya Františke Khuenovej z 10. decembra 1653. JEDLICSKA, P.: Eredeti ..., s. 475.

Wien für dieses Vorhaben zu gewinnen. Als geheimer Rat und bester Freund von Maximilian von Trauttmansdorff war es zudem kein hoffnungsvolles Projekt.

Nach dem Tod von Trauttmansdorff im Jahre 1650 verschlechterte sich aber die Position von Pálffy bei Hofe. Einen großen Anteil an dieser Entwicklung hatte auch Lippay, der seine Attacken gegen den Palatin noch mehr intensivierte. Der Konflikt erreichte seinen Höhepunkt, als im November 1651 Hans Christoph Puchheim den ungarischen Palatin vor dem Kaiser beschuldigte, zusammen mit dem Bruder des Fürsten von Siebenbürgen, Sigismund Rákóczy, eine Verschwörung gegen den Kaiser zu planen. Pálffy konnte sich von dieser Anschuldigung nur schwer befreien – war doch bekannt, dass er intensive und sehr gute Kontakte zum Hofe von Georg II. Rákóczy pflegte. Allerdings muss man betonen, dass er diese Beziehung nicht vor dem Kaiser verheimlicht hatte.

Kurz vor dem Tode von Paul Pálffy soll sich seine Beziehung zu Georg Lippay verbessert haben. Das ändert jedoch nichts an der negativen Bilanz dieses Konflikts. Eine weitere Aufarbeitung dieses Konflikts steht noch bevor. Wir hoffen, dass infolge unserer weiteren Forschungstätigkeit noch mehr Quellen ans Tageslicht kommen und wir damit einen Beitrag zur Aufarbeitung der politischen Geschichte des Königreichs Ungarn in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts leisten können.

HLINKOVA SLOVENSKÁ ĽUDOVÁ STRANA A SNAHY O VYTVORENIE KATOLÍCKEHO BLOKU V PRVEJ POLOVICI 30. ROKOV 20. STOROČIA

MARTIN H O L Á K

HOLÁK, M.: Hlinka's Slovak People's Party and efforts to create a catholic bloc in the first half of the 1930s. *Historický časopis*, 54, 1, 2006, pp. 63 – 88, Bratislava.

The author is concerned with the effort of the two strongest Catholic parties in Czechoslovakia – Hlinka's Slovak People's Party and the Czechoslovak People's Party to create a common political platform. In the period 1930–1934, both political parties had trouble with the development of their political line and with internal party conflicts, so they sought reliable partners to support their demands. The study maps the various talks between the participating parties and the views of the political elites in Czechoslovakia with and emphasis on their activity and contacts in this period. In spite of interest from the ecclesiastical hierarchy and the Vatican, the joint catholic bloc was not successfully created in the end, and this significantly marked Czechoslovak politics in the following years. *History. Czechoslovakia. Hlinka's Slovak People's Party and efforts to create a catholic bloc in the first half of the 1930s.*

Vzťahy medzi najväčšími katolíckymi stranami na Slovensku a v českých krajinách – Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSES) a Československou stranou lidovou (ČSL) prešli počas trvania prvej Československej republiky (ČSR) rôznymi stupňami vývoja. Niesli sa od predvolebnej spolupráce v roku 1920¹ až po odchod ľudákov zo spoločného parlamentného klubu ČSL (1921), ktorý na niekoľko rokov pochoval akúkoľvek významnejšiu spoluprácu. Vzájomné vzťahy zakalil aj „príchod“ ČSL na Slovensko, kde od roku 1925 začala pôsobiť jej frakcia pod vedením Martina Mičuru. Isté zmeny síce priniesol vstup HSES do vlády panskej koalície v januári 1927,² obe strany však nenašli v sebe dostatok odhodlania, aby prekonalí predchádzajúce rozpory. Možný obrat vo vzájomných vzťahoch mohol priniesť začiatok 30. rokov, keď zaznamenávame obojstranný záujem o spoluprácu pod hlavičkou katolíckeho bloku.³ Rokovania týkajúce sa

¹ Predvolebná dohoda medzi ČSL a SES z marca 1920 patrí dodnes pre absolútnu absenciu pôvodných archíválií medzi biele miesta v dejinách ľudovej strany. Porov. HOLÁK, M.: Politický katolicizmus na Slovensku v prvých rokoch ČSR. In: *Globalizácia verzus identita v stredoeurópskom priestore* (zost. S. LETAVAJOVÁ). Trnava 2004, s. 63 – 64. K spolupráci medzi SES a ČSL v rokoch 1919 – 1920 pozri *Parlamentný archív Národnej rady Slovenskej republiky (PANRSR)* Bratislava, fond Klub poslancov Slovenska pri NZ ČSR 1918 – 1920 (KPS), kartón (k.) 1, fascikel (fasc.) 1919; fasc. 1920.

² Podrobnejšie pozri BARTLOVÁ, A.: Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátotvorného usporiadania v ČSR a zapojenie HSES do činnosti československej vlády. In: *Slovensko v Československu 1918 – 1939* (zost. M. ZEMKO – V. BYSTRICKÝ). Bratislava 2004, s. 123 – 164; HOLÁK, M.: *Vstup Hlinkovej slovenskej ľudovej strany do vládnej koalície*. *Historický zborník*, 14, 2, 2004, s. 30 – 41.

³ Základnú literatúru k téme tvoria práce UŠIAK, J.: Úsilie o vytvorenie katolíckeho bloku v predmníchovskej ČSR. *Príspevky k dejinám KSČ*, 4, 1967, s. 500 – 529; BARTLOVÁ, A.: *Spolupráca buržoáznych politických strán na Slovensku v rokoch 1930 – 1935*. *Československý časopis historický*, 22, 4, 1974, s. 478 – 502; TRAPL, M.: *Politický katolicizmus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918 – 1938*. Praha 1990; TRAPL, M.: *Vztahy mezi českým a slovenským politickým katolicismem*. In: *Slovensko v politickom systéme Československa* (zost. V. BYSTRICKÝ). Bratislava 1992, s. 140 – 146.

katolíckeho bloku mali súvis nielen s vnútropolitickým vývojom v Československu, ale i so samotným vývojom a vzťahmi v ľudovej strane.

Na konci 20. a začiatkom 30. rokov sa v politickom živote prvej ČSR veľa zmenilo. Závan hospodárskej krízy a postupná radikalizácia susedných štátov nepridávali Československu na stabilitu. Strany tvoriace vládnu koalíciu sa snažili strhnúť na seba čo najväčšiu moc a neštítali sa pritom nijakých prostriedkov. Do popredia sa dostávali osobné spory medzi jednotlivými politikmi, ktoré zabraňovali riešeniu akútnych problémov. Elity navyše poznačil aj fakt, že politickú arénu opustili ťažko chorý Antonín Švehla, odsúdený Vojtech Tuka, politicky odstavený Milan Hodža, ako i ďalší príslušníci koalície a opozície. Vo viacerých stranách sa ku kormidlu postupne dostávala mladá generácia politikov, neraz značne zradikalizovaná a využívajúca akékoľvek prostriedky.

Množstvo strán (ktoré akoby postupne strácali pôdu pod nohami) hľadalo riešenie v spojení s politickými subjektmi, ktoré mali podobné predstavy, názory, konfesionálne zafarbenie či rovnakú stavovskú štruktúru svojich voličov. Medzi tie patrila aj Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá po odchode z vlády pantskej koalície stratila nielen politický vplyv,⁴ zastúpenie v štátnej správe⁵ a možnosť jednoduchého získania finančných dotácií,⁶ ale paradoxne aj množstvo svojich voličov, nespokojných s vládnutím strany, ktorá pri parlamentných voľbách v roku 1925 viacej slúbila, ako bola schopná splniť. Najjednoduchšie východisko z krízy videli predstavitelia HSEŠ v možnom spojení s pravým krídlom Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu (agrárnej strany), s predstaviteľmi menších, pôsobiacimi na Slovensku, ale najmä v kooperácii s ostatnými katolíckymi stranami. Každá z týchto možností mala v ľudáckom hnutí svojich prívržencov a, samozrejme, aj ostrých odporcov.⁷

⁴ Napr. Jozef Tiso na zasadnutí Výkonného výboru HSEŠ v Ružomberku povedal: „*Fakt, že po posledných voľbách vytvorila sa vláda zo všetkých možných strán až na ľudovú stranu, prezradil plán nepriateľa: ľudovú stranu úplne izolovať a následkom izolácie odsúdiť ju k nečinnosti, takto ju doviest' k vnútornému zmätku, ktorý predpokladali v strane vyvolať a pripraviť strane úplný rozklad.*“ Jozef Tiso. Prejav y články I (1913 – 1938) (zost. M. FABRICIUS – L. SUŠKO). Bratislava 2002, dok. č. 160, s. 333; Slovák 30. 5. 1931.

⁵ Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM) Praha, Benešov archiv (BA), Slovensko, k. 3, fasc. 21. Rozhovor s drem Ševčíkom z 9. 9. 1929. HSEŠ stratila nielen dve ministerské kreslá, rôzne funkcie vo vedení parlamentu, ale i post krajinského prezidenta (Jána Drobného vystriedal dovtedajší viceprezident a prívrženc agrárnej strany Jozef Országh).

⁶ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave (PR-B), k. 226, dok. č. 10555/31 z 27. 6. 1931. Porov. Archiv Národnej banky Slovenska (ANBS) Bratislava, fond Ľudová banka v Ružomberku (ĽB-R), k. 206, fasc. 22. Od roku 1930 trápili ľudovú stranu také finančné problémy, že sa jej v poslaneckom klube dokonca objavil návrh zvýšiť povinné príspevky zákonodarcov z 1 000 na 1 500 korún, „*lebo vraj bolo konštatované, že strana nijakých finančných prostriedkov nemá.*“ Aj keď nakoniec nijaké konkrétne rozhodnutie nepadlo, odznela v tejto súvislosti poznámka „*či vraj hodno investovať pre stranu, keďže jej budúcnosť je a môže byť všelijaká.*“ Literárny archív Spolku sv. Vojtecha (LASSV) Trnava, Ladule (Lad.) I, fasc. 1, č. 110. Sívákov list Budayovi z 29. 1. 1932. Porov. tamže, č. 41. Hlinkov list Budayovi zo 17. 11. 1932.

⁷ Postupom času viacerí politici z radov ľudovej strany svoj názor na katolícky blok diametrálne menili. Aj z toho dôvodu si množstvo informácií z policajných materiálov protirečí, čo sťažuje nielen samotný výskum, ale nabáda nás to aj na väčšiu opatnosť pri práci s materiálom, ktorý pochádza z policajných zdrojov.

Od konca roka 1928, keď naplno prepukla aféra okolo V. Tuku,⁸ pomery v ľudovej strane neboli už tak pevne v rukách Andreja Hlinku, ako na začiatku a v prvej polovici 20. rokov. Na odporúčanie z Vatikánu sa mal navyše v strane postupne obmedziť vplyv kňazstva,⁹ čo predseda HSLS považoval za chybu a ťažko to niesol.¹⁰ Hlinka sa usiloval v tejto situácii čo najskôr zlikvidovať rozpory vo svojom hnutí – vystupoval na verejných zhromaždeniach, priaznivcom strany vysvetľoval politické kroky vedenia, jeho problémy a úspechy. Nevraživosť v niektorých okresoch¹¹ voči nemu samému vzrástla až do takých rozmerov, že štátne bezpečnostné orgány dostali signály o možnom atentáte na jeho osobu.¹²

V tejto súvislosti podal tajomník poslaneckého klubu HSLS, ako i Tisov dôverník Ján Ševčík správu Kancelárii prezidenta republiky (KPR): „*Strana stojí před těžkou krizí, neboť zemědělci, kteří tvoří 80 % voličstva, jsou s Hlinkovou politikou nespokojeni.*“¹³ O dva týždne neskôr Ševčík KPR informuje: „*Hlinka sám je v poslední době velmi nervosní a mnoho pije. Ve straně samotné je považován za vyřízenou veličinu, stranici už mluví o tom, že Tukův proces znamená také konec kariéry Hlinkovi, jak dnes věci stojí, nepřichází Hlinka v úvahu už ani jako veterán strany, nebo jako čestný předseda. Předsednictví strany převezme Tiszo (Tiso), který v klidu vyčkává pád Hlinkův.*“¹⁴ Ševčík nebol jediným ľudákom, ktorý v tejto situácii pravidelne informoval prezidentskú kanceláriu. Napr. poslanec za HSLS Pavol Macháček pri rozhovore s jedným z informátorov Hradu, ktorý reprezentovali Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš, k situácii v strane povedal: „*Hlinka se stal v poslední době tak šíleným, že už nesnese vedle sebe žádného*

⁸ Podrobnejšie pozri HERTEL, M.: Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880 – 1929. Pokus o politický profil. Dizertačná práca. HÚ SAV, Bratislava 2003, s. 140 – 147.

⁹ SNA Bratislava, fond Andrej Hlinka (AH), k. 4, fasc. Korešpondencia od osôb. Vojtaššákov list Hlinkovi zo 16. 10. 1925.

¹⁰ „*Vec na uvažovanie zrelá, ale zároveň nebezpečná pretože bezzistných laikov máme veľmi málo. Najviac ich je nespoľahlivých a pracovať nevedia, nechcú v politike, každý len ministrom. Niekoľko kňazom musíte dať dovoľenie, aby sa strana nezvrhla v nejakú luteránsku alebo liberálnu gebuzinu.*“ Štátny archív (ŠA) Bratislava, fond Štátna prokuratúra (ŠP), k. 102. Hlinkov list Vojtaššákov z 13. 3. 1929.

¹¹ Najkritickejšia situácia bola na východnom Slovensku, kde proti A. Hlinkovi už v roku 1927 vystúpilo približne 200 katolíckych kňazov (LASSV Trnava, fasc. 84, č. 1c. Takáčov list Čárskemu z 30. 12. 1927). O rok neskôr dokonca viacerí kňazi podpísali a podali biskupovi žalobu na Hlinku a HSLS (LASSV Trnava, fasc. 84, č. 9; Slovenský denník 10. 1. 1928. Katolícke kňazstvo východného Slovenska proti Hlinkovi; Nová doba 11. 1. 1928. Hlinka odsuzovaný již i duchovenstvom; Národní listy 12. 1. 1928. Maďarští kněží proti poslanci Hlinkovi). Podľa Jozefa Hanzlíka stál za iniciatívou východoslovenských kňazov V. Tuka. HANZLÍK, J.: Tuka. Ohlas ľudáka ku všetkým ľudákom. Bratislava [s.a.], s. 16 – 17.

¹² BARTLOVÁ, A.: Andrej Hlinka. Bratislava 1991, s. 84. Porov. SNA Bratislava, fond PR-B, k. 228, dok. č. 144/36 zo 7. 9. 1936; dok. č. 10731/36 z 21. 10. 1936.

¹³ AÚTGM Praha, Masarykov archív (MA), Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 1036/29 z 5. 4. 1929. Tajomník Hlinkovy strany dr. Ševčík o slovenských aktualitách.

¹⁴ Tamže, dok. č. 1212/29. Informácia od H. R. (Hromada) z 19. 4. 1929. Rozmluva s drem Ševčíkem. Porov. Archív Kanceláre prezidenta republiky (AKPR) Praha, fond Kancelář prezidenta republiky (KPR), spisy T (Tajné), k. 96, dok. č. T. 1291/30 z 25. 9. 1930. Samotný Hlinka opisoval svoje pocity v tomto období nasledovne: „*Ja mám všetkého po uši... politika ma hrozne trápi. Mám obavy... Nevidím jasno a preto ma všetko bolí a trápi.*“ LASSV Trnava, fasc. 227, č. 3. Hlinkov list Pöstényimu z 10. 11. 1928.

čínorodého človeka.“¹⁵ Aj z policajných správ (ktoré čerpali z maďarskej tlače) sa dozvedáme, že Hlinkova pozícia v strane bola na spadnutie: „*Na Slovensku sa všeobecne hovorí o páde Hlinku. Pád tento nastal (?) preto, ponevác Hlinka pozde vystúpil z vlády¹⁶ a vo veci Tuku nechoval sa dôsledne¹⁷... Paktovanie s Čechmi škodí (jeho) popularite. Na Slovensku je ticho, avšak v tom tichu niečo zraje.*“¹⁸ Popri útokoch z rôznych strán Hlinku navyše mrzelo, že sa poslanecký klub HSLS dočasne zúžil len na 12 členov,¹⁹ čo mohlo mať do budúcnosti nepredvídateľné následky.

Napäté vnútropolitické udalosti, ktoré mali priamy súvis s ľudáckym hnutím, reakcie tlače, ale neraz i najbližších spolupracovníkov pravdepodobne posunuli Hlinku do určitej obrannej pozície voči vonkajšiemu náporu, no postupom času ľudáci na stránkach svojich novín prešli dokonca do ostrého útoku – ako voči opozícii, tak aj proti svojim koalíčným partnerom.²⁰ Čoskoro sa na obzore objavila prvá vhodná obeť – dlhoročný minister a agrárnický predák Dr. Milan Hodža.

V priebehu 20. rokov sa začala vyostrovať situácia medzi M. Hodžom a Hradom. Vo februári 1928 bol tlak hradnej skupiny na ministra Hodžu neudržateľný, ten podal zo zdravotných dôvodov demisiu, vzdal sa na čas politických aktivít a odcestoval na liečenie.²¹ Okolnosti okolo Hodžovho dočasného odchodu z politiky mali, samozrejme, hlbšie korene, ako tu bolo naznačené. Najväčší nápor však jednoznačne pociťoval zo

¹⁵ SNA Bratislava, fond Archív kancelárie prezidenta (AKP), k. 49, fasc. Ludová strana Slovenska, dok. č. 1613/29. Informácia od RR (Rosner) z 12. 5. 1929. O mesiac skôr však Macháček informoval KPR, že „*Hlinka je národu svätý. Knežstvo jde s ním a v ludové straně rozhoduje kněžstvo.*“ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 1158/29. Informácia od Ri. (Ripka) z 12. 4. 1929. Macháček: Hodža, ludová strana, Tuka.

¹⁶ Nad odchodom z vlády Hlinka uvažoval už v októbri 1928, keď bol zo svojej funkcie v Krajinskom úrade odvolaný Karol Mederly. LASSV Trnava, Lad. I, fasc. 1, č. 36. Hlinkov list Budayovi z 15. 10. 1928.

¹⁷ Hlinka sa v súkromnej korešpondencii vyjadroval k situácii takto: „*Tuku ľutujem, mňa k nemu neviaže nič okrem puritánskeho charakteru a praktického katolicizmu. Bohužiaľ, viac ho brániť neviem a nebudem môcť. Padne táto úbohá obeť škárberstva a nízkosti ľudskej.*“ LASSV Trnava, fasc. 227, č. 3. Hlinkov list Pöstényimu z 10. 11. 1928. Na druhej strane však Jozefovi Sivákovi Hlinka písal: „*Tukovu záležitosť musíme náležite využiť v prospech HSLS.*“ STANEK, I.: Zrada a pád. Hlinkovští separatisté a tak zvaný Slovenský štát. Bratislava 1958, s. 82. Hlinkov list Sivákovi zo 4. 1. 1929.

¹⁸ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 226, dok. č. 64591/29 z 27. 11. 1929.

¹⁹ „*V politike nemáme nič zvláštneho. Juriga neprišiel, Tománek sa poneviera pomedzi nás... Dr. Trutz si zlomil nohu nad členkom a leží v nemocnici v Košiciach. Onderčo má zapálenie gágora, Tuka je zavretý, Macháček nemocný, Kubiš lumpuje. Ostali sme len 12. Ale významného sa ničoho nestalo.*“ SIVÁK, J.: Z mojich pamätí. Martin 2003, dok. č. 7, s. 304. Hlinkov list Sivákovi z 27. 2. 1929.

²⁰ Keď Hlinka na konci leta 1928 napísal do Slováka množstvo ostrých článkov, ktorými si pravdepodobne chcel poistiť svoju otrásenú pozíciu v strane, denník národných socialistov České slovo si (15. 8. 1928) v súvislosti s jeho osobou kládol otázku: „*Je to politický diletant, břídil, anebo velezrádny buřič, jako poslanec Tuka?*“

²¹ Hodža bol odvolaný 20. februára 1929. To, že sa Masaryk s jeho rezignáciou poponáhlal, dokazujú aj spomienky Antona Štefánka, ktorý bol vymenovaný za Hodžovho nástupcu: „*19. februára 1929 pribehol listonoš... a doručil mojej manželke úradný telegram, v ktorom mi ministerský predseda Udržal oznámil: „Přijdi hned do Prahy a vezmi se sebou černý oblek“... Na moju otázku, prečo sa stala tak vážna vec bez môjho vedomia odpovedal mi Udržal: „Masaryk nástojil na rychlom vybavení Hodžovej aféry. Dekrét je podepsaný. Chod' hned' k prezidentovi.*““ SNA Bratislava, fond Anton Štefánek (AŠ), k. 10, fasc. Moje ministrovanie.

strany E. Beneša a jeho ľudí,²² pričom ani ľudáci neostali bez viny.²³ V odstránení Hodžu videli možnosť reprezentovať celú slovenskú spoločnosť, čo sa im na krátky čas naozaj aj podarilo.

Ľudáckym útokom však nebol vystavený len Hodža. Čoskoro prišiel rad aj na jeho najväčšieho politického odporcu, dlhoročného ministra zahraničných vecí a jediného socialistického zástupcu vo vláde panskej koalície E. Beneša. Vo štvrtok 19. januára 1929 uverejnil Hlinka v *Slováku* rozsiahly článok, v ktorom sa okrem iného píše: „*Koalícia trpí v Benešovi hada na svojich prsiach a tento had začína svoje nebezpečné jedy vpúšťať do jej tela... musíme sa domnievať, že mu narástli rožky a chce započat' otvorený boj voči koalícii. Prijat' vyzvanie na tento boj je našou povinnosťou a robíme tak vďačne, lebo bude to boj o odstránenie posledného socialistického potomka vo vláde, ktorý iste nie s čistými úmyslami sedí v ministerskej rade... poukázali sme už neraz, že nevieme si vysvetliť, prečo sa máme ešte i v desiatom roku republiky obmedzovať na jedinú osobu v kresle ministra zahraničia. Je to znak choroby... či nemáme tucty schopnejších ľudí na jeho miesto? Prečo musí občianska koalícia trpieť človeka, ktorého nemožno považovať za priateľa svojich snažení a cieľov? Či už je v ministerstve tomto nazhromaždených toľko škandálnych afér už vypuknutejších a čakajúcich na odhalenie, že je obava, aby po odchode Benešom neutrpeľi sme značný mravný defekt pred očami celého zahraničia? My stavíme Benešovi vec pred vec poslanca Dr. Tuku. Heslom najbližších dní musí byť: Beneš vo vláde občianskych strán nemá čo hľadať a inšpirátora socialistickej opozície vo vláde strpieť nemožno!*“²⁴

Október roku 1929 bol pre HSL'S v znamení horúčkovitej činnosti. Ihneď po Tukovom odsúdení, ktoré sa odohralo 5. októbra 1929,²⁵ odišli po krátkych vnútrostraníckych ro-

²² Stanovisko prohradného krídla v agrárnej strane priliehavo vyjadril predseda politickej osmičky, vytvorenej zo strán vládnej koalície Bohumír Bradáč: „*My všichni víme, že tento nový boj (proti Hodžovi) vychází od Beneše a jeho okolí, neboť Peroutka píše přece jen o věcech, které byly připraveny nahore... mně se přece nemůže vytýkat, že bych byl nějakým přítelem Hodžovým... ale což si páni nahore neuvědomují, že nemůžeme nechat Hodžu jen tak padnout? I v zájmu státu. Koho máme nechat vést Slovensko? Autonomistu Hlinku, či fanfarónského Ferdiše Jurigu? Ostatní tamní politici, jako Šrobár či Stodola, jsou přece neschopní. Nejdůležitější jsou zájmi státu. A ty právě nutí k rozvaze. Divím se, že to Beneš a jeho okolí nevědí, nebo nechtějí přiznat.*“ KLIMEK, A.: *Boj o Hrad II. Kdo po Masarykovi? (1926 – 1935)*. Praha 1998, s. 185.

²³ Napr. na zhromaždení v Ružomberku najskôr Hlinka označil M. Hodžu za „*vyslúžilého a penzionovaného ministra*“ a potom vyhlásil: „*Ako zlý šuster, prištipkár, len pláta a podšívka pražské boty.*“ Redakcia denníka *Slovák* k tomu ostro dodala: „*Ak bol zralý Tuka na väzenie pre svoj čin, vtedy dl'a práva a poriadku Hodža mal odvisieť na šibenici... (za to, že) za dve-tri župy a ministerstvo pre seba ponúkal Bárthovi celé Slovensko.*“ *Slovák* 11. 1. 1929. „*Pro Hungaria*“ v roku 1919. Hodža a Tuka.

²⁴ *Slovák* 19. 1. 1929. Tento ostrý tón v Hlinkovom podaní je do značnej miery veľmi prevkypivý, pretože sa ešte 10. januára (čiže len približne týždeň pred citovaným článkom) stretol s Benešom v Prahe, kde podľa informácií Slovenského denníka rokovali o „*zastúpení slovenského kléru v stálej komisii pre úpravu cirkevných otázok podľa modu vivendi*“. Autor článku dokonca zastával názor, že „*nie je vylúčené, že (sa) takýmto zástupcom stane samotný A. Hlinka*“. Slovenský denník 10. 1. 1929. Prečo bol Hlinka v Prahe.

²⁵ HERTEL, M.: *Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880 – 1929*, c. d., s. 167; AÚTGM Praha, BA, Slovensko, k. 2, fasc. 6; AKPR Praha, fond KPR, spisy T, k. 96; SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2190, dok. č. T-700 z 5. 10. 1929. V. Tuka bol odsúdený na 15 rokov väzenia a stratu občianskych práv na 3 roky. Antona Snaczkého súd potrestal piatimi rokmi žalára a Alexander Mach bol oslobodený.

rokovaniach²⁶ zástupcovia ľudovej strany Ľudovít Labaj a Jozef Tiso z kabinetu²⁷ a strana tak vstúpila na predchádzajúcu cestu protivládnej opozície.²⁸ Ani samotný odchod z vládnej koalície však HSĽS neochránil vo voľbách do Národného zhromaždenia (27. októbra 1929) od straty približne 80-tisíc hlasov oproti voľbám predchádzajúcim, navyše V. Tuka, kandidovaný ľudovou stranou, v košickom kraji prekvapivo prepadol a poslanecké kreslo nezískal.²⁹

* * *

²⁶ Národní archiv České republiky (NAČR) Praha, fond Presidium ministerstva vnitra (PMV) 1925 – 1930, X/L 27, fasc. 225 – 472 – 3; SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2190, dok. č. T-703 z 8. 10. 1929. Slovenská ľudová strana – porady. Spočiatku sa Hlinka na rozdiel od Tisa a Labaja bránil odchodu z koalície, lebo dúfal, že z pozície ministrov dokáže intervenovať v Tukov prospech. Ešte 7. októbra s ním vyšiel rozhovor v Prágu: Magyar Hírlap, v ktorom predseda SĽS vyhlásil, „*že ľudácki ministri nepodali dosiaľ demisie a že o demisii v konkrétnej forme niet ani reči*“. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (SNK-ALU) Martin, sign. 174 AL 31. Gašparíková-Horáková, A.: Ľudácka pravdomlivosť.

²⁷ KLIMEK, A.: Boj o Hrad II, c. d., s. 219. Hlinka ešte v deň rozsudku napísal ministerskému predsedovi Františkovi Udržalovi o vystúpení Ľudákov z koalície: „*Našich dvoch ministrov... z Vášho kabinetu ľudová strana odvoláva*.“ Táto formulácia sa však nepáčila prezidentovi, ktorý bol presvedčený, že ministrov menuje a odvoláva on, a nie strany, a preto vláda na Hlinkov list nereagovala. Udržal nakoniec požiadal oboch ministrov, aby mu zaslali svoju osobnú rezignáciu. To sa však podarilo len v Tisovom prípade, pretože L. Labaj bol niekoľko dní „nezvestný“ (v Slovenskom denniku sa 12. 10. 1929 objavila informácia, podľa ktorej Labaja nebolo možné tri dni zastihnúť, pretože vraj dúfal, že si to Hlinka s rezignáciou svojich ministrov rozmyslí). Pravdepodobne práve z tohto dôvodu sa začal Masarykov prípis Tisovi „*K Vašej žiadosti...*“ a Labajovi len „*Zprošťuju Vás...*“, ale v každom prípade boli obidva štylizované tak, aby bolo zrejmé, že prezident nereflektuje na Hlinkov list.

²⁸ „*Strana neochvejne trvá na kandidácii prof. V. Tuku v košickom volebnom kraji na prvom mieste. Naši ministri dr. Jozef Tiso a dr. Ľud. Labaj podali dnes demisiu, o ktorej sa rozhodlo už 5. októbra v Ružomberku. Týmto aktom nastupuje Slovenská Ľudová Strana cestu opozície, ktorú zanechala 15. januára 1927. 'Vládli sme', vlastne mali sme vládnuť teda skoro 3 roky. Bola to cesta trnistá. Ako sa predseda Slov. Ľud. Strany aj pred súdom znovu osvedčil, naša vládotvornosť nebola honorovaná zo stránky koalície, boli sme i ďalej považovaní za menejcenný element pre republiku a požiadavky naše vybavované boli pod týmto zorným uhlom... Slovenský národ, voličstvo celého Slovenska zpravu o vystúpení slovenských ministrov z Udržalovej vlády prijme iste s radosťou a v povedomí, že boj Slovenského národa za právo, pravdu a spravodlivosť musí a bude dobojovaný víťazne... Slovenská Ľudová Strana ide do volieb v opozícii s heslom: Proti pražskému centralizmu, za autonómiu Slovenska, za rovnoprávnosť všetkých občanov v Česko-slovenskej republike, proti agrárnej nenasytosti, proti diktátorským chůtkam Šrámkovým a ideme do volieb s heslom mučenej slovenskej Pravdy, ktorá mala byť odsúdená na smrť.*“ Slovák 10. 10. 1929.

²⁹ Československá statistika, svazek 70, řada I. Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929. Praha 1930, s. 21 a 24. Otázkou straty 80-tisíc hlasov, ktorá postihla HSĽS vo voľbách roku 1929, sa zaoberalo niekoľko autorov. Podľa našej mienky HSĽS najviac utrpela Tukovou aférou, dôkazom čoho by bol aj jeho prepad v košickom volebnom kraji, kde oproti voľbám v roku 1925 Tuka stratil približne 10-tisíc hlasov (roku 1925 získal v Košiciach 28 241 hlasov). Podobný názor po voľbách v roku 1929 vyjadril A. Hlinka („*Všetko sa krúti okolo Tuku. Dnes vidíme, že nám na celej čiare škodil pri voľbách. Maďari a Nemci vo Spiši hlasovali proti nemu, lebo sú iredentisti.*“), aj T. G. Masaryk („*Že ľudáci na Slovensku upadli je po boji o Tuku pochopiteľné. Tuka nedostal mandátu a v miestach veľmi katolíckych ľudáci upadli.*“). Značný počet hlasov (určite viac ako tých 5 395, ktorí mu dali svoj hlas vo voľbách) hlinkovcom nepochybne odľakal aj F. Juriga ako i Kramáňova národnodemokratická strana, ktorá na Slovensku kandidovala Martina Rázusa a Milana Ivanku a ktorá získala vo voľbách 53 745 hlasov (v roku 1925 len 24 954 hlasov).

Aj keď sa spočiatku črtala možnosť, že Hlinka prideli Tukovi mandát z druhého skrutínia, strana čoskoro z tejto ošemetnej situácie nenápadne vycúvala.³⁰ Išlo pravdepodobne o to, že napriek Tukovej afére a úbytku niekoľkých mandátov nebola otázka vstupu HSĽS do ďalšej vlády úplne nemožná.³¹ K snahe niektorých predstaviteľov strany zostať aj po voľbách v koalícii sa po rokoch na stránkach *Gardistu* vrátil Alexander Mach: „Hlinka mal neraz ťažkú prácu s ľudáckymi činiteľmi, aby mu nedostali stranu do pražskej vlády... nás („mladých radikálov“), ktorí sme bojovali proti stále pripravovanému vstupu do vlády, bilagovali za polobláznov. Keď sme boli donútení často i nevyberanými prostriedkami bojovať proti tým ľudáckym pánom, ktorým bližší bol Beneš alebo Hodža, než vo väzení za slobodu mučený martýr národa Tuka, vtedy nás znovu vyhlásili za nedisciplinovaných rozbíjačov.“³²

Ako je z uvedeného vidieť, v strane ešte stále pôsobili jednotlivci, ktorí si v žiadnom prípade neželali opätovný prechod na opozičné postoje, na čom nič nezmenilo ani vylúčenie Ferdinanda Juriga a Floriána Tománka z ľudovej strany 18. februára 1929.³³ V tomto prípade je zaujímavé, že v boji proti „tukovine“ napomáhali Jurigovi a Tománkovi predstavitelia centralistických strán, ktorí sa snažili, aby v HSĽS prebehol stranický rozkol. Dokladom toho je aj správa pre prezidentskú kanceláriu z 8. marca 1929, v ktorej redaktor Arnold píše, že sedel s Tománkom a Jurigom dlho do noci vo vinárni Obecného domu, pričom obaja ľudácki poslanci „byli veľmi rozjaření a pili s radostí nad povzbuzením Udržalovým, (ktorý)... jim osobně vyslovil přesvědčení, že oni boj s Hlinkou et cons. vyhrají“.³⁴ Aj mnohé české denníky vyjadrovali svoju podporu „Jurigovému krídlu“ v strane. Národnosocialistické České slovo prinieslo 13. februára (čiže ešte pred vylúčením Juriga a Tománka zo strany) informáciu, podľa ktorej mnohé dedinské organizá-

³⁰ HERTEL, M.: Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880 – 1929, c. d., s. 168. Po voľbách vraj Hlinka o možnom mandáte pre Tuku z druhého skrutínia povedal: „Mandát mu nedáme, lebo sa podrobil výroku národa, ktorý ho v košickom kraji nezvolil... Spišským Zipserom a Maďarom neimponoval ani heroický boj ľudovej strany, ani charakter Tukov... opustili ho Maďari a Zipseri... Čo má Tuka robiť? Neprijat' mandát, nepolitizovať, pretože so zbabelým národom sa to nedá.“ STANEK, I.: Zrada a pád, c. d., s. 82. Porov. SNA Bratislava, zberka Národný súd a dr. Ivan Daxner (NS-ID), k. 1, Tnľud 7/46. Výpoveď J. Tisa z 1. 8. 1946: „Tuka vyhlásil vo svojej reči, že sa s otvoreným čelom postaví pred súd a preto nebolo príčiny, aby sme sa Tuku oficiálne vzdali. Mysleli sme si, že je skutočne nevinný, došlo potom k jeho odsúdeniu, no strana sa ho jednako nevzdala, lebo si mnohí mysleli, že keď bude znovu kandidovaný a aj zvolený za poslanca, že ho znovunadobudnutá jurita zachráni pred výkonom trestu. Predbežne sa ešte nerozmýšľalo o tom, čo s Tukom urobíme.“

³¹ „Je otázne, či ho (Tuku) môžeme do skrutínia dať. Ak ho dať chceme, to značí rozídenie sa na večnosť s koalíciou a vládou.“ LASSV Trnava, Lad. I, fasc. 1, č. 30. Hlinkov list Budayovi z 20. 10. 1929.

³² *Gardista* 28. 1. 1941. Cit. podľa VNUK, F.: Mat' svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha. Bratislava 1991, s. 128.

³³ Večerník 16. 2. 1929. Poslanci dr. Juriga a Tománek vylúčení ze strany ľudovej (14. februára rozhodol o vylúčení Juriga a Tománka zo strany zatiaľ len poslanecký klub HSĽS); Slovenský denník 16. 2. 1929. Hlinka sa pomstil – ale Juriga a Tománek si mandáty podržia (Obaja menovaní boli pozbavení svojich mandátov 27. októbra 1929); Národní listy 18. 2. 1929. Poslanci Juriga a Tománek v boji s Hlinkou.

³⁴ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 8; KLIMEK, A.: Boj o Hrad II, c. d., s. 196. Porov. SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2190, dok. č. T-719 zo 17. 8. 1929. Slovenská ľudová strana Hlinkova – predvolebná situácia. Samotní politici z radov HSĽS počítali, že im Juriga s Tománkom „preberie“ asi 30-tisíc hlasov. Tamže.

cie ľudovej strany spontánne manifestujú za Jurigu. Dokonca „*nyin některé organizace, které postavili se na rozkaz ústředí za Hlinku, nyní opravují své usnesení a přistupují k Jurigově frakci*“.³⁵ Udržalovo povzbudenie a podpora z českej strany však obom poslancom moc nepomohli. Čoskoro (2. mája 1929) nasledovalo odsúdenie Jurigu cirkev-ným súdom v Trnave³⁶ a tým aj upevnenie Hlinkovho krídla v strane.³⁷

Medzi spomínaných jednotlivcov z radov HSES, ktorí chceli, aby strana ostala vo vláde, patrili aj P. Macháček,³⁸ ktorý spolu s predsedom ČSL Msgr. Janom Šrámkom ko-ketoval s predstavou vytvorenia „červeno-čiernej“ koalície. Macháček sa v apríli 1929 pri rozhovore s informátorom KPR Hubertom Ripkom vyjadril: „*Nedojde-li do dvou let k socialisticko-klerikální koalici, agrárníci roskradou republiku, všechno svou korupci zdemoralisují, všeho se zmocní... Ludová strana byla by pro černo-rudou koalici. Rozhodně jsem pro ni já i Tisza (Tiso). I Hlinka si dá říci*³⁹... *Naším největším nepřitelem jsou agrárníci; se socialisty nemůžeme si tolik konkurovati. Zloduchem je Hodža, ten musí být z veřejného života odstraněn... mohl by se znovu vyšplhati k moci jen na našich zádech, ale k tomu se už nepropůjčime. Hlinka mu nevěří, je proti němu.*“⁴⁰

Tisov záujem o zotrvanie vo vláde zase potvrdzuje správa J. Ševčíka adresovaná Benešovi a Masarykovi 9. septembra 1929. Ševčík tu (prostredníctvom informátora KPR Hromadu) presvedčivo tvrdí: „*Do opposice nemůžeme jít už z toho důvodu, protože máme striktní příkaz Vatikánu, že máme spolupracovati ve vládě, chceme-li si udržeti katolické posice na Slovensku. Kdybychom šli do opposice, poslouchili bychom špatně nejvýše sobě – a lili vodu na mlýny Hodžovi a agrárnícké (strane)*⁴¹... *Podle názoru ministra Tisa se*

³⁵ České slovo 13. 2. 1929; Národní listy 18. 2. 1929.

³⁶ SNA Bratislava fond AH, k. 20; Slovenský denník 5. 7. 1929; SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2190, dok. č. T-507 z 29. 4. 1929. Dr. Juriga, útočná činnosť proti posl. Andreji Hlinkovi.

³⁷ Porov. HERTEL, M.: Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880 – 1929, c. d., s. 147 – 148.

³⁸ Porov. s Macháčkovým článkom Na prahu nového roku. Slovák 1. 1. 1930.

³⁹ K otázke o vstupe do vlády písal A. Hlinka J. Budayovi: „*Vlády ešte niet, nevedia ju utvoriť. 1. Ja som povedal, že do vlády vstúpime, ak nám zabezpečia aspoň in theoria autonómiiu. 2. Kultúrne otázky, školy. 3. Menovanie úradníkov a chlebovú otázku. Slúbili ako vždy.*“ LASSV Trnava, Lad. I, fasc. 1, č. 30. Hlinkov list Budayovi z 20. 10. 1929. Podľa niektorých ďalších informácií rokoval A. Hlinka o vstupe do vlády so samotným M. Hodžom, pričom však jeho ponuku odmietol s argumentom, že agrárnici sú spoluzodpovední za Tukovo odsúdenie. Pozri AÚTGM Praha, BA, Vnitropolitické věci, k. 10, fasc. 8, dok. č. 2877/29. Informácia od F.X. (Henych) z 26. 10. 1929.

⁴⁰ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 1158/29. Informácia od Ri. (Ripka) z 12. 4. 1929. Macháček: Hodža, ľudová strana, Tuka. Citovaná informácia od P. Macháčka je sčasti nepresná. Hlinka sa totiž ešte stále a pravidelne stretával s Hodžom, s ktorým „*konferoval o politických veciach*“. ŠA Bratislava, fond ŠP, k. 102. Hlinkov list Vojaššákovi z 26. 1. 1929. Porov. so spomienkami J. Ševčíka: „*Sám Andrej Hlinka a Karol Sidor patrili medzi tých, ktorí navštevovali Hodžu a keď bolo treba demonštrovať pre Hodžu, aj verejne sa nechali u neho vidieť. Hodža bol známy macher, vedel pôso-biť určitým smerom aj pomocou svých strán a na Prahu menovite pomocou Hlinkovej strany, ktorá často radikálčila so súhlasom, ba priam aj na jeho popud a keď bolo treba,* (ukázal, že) *rozhodný vliv má on a češi nech sa do Slovenska nestavajú.*“ SNA Bratislava, fond S, k. 510, fasc. S – 510 – 1. Zápisky Jána Ševčíka.

⁴¹ Hlinka vraj v tomto čase dokonca uvažoval aj o vylúčení viacerých členov miestnych sekretariátov naklonených agrárnikom. SNA Bratislava, fond AKP, k. 48, dok. č. 161/29/V. Informácia od F.X. (Henych) z 27. 5. 1929.

Hlinka postavil za Tuku ze strachu, aby Tuka eventualne nevypovedal proti Hlinkovi... ani skupina Budayova nemá zájem na tom, aby šla do opposice, neboť ví, že pochodí lépe jako strana vládní, a že především bude moci lépe zamést stopy, které vedou od ní k Tukovi... Hlinka nepřijde se žádnými velkými požadavky za svoje další setrvání ve vládě⁴²... ostatně už není dost silný aby mohl provádět politiku justamentu.“⁴³ Ani zo strany Hradu neboli názory na účasť HSLS v budúcej koalícii jednotné. Ešte jedenásť dní pred voľbami síce píše Masaryk F. Udržalovi inštrukcie, ako má približne vyzerat' nová vláda, pričom o ľudákoch hovorí: „co s nima nevím ještě, uvidíme, jak se zachovají“⁴⁴, no nakoniec sa ukázalo, že nielen Masaryk, ale ani staronový predseda vlády Udržal a strany v novovytvorenej koalícii nemali o nevýraznú a premenlivú podporu zo strany hlinkovcov záujem. Určite rozhodlo aj to, že do vlády opäť vstúpili sociálni demokrati a národní socialisti, klerikálnym stranám nevelmi naklonení. Snahy a trápenia ľudovej strany v konečnom dôsledku asi najvýstižnejšie opísal časopis *Trenčan*, ktorý zväčša prezentoval názory Tisovho krídla v HSLS: „Je to divné a krikl'avé, že sa nevezme v známosti, keď najväčšia slovenská strana prejaví ochotu sa zúčastniť vo vláde a prispieť ku konsolidácii pomerov na Slovensku. A keď túto ochotu ešte v povedomí neprajného naladenia centralistov voči Slovensku poukazuje až po núkanie sa, a predsa je odmietnutá, to je jednoduchá škandalózna a hlúpa hra so slovenskými vecami.“⁴⁵

Nová vláda bola vymenovaná 7. decembra 1929 a HSLS neostávalo nič iné ako ostať v opozícii, kam v októbri tak zbytočne prešla. Po tom, ako sa Hlinka ešte začiatkom septembra vyhrážal, že keď bude Tuka odsúdený, prejde strana do najostrejšej opozície, na

⁴² Dňa 9. novembra 1929 zverejnila ľudová strana program, v prípade splnenia ktorého by HSLS vstúpila do vlády. Minimálne požiadavky strany boli nasledovné: „1. Uzákonit' zásadne Pittsburskú Dohodu; 2. Novelizovať zákon o politickej správe zo dňa 14. júla 1927, číslo 125, čiže rozšíriť právomoc krajinkej správy; 3. V lehote čo najkratšej sriadiť na Slovensku Krajiniskú školskú radu; 4. Zachovať cirkevné školstvo. Udržať náboženskú výchovu. Vrátii katolícke stredné školy; 5. Novelizovať takzv. Malý školský zákon z roku 1922, číslo 226; 6. Uviesť do života Modus Vivendi; 7. Zreformovať problém daňový; 8. Zrevidovať pozemkovú reformu; 9. Cieľuprimerane previesť zákon o lesnej reforme; 10. Zabezpečiť ochranu pre poľnohospodárske výroby; 11. Rajonovať a kontingovať štátne dodávky; 12. Zagarantovať percentuálne investovanie na Slovensko; 13. Previesť revíziu úradnickej systemizácie; 14. Novelizovať kongruový zákon; 15. Upraviť výslužné staropenzistov; 16. Upraviť platový zákon zo dňa 24. júna 1926, číslo 103; 17. Novelizovať služobný poriadok zamestnancov podniku štátnych lesov a statkov; 18. Upraviť podpory poškodeným vojnou; 19. Zrevidovať slozenie Hospodárskej rady (Zemedelskej rady) v Bratislave.“ Autor článku na záver nezabudol zdôrazniť: „Požadavky tieto, ako sme už uviedli sú len minimálnymi požiadavkami našej strany, ktoré doplňovať majú sa ďalšími. Za požiadavkami našimi budeme stát bez ohľadu, či budeme, alebo nebudeme súčasťou nádejnej vládej väčšiny.“ Slováč 9. 11. 1929.

⁴³ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 2537/29. Informácia od hda (Hromada) z 9. 9. 1929. V správe sa ďalej pokračuje: „Rozhodujícím momentem je samozřejmně mocenská myšlenka, která dnes ovládá celou stranu a nebezpečí že by se tato moc stratila, kdybych se strana zradikalisovala. První strátou by byla funkce zemského presidenta, – ostatně to bude veliké umění, udržeti tuto funkci i po procese (s Tukom).“

⁴⁴ PECHÁČEK, J.: Masaryk, Beneš, Hrad. Masarykovi dopisy Benešovi. Praha 1996, s. 79. Masarykov list Udržalovi zo 16. 10. 1929. Je dost' pravdepodobné, že sa Masaryk opieral aj o Ševčíkove informácie, podľa ktorých bol „Tiso u Bradáče a ujistil ho o tom, že strana chce setrvat' ve většině i v kabinetě. Jejich rozmluva se týkala podzimního pracovního programu a skončila v úplné pohodě“. AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 2537/29. Informácia od hda (Hromada) 9. 9. 1929.

⁴⁵ Trenčan 30. 11. 1929. Vláda proti Slovensku.

konci roka už iba ťažko skrýval svoje sklamanie: „*Slovákov z Prahy vyhánajú a ľudovú stranu do vlády nechcú. Vláda (sa radšej) tvorí v spojení cudzími elementmi, ako napríklad so stranami nemeckými.*“⁴⁶ Dňa 18. decembra potom na parlamentnej pôde Hlinka povedal: „*My sa v opozícii úplne dobre cítiť budeme a nikdy nepovieme, že nám je ten opozičný chlieb horký... budeme Vás súdiť vecne, budeme Vás kritizovať objektívne, ale neúprosne a prísne, my nebudeme limonádová opozícia, my budeme opozícia mužov, starajúcich sa o slovenský národ a o blaho Slovenskej krajiny.*“⁴⁷

Ani toto však nebol koniec úsilia o opätovný vstup do vládnej koalície. V januári 1930 sa stretli predstavitelia HSĽS (A. Hlinka, Ľ. Labaj a J. Buday) so zástupcami občianskych strán. Ľudáci predložili na tejto schôdzi svoje požiadavky, ktorými podmieňovali ďalšie možné rokovanie. Za prioritu pritom považovali uznanie Pittsburskej dohody a jej vtelenie do československej ústavy.⁴⁸ Ako je zrejmé, už samotná táto žiadosť bola pre ostatné strany jednoducho neprijateľná, a tak aj tieto rokovania skrachovali.⁴⁹ Napriek tomu, že v radoch svojich prívržencov chcelo vedenie HSĽS vyvolať dojem absolútneho rozchodu s koalíčnými stranami, odchod z vlády sami ľudácki predáci nebrali vážne a pôsobenie v opozícii nepokladali za definitívne.⁵⁰ Prechod do opozície priniesol HSĽS novú vlnu problémov. Na povrch vyplávali viaceré osobné konflikty nielen vnú-

⁴⁶ KRÁMER, J.: Slovenské autonomistické hnutie 1918 – 1929. Bratislava 1963, c. d., s. 437. Podľa informátora KPR S. Bobeka „*vedení Slovenské ľudové strany ťežce nese, že strana nebola príbrána do nynější vládní koalice a mnozí vlivní členové této, přičítají tento neúspěch jen směru politiky vedené Hlinkou.*“ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 206/30/III. Informácia od S. B. (Bobek) zo 16. 1. 1930.

⁴⁷ CD-R Elektronická knihovna Parlamentu České republiky (EKPCŘR). Prejav Andreja Hlinku v PSP z 18. 12. 1929. Podobne i „*poslanec Tiso hovoril o stanovisku k vláde a medzi iným zdôraznil, že Slovenská ľudová strana námľuvy vlády odmietla a o vstupe do vlády bude jednať len po najbližších voľbách. Terajšia vláda je vraj naprosto neschopná, rezervný fond je vyčerpaný, socialisti čo mohli rozobrali.*“ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 226, dok. č. 8260/31 z 8. 6. 1931.

⁴⁸ Slovák 28. 1. 1930. Ľudáci sa pri svojom možnom návrate do koalície pravdepodobne spoliehali aj na podporu M. Hodžu. Tento fakt napr. zdôrazňoval poslanec Štefan Danihel na verejnom zhromaždení v Topoľčanoch: „*Keď sme ministromi Hodžovi vytýkali, že prečo nebola vliata do vlády aj ľudová strana, povedal, že bol chorý a preto nemohol ľudovú stranu vziať do vlády.*“ SNA Bratislava, fond Krajinský úrad (KÚ), k. 105, fasc. PIV – HSĽS. Tiso na predvolebnom zhromaždení v Bratislave naopak povedal: „*Tento pán (Hodža) dovolil si v Bratislave vyhlásiť, že ak sa budeme dobre držať, dostaneme sa znovu do vlády. Ja sa ho pýtam: Čo znamená dobre držať? Čo máme robiť, aby sme sa veľkomožnému panstvu zaľúbili?... My na pozvánku pána Hodžu nečakáme.*“ Jozef Tiso. Prejavy a články I, c. d., dok. č. 150, s. 297; Slovák 12. 10. 1929. Porov. SNA Bratislava, fond PR-B, k. 228, fasc. HSĽS, dok. b. č. z 10. 10. 1929.

⁴⁹ „*Bývalí ľudácki ministri a s nimi i ľudová strana museli byť energickým odporom všetkých koalíčných strán donútení k vystúpeniu z vlády. Je to krok samozrejmy a pochopiteľný.*“ Slovenský denník 9. 10. 1929. Ľudácka tvrdošijnosť.

⁵⁰ Počas zasadania výkonného výboru HSĽS v Ružomberku 28. mája 1931 sa konali prísne dôverné porady, na ktorých J. Tiso priznal, že „*finančná kríza v strane je bezprostrednou príčinou prípadnej svolnosti k vstupu strany do vlády... zatiaľ neboli určené osoby, ktoré by mali prípadne stranu vo vláde zastupovať, bolo len toľko naznačené, že by to mohol byť opäť len činiteľ, ktorý prispeje značnou čiastkou do fondu strany.*“ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 226, dok. č. 10555/31 z 27. 6. 1931.

ri strany, ale i v redakcii denníka *Slovák*,⁵¹ v ružomerskom mestskom zastupiteľstve⁵² a vo vedení Ľudovej banky.⁵³ Bokom neostal ani Spolok sv. Vojtecha, pričom jeho správca Ján Pöstényi požiadal Hlinku o uvoľnenie z funkcie v užšom výbore Ľudovej strany.⁵⁴ V skratke by sa dalo povedať, že odsúdenie V. Tuku uvoľnilo novú vlnu problémov, ktoré Hlinka už len vzhľadom na svoj vek a chorobu nebol schopný potláčať tak ako v minulosti. Odchod Ľudovej strany z vlády a Tukova aféra priniesli na prvé stránky novín aj meno hlavného tajomníka HSEŠ P. Macháčka.⁵⁵ Najviac kritiky si vyslúžil od F. Juriga, ktorý mu už vo februári 1929 verejne odkazoval, aby utiekol do Maďarska, „*ale zavčasu, lebo po Tukovom súde príde rad aj na jeho priateľov: tukovinárov*“.⁵⁶ A kto by mal popri Tukovi niešť najväčšiu zodpovednosť, pýta sa Juriga, ak nie jeho „*Macháček – pomáhaček*“.⁵⁷ O tri mesiace neskôr Macháček po siedmich rokoch opúšťa funkciu hlavného tajomníka HSEŠ.⁵⁸ Ako „*dôrazne poukázal*“ na porade poslancov, senátorov a krajiných poslancov za Ľudovú stranu A. Hlinka, Macháčkov odchod vonkoncom nesúvisel s Tukom, a preto ho nemožno považovať za obeť Tukovej aféry.⁵⁹ Keď na druhý deň po zverejnení Macháčkovej rezignácie priniesol *Národný denník* správu, že Macháček musel opustiť svoju funkciu na žiadosť z Vatikánu⁶⁰, Hlinka pohotovo reagoval: „*dp. Macháček sám požiadal o uvoľnenie z funkcie... jeho žiadosti sme vyhovelí, keďže jeho zdravie je natoľko vyčerpané, že sa od jesene parlamentných a verejných prác zúčastniť nemohol.*“⁶¹ Celú prestrelku okolo Macháčkovho odchodu z postu hlavného tajomníka HSEŠ ukončila redakcia novín *Ľudová politika* konštatovaním: „*Touto aférou sa netreba zaoberať pretože v skutočnosti Macháček nikdy nič neznamenal a ani znamenať nebude.*“⁶²

⁵¹ LASSV Trnava, Lad. I, fasc. 1, č. 110. Sivákovi list Budayovi z 29. 1. 1932; SIVÁK, J.: Z mojich pamätí, c. d., dok. č. 11, s. 307 – 309. Sidorovi list Sivákovi z 2. 6. 1932.

⁵² Liptovské múzeum (LM) v Ružomberku, fond Andrej Hlinka (AH), k. 2; SNA Bratislava, fond AH, k. 21, fasc. Písomnosti inštitúcii – Mestské zastupiteľstvo v Ružomberku.

⁵³ ANBS Bratislava, fond LB-R, k. 206, fasc. 22.

⁵⁴ SNA Bratislava, fond AH, k. 3, fasc. Korešpondencia od osôb. Pöstényiho list Hlinkovi zo 7. 11. 1928. Hlinka naopak Pöstényimu písal: „*Nerácte sa ničoho vzdávať, je to nie žiadna povinnosť a ťažkosť. To je vlastne len titul. Keď sa vzdáte bude ešte väčší zmätok, kdežto takto utíchnu vlny.*“ LASSV Trnava, fasc. 227, fólia A, č. 3. Hlinkov list Pöstényimu z 10. 11. 1928.

⁵⁵ Podrobnejšie pozri HOLÁK, M.: Pavol Macháček – vždy na víťaznej strane. Prednesené na konferencii Osobnosti v slovenskej politike, Bratislava 2005.

⁵⁶ Slovenské Ľudové noviny 29. 2. 1929. Msgr. Pavel Macháček.

⁵⁷ Ľudová politika 3. 3. 1929. Juriga navrhuje bojkot Slovákov a Čechov proti Hlinkovi.

⁵⁸ Archív Rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu (ARKABÚ) Trnava, Dispositiones – P. Macháček; Archiwum Akt Nowych (AAN) Varšava, fond Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), Konsulat RP v Bratislawie (KRP-B), sign. 616/81; SNA Bratislava, fond PR-B k. 2 189.

⁵⁹ Slovák 29. 5. 1929. Porada poslancov, senátorov a Krajiných poslancov Slovenskej Ľudovej strany.

⁶⁰ Národný denník 30. 5. 1929. Komédia s Macháčkom.

⁶¹ Slovák 1. 6. 1929. Odchod msgr. Macháčka a čo s tým súvisí.

⁶² Ľudová politika 30. 5. 1929. Komédia s Macháčkom. O dva roky neskôr – v septembri 1931 P. Macháček Ľudovú stranu definitívne opustil. Všeobecný názor, že bol z HSEŠ vylúčený, sa nezakladá na pravde – Macháček odišiel sám a dobrovoľne, pretože sa už podľa vlastných slov nemohol pozeráť na „*neporádky*“, ktoré tam vládli. Slovák 26. 9. 1931. K Macháčkovmu vystupovaniu v ľudovej strane.

Vzhľadom na všetky vnútorné a vonkajšie okolnosti bolo úplne prirodzené, že po odchode z vlády postihol ľudovú stranu útlm. Povedané slovami hradného informátora S. Bobeka, „*Slovenská ľudová strana výsledkom procesu dr. Tuky a spol. ztratila koncepciu politickej línie, ktorou v posledných letech sledovala a tento chaos byl dovršen vypísaním parlamentných volieb*“.⁶³ Hlinkovci si navyše nevedeli nájsť žiadnych vhodných politických partnerov a v tejto bezmocnej situácii pravdepodobne vôbec netušili, z ktorej strany by mohli očakávať pomoc. Za takýchto okolností podala HSLŠ 8. mája 1930 v parlamentne nový návrh zákona o autonómii Slovenska, ktorý bol prijatý na piatom straníckom sneme 28. januára 1930 v Ružomberku. Napriek tomu, že návrh predkladal A. Hlinka „*a druhovia*“, v literatúre sa časom vžil názor, že bol vypracovaný ružomberkým právnikom Dr. Karolom Mederlym.⁶⁴

Pri tejto príležitosti však nemožno obísť dodnes vlastne neznámy návrh na autonómiu z roku 1928, ktorý aj s príslušnou dokumentáciou objavil v Magyar Országos Levéltár v Budapešti vedecký pracovník Historického ústavu SAV Maroš Hertel.⁶⁵ Oba návrhy sú identické, čo môže vyvolávať rôzne špekulácie o ich autorstve (podľa viacerých indícií môžeme predpokladať, že autorom spomínaného návrhu bol V. Tuka a Mederlyho meno strana použila len preto, aby sa v očiach verejnosti nekompromitovala),⁶⁶ resp. o načatovaní ich podania do parlamentu.⁶⁷ Ich text je veľmi krátky a v podstate len dopĺňuje ústavou zaručenú autonómiu Podkarpatskej Rusi aj na Slovensko.⁶⁸ Zákon bol navyše rozšírený o požiadavku doplnenia 3. § ústavného zákona o desiaty bod, v ktorom by sa

⁶³ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 206/20/I. Informácia od S.B. (Bobek) z 11. 1. 1930. Blok starousedlíkov – Katolícky blok.

⁶⁴ Mederlyho ako autora návrhu v literatúre prvý menoval K. Sidor (SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918 – 1938 II. Bratislava 1943, s. 34) a toto tvrdenie neskôr prevzali takmer všetci autori, ktorí sa venovali autonomistickému hnutiu. Porov. napr. BARTLOVÁ, A.: Situácia na Slovensku a štátoprávne úsilie politických strán v tridsiatych rokoch. In: Slovensko v politickom systéme Československa (zost. V. BYSTRICKÝ). Bratislava 1992, s. 60; ĐURICA, M. S.: Dejiny Slovenska a Slovákov. Bratislava 1995, s. 127; RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914 – 1945. Bratislava 1997, s. 121. Kvôli úplnosti treba dodať, že niektorí historici spomínajú ako možného autora spomínaného návrhu aj J. Tisa. Pozri napr. ZELENÁK, P.: Predstavy o slovenských štátnych orgánoch v medzivojnovom období. In: Národná rada v kontexte slovenských dejín. 150. výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady (zost. J. ŽATKULIAK). Bratislava 1999, s. 70.

⁶⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) Budapest, K 64 1928 7 tétel 27 csomó. Máriašsyho správa Walkovi z 20. 4. 1928. Dokument mi láskavo poskytol Mgr. M. Hertel, PhD., ktorý našiel totožný návrh aj v nepracovanom fonde Slovenského národného archívu v Bratislave – V. Tuka a spol. 1929, k. 9.

⁶⁶ Zmienky o tom, že Tuka vypracoval návrh na autonómiu roku 1928, sa nachádzajú v SNA Bratislava, fond AŠ, k. 10; fond VT k. 9; fond PR-B, k. 223.

⁶⁷ V pôvodnom návrhu z roku 1928 sa hovorí: „*Oprávnenému nároku Slovákov na samosprávu nebolo možno ihneď vyhovieť v novovytvorenem štáte. Prekážali tomu zahraničné ako aj vnútorné pomery... V tomto roku však, keď Češi a Slováci oslavujú 10. výročie svojho oslobodenia a trvania spoločného štátu, keď tak zahraničná situácia, ako aj konsolidované vnútorné pomery to umožňujú, niet žiadnej prekážky, aby sa nevyhovelo žiadosti Slovákov.*“ Tamže, fond VT, k. 9.

⁶⁸ „*Účinnosť článku II zákona zo dňa 29. februára 1920, č. 121, a paragrafy 1 a 21 zákona zo dňa 9. marca 1920, č. 162, prenesie sa s osobitnou platnosťou aj na Slovensko.*“ SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu II, c. d., s. 34; LIPSCHER, L.: Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť. Bratislava 1957, s. 68.

autonómnym krajinám zaručovali kompetencie v rezorte spravodlivosti.⁶⁹ V praxi by to znamenalo, že by Slovensko získalo vlastný snem, ktorý by sa mohol uznášať vo veciach jazykových, školských, náboženských, správnych a justičných.⁷⁰

Dôležitým zdrojom pri poznaní ľudáckych pohnútok pri predkladaní návrhu na autonómiu Slovenska v máji 1930 je tzv. odôvodnenie, ktoré bolo pripravené a priložené už k návrhu z roku 1928. Tento viacstranový dokument nielenže opisuje motívy, ktoré HSLS viedli k predloženiu dokumentu,⁷¹ ale i detailne ponúka jeho rozbor a možné dôsledky. Podľa neho sa malo samosprávne zriadenie na Slovensku vzťahovať na odbor pôsobnosti samosprávy, krajiný snem, guvernéra a súdnu ochranu samosprávy. Do odboru pôsobnosti samosprávy by podľa návrhu patrili veci „*jazykové (úradný jazyk všetkých úradov a ústavov, ako aj vojska a četníctva na Slovensku), vyučovacie (od univerzity až po detské útulne, odborové, vojenské školy), náboženské (cirkevné majetky, náboženské základniny, sviatky, náboženská výchova u vojska, zvlášte modus vivendi), miestnej správy (vlastne celá politická správa, čo ináč do odboru pôsobnosti ministra vnútra patrí, teda aj polícia a četníctvo, vybudovať celý administratívny aparát, určiť župné sídla), pravosúdia (preložením do Bratislavy slovenských sekcií najvyššieho súdu a najvyššieho správneho súdu pre samosprávne veci a volebný súd) a krajinských financií (štátny a krajiný majetok, dane pôžičky a penzie*“.⁷²

Novinkou v návrhu je guvernér (po vzore Podkarpatskej Rusi), ktorý by mal „*pôsobnosť*“ ministra, ale nebol by členom ministerskej rady. Guvernér sa mal vymenovať a odvolávať na návrh vlády, čiže by sa musel podrobiť politickým smerniciam vlády. Na druhej strane vo veciach týkajúcich sa Slovenska sa mala vyžiadať od guvernéra jeho mienka k danému problému. O jeho zodpovednosti by platilo to, čo v prípade bežných ministrov, s tým rozdielom, že guvernér by sa s prezidentom republiky stýkal len prostredníctvom vlády.

Ľudáci chceli, „*aby sa pre tento návrh našiel spoločný jazyk, srozumiteľný aj českým centralistom a centralistickým Slovákom*“,⁷³ čím podľa spomínaného odôvodnenia prijatie návrhu na autonómiu „*prispeje k upevneniu bratskej spornosti a k zdokonaleniu štátnej správy*“, lebo „*návrh umožňuje svojrázny vývin slovenského národa bez najmenšieho ujmu jednotnosti ČSR*“.⁷⁴ Podpora od HSLS však už pre Udržalovu vládu nemala nijaký

⁶⁹ „§ 3. Ústavnej Listiny dopĺňa sa týmto 10. odstavcom: /10/ Účinnosť tohto §-u rozšírená i na pravosúdie.“

⁷⁰ Porov. GRONSKÝ, J. – HŘEBEJK, J.: Dokumenty k ústavnému vývoji Československa I. (1918 – 1945). Praha 1997, dok. č. 6, s. 40.

⁷¹ „*Moderná doba v mnohých ohľadoch pokladá štátom povinnosť centralizovania. Je však národopsychologickým faktom, že postupovanú uniformizáciu rozdielne územia len tak snášajú, keď im súčasne v iných veciach dáva sa možnosť uplatniť sa svojrázne pomocou autonomistických ustanovizní, ako sa to najjednoduchšie osvedčilo na príklad aj v Britskej Ríši v znamení ‚system of devolution‘... Tomuto cieľu zákon o reforme politickej správy aspoň z ohľadu Slovenska dostatočne nevyhovuje, nakoľko v rámci ‚administratívnej‘ samosprávy centrálnemu titorstvu úplne podriadenej národný svojráz sa vyvíňovať nemôže. Potrebné je na tomto základe ďalej budovať a administratívnu samosprávu až po istú mieru doplniť elementami politickej samosprávy.*“ SNA Bratislava, fond VT, k. 9.

⁷² Tamže.

⁷³ SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu II, c. d., s. 34.

⁷⁴ SNA Bratislava, fond VT, k. 9.

význam, a preto sa takisto ako v roku 1922 o návrhu v parlamente vôbec nerokovalo a bol odložený *ad acta*.

Okrem zverejnenia návrhu zákona o autonómii sa ako možné riešenie prekonania izolácie spočiatku ukazovalo aj spojenie síl s menšinovými stranami na Slovensku, od ktorých sa dala očakávať podpora pri presadzovaní viacerých ľudáckych požiadaviek. Už v deň odsúdenia V. Tuku napísal Hlinka do *Slováka* článok *Slováci – Nemci – Maďari*,⁷⁵ v ktorom popri poďakovaní sa za podporu Tukovi načrtáva možnosť vytvorenia spoločného bloku „*menšinových strán*“, ktorý by „*vybudoval lepší spoločný domov Slovákov, Nemcov a Maďarov*“.⁷⁶ Na základe Hlinkovho článku začali niektoré denníky (*Slovák, Hirádó, Prágai Magyar Hírlap*) postupne uverejňovať svoje názory k možnému vzniku bloku „*praobyvateľov Slovenska*“,⁷⁷ čo podrobne zaznamenávala i KPR. Podľa informácií z viacerých zdrojov sa ľudová strana spočiatku „*hodlala spojiť s Maďari a Némci /zipsery/* (autor správy má na mysli maďarskú a nemeckú menšinu) *oproti Praze, v očekávání, že tímto postupem, loyální kooperace ve volbách do bude nějakých úspěchů. Za tímto účelem bylo vydáno heslo ‚Spojme se s menšinami‘, kde bylo tvrzeno, že Slováci se budou pokládati za menšinu*“.⁷⁸ Macháček, ktorý do poslaneckej snemovne kandidoval „*v novozámském volebním kraji, který je většinou maďarský a kde musel tento počítati i na maďarské hlasy, změnil toto heslo a při volební agitaci používal hesla, spojení se starousedlíky*“.⁷⁹

Na okraj možno uviesť, že J. Tiso na rozdiel od P. Macháčka „*z opatrnosti a pod vlivem Rázusových*“ navrhoval v tomto prípade radšej používať názov autonomistický blok.⁸⁰ Samotný Hlinka bol presvedčený, že „*k spolupráci s Maďarmi vedie Slovenskú ľudovú stranu jednak záujem o cirkevné statky... spoločný autonomistický program... a konečne snaha získať Maďary pre plán, aby zahraničným ministrom bol menovaný raz Slovák*“.⁸¹ Napriek tomu, že k žiadnej dohode neprišlo,⁸² sa možnosť utvorenia platformy ľudovej strany s maďarskými a nemeckými menšinovými stranami pretriasala niekoľko týždňov v tlači a politických kuloároch, kde nielenže nenašla dostatočnú podporu, ale navyše sa stretla s mnohými odporcami a kritikmi.

Pretože ľudáci videli, že s koncepciou bloku starousedlíkov narážajú na masívny odpor koaličných strán, rozhodli sa od celej akcie odstúpiť. Nemohli však už zrušiť na-

⁷⁵ *Slovák* 5. 10. 1929.

⁷⁶ Tamže. Hlinka sa neskôr dokonca na svojej fare v Ružomberku stretol s J. Esterházym s vysvetlením: „*Utiekame na pomoc tam, kde nájdeme asi viac porozumenia*.“ *Slovák* 2. 12. 1929.

⁷⁷ AKPR Praha, fond KPR, k. 189. Slovenský autonomizmus.

⁷⁸ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 206/20/I. Informácia od S. B. (Bobek) z 11. 1. 1930. Blok starousedlíkov – Katolícky blok.

⁷⁹ Tamže. Podľa S. Bobeka „*poslanec Macháček, nebyl si snad osobně ani tak docela vědom, jakého ohlasu toto volební heslo může mít, dnes se však toho úplně zřiká a prohlašuje, že v případě nějakých pokusů o vytvoření podobného bloku, je on jedním z těch, kteří budou pracovati proti jeho vytvoření a proti nějaké dohodě s Maďary*“.

⁸⁰ AKPR Praha, fond KPR, k. 189. Slovenský autonomizmus.

⁸¹ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 226, dok. č. 37674/30 z 19. júla 1930. Porov. SNK-ALU Martin, sign. 174 AL 18. Gašparíková-Horáková, A.: Hlinka – praobyvateľ.

⁸² AKPR Praha, fond KPR, k. 189. Slovenský autonomizmus.

plánované rokovania s maďarskými stranami, a tak boli ako delegáti na tieto rokovania vyslaní „*dr. Tiszó (Tiso) a dr. Méderli (Mederly), neboť tito již svými osobami zaručují, že k nějakým dohodám o možných kooperacích stran, anebo o vytvoření nějakého bloku starousedlíkov, není možná dohoda*“.⁸³ Podľa informátora prezidentskej kancelárie bol tento postup len ďalším manévrom ľudovej strany, „*neboť tato se domnívala, že pražské vládní kruhy se těchto jednání zaleknou a budou hledět k tomu, aby Slovenskou Ludovou stranu dostali do vlády*“.⁸⁴ Sám Tiso zdôrazňoval potrebu možného vzniku spoločného bloku s menšinami najmä snahou o získanie autonómie: „*S autonómiou Slovenska žijeme a padáme. Autonómia Slovenska je nám nielen programom cti... národnú slovenskú politiku bez autonómie robiť nikto nebude. V tejto práci za autonómiu Slovenska nám je každý poctivý spolupracovník Čech, Maďar i Nemeč*⁸⁵ *vítaný už i preto, že autonómia Slovenska má správu všetkých na Slovensku žijúcich občanov prevádzať tak, aby každý z nich bol spokojný a tak s láskou prilnul k užšej svojej vlasti, k Slovenskej krajine*“.⁸⁶ Na druhej strane si aj samotný Tiso uvedomoval, že „*keď doteraz ich (HSLS) obviňovali z iredentizmu, v prípade hocakej spolupráce s maďarskými stranami iredentistická pečat' by im zostala natrvale*“.⁸⁷

Informácie KPR sa nakoniec potvrdili a k nijakým relevantným výsledkom sa pri rokovaniach naozaj nedopelo. Pozorovatelia si to okrem iného vysvetľovali i tým, že si „*hlínkovci představovali ,blok praobyvatel' jako totožný s blokem katolickým. Při tomto projektu přicházela z maďarských stran v úvahu jen strana křesťansko-sociální*⁸⁸... *naproti tomu druhá radikálně opoziční strana národní, vedená poslancem Szentiványim, měla značný počet maďarských kalvinů*“, ktorí by na úzku spoluprácu s katolíkami nepristúpili.⁸⁹ Szentiványi navyše navrhoval, aby bolo Slovensko rozdelené na maďarskú a slovenskú časť, čo sa, pochopiteľne, stretlo s veľkým odporom u ľudákov,⁹⁰ ktorí naopak požadovali, aby maďarská menšina uznala mierové zmluvy.⁹¹ Predstaviteľ maďarských katolíkov G. Szüllö sa zase obával, že HSLS ide len o finančné zisky a po získaní

⁸³ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 206/20/I. Informácia od S. B. (Bobek) z 11. 1. 1930. Blok starousedlíkov – Katolícky blok.

⁸⁴ Tamže.

⁸⁵ Podľa informácií pre KPR sa Hlinka okrem maďarskej a nemeckej menšiny pokúšal získať aj „*všecky židy na Slovensku a Podkarpatsku*“. AKPR Praha, fond KPR, spisy T, k. 96, dok. č. 1599/29. Informácia od FX (Henych) z 26. 5. 1929. O päť rokov neskôr aj J. Tiso na zhromaždení HSLS v Bardejove zdôrazňoval: „*V našom dome máme i Maďarov, i Nemcov, i Židov, i Čechov. Týmto všetkým hovoríme: uznajte zvrchovanosť Slovákov na Slovensku a bojujte s nami za autonómiu*.“ Jozef Tiso. Prejav y a články I, c. d., dok. č. 202, s. 431.

⁸⁶ Slovák 25. 12. 1930. Na zhromaždení Zväzu slovenských železničiarov Tiso vyhlásil: „*My si i katolíckeho, i autonomistického bloku úprimne želáme. Spojíme sa s každým, kto nám pomôže vydobýť autonómiu*.“ Slovák 4. 6. 1930.

⁸⁷ MOL Budapest, Küm. pol. K 38 1933 – 7/4 – 192. Bartókova správa do Budapešti z 28. 9. 1933. Materiál z MOL mi láskavo poskytol PhDr. Ladislav Deák, CSc., z Historického ústavu SAV v Bratislave.

⁸⁸ Porov. SNA Bratislava, fond PR-B, k. 239.

⁸⁹ AKPR Praha, fond KPR, k. 189. Slovenský autonomizmus.

⁹⁰ Slovenská politika 16. 11. 1929.

⁹¹ AKPR Praha, fond KPR, k. 189. Slovenský autonomizmus.

peňazi z Maďarska by od celej akcie odstúpila.⁹² Napriek zjavnému neúspechu Hlinka podľa policajných zdrojov i naďalej upozorňoval, že „v prípade volebného víťazství musí se (ľudová) strana spojiť s opozičními menšinami na Slovensku, jmenovitě s Maďary, a s těmito v jednotném šiku započítí urputný boj proti Praze“.⁹³ Posledné rokovanie bloku „praobyvateľov Slovenska“ sa uskutočnilo 16. septembra 1931 v Žiline. Ani tu však protivnícké strany nedospeli k žiadnym konkrétnym výsledkom.⁹⁴

Keď ľudovej strane nevyšiel pokus so „starousadlíkmi“, obrátili svoju pozornosť a aktivitu na rokovania s ostatnými katolíckymi stranami s cieľom vytvoriť katolícky blok. Snahy o vytvorenie bloku katolíckych parlamentných strán sa s väčšou či menšou intenzitou objavovali už od roku 1921, keď SĽS – ako už bolo povedané – opustila spoločný parlamentný klub ČSL. V máji 1927 začala v tomto smere istú aktivitu vyvíjať aj Rada katolíkov Československej republiky, ktorá vzhľadom na situáciu v školstve žiadala vytvoriť jednotný výbor všetkých katolíckych poslancov a senátorov „bez rozdielu národnosti“. Uvedený blok mal reprezentovať stály pracovný výbor, ktorý by sa venoval rôznym otázkam súvisiacim s katolíckou cirkvou.⁹⁵

Prvé konkrétnejšie informácie o možnosti vytvoriť blok všetkých katolíckych strán, ktorý by predstavoval rovnocennú politickú silu proti agrárnikom a socialistom, sa začali objavovať už v lete 1928.⁹⁶ Vzhľadom na veľmi kusé správy pracovníci Policajného riaditeľstva v Bratislave zaznamenali, že možným rokovaniom o katolíckom bloku bude predchádzať Hlinkov odchod z politiky a zrušenie ČSL na Slovensku.⁹⁷ V takom prípade by mala spojená strana dvoch vodcov – J. Tisa za duchovných a M. Mičuru za laikov, a prirodzene, išlo by o spojenie týchto strán len na Slovensku.⁹⁸ Napriek všetkému však ku konkrétnym rokovaniam neprišlo, práve naopak. Keď ľudáci videli, že ČSL odmieta zrušiť svoju frakciu na Slovensku, zaútočili proti nej naraz na viacerých frontoch. Pri otvorení katolíckeho domu v Nusliach 7. novembra 1928 Hlinka v slávnostnom prejave povedal, že v budúcnosti „na Slovensku nesmí býti ani jedného Mičuráka... Mičuráky

⁹² BARTLOVÁ, A.: Spolupráca buržoáznych politických strán na Slovensku, c. d., s. 486. Podľa policajných správ vraj HĽS prevzala v tom čase od vedenia maďarských strán 100-tisíc korún. Potvrdzovať by to mohli aj informácie z Československého zastupiteľského úradu v Budapešti: „*Ľudová strana je financovaná cestou bývalého rakúskeho ministra Wiesnera... peniaze tieto sú posielané diplomatickou cestou do Bratislavy na maďarský konzulát a tam sú rozdelené.*“ Archiv Ministerstva zahraničných vecí ČR (AMZV) Praha, fond Zastupiteľský úrad Budapešť (ZÚ-B), k. 33, dok. č. 185 z 21. 2. 1933.

⁹³ NAČR Praha, fond PMV 1925 – 1930, X/L 27, 225 – 472 – 3; SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2190. Maďarskí politici naopak nadobudli presvedčenie, že „na Hlinku... nemožno počítat ani nepriamo a že ďalšia radikalizácia nás a súčasne vzplanutie za autonómiu bude závisieť od náhod a chýb Prahy“. MOL Budapest, Küm. pol. K 38 1933 – 7/4 – 192. Bartóková správa do Budapešti z 28. 9. 1933.

⁹⁴ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 239.

⁹⁵ Tamže, fond AH, k. 23. Pauliho list Klubu senátorov HĽS zo 7. 5. 1927.

⁹⁶ Určitý pohyb v katolíckych stranách si dokonca všimli aj niektoré pražské nemecky písané periodiká. Porov. Prager Tagblatt 8. 8. 1928. Šrámek und Hlinka; Deutsche Land Post 11. 8. 1928. Hlinka und Šrámek.

⁹⁷ NAČR Praha, fond PMV, k. 472, fasc. 225 – 472 – 3; SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2189, dok. č. T-174 z 13. 8. 1928. Jednání slovenské ľudové a čsl. lidové strany o splnutí.

⁹⁸ Tamže, dok. č. T-182 z 22. 8. 1928. Slovenská ľudová strana – situační správa.

vám ze Slovenska pošleme!“⁹⁹ a na slávnosti v Gajaroch o necelý týždeň neskôr predseda HSLS ešte prítvrdil, keď oznámil: „Upozorňuji na ohromné morálne nebezpečí, které hrozí katolicizmu z korumpování duší Šrámkovým jedem na Slovensku. Bolí mne srdce, když vidím, že kněží, kteří by měli být solí země, nechají si rozrážet šíky lidmi, od kterých jen pohoršení přichází.“¹⁰⁰ Na konci novembra 1928 potom denník *Slovák* uverejnil anonymný list, že M. Mičura patrí k slobodomurárom¹⁰¹ a aj z tohto dôvodu bolo vcelku prirodzené, že tieto útoky akékoľvek nádeje na vytvorenie spoločného bloku dočasne pochovali.¹⁰²

Po približne ročnej prestávke zaznamenávame nové správy týkajúce sa katolíckeho bloku, ktoré pochádzajú z mája 1929, keď sa vedenie HSLS rozhodlo v „zájmu katolicizmu“ znovu otvoriť diskusiu okolo spolupráce katolíckych strán.¹⁰³ Ľudová strana však opätovne predniesla svoje hlavné požiadavky, pričom na začiatok žiadala odvolanie generálneho tajomníka ČSL na Slovensku Petra Brišku a jeho následné nahradenie Dr. Bogárom.¹⁰⁴ Podľa počiatkových plánov mal blok fungovať ako „sdrúžení politických strán kresťansko-katolíckeho ľudu, ako pohyblivý a živý organizmus, ktorý tvorí nové ovzdušie v našej vnútornej politike a dáva jej nové, moderné smernice, učí inakšie sa dívať na štát a na politiku“.¹⁰⁵ Napriek očividnému záujmu zo strany HSLS i ČSL, ako aj zjavnej podpory od katolíckeho episkopátu¹⁰⁶ a Vatikánu¹⁰⁷ rokovania¹⁰⁸ čoskoro uviazli na mŕtvom bode. Príčinou boli predsedovia oboch strán – A. Hlinka a J. Šrámek. Ak bol Šrámek ochotný uzavrieť dohodu s ľudákmi len pod podmienkou, že by títo „zrevidovali silne svoj autonomistický program“,¹⁰⁹ Hlinka zasa považoval za prvoradé

⁹⁹ Národní osvobození 8. 11. 1928; Lidové listy 11. 11. 1928; Večerník 11. 11. 1928.

¹⁰⁰ České slovo 18. 11. 1928. Hlinka o sobě a o Šrámkovi.

¹⁰¹ Slovenský denník 28. 11. 1928; Slovenský denník 1. 12. 1928.

¹⁰² České slovo 8. 12. 1928. Konec katolíckej fronty?; Národní politika 9. 12. 1928. Hlinka – Mičura – Šrámek.

¹⁰³ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2189, dok. č. T-536 z 27. 5. 1929. Strana Hlinkova ľudová – porada v Ružomberku.

¹⁰⁴ Tamže, dok. č. T-544 z 31. 5. 1929. Ľudová strana – snaha o získanie Mičury a likvidácie jeho křídla.

¹⁰⁵ Slovák 25. 5. 1929.

¹⁰⁶ LASSV Trnava, fasc. 84, č. 15. Kordáčov list Čárskemu z 28. 1. 1928; SNA Bratislava, fond PR-B, k. 226, dok. č. 37674/30 z 19. 7. 1930; LASSV Trnava, Lad. I., fasc. 1, č. 64. Kmeťkov list Budayovi z 29. 9. 1928.

¹⁰⁷ TRAPL, M.: Politický katolicizmus, c. d., s. 116; UŠIAK, J.: Úsilie o vytvorenie katolíckeho bloku, c. d., s. 506. Opačné stanovisko nájdeme v správe Policajného riaditeľstva v Bratislave, podľa ktorej bolo „naprosto autentický... zdôrazňované, že katolícky blok nie je otázka priamo z Ríma dirigovaná. Tedy v tomto smere nebol vykonávaný reprezentantmi Ríma a v dôsledku toho ani československou hierarchiou žiaden nátlak“. SNA Bratislava, fond PR-B, fasc. Katolícky blok v ČSR, k. 223, dok. č. 11892 z 24. 4. 1930.

¹⁰⁸ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 206/30/III. Informácia od S. B. (Bobek) z 16. 1. 1930.

¹⁰⁹ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR. Informácia „Dľa Dr. B“ z 24. 4. 1930. Podľa ďalšej policajnej správy „Šrámek si nepřije spolupráce se slovenskou ľudovou stranou, pro stálé útoky této proti němu a z důvodu, že vedoucí činitelé této ho zradili a obžalovali v Římě, že je pokrokařem a svobodným zednářem“. Tamže, k. 2190, dok. č. T-652 zo 17. 9. 1929. Proces Dr. Tukey a slov. ľudová strana.

vyriešiť pôsobenie ČSL na Slovensku.¹¹⁰ Napriek tomu obaja podporovali prebiehajúce rokovania s očakávaním možných výsledkov v čiastkových otázkach, z politických dôvodov si však zachovávali od celej veci určitý odstup.¹¹¹

* * *

Keď si začiatkom mája 1929 ľudová strana oficiálne stanovila svoju základnú podmienku, po ktorej splnení by bola ochotná rokovať o spolupráci – likvidáciu slovenskej čiastky ČSL,¹¹² samozrejme, okamžite to narazilo na odpor nielen Mičuru a Šrámka,¹¹³ ale prekvapivo i generálneho tajomníka ČSL, ľudáckej politike nakloneného Bohumila Staška.¹¹⁴ Je príznačné, že už na tejto prvej podmienke akékoľvek relevantné rokovania stroskotali. Hranice boli určené a na oboch stranách chýbala sila prekonať ich. Lidovci dali čoskoro od celej akcie ruky preč a ani v samotnom ľudáckom hnutí nebola situácia jasná.¹¹⁵ Jediným konkrétnym výsledkom po vyše roku neplodných diskusií bolo vytvorenie (bezvýznamnej) skupiny poslancov a senátorov – katolíckych kňazov.¹¹⁶

O postojoch konkrétnych predstaviteľov ľudovej strany¹¹⁷ k danej akcii sa hovorí v uvedenej policajnej správe z 24. apríla 1930: „*Orientácia Tisu a Budaya bola vždy maďarofilská a tým je daný aj ich pomer k otázke katolíckeho bloku. Naopak Sidor¹¹⁸ má republikánske presvedčenie. Snaží sa v súkromných rozhovoroch vysvetliť, že jeho poľská orientácia znamená len určité vyhrážanie pre Prahu s cieľom docielenia ústupkov... mladí príslušníci v strane... predstavujú veľmi húževnatú mladú gardu, ktorá určite v prípade umretia Hlinku spraví palácovú revolúciu v strane a odstráni takmer všetkých*

¹¹⁰ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 206/30/III. Informácia od S. B. (Bobek) zo 16. 1. 1930. Hlinkovu averziu voči ČSL dokumentujú aj jeho listy K. Kmeťkovi. V jednom z nich píše: „*Toto je stav desný... Uvažuj, zakáz a zažeň ministra Mičuru, Šrámka od seba a id' cestou rovnou, lebo náš katolicizmus zahynie.*“ NEMEŠ, J. – ZMÁTLO, P.: Listy Andreja Hlinku biskupovi Karolovi Kmeťkovi, c. d., dok. č. 23, s. 254. Hlinkov list Kmeťkovi z 29. 2. 1928.

¹¹¹ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR. Informácia „Dľa Dr. B.“ z 24. 4. 1930.

¹¹² Slovák 25. 5. 1929; AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9, dok. č. 206/20/I. Informácia od S. B. (Bobek) z 11. 1. 1930. Blok starosadlíkov – Katolícky blok.

¹¹³ Slovenská politika 23. 5. 1929. Porov. BARTLOVÁ, A.: Vzájomné vzťahy medzi ČSL a HSES, c. d., s. 153 – 154.

¹¹⁴ Slovák 25. 5. 1925. Stašek „*vyslovil sa zdržanlivo, že likvidácia mičuriády je azda našim maximálnym požiadavkom a že teda možno si ešte pohovoriť o tých požiadavkách minimálnejších.*“ O Staškovej podpore bloku uvažuje: KLIMEK, A.: Boj o Hrad II, c. d., s. 194. Porov. VEJVAR, S.: Monsignore Bohumil Stašek – vúdčí osobnosť protišrámkovské oposice v ČSL. In: Jan Šrámek, c. d., s. 158.

¹¹⁵ HSES od ďalších rokovaní navyše odradila informácia, ktorá prenikla na verejnosť – a to, že lidovci zbierali proti Hlinkovi rôzny materiál, „*aby mu pak hrozbami mohli vnútiť svoju vôľu.*“ SNA Bratislava, fond AKP, k. 49, dok. č. 1536/29. Informácia od FX (Henyh) zo 17. 5. 1929.

¹¹⁶ KLIMEK, A.: Boj o Hrad II, s. 263. Porov. SNA Bratislava, fond AH, k. 23.

¹¹⁷ Podľa policajných zdrojov pôsobili v tomto čase v HSES až tri skupiny: 1. Tiso a Gažík, 2. Sivák a Grebáč, 3. Hlinka, Buday a Krčméry. Pochopiteľne, každá mala svojich prívržencov, ako i rozdielny pohľad na budúcnosť. SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2189, dok. č. T-182. Slovenská ľudová strana – situácní správa.

¹¹⁸ K. Sidor patril k odporcom bloku aj pri snahe o jeho znovuzrodenie v roku 1934. Pozri AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 8, dok. č. 45d/34-2223/34.

starých v strane. ¹¹⁹ Katolícky blok popri politikoch z radov HSĽS podporoval i pražský biskup František Kordáč, ktorý na Štedrý večer 1929 vystúpil spolu s Hlinkom a Tisom v ankete denníka *Čech*, kde zdôrazňoval spojenie katolíckych strán v záujme presadenia kultúrnych požiadaviek. ¹²⁰

Jozef Tiso, ktorý podľa niektorých policajných správ paradoxne patril medzi odporcov bloku, sa pokúsil posledný raz, na pôde parlamentu, osloviť poslancov ostatných katolíckych strán s plánom vytvoriť spoločnú politickú platformu: „*Pole pôsobenia katolíckeho bloku je pole politické. Zdôrazňujem, že toto je pole politické a nielen akési liturgické, či nábožensko-kvietistické... ak sa ukáže, že strana, opierajúca sa o svetový názor a katolícku mravouku, nemôže mať k štátu len kladný pomer; tak iste sa presvedčí, že nie je postulátom katolicizmu, aby táto strana stavala sa proti oprávneným požiadavkám národným druhého národa. Práve povznesenie sa na túto výšku dejinného katolicizmu odčinilo by i tie prekážky, ktoré na prvý pohľad do cesty sa stavajú utvoreniu katolíckeho bloku, ktorého blahodárne zasahovanie do vnútropolitického života nášho by len prispelo ku konsolidácii a povzneseniu nášho štátu. Lojálny katolícky ľud bez všetkej prípravy a so spontánnou silou stavia sa za myšlienku katolíckeho bloku.*“ ¹²¹

* * *

Napriek rozdielnym a odporujúcim si informáciám je možné predpokladať, že na konci roka 1930 iniciatíva týkajúca sa katolíckeho bloku vychádzala už iba od slovenských ľudákov (aj keď je otázne, či z ich strany v tom čase už nešlo len o akúsi formu propagandy či nátlaku). HSĽS oslovila otvoreným listom z 10. októbra 1930 predstaviteľov ostatných parlamentných katolíckych strán, konkrétne Československú stranu ľudovú, *Deutsche Christlichsoziale Volkspartei* a *Országos Keresztény Szocialista Párt*. V liste sa navrhovalo, aby si spomínané politické subjekty určili po dvoch delegátov, ktorí by reprezentovali svoje strany pri stretnutí všetkých katolíckych prúdov v ČSR. ¹²² Nemeckí a maďarskí kresťanskí socialisti výzvu HSĽS uvítali, ¹²³ českí ľudovci (ako čle-

¹¹⁹ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR, dok. č. 11982 z 24. 4. 1930. Obavu z „*mladých v strane*“ prezentoval vo svojom liste Hlinkovi aj spišský biskup Vojtaššák: „*Bojím sa, že naša svetská mladšia generácia ani na 50 % nebude našim ideálom verná a pre hmotné záujmy bude zrádca a opúšťať zásady. Tešilo by ma, keby ma v tom opaku usvedčila.*“ Tamže, fond AH, k. 4, fasc. Korešpondencia od osôb. Vojtaššákov list Hlinkovi zo 7. 12. 1937.

¹²⁰ TRAPL, M.: *Politický katolicizmus*, c. d., s. 116. Hlinka sa pri tejto príležitosti pre denník *Čech* vraj dokonca vyjadril, že pokiaľ by jeho osoba bola prekážkou možného zblíženia, tak sa vzdá všetkých svojich politických funkcií.

¹²¹ SIDOR, K.: *Slovenská politika na pôde pražského snemu II*, c. d., s. 21 – 22.

¹²² *Slovák* 10. 10. 1930.

¹²³ *Slovák* 12. 10. 1930. DCHV vymenovala za svojich delegátov Petersilkua a Luschka a OKSP reprezentovali Szüllö a Dobránsky.

novia vládnej koalície) naopak váhali.¹²⁴ K žiadnej konkrétnej dohode však nakoniec opäť neprišlo.¹²⁵

Snaha o vytvorenie bloku katolíckych strán v rokoch 1929 – 1930 bola pre Slovenskú ľudovú stranu v konečnom dôsledku zbytočná. Nielenže sa spojenie katolíckych strán v rámci republiky nerealizovalo,¹²⁶ ľudákov navyše nepodržal ani samotný Vatikán a aj československá vláda ostala zdržanlivá a vyhla sa realizácii vstupu ľudovej strany do koalície.¹²⁷ Keď sa definitívne ukázalo, že HSLS ostáva v opozícii, presunuli jej predstavitelia svoju aktivitu do svojich radov. Už v marci 1930 prijala ľudová strana vymožený organizačný poriadok¹²⁸ a postupne začala pracovať na svojom novom rámcovom programe.¹²⁹

Rámcový program HSLS uzrel svetlo sveta v prvej polovici roka 1933 a jeho autorom bol senátor J. Buday. Program obsahoval osem bodov (1. cieľ štátu, 2. pomer k národu a jednotlivým jeho stavom, 3. krajiniské zriadenie v štáte, čiže autonómia, 4. pomer k rodine a výchove dieťaťa, 5. pomer k hmotným majetkom, 6. štátna forma, 7. pomer cirkvi k štátu a 8. pomer k ostatným národom a štátom) a nie je známe, že by ho strana niekedy zverejnila. Program sa nelíši od iných dokumentov z dielne ľudovej strany, ktorá sa tu hlási k demokratickej štátnej forme, k uplatňovaniu kresťanských zásad v politike a k vteleniu Pittsburskej dohody do ústavnej listiny.¹³⁰

Tendencie vytvoriť katolícky blok sa opäť objavujú na konci hospodárskej krízy. Politickú scénu na rozdiel od udalostí spred štyroch rokov poznačila kooperácia HSLS so Slovenskou národnou stranou (SNS), no najmä udalosti spojené s oslavami posvätenia prvého kostola v Nitre.¹³¹ Ciele zainteresovaných boli približne rovnaké ako v roku 1930, iniciatíva však teraz pochádzala priamo od cirkevnej hierarchie a ministra zahraničných

¹²⁴ Tamže. O mesiac neskôr už Šrámek otvorene odmietal o kooperácii s ľudovou stranou rokovať. Slovák 12. 10. 1930. Porov. UŠIAK, J.: Úsilie o vytvorenie katolíckeho bloku, c. d., s. 508.

¹²⁵ Jedini, kto katolícky blok podporili, bol maďarský klérus a časť zahraničnej tlače: „*Trebárs čsl. Ludová strana sa nepripojila ku katolíckemu bloku, je predsa viac ako pravdepodobné, že následkom tohto bloku aspoň na Slovensku bude spojenie všetkých katolíkov... Je isté, že z Maďarska za účelom ustanovenia katolíckeho bloku zvlášte z duchovných kruhov s mnohými kňazmi Slovenska je korespondované. Ako dôvod udávaná je nutnosť potreby (bojovať) v záujme katolíkov, proti rozmáhaniu sa luteranizmu.*“ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR, dok. č. 7 479 z 24. 4. 1930.

¹²⁶ Ako na schôdzi výkonného výboru HSLS 28. mája 1931 zdôrazňoval J. Tiso, „*i keď sa katolícky blok pre zdržanlivosť českej ľudovej strany úplne nepodaril... týmito akciami získala strana mravne a vyrazila útočnú zbraň z rúk nepriateľa, proti nej namierenú*“. Slovák 30. 5. 1931.

¹²⁷ RYCHLÍK, J.: Česi a Slováci ve 20. století I, c. d., s. 120.

¹²⁸ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 225. Organizačný poriadok Hlinkovej slovenskej ľudovej strany z 28. 1. 1930.

¹²⁹ LASSV Trnava, Lad. I., fasc. 3a, č. 61. Sokolov list členom prezídia HSLS z 15. 2. 1933.

¹³⁰ Tamže, fasc. 4, č. 27. Rámcový program Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Návrh senátora dra. Jozefa Budaya.

¹³¹ K oslavám v Nitre porov. SNA Bratislava, fond KÚ, k. 51; LASSV Trnava, fasc. 197; AKPR Praha, fond KPR, spisy T, k. 90; SNA Bratislava, fond PR-B, k. 228. Po udalostiach v Nitre sa stretli slovenskí zástupcovia z vládnych strán (Hodža, Šrobár, Štefánek, Slávik, Petrovič, Dérer, Milota, Hrušovský, Polivka, Mičura a Ivanka), ktorí sa dohodli na vytvorení protiludáckeho frontu. SNK-ALU Martin, sign. 173 V 16. Zápisnica z porady zákonodarcov slovenských koalovaných strán z 13. 9. 1933. Porov. SNA Bratislava, fond AKP, k. 47, dok. č. 1670/32 z 9. 11. 1932.

vecí E. Beneša, ktorý udržiaval od konca 20. rokov s Vatikánom nadštandardné vzťahy. Na Benešov popud sa rokovani ujal predseda ČSL J. Šrámek,¹³² ktorý postupne nadviazal kontakt so slovenskými ľudákmi¹³³ a s nemeckou kresťanskosociálnou stranou. Policajný informátor k tomu zaznamenal: „*(Ludová) strana vie, že popud k utvoreniu katolíckeho bloku vychádza tentokrát z Prahy na prianie ministra zahraničných vecí Dra. Beneša. Všeobecná mienka je tá, že katolícky blok má slúžiť zahraničnému ministrovi a vláde, aby strana bola preca len čímsi viazaná vo svojej opozičnosti a aby sa vraj v zahraničí mohlo poukazovať na to, že Slovensko, vlastne Slováci smierne a ruka v ruke pracujú na podklade katolíckej solidarity za štát a dnešný jeho systém. Vie sa, že nie je to koncepciou Vatikánu.*“¹³⁴ Vie sa aj to, že katolícky blok má byť prvým krokom k vtiahnutiu slovenskej ľudovej strany do koalície a do vlády. Toto je mienka i vedúcich príslušníkov strany.¹³⁵ Aj ďalšie správy potvrdzujú súvis medzi katolíckym blokom a snahou pritiahnúť HSES do vlády: „*Jednanie o katolíckom bloku dalo príčinu návšteve poslanca Hlinku u predsedu vlády a je úzko spojené so vstupom ľudákov do vlády. Poslanec dr. Tiso, majúc od predsedníctva strany plnú moc k vyjednávaniu, bol niekoľko raz v Prahe, skôr informatívne, než k nejakému priamemu vyjednávaniu. Ludákov núti k tomuto veľmi zlý finančný stav strany,*“¹³⁶ je im však lahostajné, či by sa katolícky blok vytvoril, alebo nie, zvlášte keď ľudovej strane nadbieha strana republikánska – Dr. Hodža, ktorý chcel ľudákov získať pre koalíciu... Ak ľudáci vstúpia do vlády, stratia časť tých voličov, ktorí z nacionálneho hľadiska stranu volili, okrem toho vzdajú sa spolupráce s ľudákmi slovenskí národnári, ktorí chcú zostať v opozícii.“¹³⁷ V súvislosti s rokovaniami o katolíckom bloku v strane prebiehal skrytý mocenský boj, ktorý sa odvíjal práve od možného vstupu do vlády. Vyskytli sa dokonca návrhy, aby v najbližších voľbách neboli kandidovaní

¹³² Podľa policajných strán vytvorenie bloku z českej strany podporoval Stašek, Rückl, Fuchs, Rudinský a Fučík, na Slovensku zase „mladí“ (Stano, Čavojský, Vašek), ktorí očakávali posilnenie strany a následný zisk poslaneckých mandátov. SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR, dok. bez čísla z apríla 1934.

¹³³ Zástupcom HSES pri rokovaniach s J. Šrámkom bol J. Tiso. Tamže, dok. bez čísla a dátumu (1934). Porov. MOL Budapest, Küm. pol. K 17/2 1934 – 7/7 – 244. Bartókova správa do Budapešti zo 6. 4. 1934.

¹³⁴ Ako ukázal neskorší výskum, táto informácia bola chybná a Vatikán v konečnom dôsledku prejavil záujem o vytvorenie katolíckeho bloku v Československu, aj keď v niektorých cirkevných hodnostároch prevládala názor, že dve katolícke strany dokážu lepšie hájiť záujmy cirkevnej hierarchie.

¹³⁵ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR, dok. bez čísla z apríla 1934.

¹³⁶ V roku 1934 mala HSES najväčšie finančné problémy pri vydávaní denníka Slováč. Porov. SIVÁK, J.: Z mojich pamätí, c. d., dok. č. 13, s. 313. Hlinkov list Sivákovi z 18. 3. 1934: „*Slovák je státisícami pasívny a nemôže ani 100 Kč platiť. Ráďte sa na klub obrátiť, ak má peniaze, nech ten platí, ale úbohý Slováč platiť nemôže.*“; dok. č. 14, s. 313 – 314. Hlinkov list Sivákovi z 1. 6. 1934: „*Slovák zase stone na finančné biedy. Predajňa papieri v Prahe žaluje na 20.000 Kč a papier nedodá, dokiaľ toto nezaplátim.*“

¹³⁷ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, dok. bez čísla z 29. 3. 1934. Správa pokračuje: „*Ak by predsa došlo k akejsi spolupráci, bola by medzi ľudákmi a lidákmi kooperatíva náboženská, i politická, s nemeckými kresťanskými socialistami len náboženská... Treba zdôrazniť, že proti spolupráci s ľudákmi je kridlo moravské i slovenské, najmä Dr. Mičura a Dr. Žiška. Neverí sa v úprimnosť ľudáckej taktiky, lebo ide im len o sanáciu strany a likvidáciu nitrianskych udalostí.*“

J. Tiso, J. Buday a Ignác Grebáč-Orlov.¹³⁸ To, samozrejme, oslabovalo stranu nielen vnútri, ale aj navonok.

Jedným z dôvodov, prečo sa katolícky blok nerealizoval ani v roku 1934, bola neochota HSLS podieľať sa na štátnej moci. Na stránkach *Slováka* ľudáci prezentovali svoj názor: „Každopádne dni tejto vládnej koalície sú spočítané... je tu otázka, dokedy bude trvať dnešná koalícia. Ísť do vlády len kvôli ministerským kreslám a prípadným rezortným omrvinkám, je nesmyslom, alebo samovraždou. Ani jedno, ani druhé naša strana nespácha. Slovenská ľudová strana najpravdepodobnejšie len po najbližších parlamentných voľbách pokúsi sa vyriešiť slovenský problém... lebo len vláda s autonomistickými Slovákmi môže uspokojivo riešiť slovenský problém.“¹³⁹ Aj podľa súkromného vyhlásenia senátora Jána Ďurčanského „nemajú ľudáci vážneho úmyslu vstúpiť do vlády /boli by vraj blázni/, sú (však) ochotní doplniť potrebnú väčšinu pre voľby prezidenta republiky za cenu značných hmotných výhod“.¹⁴⁰ Vedenie HSLS sa okrem neochoty vstúpiť do koalície navyše obávalo, že jej rokovania s lidákmi môžu spôsobiť vnútrostranícku krízu: „Názory, že blok vznikne alebo nie sa rozchádzajú, pretože sa vie, že v radoch HSLS nie je jednota. Tiso je pre to a je vo väčšine, ale sú aj protivníci. Ak by došlo ku vzniku takéhoto bloku nie je vylúčené, že by došlo k rozbitiu HSLS.“¹⁴¹

Napriek skutočnosti, že HSLS na rozdiel od ČSL pri prezidentských voľbách Masaryka nepodporila¹⁴² a ani Staškov plán¹⁴³ sa nakoniec nerealizoval, niektorí ľudáci sa stále nevzdávali myšlienky katolíckeho bloku a možného vstupu do vlády. Dňa 21. septembra 1934 sa konala konferencia ľudovej strany v Bratislave, ktorej hlavným bodom bolo opäť vytvorenie bloku katolíckych strán: „*Snahou* (HSLS je) vytvoriť jednotný

¹³⁸ Tamže, fond AKP, k. 49; fond PR-B, k. 223, dok. bez čísla a dátumu (1934).

¹³⁹ Slovák 22. 4. 1934. Na druhej strane ani vládni politici neprejavovali o účasť ľudovej strany v koalícii záujem. K. A. Medvecký napr. v tejto súvislosti M. Hodžovi písal: „Aj keď (ľudáci) vstúpia do vlády a v Prahe budú sa biť za republiku, na Slovensku budú ďalej štváť a kupčiť s jej bezpečnosťou... budú brať peniaze z Pešti cestou vyslanca Polyaka od maďarských veľkostatkárov a židov, cestou Ferka Skyčáka vieš od koho.“ Archiv Národného múzea (ANM) Praha, fond Milan Hodža (MH), k. 1, fasc. 85. Medveckého list Hodžovi z roku 1934.

¹⁴⁰ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR, dok. bez čísla z 30. 3. 1934. O zaistení ľudáckej podpory pri prezidentských voľbách rokoval s HSLS aj lidovecký poslanec J. Dolanský: „Sú hlasy, (že) ak sa tomuto politikovi nepodari získať ľudákov, nepodari sa to nikomu.“ Tamže, dok. bez čísla zo 7. 4. 1934.

¹⁴¹ MOL Budapešť, Küm. pol. K 17/2 1934 – 7/7 – 244. Bartókova správa do Budapešti zo 6. 4. 1934.

¹⁴² AKPR Praha, fond KPR, spisy T, dok. č. T. 599/34 z 30. 6. 1934.

¹⁴³ Tzv. Staškov plán mal viesť k postupnému uplatneniu stavovského systému v ČSR. Podľa informácií z policajných zdrojov však išlo o „záležitosť dosť akademickú“. SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR. Informácia „Dľa Dr. B“ z 24. 4. 1930. J. Ševčík v tejto súvislosti informoval KPR: „Zjedno s Tisou je také Stašek, který tuto frontu připravuje, jakmile bude akce zralá, to jest jakmile nebude převaha nad Šrámkem. Stašek to na celé frontě lidové strany vyhrává, získal tisk v Čechách a sloupky Šrámkovy v Čechách jsou dnes už na indexu a nemají být více kandidováni... Stašek plnou parou pracuje k tomu, aby Šrámek zůstal izolován na Moravě a chce přes jeho hlavu a za cenu rozlomení lidové strany najít spojení s námi.“ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 8, dok. č. 342/34/I. Informácia od H (Hájek) z 20. 1. 1934.

*katolícky blok, docieľiť čím viacej hlasov pri parlamentných voľbách a potom vytlačiť socialistické strany z vlády a znovu obnoviť starú občiansku koalíciu.*¹⁴⁴

Okrem vstupu do vlády chceli ľudáci z katolíckeho bloku vyťažiť aj prepustenie V. Tuku na slobodu.¹⁴⁵ Napriek odporu zo strany českých politikov otvárať túto tému sa vo verejnosti začali objavovať informácie, že v súvislosti s blokom katolíckych strán „bol spomenutý Dr. Tuka, ktorý mal s Vatikánom najužšie styky, má byť ihneď prepustený a rehabilitovaný, akonáhle bude katolícky kurz v ČSR zahájený“.¹⁴⁶ Podľa uvedenej správy mal Tuka ihneď po svojom prepustení „odísť do Ríma, kde má Vatikánom zaistenú profesúru“.¹⁴⁷ Nič z toho sa však nerealizovalo, lebo v konečnom dôsledku sa začalo ukazovať, že v zásadných otázkach sa obe strany nedokážu dohodnúť a samotný katolicizmus nie je dostatočne nosnou myšlienkou, aby prekonal názorové rozdiely v štátoprávnej oblasti.

Proti bloku sa navyše začal stavať A. Hlinka, ktorý opäť požadoval zrušenie Mičurovej¹⁴⁸ frakcie ČSL, pôsobiacej na Slovensku.¹⁴⁹ Už tento samotný fakt bol pre Šrámka neprijateľný, pretože pokladal svoju stranu za celorepublikovú a nechcel sa nechať od Hlinku vydierať. Hlinka si však nedal povedať a postupne čoraz ostrejšie vystupoval nielen proti moravským katolíkom a ich vedeniu, ale aj proti spojeniu oboch strán. Na predveľobnom zhromaždení pred krajiniskými voľbami napríklad povedal: „Kapitolou pre seba sú českí ľudáci (Mičuráci) na Slovensku. S týmito škoda sa vážne zaoberať. Je to mandátová spoločnosť niekoľkých nespokojencov, ktorí nemohli sa uplatniť v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane.“¹⁵⁰

Aj informátori prezidentskej kancelárie zaznamenali, že najväčšou prekážkou katolíckeho bloku je samotný predseda HSES: „Osoba Hlinky, jak jest v kružích Slovenské Ludové strany (klérus) tvrděno, je největší překážkou nějakého sblížení, případně sloučení s Československou Lidovou stranou a k tomuto může přijít jen tehdy, když již Hlinka nebude v aktivní politice. Při posledních parlamentních zasedáních jednal sice dr. Šrámek s Hlinkou ohledně vytvoření katolíckeho bloku, který by měl paralyzovat blok socialistic-

¹⁴⁴ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, dok. bez čísla zo septembra 1934. Správa pokračuje: „Dr. Hodža údajne je tiež za to, myšlienka táto je mu sympatická.“

¹⁴⁵ KLIMEK, A.: Boj o Hrad II, c. d., s. 357 – 358.

¹⁴⁶ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, dok. bez čísla z 29. 3. 1934.

¹⁴⁷ Tamže.

¹⁴⁸ Samotný M. Mičura bol už v tomto období rozhodnutý skončiť s politikou pre vysoký vek, únavu, ako aj preto, lebo ho politický život stál niekoľko stotisíc korún. BARTLOVÁ, A.: Vzájomné vzťahy medzi ČSL a HSES, c. d., s. 154. Mičurov list Cvinčekom z 1. 7. 1935. Porov. SNA Bratislava, fond PR-B, k. 2190, dok. č. T-706. Predvolebná situácia; SNK-ALU Martin, sign. 152 E 31. Mičurov list Stellerovi z 13. 10. 1933.

¹⁴⁹ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Katolícky blok v ČSR, dok. bez čísla a dátumu. „Hlinka chce politicky autonomiu a pritom kompromis z druhej strany t. j. odbúranie Mičuru... Je ochotný pre volebný boj akceptovať zásadu vzájomného neútočenia. Snáď i volebného bloku, alebo ujednanie pre druhé a tretie skrutinium, ale vždy sa nájde námietka a opäť sa ukáže, že tak jako zásadnou otázkou pre ľudákov je odstránenie Mičuru, tak tiež pre lidovcov je najväčším nebezpečím výhruška Hlinku.“

¹⁵⁰ SNA Bratislava, fond AH, k. 7.

*ký v dnešním parlamente, ale již tato počáteční jednání ztroskotala na požadavku Hlinky, aby organizace čsl. Lidové strany na Slovensku byly okamžitě likvidovány.*¹⁵¹

Proti katolíckemu bloku (aj keď nie tak otvorene ako Hlinka) sa však časom vyjadril aj Tiso, ktorý vyhlásil: „*Sme za katolícky blok, ale pri výslovnom zachovaní a rešpektovaní nášho politického programu*“¹⁵² čo by bolo pre ČSL jednoducho neprijateľné. Napriek tomu v tom čase zaznamenávame opätovnú snahu u J. Tisa spolupracovať s ministrom zahraničných vecí a hradnou skupinou (v ktorej po Masarykovej dlhodobej chorobe zaujal vedúce miesto E. Beneš), pričom táto spolupráca naberá na obrátkach práve na konci roka 1934.

Paradoxne sa opäť priam v tomto období začínajú objavovať názory obviňujúce Tisa z maďarského zmýšľania. V policajnej správe z apríla 1934 sa napríklad uvádza: „*Absolútne neverí sa Tisovej slovenskosti, je považovaný za rafinovaného maďaróna, ktorý Hlinku ako Slováka v tejto veci (v rokovaniach o katolíckom bloku) úplne izoloval.*“¹⁵³ Aj prepošť Karol Anton Medvecký pokladal za dôležité osobne informovať Masaryka o svojom názore na Tisa: „*Za veľmi považlivý zjav pokladám to, že v Prahe smerodajné kruhy veľmi dôverujú býv. ministromi dr. Tiszovi. Dokonca kombinujú ho zase ministrom. Dr. Tiszo je politikom cele pešťanského smýšľania... Tohto úplne pešťanskej mentality muža chce si A. Hlinka (spraviť) nielen svojim nástupcom v Ružomberku (pravdepodobne na ružomerskej fare), ale aj za vodcu svojej strany ustanoviť; mimo toho je dnes u vlády vážnym kandidátom na ministerstvo zdravotníctva, kde už toľko zla natropil.*“¹⁵⁴ Dnes ešte stále ostáva otázne, aký vplyv mali správy podobného charakteru na predstaviteľov centralistických strán. Tí totiž napriek všetkým aktivitám Karola Sidora museli predpokladať, že Hlinkovým nástupcom v čele ľudovej strany bude práve J. Tiso.

* * *

¹⁵¹ AÚTGM Praha, MA, Politické strany, k. 2, fasc. 9.

¹⁵² AKPR Praha, fond KPR, spisy T, k. 90, dok. č. T. 399/34. Informácia prezídia MV KPR o zasadnutí poslancov a senátorov HSEŠ z 30. 6. 1934. Podľa policajných správ sa proti katolíckemu bloku v HSEŠ najviac stavali Tiso, Galo, Buday, Mojto, Sidor, Sokol, Straka a ďalší. Pozri SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, fasc. Otázka katolíckeho bloku a Slovenská ľudová strana, dok. bez čísla z apríla 1934.

¹⁵³ SNA Bratislava, fond PR-B, k. 223, dok. bez čísla zo 7. 4. 1934.

¹⁵⁴ Tamže, fond AKP, k. 49, dok. č. D1358/34 z 13. 2. 1934. Medveckého list Masarykovi z 11. 2. 1934. Medvecký vo svojom liste pokračuje: „*Pán Hlinka má už dni spočítané. Tiszo ako autokrat tú stranu neudrží. Ona sa rozsype na maďarónsku a na slovenskú grupu. Tento proces treba vyčkáť a nebrať stranu do vlády. Ona aj v páde (případe) vstúpenia do vlády bude jednou nohou v štátoprávnej opozícii, nieli v separatizme. Nedať im čas nasadiť zas do celého št.[átneho] svoje kukučie vajcia!*“ List podobného znenia poslal K. A. Medvecký aj J. Budayovi: „*Zlé jazyky hovoria, že si v Nitre chce prekaziť ministrovstvo toho veľkopredavateľa apatiek. Cieľ chválitebný, ale prostriedky desperátne. Odoslanie tých 24 milionov Csernochovi bez všetkých protipožiadaviek (archivy, umelecké pamiatky!!), podržanie z nich 2 + 2 + 3 milionov, kšeftárenie s apatiekami židom a maďarónom, postavenie Femkistov na nohy, košické a či pešťanské 2 miliony sú hriechy do neba volajúce!... Ty v spoločnosti Tiszovcov, Kozsárovcov, Bubnicovcov?*“ LASSV Trnava, Lad. I., fasc. 1, č. 82. Medveckého list Budayovi z 10. 9. 1933.

Vstup ľudákov do vlády sa ani v roku 1934 nepodaril a myšlienka katolíckeho bloku postupne zapadla prachom.¹⁵⁵ No v dejinách prvej republiky sa odohral ešte jeden prípad, keď českí, slovenskí, nemeckí a maďarskí katolíci vedení Vatikánom a cirkevnou hierarchiou vystúpili na skupinovej platforme a so snahou dosiahnuť spoločný cieľ – počas prezidentských volieb v decembri roku 1935, keď spoločne presadili voľbu Edvarda Beneša.

*Štúdiá vznikla ako súčasť grantu VEGA2/4182/24 pod názvom Hlinkova slovenská ľudová strana 1905 – 1945.

HLINKAS SLOWAKISCHE VOLKSPARTEI UND DIE BEMÜHUNGEN UM DIE BILDUNG EINES KATHOLISCHEN BLOCKS IN DER ERSTEN HÄLFTE DER 30ER JAHRE

MARTIN HOLÁK:

Ende der zwanziger und Anfang der dreißiger Jahre kam es zu vielen Veränderungen im politischen Leben der ersten Tschechoslowakischen Republik. Der Hauch der Wirtschaftskrise und die zunehmende Radikalisierung der Nachbarstaaten waren der Stabilität der Tschechoslowakei nicht förderlich. Die politischen Parteien, die die Regierungskoalition bildeten, waren bemüht, möglichst viel Macht an sich zu reißen und scheuten dabei auch keine Mittel. In mehreren Parteien gelangte nach und nach die junge Politikergeneration ans Ruder, nicht selten erheblich radikalisiert und vor keinen Mitteln halt machend. Viele Parteien suchten die Lösung in der Verbindung mit politischen Subjekten mit ähnlichen Vorstellungen, Ansichten, konfessioneller Färbung bzw. der gleichen Standesstruktur ihrer Wähler. Zu diesen gehörte Hlinkas Slowakische Volkspartei (HSLS), die nach dem Verlassen der Regierung der „Herrenkoalition“ nicht nur politischen Einfluss, die Vertretung in der Staatsverwaltung und die Möglichkeit der einfachen Gewinnung finanzieller Zuwendungen verlor, sondern paradoxerweise auch viele ihrer Wähler, die mit dem „Regieren“ einer Partei unzufrieden waren, die bei den Parlamentswahlen 1925 mehr versprochen hatte, als sie erfüllen konnte. Den einfachsten Ausweg aus der Krise sahen die Vertreter der HSLS in einer möglichen Verbindung mit dem rechten Flügel der Agrarpartei, mit Minderheitenvertretern, die in der Slowakei tätig waren, jedoch vor allem in der Kooperation mit den übrigen katholischen Parteien. Jede dieser Möglichkeiten hatte ihre Anhänger und natürlich auch scharfe Gegner in der Bewegung der Volksparteiler.

Die Beziehungen zwischen den größten katholischen Parteien in der Slowakei und in den tschechischen Ländern – der Slowakischen Volkspartei Hlinkas und der Tschechoslowakischen Volkspartei (ČSL) durchliefen während des Bestehens der ersten Tschechoslowakischen Republik verschiedene Entwicklungsstufen. Sie reichten von der Wahlzusammenarbeit im Jahr 1920 bis zum Weggang der Volksparteiler aus dem gemeinsamen parlamentarischen Klub der ČSL (1921),

¹⁵⁵ V septembri 1934 boli plánované rokovania medzi HSLS a ČSL v Prahe, Nitre a Bánovciach nad Bebravou. Ani jedno z týchto stretnutí sa však neuskutočnilo (Slovák 14. 9. 1934). Posledná informácia týkajúca sa snahy o vytvorenie katolíckeho bloku v prvej polovici 30. rokov pochádza z októbra 1934 a hovorí o porade výkonného výboru ČSL. Hlavným referujúcim na schôdzi bol prísediaci zemského výboru v Brne K. Drobny, ktorý napriek všetkým okolnostiam spokojne vyhlásil, že „jednání (medi HSLS a ČSL) je na dobré cestě a že se lze nadíti příznivého výsledku... V zájmu věci bylo toto jednání mezi oběma stranami popřeno i v tisku lidoveckém, aby veřejnost nemohla do jednání zasahovati rušivě. Z dosavadního jednání je patrné, že lidé jsou ochotni ke spolupráci s lidovci moravskými, odmítají však spolupráci s českým křídlem lidové strany, která je pokládána za složku až příliš do prava inklinující a fašistickou“. SNA Bratislava, fond KÚ, dok. č. 48354/34 z 18. 10. 1934. Schôzda výkonného výboru ľudovej strany v zemi Moravskoslezskej.

der für mehrere Jahre jede bedeutendere Zusammenarbeit begrub. Die gegenseitigen Beziehungen trübte auch die „Ankunft“ der ČSL in der Slowakei, wo ihre Fraktion unter der Leitung von Martin Mičura 1925 ihre Tätigkeit aufnahm. Schon ab 1929 verzeichnen wir in der tschechoslowakischen Politik Bemühungen um eine Verbindung beider katholischer Parteien zu einer Plattform, die trotz der Initiative mehrerer Politiker beider Subjekten und der Absegnung seitens der Kirchenhierarchie und des Vatikans zu keinen Ergebnissen führten. Tendenzen zur Bildung eines katholischen Blocks tauchen am Ende der Wirtschaftskrise wieder auf. Die politische Szene im Unterschied zu den Ereignissen von vor vier Jahren prägte die Kooperation der HSES mit der SNS (der Slowakischen Nationalpartei), vor allem aber die Ereignisse um die Feierlichkeiten zur Weihung der ersten Kirche in Nitra. Die Ziele der Interessierten waren annähernd die gleichen wie in den Jahren 1929 – 1930, die Initiative ging aber jetzt direkt von der Kirchenhierarchie und dem Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten Edvard Beneš aus. Aber auch dieses Mal blieben die Versuche einer gemeinsamen Politik beider katholischer Parteien ohne Wirkung, was die tschechoslowakische Politik bis zum Ende der ersten Republik prägte.

POHĽADY SLOVENSKÝCH EKONÓMOV NA HOSPODÁRSKE POSTAVENIE SLOVENSKA NA PRELOME ROKOV 1967/1968

MIROSLAV L O N D Á K

LONDÁK, M.: The views of Slovak economists on the economic position of Slovakia at the turn of the years 1967/1968. *Historický časopis*, 54, 1, 2006, pp. 89 – 104.

The author concerned himself with the views of Slovak economics at the end of 1967 and in the first half of 1968 on the problem of the position of the Slovak economy in the economic unit of the whole state. The freer political atmosphere enabled criticism of the course of economic reforms up to then and pointed to various problems accompanying the development of the Slovak economy during the era of “building socialism”. In the course of spring 1968 this problem acquired importance in connection with the overall solution of the Slovak national question in this period, and came into the foreground especially in connection with the preparations to federalize the state. The study also points to the variety of views of Slovak and Czech economists on the problem of the economic content of the federation. The quantity of new ideas from Slovak economists produced during the spring of 1968 also shows their preparedness to solve problems on a new level. *History. Czechoslovakia. The views of Slovak economists on the economic position of Slovakia at the turn of the years 1967/1968.*

Od začiatku 60. rokov 20. storočia sa na Slovensku v súvislosti s celkovými pohybmi v československej spoločnosti postupne začala meniť situácia v oblasti ekonomickej teórie. Končilo sa obdobie, keď sa len školometsky opakovali marxisticko-leninské poučky, viac sa začínali skúmať relevantné prebiehajúce ekonomické javy a procesy a do istej miery prekonávať zjednodušené teoretické predstavy o fungovaní socialistickej ekonomiky. Kriticky sa písalo o dovtedy používaných formách riadenia ekonomiky, pre ktoré sa čoskoro ujal termín byrokratické, do popredia sa dostávali problémy tovarovo-peňažných vzťahov, trhu za socializmu a postupne otázky novej ekonomickej reformy.¹

Významná časť tých otázok, ktorými sa zaoberali slovenskí ekonómovia teoretici v polovici 60. rokov, vyplývala z politického postavenia Slovenska v štruktúre štátu daného ústavou z roku 1960 a z tej skutočnosti, že bolo nedostatočne známe skutočné miesto slovenskej ekonomiky v národnom hospodárstve ČSR a jej prínos. Napr. nevypočítaval sa pravidelne národný dôchodok za Slovensko,² neznáme boli viaceré relevantné štatistické údaje o ekonomickom vývoji na Slovensku (resp. uvádzali sa len celoštátne údaje). Preto stáli v popredí záujmu viacerých ekonómov teoretikov tzv. oblastné problémy, keďže Slovensko, prípadne jeho ekonomika figurovala v štruktúre štátu len ako oblasť, podobne ako jednotlivé kraje či okresy. Pod oblastné problémy tak možno *de facto* zahrnúť množstvo významných otázok – od metód socialistickej industrializácie Slovenska, problematiky vyrovnávania jeho ekonomickej a sociálnej úrovne na úroveň českých krajov a jeho merania až po problémy s vypočítavaním národného dôchodku

¹ Bližšie pozri LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In: LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava 2002, s. 183.

² Tamže, s. 194.

a s dosahmi ekonomickej reformy z polovice 60. rokov na slovenskú ekonomiku, resp. so snahami vedeckými metódami postihnúť jej skutočný stav.

Priorita tzv. oblastných otázok bola na Slovensku taká, že na ich riešenie dokonca vznikla samostatná vedeckovýskumná inštitúcia – Výskumný ústav oblastného plánovania. Sídliť v Bratislave a bol podriadený priamo Slovenskej plánovacej komisii, spolupracoval napr. s Vysokou školou ekonomickou v Bratislave (VŠE) či ďalšími i zahraničnými výskumnými pracoviskami. Ústav riešil také výskumné úlohy, ako napr. výskum priestorovej štruktúry reprodukčného procesu československého národného hospodárstva, zaoberal sa otázkami sociálno-ekonomickej zaostalosti Slovenska, štrukturálnych premien, dynamizujúcich faktorov rozvoja a predovšetkým oblastného, a to i dlhodobého plánovania.³

Pre obdobie, ktoré len krátko predchádzalo roku 1968, bola zvlášť typická snaha o zistenie skutočného stavu, v akom sa slovenská ekonomika nachádzala. Na základe uznesenia Komisie Predsedníctva Slovenskej národnej rady pre riadenie z 14. marca 1967 vypracovala rozsiahlu analýzu pracovná skupina vedená riaditeľom Ekonomického ústavu SAV v Bratislave P. Turčanom.⁴ Z jej záverov o. i. vyplynulo, že Slovensko ako celok do značnej miery zaostáva za českými krajinami, pokiaľ ide o nasýtenosť krajiny priemyslom. Ten bol navyše na Slovensku roztrieštený, slovenské podniky mali navzájom minimálnu úroveň kooperačných vzťahov, na prednostne budované základné odborné nedostatočne nadväzovali spracovateľské podniky, pričom množstvo komodít sa expedovalo na finalizáciu na územie českých krajín.⁵ I takéto boli výsledky dovtedajších metód socialistickej industrializácie, za súčasnej existencie odvetvového spôsobu riadenia ekonomiky v Československu.

* * *

Ďalšou symptomatickou črtou tohto obdobia bola snaha vedeckými metódami zistiť dosahy práve prebiehajúcej ekonomickej reformy na slovenskú ekonomiku. Tie boli pod drobnohľadom najmä po 1. januári 1967, keď sa uskutočnila prestavba veľkoobchodných cien. Už pri prvých informáciách o nej sa totiž javila v tom zmysle, že v podstate zhorší situáciu podnikov surovinových odvetví v porovnaní so spracovateľskými a s finalizujúcimi podnikmi. Vzhľadom na významnosť surovinových odvetví v štruktúre slovenského priemyslu sa teda dali očakávať negatívne dosahy, zvlášť keď v súvislosti s celkovými zámermi ekonomickej reformy sa v najbližšej budúcnosti mali jednotlivé podniky vyvíjať na základe vlastných zdrojov.⁶

³ Výskumný ústav oblastného plánovania v Bratislave vznikol roku 1964, jeho riaditeľom v rokoch 1964 – 1968 bol J. Ferienc. V tejto súvislosti pozri napr. jeho prácu FERIANC, J.: Teórie a metódy rastu oblastí. (Štúdiá k prognóze dlhodobého oblastného rozvoja). Bratislava: Výskumný ústav oblastného plánovania, september 1967.

⁴ Slovenský národný archív (SNA), fond Kancelária SNR, Tajné, šk. 33. Bližšie pozri LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967, c. d., s. 209 – 211. Cieľom pracovnej skupiny bola zároveň analýza vplyvov ekonomickej reformy na slovenskú ekonomiku.

⁵ Tamže.

⁶ Ďalej pozri LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967, c. d., s. 238.

Obavy zo strany slovenských priemyselných podnikov a inštitúcií v priebehu roka 1967 v praxi skutočne našli svoj výraz a potvrdili ich viaceré analýzy.⁷ Nepriaznivý dosah ekonomickej reformy bol pritom taký, že prerástol do závažného problému celej národnopolitickej oblasti.⁸ Bolo to dôsledkom toho, že tie nástroje ekonomickej reformy, ktoré mali pozitívne vplývať na rozvoj zaostalejších oblastí, boli úplne nedostatočne pripravené a mali v skutočnosti minimálny vplyv na reálny ekonomický život. Prax tak dokázala oprávnenosť tej kritiky, s ktorou vystupoval napr. V. Pavlenda už v počiatočnom období príprav ekonomickej reformy – od roku 1964.⁹

V diskusií o týchto otázkach sa medzi slovenskými ekonómami teoretikmi prejavovali spočiatku dve extrémne stanoviská. Podľa jednej skupiny treba všetko v tzv. ekonomickej sústave riadenia,¹⁰ ktorá sa vlastne mala vytvárať ekonomicou reformou, ponechať na trh, vrátane problematiky rozvoja oblastí. Iní tvrdili, že týmto spôsobom sa nedá zabezpečiť rozvoj zaostávajúcej oblasti a boli za návrat k centrálnemu riadeniu, k jeho administratívnym formám. Postupom času však tieto extrémne stanoviská ustupovali do úzadia. Prvoradým záujmom sa stalo vypracovať či už na národohospodárskej, prípadne i na oblastnej úrovni súbor makroregulátorov a mikroregulátorov, ktoré by vytvorili ucelený logický celok s cieľom optimálneho rozvoja oblasti,¹¹ a ktoré by fakticky nahradili vtedajší stav. V tomto období, na prahu roka 1968, sa hľadali tak nástroje na riešenie momentálnej ekonomickej situácie na Slovensku, ako i nástroje dlhodobej povahy. Pritom politické pomery boli také, že o otázke federalizácie, pri ktorej realizácii by sa tieto otázky mohli riešiť na kvalitatívne inej úrovni, sa otvorene nik ani nezmienil, bola absolútne tabu.

Takisto v úvahách ekonómov, ktoré brali na zreteľ dlhodobé hľadisko, nastávali zmeny a začali sa objavovať názory v tom zmysle, že v danom štádiu rozvoja Slovenska už nejde o akýkoľvek rozvoj, ale rozhodujúce je pripraviť takú komplexnú perspektívnu

⁷ Napr. analýza Slovenskej plánovacej komisie z júna 1967, z jesene 1967, resp. Ekonomického ústavu SAV v Bratislave. Podľa Slovenskej plánovacej komisie vzhľadom na vtedajší stav pripravenosti ekonomickej reformy centrum nemá ani ekonomický nástroj, ani žiadne direktívy, ktorými by mohol zabezpečiť správny oblastný vývoj. V ďalšom období sa však podľa nej na Slovensku nedá spoliehať len na rozvoj na základe podnikových zdrojov. SNA, f. Kancelária SNR, Tajné, šk. 31.

⁸ Súhrne sa nepriaznivejšie dosahy ekonomickej reformy na Slovensko v porovnaní s českými krajinami prejavili v I. polovici roka 1967 tým, že v tomto období sa do priemyslu na Slovensko investovalo len 21,9 % z celoštátneho objemu investícií do priemyslu, pričom pôvodne podľa smerníc plánu malo na Slovensko plynúť minimálne 28 %. Na túto skutočnosť poukázal Alexander Dubček na zasadaní ÚV KSČ koncom septembra 1967.

⁹ Pozri LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967, c. d., s. 223. Viktor Pavlenda kritizoval prípravu ekonomickej reformy z tzv. oblastného hľadiska napr. na zasadnutí ÚV KSS na konci novembra 1964, pričom vychádzal zo Stanoviska Vedeckej rady Vysokej školy ekonomickej v Bratislave. K týmto problémom sa neskôr vrátil i vo svojej práci PAVLENDÁ, V.: Ekonomické základy socialistickeho riešenia národnostnej otázky v ČSSR. Bratislava 1968, s. 230.

¹⁰ Tento termín sa používal pre sústavu riadenia, ktorá mala vlastne vzniknúť ekonomicou reformou a mala vytvoriť náprotivok tzv. administratívno-direktívnej sústavy riadenia socialistickej ekonomiky. Inokedy sa používa termín decentralizovaný model – ako náprotivok centralizovaného modelu – , vychádza sa pritom z publikácie BRUS, W.: Modely socialistickeho hospodárství. Praha 1964.

¹¹ Bližšie pozri LANTAY, A.: K problematike ekonomických nástrojov rozvoja Slovenska. In: Ekonomický časopis, 1968, č. 3, s. 225 – 226.

konceptiu, ktorá nebude reprodukovat' už zastaranú štruktúru hospodárstva, ale takú, ktorá slovenskej ekonomike prinesie pozitívne štrukturálne premeny. Prevládal pritom názor, že takéto zmeny pritom nemožno dosiahnuť ani čiastkovými opatreniami v oblasti ekonomickej reformy, ani automatickým pôsobením trhu. Dlhodobá koncepcia rozvoja Slovenska musí byť organickou súčasťou celoštátneho výhľadu rozvoja ekonomiky, pričom slovenským národným orgánom sa má zachovať spoluurčujúci vplyv.¹²

Podľa A. Lantaya má centrum v danom štádiu vývoja dostatok možností na pozitívne ovplyvňovanie rozvoja zaostávajúcich oblastí (tu pozri Slovensko ako národnopolitická oblasť)¹³ a niet dôvodov úplne sa spoliehať na správanie sa jednotlivých podnikov na trhu, ktoré môže byť do značnej miery živelné. Veď v danej dobe i kapitalistické krajiny uplatňovali svoj vplyv na investičnú činnosť tam, kde zlyhávali trhové kritériá, či pri infraštruktúrnych projektoch, resp. v záujme dlhodobých makroekonomických premien. Lantay nevidel ideál v jednoduchom návrate k prikazovacím metódam riadenia, no podľa neho si štát musí ponechať dostatok prostriedkov na zabezpečenie celospoločenských cieľov a nemôže sa spoliehať len na správanie podnikov na trhu¹⁴ a na ňom zakladať celý vývoj ekonomiky. V danom čase súhrnné riešenie hľadal vo vytvorení samostatnej organizácie ekonomickeho charakteru, Fondu rozvoja Slovenska, ktorá by mohla realizovať zámery centra v tomto konkrétnom prípade. Fond by bol vybavený finančnými zdrojmi¹⁵ a samostatne by konal na základe smerníc a pravidiel, ktoré by boli určené spoločne centrom i národnými orgánmi. Pri istej nezávislosti by sa mohol stať zárukou realizovania dlhodobej koncepcie rozvoja Slovenska.

Toto Lantayovo riešenie ekonomických problémov je typické pre danú dobu a politické pomery roka 1967. Hľadá východisko z dosahov ekonomickej reformy na prahu roka 1968, má na zreteli i dlhodobé hľadisko, no poníma tieto problémy ešte ako súčasť tzv. oblastnej problematiky.

V tomto štádiu ekonomickej reformy akoby sa socialistické Československo, príliš sa spoliehajúc na trh, zbavovalo svojich možností na riešenie nerovnomerností oblastného vývinu, resp. na zabezpečenie proporcionálneho ekonomickeho vývinu jednotlivých oblastí štátu.¹⁶ Pritom v tomto čase i vyspelé kapitalistické krajiny používali celý súhrn opatrení v záujme či už zmiernenia nerovnomerností oblastného rozvoja, alebo v záujme urýchlenia rozvoja zaostávajúcich oblastí, pričom v teoretickej rovine vychádzali

¹² Tamže, s. 227 – 229.

¹³ Ekonomická a sociálna zaostalosť Slovenska za úroveňou českých krajín v tomto období sa dá dokumentovať viacerými štatistickými údajmi, napr. výškou národného dôchodku na obyvateľa, vybavenosťou základnými prostriedkami na 1 pracovníka, nižšou priemernou mzdou a celkovými príjmami na Slovensku atď.

¹⁴ A. Lantay sa v citovanej štúdií i konkrétnejšie zaoberá tými nástrojmi socialistického štátu, ktorý má k dispozícii v súvislosti s riadením oblastnej ekonomiky.

¹⁵ Finančné zdroje autor hľadal napr. v odvodoch z odpisov zostatkovej hodnoty základných prostriedkov k 31. 12. 1966. LANTAY, A.: K problematike ekonomických nástrojov Slovenska, c. d., s. 236.

¹⁶ V priebehu roka 1967 pôsobili dva nástroje: 1. paušálne poskytnutie 15 %-nej intervencie z centra na investičné náklady; 2. jedna tretina úľav z odvodov za základné fondy, kompenzujúca časť zvýšených prevádzkových nákladov oproti regiónom s vybudovanou infraštruktúrou – mali však minimálny pozitívny vplyv.

z teórie rovnovážneho rastu, resp. teórie polarizovaného rozvoja.¹⁷ Zrejme nie náhodou práve v tomto období o vývoji v tejto oblasti v krajinách Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS) v dvoch statiach¹⁸ širšiu odbornú verejnú na Slovensku informuje R. Lacko. Podáva prehľad o množstve nástrojov, ktoré tieto krajiny používajú v záujme urýchlenia ekonomického rozvoja zaostalejších oblastí – opatrenia v záujme vybudovania hospodárskej a sociálnej infraštruktúry, opatrenia finančno-politické a fiškálne,¹⁹ resp. opatrenia na isté odbremenenia ekonomicky príliš „prekrvených“ oblastí. Pri širokej palete spomínaných nástrojov kapitalistických krajín, o ktorých Lacko i podrobnejšie referuje, potom zvlášť vystupuje do popredia nedostatočná pripravenosť československej ekonomickej reformy v tejto oblasti.

Osobitným typom nástrojov, ktoré kapitalistické krajiny využívali v prospech rozvoja zaostalejších oblastí, bola priama kapitálová účasť štátu na budovaní priemyslu, i keď nešlo o často používaný prostriedok. Využívali ho najmä krajiny so silnejším štátnym ekonomickým sektorom. Napr. v Taliansku štátnym podnikom zo zákona z 29. 7. 1957 vyplývala povinnosť umiestniť 40 % svojich investícií do južného Talianska. Podobne vo Francúzsku štátna automobilka Renault vybuďovala svoj nový závod v zaostalejšej oblasti severozápadného Francúzska.²⁰

Takmer všetky krajiny EHS v 60. rokoch 20. storočia vytvárali na podporu zaostávajúcich oblastí tzv. priemyselné zóny,²¹ t. j. pozemky určené na výstavbu väčšinou viacerých podnikov. I keď intenzita štátnych zásahov v tomto smere bola rôzna, idea bola tá istá: získať vhodný pozemok, upraviť ho, pripraviť infraštruktúru, prípadne i vopred postaviť továrenské budovy. Konkrétne formy budovania sa v jednotlivých krajinách odlišovali.²² Tieto idey boli u nás prezentované vari po prvýkrát.

Minimálny pozitívny vplyv nástrojov ekonomickej reformy v Československu v tomto období v prospech zaostávajúcej oblasti (Slovenska) bol o to zarážajúcejší, že skúsenosť niektorých krajín západnej Európy už ukázala, že „*nesprávna štruktúra použitia oblastných finančných zdrojov môže urýchliť rast nie v tej oblasti, kde sa použili, ale v iných, vyspelejších oblastiach*“.²³ Pritom táto idea je platná predovšetkým vtedy,

¹⁷ Bližšie pozri LACKO, R.: O regionálnopolitických opatreniach a nástrojoch vyspelých kapitalistických štátov. In: Ekonomický časopis, 1968, č. 3, s. 270. K tejto problematike pozri TURČAN, P.: Teoretické a metodologické problémy perspektívneho modelu územného usporiadania národného hospodárstva. In: Ekonomický časopis, 15, 1967, č. 3, a TURČAN, P.: Prístupy k rozvoju zaostávajúcich oblastí v priemyselných štátoch. In: Ekonomický časopis, 14, 1966, č. 8.

¹⁸ LACKO, R.: O regionálnopolitických opatreniach a nástrojoch vyspelých kapitalistických štátov, c. d., 269 – 285, resp. LACKO, R.: Inštitucionálne problémy a predpoklady oblastného rozvoja (Skúsenosti kapitalistických štátov). In: Ekonomický časopis, 1968, č. 4, s. 384 – 395.

¹⁹ Napr. štátne podpory a subvencie, bonifikácie úrokov, úvery so zvýhodnenou úrokovou sadzbou, štátne záruky na pôžičky slúžiace regionálnemu rozvoju, povoľovanie mimoriadnych odpisov podnikom so sídlom v zaostalejších oblastiach. Bližšie pozri LACKO, R.: Regionálnopolitické opatrenia kapitalistických štátov, c. d., s. 276 – 281.

²⁰ Pozri LACKO, R.: Regionálnopolitické opatrenia kapitalistických štátov, c. d., s. 277.

²¹ U nás dnes tzv. priemyselné parky.

²² Bližšie pozri LACKO, R.: Regionálnopolitické opatrenia kapitalistických štátov, c. d., s. 272 – 273.

²³ Pozri ŠUJAN, I.: Zostavovanie a využívanie úhrnej finančnej bilancie za Slovensko. In: Ekonomický časopis, 1968, č. 2, s. 109. Šujan tu vychádzal zo štúdie Economic Planning in Europe, Geneva 1965, kapit. V.

ak investície do zaostávajúcej oblasti plynú najmä do prvovýroby, pri relatívne nízkej tvorbe národného dôchodku na jednotku produkcie.

Túto skutočnosť I. Šujan i matematicky analyzoval za použitia maximálne zjednodušeného medzioblastného modelu – tzv. netto štruktúrného modelu (t. j. bez toho, aby sa bral do úvahy vnútroodvetvový obrat). Skutočne matematicky dokázal, že „v prípade nevýhodnej štruktúry investícií v oblasti α bude vyvolaný prírastok hrubého národného dôchodku v oblasti β vyšší než dosiahnutý prírastok v oblasti α “.²⁴ Tieto fakty boli pre slovenskú ekonomiku mimoriadne dôležité z dlhodobého hľadiska a najmä v súvislosti s prebiehajúcou ekonomickou reformou. Zvlášť keď cenová prestavba, uskutočnená počas nej²⁵, naďalej zvýhodnila finálnu výrobu, čo podľa už vykonaných cenových prepočtov znamenalo nielen pokles rentability výroby slovenských podnikov, ale v absolútnych číslach i zníženie objemu vytvoreného národného dôchodku na Slovensku.²⁶

Všetky tieto skutočnosti boli pre slovenskú ekonomiku mimoriadne významné, či už z hľadiska problematiky vyrovnávania úrovne Slovenska na úroveň českých krajín, alebo z dlhodobého pohľadu. A to o to viac, že na Slovensku sa niekedy medzi rokmi 1963 a 1964 naplnila prvoradá úloha jeho industrializácie²⁷ a jeho ekonomika stála pred novými výzvami – pred prechodom k využívaniu intenzívnych foriem rastu, resp. k využívaniu nových technológií, v dobovej terminológii k využívaniu výdobytkov vedeckotechnickej revolúcie. Slovenskí ekonómovia A. Klas, M. Fundárek a J. Kolek za použitia rastových modelov vychádzajúcich z teórie ekonomického rastu pritom na prahu roka 1968 dokázali, že hospodársky vývin v rokoch 1950 – 1965 bol na Slovensku málo efektívny a uskutočňoval sa na prevažne extenzívnymi faktormi. Pritom do roku 1955 prevažovali odchýlky v smere intenzívnejšieho využívania faktorov rastu a po tomto období prevládala opačná tendencia.²⁸

Títo autori tiež skúmali možnosť ďalšieho ekonomického rozvoja na Slovensku za predpokladu, že podmienky predchádzajúceho obdobia by sa nezmenili, t. j. rozvoja na báze extenzívnych faktorov rastu. Metódu extrapolácie tu však nevyužívali s cieľom prognózy, ale ako analytickú metódu, ktorá mala umožniť zvýraznenie skrytých tendencií uplynulého obdobia. Z výsledkov vyplynulo, že ak by sa národný dôchodok na Slovensku vyvíjal dovtedajším tempom do roku 1980, jeho absolútny objem by sa zväčšil dvaapokrát. No pri nízkej účinnosti základných fondov by tieto fondy do roku 1980 museli vzrásť na sedem a pol násobok. Teda týmto spôsobom sa tak mimoriadne

²⁴ Pozri ŠUJAN, I.: Zostavovanie a využívanie úhrnej finančnej bilancie za Slovensko, c. d., s. 109 – 111.

²⁵ Prestavba veľkoobchodných cien platná od 1. januára 1967.

²⁶ Pozri KLAS, A. – FUNDÁREK, M. – KOLEK, J.: Štúdia o dlhodobej prognóze rozvoja ekonomiky Slovenska. In: Ekonomický časopis, 1968, č. 6, s. 521.

²⁷ V období rokov 1963 – 1964 na Slovensku prevýšil počet zamestnaných v priemysle počet zamestnaných v poľnohospodárstve a krajina sa tak začala meniť z prevažne agrárnej na skôr priemyselnú. Na Slovensku roku 1963 pracovalo v priemysle 461 573 pracovníkov a o rok neskôr 471 247 pracovníkov, roku 1963 v poľnohospodárstve 476 724 pracovníkov a o rok neskôr 462 897 pracovníkov. Údaje podľa Historickéj štatistickej ročenky ČSSR. Praha 1985, s. 661.

²⁸ KLAS, A. – FUNDÁREK, M. – KOLEK, J.: Štúdia o dlhodobej prognóze rozvoja ekonomiky Slovenska, c. d., s. 509 – 517.

zvýraznila neefektívnosť dovtedajšieho ekonomického vývoja na Slovensku v období po roku 1950.²⁹

Pokiaľ ide o pohľad do budúcnosti, z výpočtov³⁰ týchto autorov jednoznačne vyplynulo, že ďalší ekonomický rast na Slovensku, rast národného dôchodku, nie je už ani tak podmienený tempom rastu investícií, ale oveľa viac rastom technicko-ekonomického pokroku, zvlášť keď sa berie do úvahy požiadavka zabezpečenia primeraného rastu životnej úrovne obyvateľstva. Z výpočtov vyplynulo, že ak by investičná činnosť na Slovensku do roku 1980 neprekročila 23 %-ný podiel akumulácie na národnom dôchodku³¹ a ten by rástol tempom 6,2 %, potom na zabezpečenie rastu životnej úrovne by bolo potrebné dosiahnuť v porovnaní s vtedajším technickým pokrokom obrovský skok.

Klas, Fundárek a Kolek uvažovali i o možnosti vyrovnávania ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska na úroveň českých krajov. Uvažovali o 5 %-nom raste národného dôchodku v českých krajinách – t. j. 5,5 % vzhľadom na populačný prírastok. Ak by sa za tejto podmienky mali úrovne Slovenska a českých krajín do roku 1980 približne vyrovnáť, potom by musel rásť národný dôchodok na Slovensku ročne o 8,6 %, no tiež pri oveľa vyššej technicko-ekonomickej úrovni výroby.³²

Všetky tieto výpočty predovšetkým podčiarkli dovtedajší málo efektívny rozvoj ekonomiky na Slovensku v povojnovom období, ako i tú skutočnosť, že sa nedostatočne prihliadalo na jej osobitosti. Industrializácia sa uskutočňovala s priveľkým dôrazom na základné odvetvia, s príliš nízkym podielom finalizácie, pričom spracovateľské podniky na Slovensku navyše na seba málo nadväzovali. Preto stála slovenská ekonomika a spoločnosť pred historickými úlohami – vysoko pozdvihnúť vedecko-technickú úroveň vo všetkých oblastiach výroby a uskutočniť v tejto súvislosti optimálnu štrukturálnu prestavbu výrobných odborov. To vlastne znamenalo prechod industrializácie Slovenska do jej novej fázy. Tak sa v tom období javila jedna zo základných podmienok, ktorej splnenie malo viesť nielen k rastu životnej úrovne obyvateľstva, ale i k vyrovnaniu ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska úrovni českých krajín.

V tom čase sa oficiálna ekonomická veda na Slovensku, pochopiteľne, pohybovala len v hraniciach, ktoré boli určené socialistickým spoločenským zriadením, a tak, samozrejme, neuvažovala o pozitívnych impulzoch, ktoré vyplývajú zo slobodného súkromného podnikania – to však neznamená, že sa nezačalo uvažovať o pozitívnom pôsobení istých nástrojov kapitalistickej ekonómie, ktoré by sa dali aplikovať za socialistického systému.

²⁹ Tamže, 518.

³⁰ Autori rozpracovali agregatívny model vývoja ekonomiky Slovenska v rokoch 1950 – 1965, so simuláciou vývoja do roku 1980. Išlo vlastne o prvý ekonometrický model dlhodobého rozvoja ekonomiky Slovenska. Autori vychádzali z využitia princípu vzájomnej zameniteľnosti výrobných faktorov vo výrobnom procese. Rozpracovali ho na požiadanie Slovenskej plánovacej komisie, pričom vychádzali z celoštátnych úvah a z metodológie modelu Výskumného ústavu národohospodárskeho plánovania. (TLUSTÝ – STRNAD: Agregatívni model dlouhodobého rozvoje ekonomiky ČSSR. Výzkumní práce VÚNP, č. 77; KLAS, A. – FUNDÁREK, M. – KOLEK, J.: Štúdia o dlhodobej prognóze rozvoja ekonomiky Slovenska, c. d., s. 518, 510.

³¹ Túto obmedzujúcu podmienku stanovila autorom Slovenská plánovacia komisia, Odbor pre perspektívne plánovanie. Tamže, s. 519.

³² Tamže, s. 521.

Ved' koniec koncov ekonomická kríza zo začiatku 60. rokov 20. storočia priviedla teóriu v Československu k pokusu spojiť socialistickú ekonomiku s výhodami trhu.

Ak sa pozeráme na ekonomiku ako na sféru, ktorá má zabezpečiť istú sociálnu a životnú úroveň, pritom s tendenciou ich pozitívneho rastu, potom náročnosť jej úlohy na Slovensku v nastávajúcom období zvlášť vystúpi do popredia, ak zoberieme do úvahy demografické hľadisko. Podľa dlhodobej demografickej projekcie vývoja obyvateľstva mal totiž v rokoch 1965 – 1980 vzrásť počet práceschopných osôb na Slovensku o vyše 680-tisíc. Ak sa pritom uvažovalo v celoštátnom meradle, slovenské zdroje mali tvoriť 63 % z celkového rastu práceschopného obyvateľstva ČSSR. Aj keby sa brala do úvahy medzioblastná migrácia, platil by pre Slovensko údaj 56 %.³³ V skutočnosti v danom období vzrástlo produktívne obyvateľstvo na Slovensku o niečo vyše 485-tisíc osôb, čo znamenalo, že v spomínanom čase tvoril tento rast 64,78 % z celoštátneho rastu.³⁴

Otázkou zostávalo, ako sa v tomto smere prejaví zámery ekonomickej reformy, podľa ktorých sa počítalo s rastom predovšetkým na základe podnikových zdrojov. Prvé výsledky, známe za prvý polrok, pritom nedávali veľa dôvodov na optimizmus. Povšimnutiahodné sú v tejto súvislosti i niektoré údaje z rokov pôsobenia tzv. administratívno-ďirektívnej sústavy riadenia v Československu. V priebehu rokov 1948 – 1966 vzrástol počet obyvateľov v produktívnom veku na Slovensku o 370 058, v českých krajinách o 108 506, teda rast na Slovensku tvoril 77,32 % z celoštátneho rastu. Na druhej strane v totožnom období z celkového počtu 1 031 000 nových pracovných príležitostí v národnom hospodárstve vyše 800-tisíc vzniklo na území českých krajov, t. j. 77,72 %.³⁵ Teda pomer bol v tomto smere úplne opačný, a to ešte neuvažujeme o odchode mnohých tisícov obyvateľov Slovenska za prácou do českých krajín. Takýmto spôsobom ekonomického rozvoja, ktorý nedostatočne reflektoval demografické hľadisko, vlastne poklesol podiel Slovenska na celkovej počte zamestnaných v národnom hospodárstve Československa – roku 1948 však bol 27,53 % , no roku 1966 už len 26,70 %.³⁶

Alarmujúca bola predovšetkým tá skutočnosť, že podľa predbežných prepočtov a za predpokladu, že by neprišlo k radikálnym zmenám podmienok, tak do roku 1980 by bolo nutné rátať na Slovensku „s prebytkom“ 250 – 260-tisíc pracovných síl. Z ekonomického hľadiska sa pritom nezдалo únosným presťahovanie či medzioblastná migrácia stotisícov pracovných síl na územie českých krajín.³⁷

Mnohé tieto skutočnosti boli známe prvému tajomníkovi ÚV KSS A. Dubčekovi a mali naňho výrazný vplyv. Preto koncom septembra 1967 na zasadaní ÚV KSČ venovanom problematike národného hospodárstva vystúpil s otvoreným, kritickým a dopredu neschváleným referátom. Poukázal v ňom na protirečenie medzi zdrojmi pracovných síl

³³ Projekciu vypracovala Ústredná komisia ľudovej kontroly a štatistiky. Bližšie pozri BARTOŠ, E.: Zdroje pracovných síl na Slovensku a problémy ich využitia. In: Ekonomický časopis, 1968, č. 5, s. 448.

³⁴ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická štatistická ročenka ČSSR. Praha 1985, s. 437, 638.

³⁵ Tamže, s. 424, 437, 625, 638. V rokoch 1948 – 1966 vzniklo na území českých krajov 749 325 nových pracovných miest v priemysle, na Slovensku v tom istom čase 319 012 miest. Na území českých krajov teda vzniklo 70,14 % z celkového počtu novovytvorených pracovných miest v priemysle. Vypočítané na základe tej istej publikácie, s. 524, 725.

³⁶ Vypočítané na základe publikácie Historická štatistická ročenka ČSSR. Praha 1985, s. 66, 625.

³⁷ Pozri BARTOŠ, E.: Zdroje pracovných síl na Slovensku a problémy ich využitia, c. d., s. 455.

a umiestňovaním investícií, na to, že v českých krajoch sa realizuje 71 % investícií do priemyslu, avšak prírastok pracovných síl tam dosahuje len 30 % celoštátneho prírastku. Východisko nevidel „v sťahovaní ľudí“, ako sa to požadovalo v materiáli predkladanom na zasadnutí. Podľa neho sa malo do roku 1980 vysťahovať za prácou do českých krajov ďalších 100-tisíc ľudí zo Slovenska, a tak rozsah migrácie by dosiahol asi pol milióna osôb.³⁸

V polovici januára 1968 sa A. Dubček na uzavretej diskusii na Predsedníctve ÚV KSS vrátil k svojmu prejavu zo septembra 1967³⁹: „*Na septembrovom pléne vystúpenie súdruha Dubčeka bolo krajne vyhranené. Keď súdruh Novotný prišiel z dovolenky, na politické stránky predložil návrh do Predsedníctva ÚV KSČ, že keď Slovensko je v zása-de už vyriešené, že je nutné rozvoj priemyslu, zdravotníctva atď. orientovať do pohra-ničia v Čechách a na Morave. Súdruh Dubček povedal, že sú tu iné, zaostalejšie oblasti i na Slovensku. Bolo to predložené i plénu ÚV KSČ v apríli a septembri. Na strane 47 bol záver, že treba zintenzívniť presun ľudí do Čiech atď. Súdruh Dubček videl nebezpečie, že sa pôjde ďalej, a preto vystúpil tak zásadne. Iste to pomohlo a urobilo zábranu.*“

Udalosti v politickej oblasti, ktoré znamenali odchod A. Novotného a nástup A. Dubčeka do najvyššej straníckej funkcie v krajine, späť za začiatkom roka 1968, znamenali počiatok niekoľkokomesačného obdobia znovuobnovovania občianskej spoločnosti tak v českých krajinách, ako i na Slovensku. V tomto procese rýchlo nasledovali uda-listi jedna za druhou, zmeny, na ktoré v uplynulom období boli potrebné roky, prinášali týždne. Ak uvažovanie o federalizácii Československa bolo v podstate nemysliteľné, zrazu bolo na programe dňa.

* * *

Po tom, ako sa A. Dubček stal v januári 1968 prvým tajomníkom ÚV KSČ, prišlo k personálnym zmenám aj na Slovensku. I na Dubčekovo odporúčanie stal sa mužom číslo 1 v strane na Slovensku V. Biľak. Významné postavenie zaujali aj donedávna ešte z centra štátu kritizovaní slovenskí ekonómovia. V. Pavlenda bol začiatkom apríla 1968 zvolený za člena Predsedníctva ÚV KSS a stal sa i predsedom Ekonomickej komisie ÚV KSČ. Aj H. Kočtúch bol vtiahnutý do politiky. Keď sa na začiatku marca konalo v Smoleniciach pracovné zasadanie – konferencia Mlynářovho medziodborového tímu *Rozvoj politického systému v socialistickej spoločnosti*, teoretickú hypotézu o ekono-mickej federácii štátu a usporiadani hospodárskych pomerov v nej predniesol práve H. Kočtúch, hoci v čase príprav podujatia sa predpokladalo, že tejto úlohy sa zhostí V. Pavlenda.⁴⁰ Celá táto problematika však v teoretickej rovine ešte nebola slovenskými

³⁸ Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (26. – 27. 9. 1967). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, s. 28 – 29. Bližšie pozri aj LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v ro-koch 1960 – 1967, c. d., s. 246 – 247.

³⁹ SNA, fond ÚV KSS, šk. 1199. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 15. 1. 1968. Nekorigovaný stenogra-fický záznam Dubčekovho vystúpenia je v tretej osobe.

⁴⁰ Pozri ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968 – 1970. Vznik česko-slovenskej fede-rácie roku 1968. Praha – Brno 1996, s. 29 – 32. Konferencia sa konala v dňoch 6. – 8. marca 1968.

autormi dostatočne pripravená, veď len nedávno bola neprípustná akákoľvek diskusia v tomto smere.⁴¹

Podľa záznamu z konferencie, ktorý vznikol až v októbri 1970, H. Kočtúch nevystupoval *à priori* z tézy, že federalizácia štátu je nutná z ekonomických dôvodov, no skôr sa pomocou analýzy ekonomických faktov snažil dopracovať k záveru, že federalizácia bude znamenať mohutný a pozitívny impulz tak pre rozvoj ekonomiky Slovenska, ako i celého štátu. Výklad za používania grafov bol pre neekonomov údajne abstraktný a poslucháči pre krátkosť času nemali vopred k dispozícii písomnú verziu prednášky.⁴²

Smolenická konferencia zo začiatku marca 1968 mala byť pôvodne zasadaním Mlynároveho tímu slovenských a českých spoločenskovedných pracovníkov zaoberajúcich sa problematikou rozvoja politického systému, no nakoniec sa zaoberala predovšetkým slovenskou národnou otázkou, pričom sa nastolila i možnosť federatívneho štátoprávneho usporiadania. Význam konferencie spočíval podľa autora záznamu M. Řehůřka z Ústavu štátu práva SAV „*v prelomení takmer všeobecnej antipatie, nezáujmu a podceňovania tohto problému*“, no bolo zrejme, že viacerí českí účastníci na takúto ideu ešte neboli pripravení.⁴³

V priebehu nasledujúcich týždňov postupne rástol tlak slovenských národných orgánov v prospech federalizácie štátu. Zároveň zo strany slovenských ekonómov nastával posun v teoretických otázkach a ku koncu apríla 1968 bol už pripravený materiál s názvom *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa*, ktorý mal byť podkladom na ďalšiu diskusiu. Materiál vychádzal z tézy, že Československo je štátom dvoch rovnoprávných národov, pričom jeho ekonomika sa chápala ako integrovaná syntéza dvoch národných ekonomík. Podľa neho sa dovtedajšia integrácia uskutočňovala vrchnostensky, administratívne, zhora a bola neracionálna, čo koniec koncov pôsobilo proti ekonomickým záujmom oboch národnopolitických oblastí. Deformácie z nej vyplývajúce sa pritom vecne výraznejšie prejavili na slovenskej ekonomike, napr. pri dosahu ekonomickej reformy. Preto treba eliminovať negatíva vyplývajúce napr. z jednostrannej odvetvovej štruktúry, zo slabosti výrobných programov na Slovensku či z neracionálnosti investičnej politiky, ktorá neberie do úvahy situáciu v zdrojoch pracovných síl.⁴⁴

Nová ekonomická integrácia musí podľa materiálu zrušiť diskriminačné podmienky Slovenska a v súlade s *Akčným programom KSC* zabezpečiť do roku 1980 vyrovnanie. Do budúcnosti sa predpokladala jednotná mena, spoločný trh i voľný pohyb pracovných síl. Národné orgány Slovenska a Česka by si vypracúvali samostatné koncepcie a plány ekonomického rozvoja, ktoré by koordinoval ústredný orgán. Novej ekonomickej sústave riadenia by zodpovedala i primeraná banková sústava, ktorá by oddeľovala emisne

⁴¹ V priebehu roka 1968 síce vyšla práca V. Pavlendu *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR*, bola však determinovaná tým, že vznikala ešte pred rokom 1968 a často bola nejednoznačná, i keď sa autor hlásil k nutnosti posilniť postavenie slovenských národných orgánov za existencie tzv. ekonomickej sústavy riadenia. Napriek tomu na s. 280 dospel k názoru, že najvhodnejším riešením je „*dôsledná ekonomicko-politická federácia*“, no sám konštatoval, že táto idea sa viaže až k roku 1968.

⁴² Pozri ŽATKULIAK, J.: *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970*, c. d., s. 32.

⁴³ Tamže, s. 34, 32.

⁴⁴ Tamže, s. 74 – 75.

menovú a komerčnú činnosť, pričom sa rátalo s pôsobením národných emisných centier.

Táto koncepcia teda vychádzala „zo zásady národných orgánov ako nositeľov originálnej štátotvornej suverenity“. Federálne orgány majú len tie kompetencie, ktoré sú im odovzdané národnými orgánmi. Tie sú prvotné i pokiaľ ide o rozhodovanie o ďalšom ekonomickom raste jednotlivých národných ekonomík. V dokumente sa tiež objavila téza, že národná ekonomika umožňuje dynamizovať takú významnú hnaciu silu, akou je národná iniciatíva. Táto koncepcia ekonomicko-politickej federácie pritom mala vylúčiť možný postup pri federalizácii štátu, že by sa uskutočnila len „veľká politická“ a „malá ekonomická“ federácia.⁴⁵ Pokiaľ ide o socialistické spoločenské zriadenie a z toho vyplývajúce napr. vlastníctvo výrobných prostriedkov, to sa absolútne akceptovalo a v celom dokumente niet ani náznaku pochybností v tomto smere, v tom čase sa neuvažovalo napr. o súkromnom, resp. drobnom podnikaní a pod., za samozrejme sa považovalo ďalšie rozvíjanie ekonomickej reformy v Československu.

Tento dokument s názvom *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa* bol pripravený zo slovenskej strany (hlavní autori H. Kočtúch, V. Pavlenda, J. Ferienc) a predložený na spoločnom stretnutí slovenských a českých ekonómov v Bratislave 29. apríla 1968.⁴⁶ Jeho cieľom bolo získať popredných českých ekonómov pre jeho hlavné idey, predovšetkým pre koncepciu dvoch národných ekonomík, ktoré vlastne len svojou integráciou vytvárajú ekonomiku československú. Idey slovenských ekonómov sa však nestretli s pozitívnym prijatím a z českej strany k nim prevládala skôr kritický postoj. Dôvodom údajne mala byť skutočnosť, že tendencie k uplatňovaniu trhových princípov v ekonomike si vyžadujú nie vytváranie nových bariér jednotlivých uzavretých ekonomík, ale skôr ich prekonávanie v záujme maximálnej integrácie do svetovej ekonomiky.⁴⁷

Pritom z dikcie dokumentu nevyplývala snaha o budovanie uzavretých národných ekonomík, na viacerých miestach sa spomínali problémy ekonomickej integrácie, jednotný spoločný trh a pod. Podľa Z. Šulca bolo rokovanie uzavreté s tým, že slovenskí autori upravujú predložený materiál v zmysle kritických pripomienok. V skutočnosti sa však na tieto výhrady príliš neprihliadalo a materiál bol publikovaný v dennej tlači bez zásadných zmien. Na to sa českí ekonómovia ohradili s tým, že ak sú pod dokumentom uvedené ich podpisy, to neznamená súhlas s uverejneným textom, ale len skutočnosť, že sa zúčastnili na spoločnom rokovaní.⁴⁸ Takto sa hneď na jednom z prvých rokovaní slovenských a českých ekonómov o ekonomických problémoch súvisiacich s prípravou federalizácie štátu ukázali zásadné sporné body, vyplývajúce z rôzneho pohľadu a odlišných koncepcií, ktoré sa v podstate riešili až do prijatia ústavného zákona.

⁴⁵ Tamže, s. 74 – 77.

⁴⁶ Tamže, s. 73 – 78.

⁴⁷ Pozri ŠULC, Z.: Stručné dejiny ekonomických reforiem v Československu (České republice) 1945 – 1995. Studie národohospodárskeho ústavu Josefa Hlávky. Studie 3, 1996, s. 53. Šulc sa osobne zúčastnil na spomínanom stretnutí slovenských a českých ekonómov.

⁴⁸ Tamže, s. 53. Materiál bol publikovaný v Rudom práve a v Pravde 18. mája 1968. Porov. ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968 – 1970, c. d., s. 73 – 78.

V novej spoločenskej atmosfére jari 1968 však došlo na slovenskej strane nielenže k ďalšiemu postupnému rozpracovaniu ekonomicko-politickej federácie, ale i k verejnému prezentovaniu množstva ideí, ktoré boli v predchádzajúcom období tlmené. Dotýkali sa nielen kritiky rôznych stránok ekonomického vývoja Slovenska v čase socializmu, ale prinášali množstvo ideí, i ekonómov z praxe, v záujme ďalšieho pozitívneho rastu. Plne sa to prejavilo na vedeckej konferencii, ktorú pod názvom *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní* zorganizovala Vysoká škola ekonomická v Bratislave v dňoch 6. – 8. mája 1968.⁴⁹ Jeden z dôležitých teoretických referátov tu mali spoločne J. Ferianc a J. Kuťka.⁵⁰ Zaoberali sa ekonomickým obsahom federácie, ktorú považovali za „ústredný problém politického modelu socialistickej demokracie v Československu“. Federácia umožní podľa nich nielen konštituovanie Čechov a Slovákov ako moderných socialistických národov, ale má byť i zárukou trvácnosti ďalšieho demokratického vývinu socialistickej spoločnosti v Československu. Prekonáva totiž monopol moci s jeho byrokratickým systémom a rovnoprávnosť dvoch rovnocenných partnerov československej štátnosti prináša pluralitu moci.⁵¹

Potom sa prezentovali hlavné idey ekonomicko-politickej federácie. Prvotným princípom má byť národná suverenita. Z toho vyplýva originálnosť hospodárskej moci a politiky národných orgánov. A teda ústredné, federálne orgány majú vykonávať právomoci len v dohodnutých, delegovaných záležitostiach. I územno-organizačné usporiadanie podnikovej a rozpočtovej sféry má byť také, aby sa krylo s pôsobnosťou národných orgánov. Ďalším základným bodom nového ekonomického fungovania štátu (tu rozumej ekonomickej reformy) musí byť prekonanie etatizmu, uznávanie ekonomických princípov regulovaného trhového hospodárstva⁵² a autonómneho postavenia podnikov v hospodárskej sfére. Ústavou socialistického podnikania má byť pritom zákon o podniku. Súčasťou fungovania federatívneho modelu má byť i dovŕšenie historickej úlohy – ekonomickeho vyrovnávania Slovenska, a to primerane k podmienkam završovania industriálnej fázy rastu slovenskej ekonomiky. Základom hospodárskej politiky štátu má byť národohospodársky plán v novom poňatí, ktorý by bol zdrojom poznávania a informácií, a nie bezbrehým dirigizmom podnikovej sféry. Nutnosťou je vypracovanie koncepcie rozvoja národného hospodárstva s cieľom ujasnenia možnosti optimálneho rastu tak na úrovni federácie, ako i národných štátov.⁵³

Ako prvý bol na konferencii uvedený referát H. Kočtúcha. Vo svojom zamyslení uvažoval na jednej strane o pravde v súvislosti s vtedajším stavom československej a slovenskej ekonomiky, na druhej strane mu šlo o prognózu dlhodobejšieho vývoja. Problémom bol podľa neho ten samotný fakt, že už 35 rokov sa nevyčísľuje v Českoslo-

⁴⁹ Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia Vysokej školy ekonomickej 6. – 8. mája 1968. Bratislava: Edičné stredisko VŠE 1968.

⁵⁰ V tom čase boli obaja pracovníkmi Výskumného ústavu oblastného plánovania v Bratislave.

⁵¹ FERIANC, J. – KUŤKA, J.: Ekonomický obsah federatívneho modelu. In: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 113.

⁵² Socialistické zriadenie v priebehu roka 1968 nespochybňuje ani Ján Ferianc, ani ďalší slovenskí ekonómovia.

⁵³ Pozri FERIANC, J. – KUŤKA, J.: Ekonomický obsah federatívneho modelu, c. d., s. 114 – 120.

vensku národné bohatstvo. Oficiálne štatistické úrady pritom prinášali množstvo údajov, ktoré však spolu nevytvárali pravdivý obraz skutočnosti.⁵⁴ V súvislosti so základnými fondmi, obežnými prostriedkami, sa napr. používali údaje vychádzajúce z rôznych cien, ktoré však boli odtrhnuté od skutočných trhových cien⁵⁵ a vôbec neboli porovnateľné s medzinárodne uznávanými štatistickými údajmi.

Podobná situácia bola s vypočítavaním národného dôchodku v Československu, nehovoriac už o tom, že za obdobie socializmu sa na Slovensku pravidelne nevypočítaval.⁵⁶ Pri výpočte jeho prírastku sa brali do úvahy len štyri faktory,⁵⁷ no moderné systémove analýzy používané v zahraničí mali na zreteli až 26 činiteľov a výsledky tak oveľa presnejšie zobrazovali ekonomickú skutočnosť – nehovoriac o tom, že prírastok národného dôchodku v Československu sa metodikou jeho výpočtu umelo navyšoval, napr. zbytočnými a protismernými prepravnými nákladmi, ktoré boli z národohospodárskeho hľadiska vlastne stratami. Preto sa Kočtúch hlásil k myšlienke vypracovať štandardnú metodiku výpočtu národného dôchodku, aby vznikla základňa na skutočne realistické porovnanie medzinárodnej ekonomickej úrovne.

Z hľadiska budúcnosti bolo podľa Kočtúcha dôležité, aby sa skutočný ekonomický vývin porovnával nie s plánovaným, ale skôr s potenciálne možným. Odchýlka plánovaného vývinu od skutočného totiž nenapovie takmer nič. V tejto súvislosti uviedol i konkrétne údaje. Na rok 1965 predstavoval minimálny objem národného dôchodku na Slovensku okolo 25 mld. Kčs, maximálny 81 mld. Kčs a skutočný takmer 43,7 mld. Kčs. Teda skutočný národný dôchodok predstavoval iba 53,6 % potenciálneho maxima. Pritom rýchlosť ekonomického rastu na Slovensku bola podľa Kočtúcha nižšia ako v českých krajinách a predstavovala 0,83 jednotkovej rýchlosti českých krajín.⁵⁸ Ďalšia extrapolácia takéhoto vývoja by, pochopiteľne, oddialila vyrovnanie ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska úrovni českých krajín „do veľmi vzdialenej budúcnosti“.⁵⁹

Po skončení druhej svetovej vojny sa podľa plánov národohospodárov KSČ očakávalo vyrovnanie Slovenska v priebehu 3 – 4 päťročnic (t. j. asi k roku 1965). Ak sa tento cieľ nedosiahol, jednou z príčin bolo podľa Kočtúcha zlyhanie tzv. administratív-

⁵⁴ Podľa referátu M. Abraháma oficiálna štatistika daného obdobia prinášala množstvo údajov, počet sledovaných ukazovateľov prekročoval 1 000. No často šlo o nič nehovoriace údaje. Resp. bolo možné zistiť údaj typu „odchyt živých zajacov celkom“, no oficiálna štatistika neprinášala také ukazovatele ako „obrat zahraničného obchodu podľa jednotlivých oblastí“, ktorý bol potrebný na výpočet spoločenského produktu či národného dôchodku oblastí. Pozri ABRAHÁM, M.: Pohľad na niektoré problémy štatistiky na Slovensku v novom modeli štátoprávneho usporiadania. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 178.

⁵⁵ KOČTÚCH, H.: K vecným problémom rozvoja ekonomiky Slovenska. In: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 9 – 10.

⁵⁶ K tejto problematike bližšie pozri DŽUBAN, A. – KOČTÚCH, H. – PRAČKO, E.: Národný dôchodok Slovenska. In: Ekonomický časopis, 14, 1966, č. 8. Pozri aj LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967, c. d., s. 195.

⁵⁷ Vplyv prírastku zamestnanosti, vzrast produktivity živej práce, spoločenskej práce, hľadisko úspor materiálových nákladov.

⁵⁸ Podľa Kočtúchových výpočtov by pri rovnakej mernej rýchlosti rastu národného dôchodku Slovenska ako v českých krajinách bol národný dôchodok roku 1965 na úrovni 49,3 mld. Kčs.

⁵⁹ Pozri KOČTÚCH, H.: K vecným problémom rozvoja ekonomiky Slovenska, c. d., s. 14.

neho modelu riadenia. I z tohto dôvodu bola úroveň národného dôchodku Slovenska na obyvateľa o 30 % nižšia než v českých krajinách a podobná situácia bola i v miere vybavenia základnými fondmi na 1 obyvateľa. Preto len aplikáciou tzv. ekonomického modelu riadenia možno smerovať k vytyčovaniu takých cieľov, akým bola napr. snaha o vyrovnanie ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska na úroveň českých krajín k roku 1980.⁶⁰ H. Kočtúch síce poukazoval i na ďalšie negatíva vyplývajúce z aplikácie administratívneho modelu riadenia, no ten posun v myslení, vďaka ktorému by začal hľadať príčiny momentálnych ekonomických problémov už v samotnej existencii socialistickej ekonomiky, resp. v pôsobení socialistických výrobných vzťahov, uňho v danom čase nenastal, podobne ako ani u ďalších slovenských ekonómov teoretikov.

Podľa J. Rosu⁶¹ stála realizácia novej sústavy riadenia vytváraná ekonomickou reformou len na začiatku cesty, pričom jej rozvíjaniu bránilo niekoľko brzdiacich prvkov: 1. absencia uceleného programu hospodárskej politiky; 2. nekomplexné a rezortné rozhodovanie ministerstiev; 3. dovtedajšie nekonštituovanie podnikov ako samostatných výrobcov na trhu, nemožnosť ich slobodného integračného zoskupovania, stále prevládajúce byrokratické a neekonomické riadenie podnikov. Podľa Rosu zachovanie rezortizmu a administratívneho, byrokratického riadenia ekonomiky bolo hlavnou prekážkou rozvinutia socialistického regulovaného trhu.⁶²

Byrokratický aparát ovládajúci nielen ekonomiku, ale celú spoločnosť v Československu po februári 1948 neustále narastal.⁶³ Početnosť tohto aparátu sa však v oficiálnych štatistikách nezachycovala a údaje o ňom boli v podstate nedostupné. Napriek tomu sa z času na čas objavili názory poukazujúce na nepružnosť byrokratického riadenia, najmä v súvislosti so začínajúcou sa ekonomickou krízou na začiatku 60. rokov 20. storočia. Len v období od júna 1961 do konca roka 1962 podľa stranických materiálov vzrástol byrokratický aparát o 38-tisíc ľudí, pričom sa konštatovala tendencia neustáleho rastu. Ku koncu roka 1962 pracovalo v byrokratickom aparáte riadenia socialistického sektora národného hospodárstva (bez JRD) vyše 750-tisíc osôb, z toho v ústredných orgánoch (ministerstvách) takmer 22-tisíc osôb.⁶⁴ Napriek niektorým opatreniam rast aparátu pokračoval i v priebehu roka 1963. Preto sa v súvislosti s ekonomickou reformou od roku 1964 pripravovali opatrenia s cieľom zníženia tohto byrokratického aparátu. Napr. v súvislosti s presunom ťažiska práce ministerstiev od operatívneho k perspektívnemu riadeniu sa

⁶⁰ Tamže, s. 14.

⁶¹ Jozef Rosa bol v rokoch 1966 – 1969 rektorom Vysokej školy ekonomickej v Bratislave.

⁶² ROSA, J.: Sústava ekonomických nástrojov riadenia národného hospodárstva. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 29 – 31. Podľa A. Baránika prehnané presadzovanie rezortizmu, odborového princípu v podmienkach asymetrického modelu spôsobilo, že „slovenská národná ekonomika sa stala len prívieskom v rámci celoštátnej ekonomiky“. Pozri BARÁNIK, A.: Usporiadanie výrobnotechnickej základne pri federalizácii ekonomiky ČSSR. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 244.

⁶³ Podľa O. Šika vznikla v krajinách východného bloku „absolútna vláda špecifickej byrokracie“, ktorá bola prekážkou skutočného socializmu. Pozri ŠIK, O.: Komunistický mocenský systém. Nekorigovaný preklad publikácie Das Kommunistische Machtsystem. Hoffmann und Campo, Hamburg 1976, vydaný v Prahe nákladom 50 výtlačkov, s. 10.

⁶⁴ Státní ústřední archiv České republiky (SÚA), f. 1. tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, šk. 136. Pre byrokratický aparát sa používal dobový termín „riadiaci a správny aparát“.

očakávalo zníženie aparátu na ministerstvách o 20 – 25 %, pri splnení optimálnych podmienok až o 50 %.⁶⁵

Súčasťou tohto byrokratického aparátu bolo množstvo vplyvných osôb nielen na ministerstvách, ale i na ďalších riadiacich úrovniach, odborových riaditeľstvách či vo vedení výrobných a hospodárskych jednotiek. Ak ekonomická reforma ohrozovala ich ďalšiu kariéru a vplyvné postavenie, nečudo, že sa stávali brzdou jej rozvíjania. Nielen J. Rosa, ale i ďalší autori poukazovali preto v tomto období na pretrvávajúci problém byrokracie. V novom modeli riadenia mal byť do značnej miery riešený novým postavením výrobných podnikov v štruktúre ekonomiky, ktoré malo byť s konečnou platnosťou uzavreté zákonom o socialistickom podniku. Množstvo úradníckych miest na viacerých medzičlánkoch riadenia by bolo zrazu zbytočných, keďže operatívne riadenie by zostalo v rúči samotných podnikov. Viacero slovenských ekonómov na jar 1968 k tejto otázke zaujímalo svoj postoj,⁶⁶ i keď bolo zrejmé, že v tejto otázke budú ešte prebiehať mnohé politické zápasy.

Jar 1968 s jej politickým uvoľnením a celkovou liberalizáciou umožnila slovenským ekonómom prezentovať také množstvo ideí a tém z rôznych oblastí ekonomického života, že na krátkom priestore je ťažké čo len ich vymenovať.⁶⁷ No možno zhrnúť aspoň základné idey, tézy a smery myslenia. Príčiny momentálnych problémových javov v ekonomike, resp. v dovtedajšom vývine v období socializmu videli predovšetkým v existencii tzv. administratívno-direktívneho modelu riadenia, a pokiaľ ide o štátoprávne usporiadanie, tak v jeho asymetrickom modeli. Preto východisko do budúcnosti videli v dôslednom rozvíjaní ekonomickej reformy, v nastolení tzv. ekonomického modelu riadenia, v štruktúrálnej prestavbe ekonomiky a v dôslednom uplatnení federatívneho štátoprávneho usporiadania. Politické pomery a celkové spoločenské podmienky však slovenských autorov zrejme neprivedli k tomu, aby sa zamýšľali nad tým, ktoré z príčin nepriaznivých javov a procesov v slovenskej ekonomike môžu byť dané existenciou socialistického zriadenia, a ktoré teda systémovo môžu z neho vyplývať.

Uvedomovali si však, že vývoj v Československu na jar 1968 vstupuje do novej etapy, v ktorej sa bude v politickom zápase rozhodovať o tom, ktoré z prezentovaných ideí sa podarí presadiť do skutočného života. Podľa A. M. Húsku vývoj „vajatá“ v jeho ďalšom smerovaní. Nasledovalo obdobie, v ktorom sa pôde rôznych komisií a subkomisií malo rozhodovať o ďalšom vývoji. Otázkou tiež bolo, ako sa podarí presadiť idey o federalizácii štátu do praxe. Hrozilo totiž i to, že „federácia ako model českosloven-

⁶⁵ SÚA ČR, f. 1. tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, šk. 137.

⁶⁶ Pozri napr. SEDLÁK, M.: Socialistický podnik v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania a regulovaného trhového hospodárstva. In: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 41 – 80.

⁶⁷ Spomeňme aspoň niektoré: nové postavenie zdrojov pracovných síl v ekonomickom modeli riadenia, problémy využitia kvalifikovaných pracovných síl, vysokoškôľákov na Slovensku, problémy zavádzania výpočtovej techniky, nové miesto štatistiky, riadenia zahraničného obchodu na Slovensku, nová organizácia bankovníctva vo federatívnom modeli, nutnosť vzniku emisnej banky na Slovensku, potreba nového daňového systému atď.

*ského narovnanja môže naozaj zlyhať, ale iba vtedy a len vtedy, ak bude nedôslednou federáciou“.*⁶⁸

ANSICHTEN SLOWAKISCHEN ÖKONOMEN ZUR WIRTSCHAFTSLAGE DER SLOWAKEI UM DIE JAHRESWENDE 1967 – 1968

MIROSLAV LONDÁK:

Der Autor widmet sich in dem vorliegenden Aufsatz dem wichtigsten Kreis dieser Fragen, mit denen sich die slowakischen Ökonomen Ende des Jahres 1967 und in der 1. Hälfte des Jahres 1968 auseinander setzten. Die entspanntere politische Atmosphäre ermöglichte es ihnen, Kritik am damaligen Verlauf der Wirtschaftsreform, die seit 1965 vonstatten ging, sowie Kritik an der so genannten administrativ-direktiven Steuerung der sozialistischen Wirtschaft zu üben, mit der vor allem jene Probleme verbunden waren, die sich aus dem Industrialisierungsprozess in der Slowakei „in der Ära des Sozialismus“ ergaben.

Nach dem Januar 1968 traten alle diese Probleme mit um so größerer Dringlichkeit in den Vordergrund, da sie zu einem organischen Bestandteil der neuen Lösung der slowakischen Nationalfrage wurden, die allmählich in die Formulierung des Föderalisierungsprogramms des Staates überging. Im Frühjahr 1968 konnten slowakische Ökonomen mit einem Quantum neuer Ideen aufwarten, die ihnen nicht nur die Fähigkeit der Kritik an der vergangenen Entwicklung, sondern auch der praktischen Lösung der neu aufgeworfenen Fragen der wirtschaftlichen Weiterentwicklung der Slowakei bescheinigten. Da nach dem Frühjahr 1968 die Frage der Föderalisierung der Tschechoslowakei in den Vordergrund rückte, verweist der Autor auch darauf, welche Reaktion sie bei slowakischen und tschechischen Ökonomen fand, auf ihren gegenseitigen Dialog und die Unterschiedlichkeit ihrer Haltungen zur Problematik des ökonomischen Inhalts der Föderation, was schließlich ebenfalls durch die Liberalisierung der politischen Verhältnisse in der Tschechoslowakei im Frühjahr 1968 möglich geworden war. Der Autor weist darauf hin, dass die damalige offizielle Wirtschaftswissenschaft in der Slowakei sich zwar nur in den durch die sozialistische Gesellschaftsordnung bestimmten Grenzen bewegte, jedoch auch bestrebt war, eine Reihe von Anregungen, die von Ökonomen westlicher Länder kamen, zu nutzen.

⁶⁸ Pozri HÚSKA, A. M.: Ekonomická integrácia a federácia vo svetle systémovej teórie a kybernetiky. In: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 122. Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantov Historického ústavu SAV č. 2/4183/24 Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou a č. 2/4186/24 Slovensko v rokoch 1968 – 1989. Od krízy komunistického režimu roku 1968 po pád systému.

ROZHLADY

SLOVANSKÝ KONTEXT V SPOLOČENSKO-POLITICKÝCH POSTOJOCH ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

MARCELA B E D N Á R O V Á

Bednárová, M.: The Slavonic context in the socio-political views of Ľudovít Štúr. *Historický časopis*, 54, 1, 2006, pp. 105 – 120.

The study is concerned with the views of Ľudovít Štúr and his followers on the Slavonic problem. It starts from the turning point period around the end of the 1830s and beginning of the 1840s, when Štúr and his followers formulated a new conception for solving the problem of relations between the Slavonic peoples. The first part of the study considers the reasons, which led Štúr and his followers to change their position on Slavonic questions, until then theoretically solved mainly in accordance with the four-tribe Slavonic conception of Ján Kollár. The need to overcome the division of the Slovaks into two linguistic and religious groups formed the basis for the new Slavonic theory, based on the free and multi-lateral development of individual Slavonic nations, which would lead to the gradual, non-violent integration of all the Slavs. The second part of the study devotes attention to an effort to apply these modified views on Slavdom, especially in the period of the revolutionary spring of 1848, when the possibility of change in the socio-political situation and a more promising solution of the Slavonic question was outlined in the framework of the Slavonic Congress. The conclusion is devoted to the years after the revolution, during which Ľudovít Štúr, especially in the work "Slavdom and the world of the future", expressed more specific views on some aspects of the social life of the Slavs and directed their attention to consciousness of their future role in world history. The study is oriented towards the core of Štúr's Slavonic conception, which derived from the philosophy of G.W.F. Hegel and J.G. Herder. History. The Slavonic context in the socio-political views of Ľudovít Štúr.

Devätnásť storočie prinieslo impulz k naplneniu novej požiadavky doby, ktorú veľká časť slovanských vzdelancov pochopila ako nutnosť duchovného a praktického národného rozmachu a vzájomnej spolupráce v rámci veľkého slovanského nadnárodného celku.¹ Východiskom pre teóriu slovanskej spolupatričnosti štúrovskej generácie sa stali práce najmä P. J. Šafárika a J. Kollára, ale aj J. Dobrovského, F. Palackého a iných teoretikov slovanskej myšlienky.² Osobnosť Ľudovíta Štúra vniesla do tradičnej koncepcie nové inšpiratívne prvky, ktoré dovtedajší model modifikovali a svojím tvorivým prístupom prekonalí meravú teoretickú základňu.

Príležitosť na osnovu slovanskej idey okrem iných faktorov ponúkla aj dobová filozofia, ktorej myslitelia poukázali na vnútorné zákonitosti svetovej histórie a jej hlavný zmysel nachádzali vo vedomom uplatňovaní ideálu ľudskosti. Za prejav duchovného pôsobenia v dejinách považovali rôznorodosť jednotlivých historických období s ich vlast-

¹ Časť tohto príspevku bola prednesená na odbornom seminári v Uhrovci 15. októbra 2005, ktorý sa konal v rámci *Roka Ľudovíta Štúra*.

² V tejto súvislosti J. Mésároš tvrdí, že najvýznamnejšou mierou sa o formovanie ideových základov myšlienky slovanskej vzájomnosti pričínili Slováci, resp. príslušníci slovenskej národnosti. Porov. MÉSÁROŠ, J.: *Zložitá hľadanie pravdy o slovenských dejinách*. Bratislava 2004, s. 56.

ným myšlienkovým zafarbením, vyplývajúcim z nutnosti uskutočnenia potrieb, ktoré ľudstvo tej-ktorej doby intuitívne pociťuje ako svoju dejinnú úlohu. Myšlienkový zdroj slovanskej koncepcie dejín nadviazal v tomto zmysle na nemeckých klasických filozofov, najmä J. G. Herdera³ a G. W. F. Hegela⁴, ktorých princíp dejinného striedania národov našiel v slovanskom priestore svoje osobité logické zdôvodnenie a doplnenie.

Na Slovensku v 19. storočí sa dva prúdy spoločensko-náboženskej orientácie odrážali v dvojazyčnosti literárneho života, ktorý na jednej strane prinášal snahu riešiť rozpoltenosť situácie, na druhej strane vnášal istú dávku napätia do tohto problematického stavu. Známe pokusy o prehĺbenie vzťahov medzi katolíckou a evanjelickou inteligenciou nemohli priniesť dlhodobo uspokojivé podmienky aj preto, lebo v skutočnosti ani jedna strana nebola schopná odvážne riešiť dvojkolajnosť spoločenského života. Z pohľadu budúcnosti však bolo zrejmé, že na preklopenie tohto stavu nebude stačiť len vzájomné zblížovanie dvoch prúdov na báze kolegiálnych kontaktov a literárnej spolupráce. Obdobie 30. rokov bolo prípravou na radikálny prelom, ktorý otvorí novú cestu riešenia slovanskej otázky. S odvážnym a zároveň šetrným spôsobom k dovtedy vybudovanej tradícii vystúpila nová generácia, ktorej smerodajnosť koncepcie určovala osobnosť Ľudovíta Štúra.⁵

Ľudovít Štúr v otázke koncepcie slovanstva nadviazal na teóriu Jána Kollára, ktorý vychádzal z princípu jedného slovanského národa. Jednotný slovanský národ rozdelil na štyri kmene, ktorých jazykom prisúdil aj najväčší význam: ruskému, srbochorvátskemu, československému a poľskému.⁶ Kollár a jeho stúpenci nabádali na intenzívnu slovan-skú spoluprácu, výmenu duchovných hodnôt, aktívny kultúrny a spoločenský kontakt. V zmysle tejto teórie malo postupné zblížovanie Slovanov dospieť k ich vzájomnej asimilácii. Kollár, Šafárik a iní slovanskí vzdelanci videli v Slovanoch veľkú silu, ktorou sa vyznačovali nielen pre svoju vnútornú príbuznosť, ale aj územnou rozlohou a svojim počtom, a videli v tom záruku ich budúceho vzostupu.

Ľudovít Štúr ako podporovateľ Kollárovej idey slovanskej vzájomnosti nestrácal zo zreteľa ani bernolákovskú pretenziu dôsledného rozvíjania jednotlivých slovanských národov. Príslušnosť k Slovanstvu však bola métou s najzreteľnejšími kontúrami, pretože k vzájomnej spolupráci sa ochotne stavali všetky slovanské národy monarchie, ktoré v kultúrnej oblasti vyvíjali intenzívnu aktivitu. Spolu so zostrovaním maďarizačných tendencií na prelome 30. a 40. rokov bolo však už nutné prehodnotiť dovtedajšiu spoluprácu a zvážiť nové možnosti obrany pred panhungarizmom, pretože spolupráca na spoločensko-kultúrnej úrovni sa začala javiť ako už nie celkom postačujúca.

Lenže požiadavka zvýšenej politickej aktivity sa ťažko mohla zrodiť u národa, ktorému chýbala homogénna koncepcia vlastnej budúcnosti. Štúr a jeho stúpenci si uve-

³ HERDER, J. G.: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Altenburg. Aufbau – Verlag Berlin und Weimar 1965, zv. 2. Tiež HERDER, J. G.: *Vývoj lidskosti*. Praha 1941.

⁴ HEGEL, G. W. F.: *Filozofia dejín*. Bratislava 1957.

⁵ Týmto otázkam sa dlhodobo venoval V. Matula vo viacerých svojich prácach i v príslušných kapitolách v *Dejinách Slovenska*, zv. 2 a 3. Bratislava 1987 a 1992.

⁶ KOLLÁR, J.: O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa. In: *Ján Kollár. Dielo II. Zlatý fond slovenskej literatúry*. Bratislava 2001, s. 393 – 457.

domovali, že rozdrobenosť je najzraniteľnejším miestom Slovákov voči maďarizácii. Prekonanie Kollárovej štvorkmeňovej koncepcie slovanskej vzájomnosti, ktorá sa čoraz viac dostávala do rozporu s rozvíjajúcimi sa národnoemacipačnými snahami aj iných neslobodných národov, bolo nevyhnutným stupňom k upevneniu postavenia slovenského národa v rámci monarchie a tým aj k pokročeniu vo vzájomných slovanských vzťahoch. Na rozdiel od J. Kollára, ktorý jazykovú rôznorodosť Slovanov považoval za prekážku ich „národnej“ jednoty, Štúr celkom otvorene poukázal na dôležitú silu, ktorú v sebe táto rôznorodosť skrýva. Kollárova predstava asimilácie Slovanov do jedného kompaktného národného celku bola síce vznešenou teoretickou požiadavkou, ale úplne nereálnou vzhľadom na situáciu, v ktorej sa Slovania nachádzali.⁷ Sami Slováci sa ocitli v komplikovanej sieti vzťahov, s ktorými sa vyrovnávali naraz.⁸ Štúr preto v prvom rade požadoval definovať samých seba, určiť svoju vlastnú identitu a až potom s prezentáciou vlastného samostatného programu pristúpiť ako rovnocenný partner k systematickej spolupráci.

Forma, ktorú Štúr na tento účel zvolil, teda v prvom rade jazyková úprava, zodpovedala názorovému štandardu vtedajšej doby. Lingvistiku skúmali už na prelome 18. a 19. storočia okrem Slovanov aj Nemci, Francúzi a iné národy so zreteľnou tendenciou zjednotiť jazykovú rozdrobenosť.⁹

Štúrov zámer v istom zmysle podporila aj politická situácia v habsburskej monarchii. Začiatkom roka 1843, keď sa Štúr definitívne rozhodol pre cestu slovenskej národnej emancipácie cez vytvorenie nového spisovného jazyka, vyšlo z viedenských vládnych kruhov nariadenie o zákaze používania pojmu „ilyrizmus“. Zámer viedenskej vlády, s nevôľou sledujúcej rastúcu vzájomnú spoluprácu Slovanov, zabrániť vytváraniu väčších národných celkov Štúr nepovažoval za závažné marenie slovanských plánov do budúcnosti. Na základe spoločensko-politickej situácie na Slovensku predpokladal labilnosť systému veľkého národného celku, ktorého časti vykazujú znaky nejednotnej a nepevnnej štruktúry. Štúr, ktorý všemožne podporoval spoluprácu a vzájomné zblížovanie Slovanov, tvrdil, že kompaktnosť celku závisí od miery úrovne jeho jednotlivých zložiek a z tohto ohľadu bolo akékoľvek označenie, či už „ilyrizmus“, alebo „česko-

⁷ Medzi Slovanmi v habsburskej monarchii boli v tom čase výrazné rozdiely nielen z hľadiska kultúrnej úrovne a spoločensko-politického postavenia, ale aj z hľadiska zemepisno-správneho usporiadania. Kým Slováci a Chorváti žili v rámci Uhorska na celistvom území, Srbi a Ukrajinci v Uhorsku susedili so svojou materskou krajinou a ich špecifické postavenie bolo zvýraznené aj ich odlišnou cirkevnou organizáciou. Porov. MĚSÁROŠ, J.: Zložitě hledání pravdy o slovenských dějinách, c. d., s. 56.

⁸ P. Káša výstižne charakterizuje problém sebareflexie a sebaidentifikácie Slovákov, ktorí sa museli vyrovnat' s nasledovnou sieťou vzájomnosti: všeslovanskou, česko-slovenskou, slovensko-uhorskou/maďarskou, slovensko-rakúskou/nemeckou, slovensko-slovenskou (katolíci/evanjelici). Porov. KÁŠA, P.: K slovanskej ideji v slovensko-poľských súvislostiach. In: BILASOVÁ – DUPKALA – ŽEMBEROVÁ (eds.): Fenomén slovanstva I. Prešov 2004, s. 166.

⁹ O tom, že priebeh emancipačného hnutia bol skutočne úzko spätý s jazykovou problematikou nielen u Slovanov, píše Karel Krejčí vo svojej štúdií: „*Tento proces je celoeurópsky, zasahuje i rôzne národnostné skupiny na Západe, ktoré pritom nemajú možnosť vstúpiť do akéhokoľvek kontaktu s hnutiami východnými, najmä slovanskými, prebieha rôzne podľa podmienok tej-ktorej geografickej oblasti, javí však prekvapivo podobné spoločné znaky.*“ Porov. KREJČÍ, K.: K otázce integrace a dezintegrace jazykové v obrozenských hnutích slovanských. In: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Praha 1973, s. 83.

slovenstvo¹⁰, len vonkajším znakom, ktorý nemusí byť identický so svojím vnútorným obsahom.

Štúrovu reakciu na zákaz ilyrizmu najpresnejšie poznáme z jeho listu významnému predstaviteľovi ilýrskeho hnutia v jeho chorvátskom poňatí, Slovincovi Stankovi Vrazovi z 15. januára 1843.¹¹ Matula, ktorý kompletne znenie tohto listu zaradil do štvrtého zväzku *Listov Ludovíta Štúra*, považuje tento dokument za významný z hľadiska pochopenia vývinu Štúrovej koncepcie slovanstva.¹² Hoci zdôvodnenie nesúhlasu s ilyrizmom podáva Štúr aj na iných miestach a v ďalších listoch,¹³ považujem list S. Vrazovi za výnimočný tým, že ho písal predstaviteľovi národa, ktorého so Slovákmi spájalo niekoľko paralel.

Podobne ako Slovákov v ich národnom vývoji spočiatku predstihovali Česi, Slovinci mali v popredí kultúrnu činnosť najmä chorvátskych a srbských vzdelancov. Na rozdiel od Slovenska sa na slovinskom území urýchlil proces modernizácie krajiny, spôsobený krátkou existenciou ilýrskych provincií a vplyvom Napoleonovho *Občianskeho zákonníka*, ktorý sa prejavil najmä v zefektívnení štátnej správy. Po zániku ilýrskych provincií vystupovali ako protipól slovinského národného úsilia nemecko-rakúske a talianske politické vplyvy, ktoré, tak ako na Slovensku Maďari, ovládali vyššie školstvo a úrady. Preto hľadali Slovinci cestu, ktorá by im umožnila realizáciu vlastných národných ambícií. Tak ako tendencie spoločensko-kultúrnej unifikácie Čechov a Slovákov vychádzali z nutnosti podriadenia slovenských jazykových tradícií českým, podobne ilýrske hnutie predpokladalo postupné splynutie slovinčiny s chorvátčinou a ostatnými južnoslovenskými jazykmi. Napriek tomu, že sa tieto snahy evidentne nedarilo dôsledne realizovať, ich reprezentanti mienili zotrvať v začatej ceste. Oprávnenosť týchto názorov odvodzovali zo slabšej kultúrnej úrovne jednotlivých slovanských národov, ich absencie jednotného jazyka a odvolávali sa na tlak maďarskej a nemeckej strany.

Štúr, ktorý sa v celom svojom filozofickom svetonáhľade vyznačoval prísnu precíznosťou k pojmom, dôsledne dbal, aby Slovania dodržiavali a formálne naplňali obsahovú symboliku slov. (Dokladujú to aj jeho lingvistické schopnosti, najmä v dielach *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí* a *Náuka reči slovenskej*, kde preukázal výbornú orientáciu v hlbšom vnímaní jazykového prepojenia obsahu a formy.) Preto aj v liste Vrazovi písal: „*Nikdy historicky nedokážete, že meno Ilýrske patrilo Slovanom, ... meno ilýrske sa nikdy a nikde kmeňmi dolných Slovanov nepoužívalo a nepoužíva, a práve pre toto nie je konkrétne, skutočné ...*“¹⁴ A ďalej: „*Vaše meno Ilýrske ... nikdy skutočným nebude, nebude preto, že dolné kmene Slovenské majú svoje kmeňové mená*

¹⁰ V tejto súvislosti si možno pripomenúť aj list Jána Francisciho A. H. Škultétymu z 28. januára 1843, v ktorom Francisci predpokladá, že rovnaký osud, aký postihol ilyrizmus, postihne i „česko-slovenstvo“. Porov. HODŽA, M.: *Česko-slovenský rozkol*, 1920, s. 140.

¹¹ Listy Ludovíta Štúra. Dodatky, zv. 4. Na vydanie pripravil V. Matula. Bratislava 1999, list č. 6, s. 22 – 25 a 153 – 156.

¹² Tamže, s. 153.

¹³ Tamže, s. 154.

¹⁴ Tamže, s. 22 a nasl.

skutočné, historické, s ktorými ich celý život je spojený...“¹⁵ Štúr varoval pred svojvoľným priradovaním znakov na obsahové skutočnosti, ktoré by sa vyznačovalo ignorovaním reálnej podstaty symbolu: „*Ale forma nie je nič nepodstatného, ale je podstatná a jej odtrhávajúce od obsahu je opäť abstrakcia, nepravda.*“¹⁶

Pri zovšeobecňovaní pojmov, ktoré majú byť vyjadrením integrity pre veľký nadnárodný celok, operoval Štúr len jediným pojmom: „*Všeobecnosť svätá, na ktorú my všetko vzťahovať máme, je Slovanstvo.*“¹⁷ V tomto zmysle sa mal pojem „slovanstvo“ chápať ako vonkajšie vyjadrenie spoločného vnútorného základu, ktorý tvoria jednotlivé slovanské národy.

Štúr vnímal Slovanstvo ako živý organizmus, ktorý musí byť schopný vnútorného vývoja. Z tohto hľadiska ponímal aj nutnosť spojenia oboch prúdov slovenského života – katolíckeho a evanjelického – v spoločnej spisovnej reči, ktorá by bola základom vnútornej integrity Slovákov a ktorá by otvárala cestu ich duchovnému vývinu.

Pristavila som sa podrobnejšie pri Štúrovom názore na ilyrismus, pretože sa domnievam, že môže byť smerodajným vysvetlením štúrovského vnímania partikularizmu z hľadiska slovenského nadnárodného celku. V prvej polovici 40. rokov už Štúr myšlienku národnej jednoty Čechov a Slovákov považoval za nezlučiteľnú so slovenským naturelom a češtinu ako literárny jazyk na Slovensku považoval za brzdu samostatného slovenského vývoja. V spise *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí*, ktoré písal v roku 1843, vymenoval celé spektrum argumentov, prečo a čím sa slovenský život líši od českého.¹⁸

Ako vieme, k tomuto názoru dospel Štúr postupne. V období 30. rokov ešte pripúšťal postupné splyvanie a miešanie slovenčiny s češtinou. Od začiatku bol však zástancom premyslených lingvistických zásahov do češtiny s cieľom priblížiť ich k charakteru slovenčiny, tak ako to žiadal aj J. Kollár. Už roku 1836 sa v liste F. Palackému sťažoval, že čeština nedokáže plnohodnotne naplniť slovenské potreby: „*My sme v pravém očisti, písice zajisté pouze česky, lidu našemu zvláště Katolickému zvěšití částky nepřipustnými se stáváme, vycházíme-li pak na divadlo v slovenském našem nářečí, od Čechů se odtrhujeme, na což přivoliti nemůžeme. Kým by Čechové ne jen slova naše přijali původní*

¹⁵ Tamže, s. 23.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Tamže, s. 24.

¹⁸ Štúrova teória bola podopretá aj jeho vierou v špecifickú úlohu Slovákov v rámci Slovanstva. Domnieval sa, že slovenčina zaberá významné postavenie medzi ostatnými slovanskými jazykmi. V liste Izmailovi I. Sreznevskému v roku 1843 písal: „*V Tatrách máš takmer všetky nárečia Slované: ... Československé v Nitrianskej, Chorvátske v Prešpurskej atd., Slovinské v Šopronskej a Železnej, Poľské v Orave i v Šariši, Maloruské v Zemplíne, ... Veľkoruské v Novohrade, ale i vo vlastnom nárečí slovenskom v Liptove, Orave, Turci, Zvolene, Trenčíne... sa sústreďujú oné nárečia... nárečie naše Slovenské je z tohto ohľadu predôležité.*“ (Porov. Listy Ludovíta Štúra, zv. 1. Pre tlač pripravil a poznámky napísal J. Ambruš. Bratislava 1954, s. 354 a nasl.) Okrem toho tvrdil, že Slováci spolu so Slovincami si ako jediní spomedzi Slovanov zachovali svoje pôvodné označenie, z ktorého jasne plynie ich „národná“ príslušnosť: „*Kmeň náš... najstaršie priezvisko Slovenov čisto dodržal.*“ (Porov. ŠTÚR, L.: Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. In: Dielo v piatich zväzkoch, zv. 5. Slovenčina naša. Bratislava 1957, s. 95.

*slovenská, ale i v dobách mluvnických jen něco ustoupili, odtudto-by ne jen názvem ale i samou věcí řeč Československá vyšla.*¹⁹

Na prelome 30. a 40. rokov 19. storočia, keď sa národnostný útlak na Slovensku zhoršil aj vplyvom radikálnej maďarizačnej politiky generálneho inšpektora Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania grófa Karola Zaya, si štúrovci častejšie uvedomovali potrebu opierať sa viac o vlastné sily. Kontakty so slovanským svetom neustále upevňovali, zároveň však pomýšľali nad ďalšími spôsobmi umocnenia pozícií vlastného národa. K tomu speli nielen prosbopisy k panovníkovi v prvej polovici 40. rokov, ale aj zvýšená snaha realizovať plány o nadkonfesionálnej inštitúcii, ktorá by pre slovenskú spoločnosť pôsobila ako sceľujúci faktor. Srbi, Česi aj Chorváti už mali svoje národné matice vybudované, a ich vydavateľská, vedecká, literárna či osvetová činnosť prinášala cenné hodnoty. Slováci a Slovinci založili svoje matice až zhruba o tri desaťročia neskôr. Pre Slovincov sa však v roku 1842 naskytila možnosť zapojiť sa do novovzniknutej Matice ilýrskej. Slováci našli svoje inštitucionálne zastrešenie v Tatríne, pre ktorý sa im počas celej jeho existencie nepodarilo získať oficiálne odobrenie od viedenskej vlády. Spomenutý fakt napriek tomu nemohol ubrať na význame tejto organizácie, pretože pracovala plne v medziach svojich možností. Význam, aký jej prikladali štúrovci, možno vidieť aj v tom, že tatrínske zhromaždenia boli pôdou, na ktorej sa prerokovali významné spoločensko-kultúrne otázky vrátane dohody o používaní nového spisovného jazyka.

Okrem vybudovania organizačnej štruktúry považoval Štúr za ďalší významný faktor na upevnenie pozície národa vydávanie politických novín. Zároveň sa tým naplnila možnosť prakticky riešiť otázku spoločnej slovenčiny, ktorá v tom období vystúpila ako najvýraznejšie novum v smerovaní slovenskej politiky. Prinieslo to so sebou protichodné reakcie, ktoré sa načas rozvírili okolo osoby L. Štúra a jeho stúpencov. Na druhej strane, zavedenie slovenčiny bolo najpriamejším spôsobom, ako upozorniť na zmenu koncepcie slovanstva. Štúrov myšlienkový posun v tejto otázke bol determinovaný nielen vonkajšími udalosťami (zostrovanie národnostného útlaku a maďarizácie), ale vyplýval najmä zo silnejúceho vnútorného presvedčenia, ktoré aj formálne dokázal oprieť o logické a zmysluplné argumenty.

Z tohto hľadiska dielo *Nárečie slovenské* obšírne podalo argumenty na nemožnosť zotrávania v pozícii rozdvojenosti slovenského národného života, ukázalo neschodnosť cesty zjednocovania slovenčiny a češtiny a v rámci problematiky spisovného jazyka Slovákov komplexne zhodnotilo celú slovanskú filozofickú otázku. Štúr, ovplyvnený vo svojom filozofickom názore Hegelovým poňatím vývoja ducha a s tým spojenou nutnosťou plynulého zjednocovania protikladov (časť a celku), aplikoval tento postulát na problematiku Slovanstva a vyjadril ho známou tézou „jednoty v rozmanitostiach“.²⁰ V dôsledku tohto princípu a aj v dôsledku vplyvu herderovsko-hegelovskej filozofie dejín označil rôznorodosť Slovanov za špecifikum, ktoré zohrá v budúcnosti významnú úlohu pri prekonávaní duchovného vývinu v rámci striedania veľkých historických

¹⁹ Listy Ludovíta Štúra, zv. 1, c. d., list č. 20, s. 61.

²⁰ „Slovanský život je rozložitý ako lipa na moc konárov, národ je jeden, ale jeden v rozmanitostiach, i nech teda je rozmanitosť táto ale v jednote aj v duchovnom našom živote zjavná...“ Porov. ŠTÚR, L.: *Nárečie slovenské*. In: c. d., s. 35.

cyklov, a popri postupnom úpadku germánskych národov bude jedným z hlavných faktorov, ktoré budú mať vplyv na prekonanie starého princípu a jeho nahradenie novým. Štúr určil ako hlavnú silu budúceho pohybu veľkých národných celkov rozmanitosť ducha, ktorá anglo-germánskym národom chýba a ktorá sa v typickej slovanskej „kmeňovitosti“ v exogénnej rovine prejavuje mnohorakosťou slovesných foriem a tvarov. Majúc na zreteli logickú zákonitosť herderovsko-hegelovskej koncepcie dejín, Štúr predpokladal, že po germánskych národoch prevezme štafetu svetodejinného vývinu slovanský svet. Táto situácia však nastane až po naplnení nutných duchovno-historických podmienok a po vytvorení vhodných možností na uplatnenie slovanského ducha: „*Život náš slovanský je v histórii docela od iných rozdielny, nový, svoj vlastný, v histórii ale pri novom rozvíaní života, pri nových okolnostiach nikdy z predchádzajúceho života a okolností podobných, ale z nich samých, čo a ako jedno alebo druhé sa robí a riadiť má, súdiť sa musí, lebo sú okolnosti nové, akých so všetkými podrobnosťami ešte predtým nebolo. Toto história učí a je to docela rozumné. Čo sa stalo, mohlo sa len v tých istých, v akých bolo, okolnostiach stať... V živote teda ľudstva vystupujúce úkazy musia sa naveky s tým samým životom a so všetkými okolnosťami dobre schádzať...*“²¹

Takto postavenú ideu slovanskej špecifickosti a slovanskej vzájomnosti nestrácal Ľ. Štúr zo zreteľa ani počas vyhrotených politických udalostí roku 1848, keď sa s najživšími nádejami čítala možnosť realizácie slovanských plánov. Cítiac potrebu urýchlene reagovať na nové pomery, navrhoval zvolat' do Prahy Slovanský zjazd, aby sa významní predstavitelia Slovanov dohodli na ďalšom postupe v otázke budúceho smerovania ich národov.

Vypuknutie revolučných udalostí si žiadalo neodkladne riešiť problém narušených vzťahov s Čechmi pre štúrovskú slovenčinu. Štúr v predvečer Slovanského zjazdu uisťoval českých vlastencov, že nový slovenský jazyk nemá byť prekážkou na ceste k slovanskému zjednoteniu, ale vyjadrením vôle o prekonanie slovenskej rozdrobenosti a tým posilnením spoločenského postavenia Slovákov v rámci Uhorska proti maďarizačným aktivitám. Podobne ako písal v diele *Nárečie slovenské*, aj v Česku presviedčal, že nemal v úmysle narušiť vzájomné vzťahy, ale práve naopak – chcel ich upevniť na základe presvedčenia, že Česi aj Slováci sa až po takejto reforme môžu akceptovať ako skutočne rovnocenní partneri.

Kvôli naplneniu tejto podstaty Slováci museli vytvoriť podmienky na svoj rast. Preklenutie tzv. česko-slovenského problému, o ktoré sa Štúr v Prahe na jar 1848 usiloval, bolo úzko spojené s jeho iniciatívami pri realizácii myšlienky Slovanského zjazdu a pri jeho spoluúčasti na vzniku spolku Slovanská lípa. Zdá sa, že práve tieto politické aktivity, ako aj nutnosť rýchlej reakcie na nové spoločenské pomery otvorili cestu zmierenia českých politikov so Slovákami. Najvýraznejšie prijatie argumentov na oprávnenosť zmeny slovenskej politiky, ktorá už medzičasom prostredníctvom *Slovenských národných novín* a literárnej tvorby štúrovcov prenikala do spoločenského života, sa mu dostalo od českých radikálnych demokratov. V súvislosti s týmito udalosťami sa upravili aj narušené vzťahy Ľ. Štúra s Karolom Havlíčkom Borovským, ktorý Štúrovi veľ-

²¹ Tamže, s. 49 a nasl.

mi promptne otvoril priestor vo svojich *Národných novinách*.²² Prekonanie čiastkových problémov zároveň otváralo potrebu riešenia vážnych otázok týkajúcich sa konkrétnej orientácie celoslovenskej politiky.

Slovanský zjazd²³ mal byť nielen dôležitou záštitou spoločného úsilia habsburských Slovanov a vonkajším vyjadrením ich spoločného cieľa – ako sa napokon jeho pôsobenie zúžilo –, ale bol organizovaný s cieľom dospieť k radikálnemu vyriešeniu postoja Slovanov v monarchii. Avšak tak obratne, ako sa v nových politických podmienkach dokázali zorientovať Maďari alebo Nemci, ktorí nemuseli riešiť otázku vnútornej identity a kompaktnosti, sa habsburskí Slovania s novou situáciou vyrovnávať nevedeli. Domnievam sa, že takú jasnú a priamočiaru reakciu od Slovanov v monarchii ani nebolo reálne očakávať. Dynamické revolučné udalosti nedávali priestor na teoretizovanie ani na ďalekosiahle diskusie. Vyžadovali ráznu a energickú reakciu. Z tohto hľadiska sa postoj Slovanov jednoznačne ukázal ako neucelený a nepresný v otázke budúceho politického smerovania.

Táto situácia poukázala na fakt, ktorý sa v časoch síce nedobrej, ale predsa len politickej stability nejavil byť takým vypuklým nedostatkom. Vyšlo najavo, akou nedostatočnou bola spolupráca Slovanov, ktorú dovtedy stavali prevažne na kultúrnej a literárnej úrovni. Viac ako inokedy predtým sa prejavila absencia spoločného politického stanoviska, ktorá mohla byť eliminovaná a prekonaná v prípade, keby zástupcovia Slovanov dlhodobejšie a cieľavedome pracovali na otázke spoločného politického smerovania.²⁴ Keďže však situácia v monarchii do jari 1848 nenaznačovala možnosť spoločensko-politických zmien, aktivity Slovanov sa rozvíjali v súlade s Kollárovou koncepciou najmä v oblasti literárnej a kultúrnej vzájomnosti. V tomto období sa ukázalo ako veľmi podstatné a záslužné Štúrovo predchádzajúce, ale časovo krátke úsilie o politické dvíhanie slovenského národa a jeho občiansku prípravu prostredníctvom *Slovanských národných novín*. Štúr totiž predpokladal, že s politicky a občiansky vyzretým národom sa jasnejšie formuluje línia nielen budúceho smerovania, ale aj plynulejšieho a účinnejšieho zapájania do rozsiahlejších štruktúr.

²² Okrem úvodníka prebratého z chorvátskeho periodika *Slavenski Jug* s názvom *Pohľad na hýbanie sa západných a južných Slovanov* (vyšiel v *Národných novinách* 2. mája 1848) a neskôr aj *Pohľad na deje Slovanstva r. 1848* (17. augusta 1848) uverejnili Havlíčkove *Národní noviny* aj *Štúrov prejav v Slovenskej lípe* (4. mája 1848). Porov. MATULA, V.: *Príspevky E. Štúra v slovanských a nemeckých periodikách*. In: *Otázky žurnalistiky XXXVIII*, 1995, č. 2, s. 121 a nasl.

²³ Otázkam Slovenského zjazdu a revolučného obdobia 1848 – 1849 sa podrobne venoval D. Rapant. Porov. RAPANT, D.: *Slovenské povstanie roku 1848 – 49*. Diel prvý. Slovenská jar 1848. Časť prvá. Dejiny. Martin 1937, s. 313 a nasl. Všetky základné dokumenty o príprave, priebehu a výsledkoch Slovenského zjazdu vydal V. Žáček. Porov. ŽÁČEK, V.: *Slovanský sjezd v Praze roku 1848*. Sbíрка dokumentů. Praha 1958. Z množstva literatúry, ktorá sa venovala tejto problematike a habsburským národom v období 1848 až 1849 možno spomenúť aj J. Kolejku a J. Štaifa. Porov.: KOLEJKA, J.: *Národy habsburské monarchie v revolúcii 1848 – 1849*. Praha 1989, ŠTAIF, J.: *Revoluční léta 1848 – 1849 a české země*. Praha 1990. Z novšej slovenskej odbornej spisby: MRAVÍK, J. (zost.): *Slovanský zjazd 1848 a Slováci*. Zborník prác z vedeckej konferencie, Bratislava 1998, alebo SEDLÁK, I. (zost.): *Slováci v revolúcii 1848 – 1849*. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Martin 2000, a. i.

²⁴ Touto problematikou sa zaoberal aj J. Štaif, ktorý za príčiny neúspechu Slovenského zjazdu označil politickú nejednotnosť záujmov Slovanov. Porov. ŠTAIF, J.: *Obezřetná elita*. Praha 2005, s. 243.

Na Slovanskom zjazde jeho účastníci dohliadali na to, aby sa spoločné závery, ku ktorým speli, čo najviac zhodovali s čiastkovými plánmi svojich národov. Austroslavisticky orientovaní Slovania zvolili cestu, ktorá sa im zdala v danej situácii reálnejšou. Tento postoj nebol dôsledkom vzniknutej situácie. Austroslavistická orientácia predstaviteľov liberálneho prúdu českej politiky sa rodila postupne už od začiatku 40. rokov.²⁵ Z dovtedajšieho spoločného chápania slovanskej vzájomnosti, ktorú určovala filozofia J. Kollára, vyústili teda počas 40. rokov dve línie: na jednej strane snaha dôsledným rozvíjaním čiastok postupne dospieť k veľkej celoslovanskej integrácii, nešpecifikovanej na habsburských a nehabsburských Slovanov, ktorú podporovali štúrovci, a na druhej strane prioritné úsilie o formovanie vzťahov medzi Slovanmi v stabilnej habsburskej monarchii, ktorú preferovali českí liberálni politici.²⁶

Začiatok rokovania Slovanského zjazdu nevyhnutne musel naraziť na tento problém. Známý konflikt Štúr – Palacký v česko-slovenskej sekcii a otázka vzťahu Rusínov a Poliakov, ako aj rozdelenia Haliče v poľsko-ukrajinskej sekcii spôsobili počiatočné rozčarovanie a stratu ilúzií o slovanskej jednote. Aj keď v poľsko-ukrajinskej sekcii prišlo zásluhou jej predsedu Karola Libelta k rýchlemu urovnaniu sporu, protichodné stanoviská v otázke austroslavizmu pretrvávali. Josef V. Frič, ktorý bol spolu so svojim otcom prítomný na rokovaní česko-slovenskej sekcii, vo svojich *Pamätiach* prisúdil jednoznačne väčšiu podporu pre odporcov Palackého návrhu: „*Palacký stál totiž proti zřejmé vůli skoro všech ostatních na svém...*“²⁷ V skomplikovanej situácii sa našlo kompromisné riešenie v podobe prijatia návrhu K. Libelta na zmenu programu Slovanského zjazdu jeho nasmerovaním na pragmatickejšiu činnosť (vypracovanie manifestu, ktorý by zhrnul zásady a ciele zjazdu, zostavenie petície cisárovi a uzavretie spolku slovanských národov). Samotný návrh bol výsledkom spoločných diskusií K. Libelta, L. Štúra, M. Bakunina, J. Lubomirského, F. Zacha a ďalších Slovanov naklonených podpore všeslovanského stanoviska, ktoré vznikali počas ich súkromných stretnutí.²⁸ Jednotlivé sekcii Slovanského zjazdu potom Libeltov návrh manifestu prerokovávali a korigovali. Posledné zmeny sa doň vniesli za účasti Palackého, Libelta, Zacha a Bakunina, pričom hlavný podiel na konečnom znení textu pripadol Palackému.²⁹

Čo sa týka sporu v otázke austroslavizmu, Štúr a odporcovia čiastkového riešenia budúcnosti Slovanov (Libelt, Bakunin, Lubomirski) mali v pláne využiť politické pomery nekompromisne v prospech Slovanov s tým, že konkrétne záležitosti by sa riešili priebežne v závislosti od budúcej situácie. Prioritným cieľom pre nich bolo čo najskôr získať úplnú slobodu a nezávislosť pre slovanské národy žijúce v habsburskej monarchii.

²⁵ K otázke vývinu českého austroslavizmu bližšie pozri ŠTAIF, J.: *Obezřetná elita*, c. d., s. 129, alebo HOSTIČKA, V.: *Od všeslovanství k austroslavizmu v českém prostředí*. In: *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*. Praha 1968, s. 147 a nasl., príj. KLÍMA, A.: *Rok 1848 v Čechách*, Praha 1949, s. 80 – 85.

²⁶ K otázkam ideológie českého austroslavizmu porov. ŠTAIF, J.: *Obezřetná elita*, c. d., s. 126 – 143.

²⁷ FRIČ, J. V.: *Paměti*. Praha 1960, zv. 2, s. 100.

²⁸ Tamže, s. 101.

²⁹ ČEJCHAN, V.: *Český austroslavismus v letech 1848 – 1849*. In: *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, c. d., s. 178.

Ako je známe, prevážilo bezpečnejšie, ale polovičaté a pohodlnejšie stanovisko, ktoré bralo ohľad na zachovanie rakúskych krajín. Z tohto postoja akoby až sekundárne vyznieval program usporiadania inonárodných vzťahov v monarchii. Preto aj *Manifest k európskym národom*, ktorý vzišiel ako spoločné stanovisko účastníkov Slovanského zjazdu, nebol konkrétnym programom požiadaviek, ako to bolo u Maďarov a Nemcov, ale len širokokoncipovaným vyhlásením o slovanskej solidarite a o odmietnutí národnostného útlaku.³⁰

Štúrov príklon k austroslavizmu možno označiť za formálne podrobenie sa väčšinouvému názoru na Slovanskom zjazde. Štúr ako pragmatický politik si uvedomoval nutnosť dosiahnutia spoločného východiska ako základu na ďalšiu kooperáciu. Nešlo o zmenu jeho názoru na jednu z najzávažnejších slovanských otázok revolučnej doby, ale o to, aby Slovania čo najrýchlejšie získali samostatné právo rozhodovať o vlastných vnútorných otázkach. V tejto pozícii by potom bolo možné nezávisle rozhodovať o nových krokoch, pričom Štúr nestrácal zo zreteľa myšlienku všeslovanskej únie, ktorá by zahŕňala nielen Slovanov žijúcich v habsburskej monarchii. Vyplýva to aj z článku *Pohľad na deje Slovanstva r. 1848*, uverejnenom v *Slavenskom Jugu*: „*V delení našom je sila nepriateľa nášho a náš hrob, v spolení našom jeho záhuba a naše spasenie.*“³¹

Podobný postreh zachytili aj pražské *Národné noviny*, ktoré v Havlíčkovom článku *Slované v revoluci Vídeňské* z 21. októbra 1848 prinášajú tieto riadky: „*Medzi Slovákmi a Rusínmi tiež ani jediného hlasu nepočujem na prospech Viedenčanov, tieto kmene slo-*

³⁰ Momentálna nerealizovateľnosť požiadaviek záverečného dokumentu Slovanského zjazdu bola najčastejším a najoprávnejším dôvodom na jeho kritiku u súčasníkov (najmä z radov Nemcov a Maďarov) i u dnešných historikov. Napr. J. Štaif vo svojej monografii zhrnul politické požiadavky Slovanov prednesené na Slovanskom zjazde do predstavy vnútorného rozčlenenia Rakúska na „*celý rad autonómnych územných celkov bez toho, že by tu bola konkrétne riešená otázka Nemcov, Maďarov a Talianov*“ (ŠTAIF, J.: *Revoluční léta 1848 – 1849 a české země*, c. d., s. 67.) Z tohto logického postrehu prišiel k záveru, že „*úvahy o vybudovaní slovanského spolku bez ohľadu na štátne hranice rakúskeho mocnárstva boli priamo utopické*“. (tamže). Z politicko-pragmatického stanoviska možno s J. Štaifom súhlasiť, pretože išlo skutočne o závery s minimálnym praktickým významom. Na druhej strane utopicky pôsobí predstava, že Slovania v priebehu niekoľkých dní a v podstate bez predchádzajúcej spolupráce a rokovaní o verejnoprávných otázkach budú schopní nájsť racionálne a politicky zrelé riešenie usporiadania svojich vzťahov a ktoré bude v ideálnom prípade možné prispôbiť aj predstavám susedných národov. V tomto zmysle oveľa dôležitejšou sa zdá skutočnosť, že sa Slovanský zjazd v takom krátkom čase a za neistých podmienok dobovej revolučnej atmosféry vôbec uskutočnil. Tým priniesol i pre súčasníkov, i pre dnešných historikov celkový pohľad na realitu vzájomných vzťahov habsburských Slovanov, ukázal priority ich smerovania, ich obavy a očakávania v politickej rovine i v spoločensko-etickom kontexte. Domnievam sa, že je správne, ak historici hodnotia prvoradý zmysel, aký stretnutiu Slovanov po jeho skončení pripisovali ich účastníci. Tým bol nepochybne mravný význam a vedomie pozitívneho precedensu, ktorý môže podujatie vyvolať svojím uskutočnením. Spomedzi mnohých možno uviesť M. Podrimavského, ktorý charakterizoval Slovanský zjazd ako „*významné medzinárodné fórum, kde sa deklarovala ideová platforma a politické záujmy Slovákov vo vzťahu k slovanským a neslovanským národom v rámci habsburskej ríše, ako aj k všeobecným princípom spolunažívania medzi národmi.*“ (Porov.: PODRIMAVSKÝ, M.: *Myšlienky Slovanského zjazdu 1848 v slovenskej národnoobrannej ideológii*. In: *Slovanský zjazd 1848 a Slováci*, c. d., s. 69.

³¹ ŠTÚR, L.: *Pohľad na deje Slovanstva r. 1848*. In: *Dielo v piatich zväzkoch*, zv. 2. Slovania, bratia! Bratislava 1986, s. 274.

vanské majú dobré tušenie o tom, že sloboda pre Slovanov nemôže a nebude pochádzať od Maďarov ani od Nemcov.“³²

Názory Ľudovíta Štúra na priebeh a výsledok zjazdu možno vypozerovať najmä z jeho novinových článkov, pretože z tohto obdobia poznáme len nevelké množstvo listov, ktoré odoslal. Ako jeden z významných prameňov slúžia jeho príspevky uverejňované práve v záhrebskom periodiku *Slavenski Jug*, ktoré boli sčasti prevzaté do pražských *Národných novín*.³³ Chorvátske noviny, ktorých redakčným členom bol aj Ľ. Štúr, uverejnili vo svojich prvých číslach jeho rozsiahly úvodník *Pohľad na európske udalosti roku 1848 (Pogled na evropske događaje god. 1848)*.³⁴ V tomto článku podal podrobnú analýzu aktuálnej politickej situácie v Európe a porovnával politické smerovanie veľkých európskych národov, medzi ktoré, pravdaže, zaradil i Slovanov. Je zaujímavé sledovať i jemné nuansy rozdielov, ktoré v charakteroch politiky jednotlivých národov vytušil a ktoré pripisoval zvláštnostiam ich národných pováh. V určitom zmysle to možno porovnať s úvodom jeho spisu *Sťažnosti a žaloby Slovanov*, vydanom roku 1843, v ktorom sa výrazne prejavil jeho zmysel postihnúť zvláštne črty a vlastnosti, ktorými oplývajú jazyky vybraných svetových národov a ktoré týmito vlastnosťami posúvajú jednotlivé národné charaktery do špecifických rovín. Kým však v úvode spomenutého spisu písal skôr v zmysle spoločensko-filozofickom, v článku *Pohľad na európske udalosti roku 1848* nevybočil z úzko politického rámca.

Pozrime sa trochu bližšie na túto zaujímavú sondu do politických udalostí polovice 19. storočia. Tento článok bol totiž doteraz vo svojej úplnosti uverejnený len raz, a to v *Dokumentoch k slovenskému národnému hnutiu 1848 – 1914*.³⁵ Štúr videl východisko súčasného politického diania vo Veľkej francúzskej revolúcii, ktorej heslá pripísal aktuálnosti tých čias. Premietnutie jej ideí do „národných duší“ Nemcov a Francúzov vnímal nasledovne: „*Kontemplatívny a viac flegmatický Nemec požadoval slobodu v cirkvi, vo viere, v poznaní; aktívny a viac cholerický Francúz ju požadoval v spoločnosti, v štáte.*“³⁶ Ani jeden z nich však neuskutočnil ideu bratstva národov, ktorá je, podľa Štúra, veľkou požiadavkou súčasnej revolúcie.³⁷ Zároveň poznamenal, že hoci ohnisko revolúcie sa vzniklo vo Francúzsku, Francúzi nie sú schopní túto veľkú myšlienku doby uskutočniť: „*Podľa našej mienky postaví sa na jej čelo iný národ, ktorý viac vytrpel ako francúzsky, národ, ktorý prechováva viac lásky voči ľudstvu ako Francúzi, ktorí sa často ňou viac vystatujú, než aby v jej duchu pracovali.*“³⁸ Jeho presvedčenie o zrode „novej doby“, ktoré je, mimochodom, známe aj z jeho vlastných *Slovenských národných*

³² Duch Národných novín, spis, obsahujúci úvodní články z Národných novín rokô 1848, 1849, 1850, sepsaných od K. H. Borovského. V Jilemnici, tiskem a nákladem Aloise Neuberta 1898, s. 40.

³³ ŠTÚR, Ľ.: Pohľad na deje Slovanstva r. 1848. In: c. d., s. 342.

³⁴ Bližšie MATULA, V.: Príspevky Ľ. Štúra v slovanských a nemeckých periodikách. In: c. d., s. 123.

³⁵ Úvaha Ľudovíta Štúra Pohľad na európske udalosti roku 1848 zo začiatku augusta 1848. In: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914. Zostavil F. Bokes. Bratislava 1962, s. 37. Bokesovi ho na uverejnenie poskytol V. Matula. Porov. MATULA, V.: Príspevky Ľ. Štúra v slovanských a nemeckých periodikách. In: c. d., s. 113 – 127.

³⁶ Úvaha Ľudovíta Štúra Pohľad na európske udalosti roku 1848 zo začiatku augusta 1848. In: c. d., s. 28.

³⁷ Tamže, s. 30.

³⁸ Tamže.

novín,³⁹ sa spája s nástupom novej európskej národnej sily, ktorá sa musí strániť starých historických chýb, vyplývajúcich z nadradeného postoja vládncích národov: „*Slovan ... musí aplikovať svoje príslovie: Čo praješ sebe, dopraj aj iným.*“⁴⁰ V článku zhodnotil talianske snahy o integráciu a pozastavil sa nad pasivitou Španielov a Portugalcov, ktorých letargiu odôvodnil vyčerpanosťou z minulých vojen a inkvizície. Dôkladnej analýze podrobil nemeckú politiku a v súvislosti so slovanskými krajinami poznamenal, že „*historické právo prestalo*“.⁴¹ V súvislosti s frankfurtským snemom, a teda nemeckými integračnými záujmami, konštatoval, že Slovania sa k nemeckému zjednoteniu stavajú indiferentne, zároveň však výrazne odmietajú byť jeho súčasťou. Opísal pritom negatívne skúsenosti Slovanov s nemeckou a maďarskou mocou. Z tohto aspektu sa pristavil pri Rusku s otázkou, aký postoj zaujme cár k európskym udalostiam. Článok sa vyznačuje výrazným rusofilstvom, ktoré bolo neskôr filozoficky zdôvodnené najmä v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti*.⁴²

Progressívne myšlienky revolučného obdobia nenašli po roku 1849 v habsburskej monarchii adekvátne uplatnenie. Štúrovci predpokladali pesimistické vyhliadky do budúcnosti pre Slovákov. Keďže im zaniklo jediné politické periodikum, ktoré bolo schopné nadväzovať na začatú líniu slovenskej národnej koncepcie, ocitli sa Slováci v rovnakom rozdrobení ako pred revolúciou, ibaže s tým rozdielom, že tentoraz stratili kontakt s konkrétnym politickým vedením, ktoré ich takmer tri roky viedlo prostredníctvom *Slovenských národných novín* a ktoré im pomáhalo v lepšej orientácii pri hľadaní vlastnej identity. Neúspešné pokusy o vydávanie nového politického časopisu a policajný dozor prinútili Ľudovíta Štúra stiahnuť sa z verejného života.

Počas pôsobenia v Modre, kde Štúr strávil posledné roky života bez verejného účinkovania, sa vo svojej tvorbe zamerával v prvom rade na problematiku slovanstva, takže možno získať ucelený obraz jeho slovenskej koncepcie tohto obdobia. Okrem diela *O národných piesňach a povestiach plemien slovanských* napísal spis *Slovanstvo a svet budúcnosti* a začal pracovať na všeobecných slovanských dejinách.⁴³

Štúrovo filozofické dielo *Slovanstvo a svet budúcnosti* sa rodilo bezprostredne v pre-revolučnom období a bolo dokončené roku 1851.⁴⁴ V ňom Štúr podal vyhranenú koncepciu slovanstva, od ktorej ho neodradili nenaplnené očakávania zo strany viedenskej vlády. Celá osnova diela je postavená na herderovsko-hegelovskom princípe dejinného striedania národov a z tejto paradigmy Štúr primárne vychádzal. Herderova a Hegelova filozofia dejín akcentovali názor, že vo svetovej histórii predurčovali svetový vývoj vždy len niektoré národy, ktoré zanechali pečať svojho pôsobenia v podobe progresu

³⁹ Porov. ŠTÚR, L.: Noví vek. In: Slovenské národné noviny, 1848, č. 274, s.1 093.

⁴⁰ Úvaha Ľudovíta Štúra Pohľad na európske udalosti roku 1848 zo začiatku augusta 1848. In: c. d., s. 33.

⁴¹ Tamže, s. 34.

⁴² ŠTÚR, L.: Slovanstvo a svet budúcnosti. Bratislava 1993.

⁴³ Píše o tom vo viacerých listoch. Porov. Listy Ľudovíta Štúra, c. d, zv. 2, list č. 330, s. 261; list č. 338, s. 273; list 350, s. 289; list 359, s. 301, a i., ktoré J. Ambruš pripisoval spisu Slovanstvo a svet budúcnosti, avšak novšie výskumy ukázali, že muselo ísť o dielo nezávislé od spomínaného spisu, vzhľadom na časovú rozdielnosť. Porov. MATULA, V.: Štúrov spis Slovanstvo a svet budúcnosti. In: SEDLÁK, I. (zost.): Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Martin 1997, s. 130 – 146.

⁴⁴ MATULA, V.: Štúrov spis Slovanstvo a svet budúcnosti. In: c. d., s. 130 – 146.

v rôznych oblastiach ľudskej tvorby. V dielach obidvoch mysliteľov sú dejiny stupňovitým procesom, v ktorom najdôležitejším dejinotvorným subjektom sú národy. Nie však v zmysle úzko etnickom, ale skôr v širokom ponímaní jednotlivých rozdielov medzi kultúrnymi celkami. Herder a Hegel vo svojich teóriách historického procesu opisovali vplyv a pôsobenie týchto „národov“ chronologicky, teda od civilizácií Orientu (India, Čína, Perzia) cez antiku až po súčasné anglo-germánske národy. Počas pôsobenia týchto veľkých národných celkov, ktoré z časového hľadiska ani jeden z nich presne nevymedzil, sa tieto odlišovali zmenou úrovne vedomia a podľa svojich daností priniesli vždy nové historické dedičstvo.

Herder vo svojom diele *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* určil za nástupcov germánskych národov Slovanov a z hľadiska budúcnosti o nich hovoril ako o „*šťastných slovanských národoch*“.⁴⁵ Hoci Hegel neuzavrel svoju *Filozofiu dejín*⁴⁶ konštatovaním, že súčasné historické štádium je konečné, nepredikoval ďalší vývoj svetového cyklu dejín. Štúrov súčasník Samuel Ormis však zaznamenal, že Štúr prikladal významnú váhu symbolickému gestu Hegela, ktorý odovzdal svoje pero Poliakovi Augustovi Cieszkowskému, aby svoju prácu odovzdal slovanskému duchu.⁴⁷

Tvorba E. Štúra už od 40. rokov 19. storočia implicitne obsahuje princíp herderovsko-hegelovského striedania veľkých národných celkov v histórii. V súvislosti s týmto filozofickým princípom a v komparácii s jeho aplikáciou v Štúrovej tvorbe možno postrehnúť isté nedôslednosti, ktoré sa týkajú najmä obdobia štyridsiatych rokov. Štúr, už oboznámený s Hegelovým princípom historickej zákonitosti, nie vždy vysvetľoval svoju koncepciu dejín v priamom súlade s touto filozofiou. V tomto období príčiny nízkej angažovanosti Slovanov vo vedeckej a v umeleckej oblasti svetových dejín často pripisoval charakteristickým vlastnostiam Slovanov, najmä ich obetavosti, ktorá ich viedla brániť spolu s ostatnými národmi Európu pred dobyvačnosťou Tatárov či Turkov. Vysvetľoval teda príčinu nevýrazného vplyvu Slovanov vo svetových dejinách ich fyzickou obranou Európy pred nebezpečenstvom, a nie objektívnou nemožnosťou vystúpiť na piedestál dejín, pretože z hľadiska cyklického striedania národov ešte nenastal ich čas. Podľa dôslednej Herderovej a Hegelovej filozofie možno predpokladať, že Slovania by sa mali vyznamenať v dejinách až v budúcnosti, preto nemožno hľadať ich výraznejšie verejné uplatnenie v minulom období.⁴⁸

V spise *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ktoré vzniklo o desaťročie neskôr, sa už týchto nepresností nedopustil a jeho filozofia v tomto zmysle dôsledne napĺňa logickú zákonitosť cyklického striedania národov v histórii: „*Vieme, že nám na Západe vyčítajú*

⁴⁵ HERDER, J. G.: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Altenburg. Aufbau – Verlag Berlin und Weimar 1965, zv. 2, s. 280 – 283.

⁴⁶ HEGEL, G. W. F.: *Filozofia dejín*. Bratislava 1957.

⁴⁷ ORMIS, S.: *Filozofické úvahy*. In: *Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi*, Bratislava 1955, s. 335.

⁴⁸ Napríklad Štúrov článok *Zásluhy Slovanov na európskej civilizácii*, ktorý bol jedným z jeho prvých významnejších publikovaných článkov týkajúcich sa slovanskej problematiky. Článok napísal v druhej polovici roka 1840, ako o tom informuje v liste Jaroslavovi Pospíšilovi (porov. *Listy Ľudovíta Štúra*, zv. 1, c. d., list č. 73, s. 185 a s. 487) a vyšiel v tom istom roku v *Novinách z oboru literatury, umění a věd*, ktoré boli prílohou českých *Květov*. ŠTÚR, E.: *Zásluhy Slovanov na európskej civilizácii*. In: *Dielo v piatich zväzkoch*, zv. 2, c. d., s. 163 – 176.

*slabosť, neohrabanosť, neschopnosť, nedostatok zanietenosti a podľa toho nám vo svetových dejinách prisudzujú na veky podradnú úlohu, no podľa o tom nezvratné dôkazy nie je Západ schopný. Treba mať predovšetkým na zreteli, že slovanský národ ako taký sa ešte nepodujal v dejinách hrať vyššiu úlohu – zatiaľ čo si v tom čase schopnejšie národy rozdeľovali svoje úlohy a postupne sa ich zmocňovali, nemohol náš národ pôsobiť a rozvíjať sa podľa svojich schopností, no všetko má svoj čas.*⁴⁹

Štúr pôsobenie a osud Slovanov videl teda cez prizmu budúcnosti, v ktorej Slovania ako veľký národný celok preberú štafetu svetodejinného vývoja po západných, anglo-germánskych národoch a z tohto poznania odvodil veľkú morálnu zodpovednosť za kvalitu ich prípravy na toto poslanie.

V spise *Slovanstvo a svet budúcnosti* poukázal pri pohľade na slovanskú minulosť a súčasnosť na niekoľko chýb, ktorých sa Slovania dopúšťajú, a nedostatkov, ktoré sú ich naturelu typické. V oblasti politických postojov je to v prvom rade ich doterajšia nejednotnosť a pasivita vo verejných a v štátnych záležitostiach. Na druhej strane bližšie špecifikoval prednosti, ktorými sa ich povahové sklony vyznačujú, a porovnával ich so západnými národmi. Tieto vlastnosti možno zaradiť skôr do sféry rodinného a spoločenského života a sú spojené s citovým elementom, ktorý je príznačným prejavom slovanského ducha. O emotívnosti v slovanskom živote písal podrobnejšie aj v spise *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*, ktorý dokončil v roku 1852.⁵⁰ Z týchto diel možno usúdiť, že Štúr slovanský cit považoval za jeden z faktorov, ktorý bude pôsobiť ako hybný zdroj ich budúceho vývinu. Negatívna stránka tejto črty sa javí v politickej a štátnickej oblasti, kde, podľa Štúra, prepriata citová zaujatosť škodí. No z hľadiska kultúrneho, spoločensko-náboženského a ľudského posunu je emotívnosť nenahraditeľnou vlastnosťou, ktorá Slovanom pripraví pole ich pôsobnosti. Na nej totiž budú môcť postaviť poéziu a vyvinúť ju k dokonalejšiemu stupňu.⁵¹ Pri chápaní Štúrovej koncepcie slovanstva a s ňou spojenej koncepcie dejín opäť nemožno strácať zo zreteľa zmysluplnosť charakteru dejín, ktorú Štúr videl v plnení historického poslania jednotlivých národov, určujúcich spoločensko-dobový trend. Teda tak ako starí Gréci povzniesli umenie a myslenie na vyššiu úroveň, Rimania prispeli k vzniku právneho vedomia a štátnej organizácie, súčasné germánske národy zdokonaľujú poznatky v oblastiach vedy. Prínos Slovanov bude v budúcnosti podľa štúrovcov spočívať v novej koncepcii vedy a najmä v dôkladnom ovládaní slova a jeho metamorfóz, ktoré nájdu svoje uplatnenie v poézii.

Štúr konkrétne hodnotil súčasné kroky západných národov, ich počínanie a smerovanie. Z tohto hľadiska ocenil presné a dôkladné myslenie Nemcov, ktoré našlo svoj odraz v rozvoji vied. Zároveň treba pripomenúť, že Štúr a štúrovci si vedu nepredstavovali ako statickú veličinu, ale žiadali do nej vložiť prvok tvorivosti, ktorý má vytvoriť správne nasmerovanie citového náboja. Jozef Miloslav Hurban v prvom čísle *Slovenských pohľadov* opísal metódu slovanskej vedy formou kresťanskej intuície, ktorej podkladom

⁴⁹ ŠTÚR, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*, c. d., s. 129.

⁵⁰ ŠTÚR, L.: *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*. In: *Dielo v piatich zväzkoch*, zv. 3. *Slovanská ľudová slovesnosť*. Bratislava 1955, s. 11 – 228.

⁵¹ Tamže.

je práve cit.⁵² Podľa štúrovcov súčasný vedecký empirizmus a senzualizmus vo svojej pôvodnej forme nebude v budúcnosti postačujúci. V novej, vyššie postavenej vede budú sklbené nielen racionálne, ale aj iracionálne prvky života: „*Veda, či ako daktori chcú vedba, t. j. povedomost' jasná a zreteľná toho, čo je v nás, okolo nás, v duchu aj v prírode, na nebi aj na zemi, zrozumenia toto ducha ľudského túžbam duchovným vyšším; táto hovorím veda je to najčistejšie vychovávanie človeka aj človečenstva.*“⁵³ To štúrovci podmieňovali rozvíjaním čistej mravnosti a prehľbovaním kresťanskej viery. Podobne ako Hurban kritizoval v súčasnej vede výlučnosť rozumu, ktorý „*nevie pre svoju všetko len sekajúcu a rozdeľujúcu povahu prísť k videniu tejto* (vyššej, slovanskej – pozn. M. B.) *vedy*“⁵⁴, tak aj Štúr považoval západné vedecké myslenie priveľmi zamerané na analýzu, bez odvahy o dôslednejší pokus o syntetický spôsob myslenia. V panovaní rozumu postrehol Štúr aj inú hrozbu, ktorou je strata viery. Ateizmus, ktorý je plodom jednostranného racia a potlačania citovej zložky, považoval za jeden z najzhubnejších syndrémov Západu. Štúrovci si vedu predstavovali v symbióze s vierou: „*U nás sa viera vedou nepošľapáva, ale vyvoláva k životu skutkom, ale oslavuje a premieňa vo videnia istoty a pravdy; nám je treba vieru pre vedu a vedu pre vieru; oboch ako povedomia, a toho ako základ života veľkého, do budúcnosti namiereného.*“⁵⁵

Z uvedených dôvodov Štúr v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti* varoval Slovanov pred prepiatym ťpením na kultúre a spôsobe života Západu. S týmto postojom sa stretávame už aj v diele *Nárečie slovenské*: „*Odvolať sa teda na národy iné s tou námerou, aby sme my podľa ich spôsobu žili a podľa nich sa v živote našom spravovali, nič, docela nič neplatí... Robia to daktoré národy, práve ale tým samým chudobu vlastného ducha a vlastného života ukazujú a sú opravdivými opicami iných národov.*“⁵⁶ Neselektované preberanie cudzích vzorov pokladal za škodlivé pre budúci vývoj Slovanov, pretože v tom videl hrozbu straty charakteristických slovanských vlastností a schopností, ktoré západným národom chýbajú a ktoré sú dôležité z hľadiska prípravy na realizáciu budúceho slovanského poslania. Slovania majú zároveň nadviazať na tie prednosti západnej kultúry, ktoré ich posunú ďalej vo vývoji, so súčasným zachovaním vlastného zmyslu pre obetu a kresťanskú vieru.

V Štúrovej koncepcii slovanstva zohrával náboženský život a cirkev dôležitú úlohu: „*V slovanskom štáte musí napokon všetko posvätiť cirkev, ona je jeho alfou a omegou. Pravý Slovan sa nepustí do ničoho bez toho, aby neprosil o pomoc Boha a každé dielo zavŕši tým, že Bohu za jeho pomoc poďakuje. Tento princíp... musí zostať nenarušený, živý a posvätný. Čo by bolo zdrojom našej činnosti, ak nie Božie vnuknutie?*“⁵⁷ V spise *Slovanstvo a svet budúcnosti* podrobil katolícku a protestantskú cirkev nemilosrdnej kritike. Keďže obe považoval za produkt západného spôsobu života a myslenia, odsúdil ich

⁵² HURBAN, J. M.: Veda a slovenskije pohľadi. In: Slovenskije pohľadi na vedi, umeňja a literatúru., zv. 1, diel 1, rok 1846, s. 1 – 12.

⁵³ Tamže, s. 1.

⁵⁴ Tamže.

⁵⁵ Tamže, s. 4.

⁵⁶ ŠTÚR, L.: Nárečie slovenské... In: c. d., s. 59 a nasl.

⁵⁷ ŠTÚR, L.: Slovanstvo a svet budúcnosti, c. d., s. 68 a nasl.

ako nevhodné pre formu cirkevnej organizácie Slovanov. Východná, pravoslávna cirkev sa podľa Štúra dosiaľ nijako neskompromitovala, počas svojej histórie sa nezameriavala na hmotné blaho ani nestratila zmysel pre obetu, ale zachovala si hlbokú schopnosť mysticizmu a duchovného vnímania.

Zastrešenie Slovanov pod pravoslávnu cirkvou bolo súčasťou jeho myšlienky o veľkej panslovanskej integrácii. Po tom, čo vylúčil federáciu i austroslavizmus ako možnosti politického usporiadania Slovanov, ponúkol model usporiadania ich vzťahov v pripojení k Rusku. Jeho viera v perspektívu tejto krajiny, ktorej spomedzi slovanských národov určil primát, pramenila v jej doteraz kontinuálnom nezávislom postavení, veľkej rozlohe a silnej pozícii v Európe. Rusko však postavil pod podmienku, že uskutoční rozsiahle politicko-sociálne zmeny a určí slovanskú myšlienku do centra záujmovej sféry svojej politiky.

Hoci Štúr očakával všeslovanskú integráciu i v spoločnom ruskom jazyku, ani po jazykovom zjednotení nevyklúčoval tvorbu Slovanov vo vlastných jazykoch, dokonca ju predpokladal, ale úlohu spoločného vyjadrovacieho prostriedku a vonkajšej jazykovej formy mala plniť ruština. Jazykové zjednotenie pokladal za jeden z posledných a najzložitejších stupňov integrácie.

V diele *Slovanstvo a svet budúcnosti* nemožno nevidieť pokračovanie tej istej línie slovanskej koncepcie ako v predchádzajúcich Štúrových dielach 40. rokov s tým, že v ňom kulminuje – dovedty v takom rozmere nevyjadrená – myšlienka hegemonie Ruska v slovanskom politicko-správnom usporiadaní. Rozdiel je aj v tom, že kým jeho predošlé diela mali určenú inú obsahovú prioritu, *Slovanstvo a svet budúcnosti* bolo primárne zamerané na slovanskú budúcnosť v úzkej spojitosti s analýzou svetových dejín, na podklade Herderovej a Hegelovej filozofie historického striedania národov. Štúr sám predpokladal dlhú cestu k integrácii a v závere spisu o tom napísal: „*Nemožno očakávať, že naše kmene prekonajú svoju ľudsky pochopiteľnú samofúbosť a dobrovoľne sa odhodlajú na tento veľký krok k zjednoteniu, a v podmienkach cudzej nadvlády ho netreba ani za každú cenu presadzovať... Zatiaľ bude prospešné, keď sa o túto vec vzbudí záujem a bude sa o nej hovoriť, keď sa na ňu budú ľudia pripravovať.*“⁵⁸ Vzápätí sa dotkol vysvetlenia veľkého historického cyklu postupného striedania národov, určujúcich celosvetové tendencie vývoja ľudstva. Štúrova presvedčená zásada „*a lipa kvitne, až dub už dávno odkvitol*“⁵⁹, tiahnuca sa celou jeho tvorbou, dáva tušiť hlboký filozofický zmysel, ktorý bol imanentnou súčasťou jeho politického a, pravdaže, aj slovanskeho myslenia.

⁵⁸ Tamže, s. 173.

⁵⁹ Tamže, s. 59.

DISKUSIA

K NIEKTORÝM PROBLÉMOM SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE II

DANIELA D V O Ř Á K O V Á

Pán Segeš svojím príspevkom len dokázal, že vôbec nič nechápe; jeho odpoveď len svedčí o naliehavosti problémov, ktoré som naznačila vo svojej úvahe. Autor totiž sám dokazuje, že nevie rozlíšiť popularizáciu vedy od vedy samej. Na Slovensku vraj neexistuje viac ako 5 – 10 itinerárov a autor ich teda nemohol použiť pri svojich záveroch o rýchlosti cestovania v stredoveku. V. Segeš jednoducho nevie, čo sú to itineráre, že ich treba prácne a zdĺhavo rekonštruovať na základe systematického výskumu pramenného materiálu. Že treba prejsť desiatky a niekedy aj stovky listín, kým sa nájde relevantná informácia k rýchlosti a spôsobu cestovania, že treba zostavovať a rekonštruovať pravdepodobné itineráre rôznych osobností (panovníkov a vysokopostavených kráľovských hodnostárov, ktorí vydávali veľa listín, aj tak tieto itineráre, pochopiteľne, nie sú úplné). Prosto, že to nie je siahnuť do knižnice, kde by boli urovnané itineráre stredovekých cestujúcich, ale ak chce robiť nejaké závery, musí použiť okrem publikovaných itinerárov (ktorých je naozaj ako šafranu) aj výsledky svojho vlastného výskumu.

Musím sa pristaviť aj pri tom, ako autor na kritiku odpovedá kritikou mojej práce. V niečom s ním súhlasím; je napríklad pravda, že som svoju kritickú poznámku prerobila, ale inak som ani nemohla, pretože *Historický časopis* čakal s jej uverejnením neuveriteľného pol druhu (!) roka, redaktor HČ mi opakovane vravel, že môj príspevok nevyjde, a keď sa rozhodlo o publikovaní, k prepracovaniu som bola vyzvaná (v tejto súvislosti je azda zaujímavý fakt, že reakcia pána Segeša bola publikovaná obdivuhodne pohotovo hneď v najbližšom čísle).

* * *

K Segešovým ironickým výčitkám, že som niektoré citované pramene z Archívu mesta Bratislavy (AMB) ani nedržala v rukách, môžem povedať len toľko, že má skutočne pravdu. Ako som aj nedávno poukázala vo svojom diskusnom príspevku na stretnutí česko-slovenskej komisie historikov v Olomouci, niektoré slovenské archívy sa pred historikmi doslova zatvorili, neumožňujú im štúdium stredovekých listín. Práve z tohto dôvodu som pred mnohými rokmi študovala časť pramenného materiálu z AMB na fotokópiách v Budapešti (po zmene vedenia archívu a osadenstva bádateľne AMB už nie je prístup k listinám nijakým problémom, aj keď momentálne sa situácia vinou sťahovania archívu opäť skomplikovala). To je dôvod, prečo som v niektorých prípadoch uviedla staršiu signatúru, použitú vo fotografickej zbierke MOL v Budapešti pri príslušnej listine. Tvrdenie o „pravdepodobnosti hraničiacej s istotou“, že som ich niekde odpísala, je úsmevné, niektoré neboli nikdy publikované (nepublikoval ich ani B. Varsik), ťažko som ich teda mohla odpísať. Odhliadnuc od toho, že moja kniha je v prevažnej miere postavená na nepublikovaných archívnych prameňoch, čo zistí každý, kto si ju prečíta.

Záverečné rozsiahle citáty z môjho dávnovekého príspevku o husitskom prisahaní publikované v mikrorubrike *Z hlbín archívov* v *Historickej revue* v roku 1993 (príspevky som spracúvala redaktorsky, nevydávala som ich za vedecké dielo ani za svoje objavy) opäť len dokazujú, že pán Segeš nevie rozlíšiť, čo je vedecký časopis a čo je popularizácia dejín. Preto si myslím, že práve v nej by mal V. Segeš zostať. Bolo by mu tam dobre a mohol by vykonať kus poctivej práce aj na základe znalosti odbornej literatúry, ktorú tak rozsiahle zdôrazňuje vo svojej odpovedi.

EX FACTIS NOSCE REM

VLADIMÍR S E G E Š

Daniela Dvořáková vo svojom prvom ohlase (*K niektorým problémom slovenskej historiografie*. In: HČ, 53, 3, 2005, s. 559 – 560) na moju štúdiu (Segeš, V.: *Čas, priestor a mobilita v stredoveku*. In: HČ, 51, 4, 2003, s. 695 – 706) vychádzala z účelovej konštrukcie „len a len kompilátu“, tentoraz si za leitmotív vybrala tézu, že „Pán Segeš svojím príspevkom len dokázal, že vôbec nič nechápe“. Zdôrazňovaním mojej nechápanosti a mojej (ne)schopnosti „rozlíšiť popularizáciu vedy od vedy samej“ sa autorka snaží zakryť predovšetkým vlastné nedostatky, na ktoré som poukázal v odpovedi (Segeš, V.: *Ad: K niektorým problémom slovenskej historiografie*, HČ, 53, 4, 2005, s. 719 – 723), ako aj to, že jej pokus o sponchybienie mojej vedeckej spôsobilosti sa minul účinku, lebo stojí na hlinených nohách.

Môžem zodpovedne vyhlásiť, že: veľmi dobre chápem, o čo Daniele Dvořákovvej ide, a chápem aj to, prečo mi nevie prísť na meno; rozdiel medzi vedou a popularizáciou vedy mi je jasný; dobre viem, čo je to itinerár, a viem aj to, že ich treba prácne rekonštruovať.

A tu sa aspoň nakrátko pristavím, aby som poukázal na verbálne žonglérstvo a manipulačné praktiky Daniely Dvořákovvej. Podotýkam, že moja štúdia, ako je z názvu očividné, nebola o itinerároch, ale o čase, priestore a mobilite. Podotýkam aj to, že bola uverejnená v rubrike *Rozhlady*, má teda zaiste čiastočne odlišný charakter než napríklad materiálová štúdia či štúdia venovaná istej udalosti. Jedným z atribútov mobility je aj rýchlosť. V mojej štúdii (Segeš, V.: *Čas, c. d.*, s. 701 – 703) uvádzam dovedna 43 údajov (7 zovšeobecňujúcich, 36 konkrétnych) o rýchlosti prekonávania vzdialeností na konci stredoveku. Okrem toho som v poznámke č. 19 poukázal na štúdiu maďarského medievalistu Pála Engela *Hunyadi János kormányszó itineráriuma* (1446 – 1452) In: *Századok*, 118, 1984, č. 5, s. 974 – 977), ktorej predmetom je širší rámec rozsahu mobility Jána Huňadyho v čase jeho gubernátorstva. Daniele Dvořákovvej sa uvedený počet ilustračných príkladov zrejme mánil, takže v súvislosti s mojím konštatovaním, „že koncom stredoveku, ale aj začiatkom novoveku sa cestovanie nezrýchlovalo, lež spomaľovalo“ (Segeš, V.: *Čas, c. d.*, s. 702) napísala: „Ak by V. Segeš zhromaždil a analyzoval kvantum itinerárov z predmetného obdobia, mohol by robiť podobné závery, ale takto určite nie“. (Dvořáková, D.: *K niektorým...*, c. d., s. 560). Treba si tu pozorne všimnúť, že Daniela Dvořáková moje konštatovanie (podč. V. S.) kvalifikuje ako môj ďalekosiahly záver, hoci ho tak vôbec neprezentujem; k meritu veci, čiže k rýchlosti cestovania, sa však vôbec nevyjadruje, nevyvracia moje tvrdenie, veď načo aj, keď už vopred prejedukovala, že „ak sa aj niekde pokúša (rozumej ja – V. S.) vyvodit' vlastné závery, pôsobia nepresvedčivo“. Na moju námietku, že žiadne kvantum itinerárov neexistuje, Daniela Dvořáková v publikovanom príspevku (*K niektorým problémom slovenskej historiografie II*) bez rozpakov uvádza, že „publikovaných itinerárov... je naozaj ako šafranu“. Ešte predtým však (opäť prejedukáčne a bez dôkazov) suverénne vyhlási, že neviem, čo sú to itineráre. Ako to teda vlastne je? A čo je pravda: je itinerárov kvantum, alebo ako šafranu? Nuž, pre Danielu Dvořákovú je to nepochybne raz tak, raz zasa onak, a to nielen v prípade

itinerárov, ale v širšom meradle. Výhodiskom pre ňu očividne nie je dávno známa zásada poznávania skutočnosti na základe skutkov a faktov, ale skôr pravidlo, že želanie je otcom myšlienky. Skrátka, čo sa babe chcelo, to sa babe snívalo.

Nemienim sa síce vracieť k argumentom, ktoré som v súvislosti s apelom za návrat k prameňom vyslovil v mojej odpovedi (Segeš, V.: *Ad: K niektorým...*, c. d., s. 722), aspoň jednu vec však nemôžem nechať bez povšimnutia. Ide o Dvořákovu zdôvodnenie uvedenia nesprávnych signatúr 5 listín z Archívu mesta Bratislavy v jej monografii *Rytier a jeho kráľ* (Budmerice 2003). Autorkin výklad je síce fabulačne pozoruhodný, argumentačne však pokrivkáva. Ak je pravda, že Daniela Dvořáková uvedené listiny študovala na fotokópiách v Maďarskom krajinskom archíve (MOL) v Budapešti, prečo potom necitovala príslušné signatúry z fondu Diplomatická filmová zbierka (MOL, DF)? Bolo by to korektné a navyše aj v súlade s tým citačným úzom, ktorý akcentuje a od iných autorov vyžaduje práve ona. Len mimochodom, dúfam, že slovenská archivárska obec na čele s Odborom archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR si všimne Dvořákovu výrok, že „niektoré slovenské archívy sa pred historikmi doslova zatvorili, neumožňujú im štúdium stredovekých listín“. Vyjadrenie k tomuto tvrdeniu aspoň z tých archívov, kde má Daniela Dvořáková založený bádateľský list, by bolo zaiste zaujímavé.

Odporúčanie Daniely Dvořákovy, aby som zostal v popularizácii, lebo tam mi bude dobre, považujem za zbytočné komentovať. Odporúčam ho však do pozornosti všetkým prípadným záujemcom o problematiku, ktorou sa autorka v dávnoweku, v súčasnosti či v budúcnosti zaoberala, zaoberá či bude chcieť zaoberať.

Celkom na záver musím konštatovať, že s Danielou Dvořákovou sa len ťažko dá viesť seriózný dialóg či vedecky polemizovať. Deklaruje i stanovuje isté pravidlá hry, sama ich však nedodrížiava. Diskusia s ňou je teda vlastne zbytočná. Obidva jej príspevky sú svedectvom toho, že aj renomovaná historička – a autorka ňou nepochybne je – sa vo svojich úvahách nerozpakuje uchýliť k nevedeckým argumentom a pofidérnym tvrdeniam.

K DISKUSII DVOŘÁKOVÁ – SEGEŠ

DUŠAN K O V Á Č

Publikovaním reakcií Daniely Dvořákové a Vladimíra Segeša na predchádzajúcu diskusiu (*K niektorým problémom slovenskej historiografie*, HČ, 53, 2005, č. 3 a 4) považuje redakcia polemiku medzi oboma historikmi za ukončenú. Obaja autori dostali v časopise priestor a diskusia medzi nimi už nemôže priniesť nič nové, naopak, dostáva sa do osobných polôh, čo nemôže byť ani produktívne, ani zmysluplné. Rád by som vysvetlil inak pravdivé tvrdenie Daniely Dvořákové, že redakcia váhala s uverejnením jej prvej intervencie. Bolo to predovšetkým preto, lebo v diskusii sa to potom nejako vytratilo, Daniela Dvořáková obvinila Vladimíra Segeša z plagiátorstva. Redakcia bola presvedčená, že také vážne tvrdenie treba dôkladnejšie vyargumentovať, a nie iba odbaviť krátkou anotáciou na dvoch stranách. Daniela Dvořáková svoj príspevok napokon upravila, a hoci úprava bola iba malým rozšírením pôvodného príspevku, redakcia sa napokon rozhodla uverejniť ho a dať možnosť odpovede Vladimírovi Segešovi. Bolo to len a len z dôvodu, aby si taká potrebná diskusia v historickej obci zachovala svoj odborný ráz a úroveň.

Uzavretie diskusie medzi Danielou Dvořákovou a Vladimírom Segešom však neznamená, že sa *Historický časopis* uzatvára diskusii, ktorú táto polemika vo vecnej oblasti priniesla. Je tu všeobecnejší problém žánrov odbornej literatúry. V polemike to vyznelo tak, ako keby existovala iba veda a popularizácia vedy. V súčasnosti však vo svete existuje celý rad žánrov, ktoré sú niekde medzitým a nevyučujú sa z vedy. Napríklad kvalitné odborné eseje, opreté o dôkladnú znalosť materiálu, sú celkom bežným žánrom, akceptovaným odbornými kruhmi. Niekedy aj články publikované mimo odborných časopisov obsahujú závažné tvrdenia, ktoré poznanie v danej oblasti posúvajú dopredu. Aj *Historický časopis* má niekoľko rubrik a práve rubrika *Rozhlady*, kde bol publikovaný článok Vladimíra Segeša, poskytuje priestor na uverejňovanie prehľadných, teda nie analytických či materiálových článkov. Ďalším problémom je v diskusii uvedená uzavretie sa slovenských archívov pred bádateľmi či problém itinerárov. Polemika však otvorila prekvapivo aj také otázky, ktoré azda patria do proseminára v prvom ročníku štúdia odboru história na vysokej škole. Zásada, že historik musí vždy citovať ten prameň, ktorý mal v rukách aj s jeho označením, nie je iba otázkou etickou, ale aj vecou profesionality, ktorá v konečnom dôsledku chráni aj samotného historika, aby sa nestal obeťou nejakej manipulácie.

Diskutovať teda, ako sa zdá, je o čom. *Historický časopis* je takým odborným diskusiam aj naďalej otvorený.

RECENZIE

B. KOVÁCS, I.: *GÖMÖRORSZÁG. EGY TÁJHAZA ARCVONÁSAI TÉNYEKBEN, KÉPEKBEN ÉS GONDOLATOKBAN*. Gömör-kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat 2004. 180 s.

István B. Kovács je slovenskej historickej obci málo známy autor. Rodák z Barce (okr. Rimavská Sobota) vyštudoval v Budapešti archeológiu a etnológiu. Bol odborným pracovníkom a v rokoch 1990 – 1995 aj riaditeľom Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote. Ako archeológ robil výskumy historického námestia v Rimavskej Sobote a stredovekého hradu Gemer. V súčasnosti pracuje v službách kresťanskej reformovanej cirkvi v Rimavskej Sobote. Doteraz sa prezentoval len maďarskými publikáciami z archeológie a etnológie Gemera.

Uvedenou publikáciou autor vstupuje ako historik (nie archeológ a etnológ) do stredovekých, novovekých a najnovších dejín regiónu. Jej vydanie okrem iných sponzoroval aj banskobystriický vyšší územný celok a Ministerstvo poľnohospodárstva SR. Ide vlastne o druhú, doplnenú a prepracovanú verziu diela. Ani pôvodina, ani jej repríza neuvádza odborných posudzovateľov. Je to dielo reprezentatívne, na veľmi dobrej grafickej úrovni a vizuálne veľmi atraktívne. Má rozsah 180 strán (z toho je výkladového textu 140 strán), 245 obrázkov (čiernobielych i farebných) vrátane obrázkovej prílohy (*Tájak – emberek – házak – temetők, t. j.* Krajinky, ľudia, obydlia, cintoríny), mapy, prehľad použitej a odporúčanej literatúry a prameňov, menný (osobný i miestny; historický i aktualizovaný) register a územnosprávne členenie stolice.

Vecno-metodicky, časovo-tematicky publikácia pozostáva z úvodného slova autora (pozdravenie čitateľa, vyznanie vzťahu k regiónu, zámer diela, metodika spracovania, doplnky k pôvodnému vydaniu a základné črty regiónu – geografické, etnologické a historické). Hlavný obsah je rozdelený do ôsmich kapitol: 1. *Pred vznikom uhorského štátu – A magyar államalapítás előtt*; 2. *Rodí sa stolica* (rozumej Gemerská); 3. *Lesk gotiky – A gótika ragyogása*; 4. *V tieni tureckého pána*; 5. *Na ceste k občianskej (meštianskej?) spoločnosti – A polgárosodásfelé*; 6. *Od boja za slobodu* (rozumej od roku 1848/1849) *po zánik zjednotenej župy – A szabadságharcról...*; 7. *Jedna vlasť – dva štáty* (obdobie 1918 – 1938) *– Egy haza-kétország*; 8. *Posledné vzplanutie* (roky 1938 – 1945) *– Az utolsó fellobbanás*. Každá kapitola obsahuje autorov predslov – charakteristiku danej etapy (ako ju vníma autor, pričom do nej vkomponoval dobové dokumenty, „život“ etapy v ľudovej slovesnosti či ako námet umeleckej tvorby) v kontexte s ním vybranou argumentáciou – historickými informáciami zoradenými do pozitivistického kalendára udalostí, ktorý je nosnou časťou každej kapitoly. Kalendár udalostí je determinovaný možnosťami informačných zdrojov – historických prameňov, ale aj a najmä koncepciou, teda zámerom autora. Kapitoly uzavravia epilóg. Publikácia je bezpochyby výsledkom viacročnej práce. Autor sa ňou prezentuje ako dobrý znalec predovšetkým stredovekej histórie, osobitne histórie a kultúry maďarského etnika v regióne, ale aj svojiskými a jednostrannými názormi na novodobú a najnovšie dejiny regiónu. Priznáva sa, že publikáciu koncipoval najmä z odbornej literatúry a publikovaných prameňov. Priniesol však aj dosť neznámych informácií, upozornil na menej známe fakty (hlavne z oblasti duchovného a spoločenského života), v doterajšej regionálnej publicistike často obchádzané, ako na neodmysliteľné a nezastupiteľné zložky existencie a vývoja regiónu. Koncepcia diela je formou netradičná, moderná, ale náročná na vnímanie, pretože strohé informácie v kalendári, bez kontextu, sú málo výpovedné, najmä pre bežného čitateľa – nie je to vedecko-populárne čítanie. K vedeckosti chýbajú priebežné konkrétne odkazy na zdroje informácií (zoznam použitej literatúry a prameňov ich ponúka len čiastočne). Publikácia je nesporne prínosom pre historikov regiónu.

Samotný názov knihy *Gömörország* je nezvyčajný, až nenáležitý. V maďarčine *ország* znamená krajinu (aj štát). Takéto označenie Gemera nie je udomácnené ani v maďarskej knižnej produkcii, ani v bežnej hovorovej reči. Mechanický preklad do slovenčiny a obsah diela nie je v súlade, pretože pod pojmom gemerská krajina Slovák rozumie prírodný reliéf, a nie históriu, ktorej je kniha venovaná. Sám autor to preložil ako Gemersko. Názov je nenáležitý aj preto, lebo B. Kovács

sa venuje i Malohontu. V predslove to síce vysvetľuje, ale to onú supremáciu neospravedľňuje, pretože Malohontom sa zaoberá v celej časovej dimenzii (už od stredoveku, nie iba od spojenia s Gemerom). Takýto nadnesený názov možno azda tolerovať vzhľadom na vyznanie a priznanie sa autora k svojmu rodisku a bydlisku ako k domovine a vlasti (to mohol však potom čitateľovi jednoznačne vysvetliť). Názov je vecne a terminologicky nevhodný (čo tak Gemer-Malohont?)

K názvu pôvodnej knihy autor pridal pri reedícii podtitul, že ide o základné črty regiónu (*tájha-za* sa dá ťažko preložiť) vo faktoch (rozumej historických), v obrázkoch a myšlienkach (lepšie zamysleniach, úvahách). V tomto podtitule je v pojme „fakt“ (v texte však používa termín *események* – udalosti) vlastne metodologické a metodické epicentrum celého diela. Čo je historický fakt, udalosť? Aký vzťah je medzi faktom – udalosťou a písomnými zmienkami o ňom, o nej? Autor iste nad tým dlho uvažoval, ako aj nad písomnou prezentáciou tohto fenoménu. Predznamenáva, že to bude kniha o faktoch ako pilieroch poznania, o tých, ktoré odzrkadľujú všetky udalosti a hodnoty, ktoré môže vytvoriť človek. Už bežný čitateľ rozpozná, že napr. medzi faktom – udalosťou, ako je napr. obsadenie mesta či regiónu vojskom a prideľovaním či delením zemepanského vlastníctva, ba dokonca účasťou stoličnej reprezentácie na svadbe šľachtických prominentov je veľký rozdiel. Historické fakty, udalosti sa nedajú vážiť na lekárnických váhach, ale historik musí rozoznať, ktoré sú dejinnotvorné, významné, a ktoré zo širšieho pohľadu bezvýznamné. Autor pri starších dejinách regiónu zaevidoval všetko, čo našiel. Vo fázach množiacich sa informácií už selektoval, a to cieľavedome (podľa svojej koncepcie), hoci často sa mu pritrafila aj nevyváženosť. Akási slovníková forma prezentovaných informácií (ako už bolo naznačené) je nedostačujúca; chýba jej nielen kontext, ale aj rozkrytie hodnoty prezentovaného faktu, ktorá sa predslovom ku kapitole suplovať nedá.

V úvode I. B. Kovács čitateľovi sľubuje, že ho zoznami s „večným Človekom“ (*örök Embert*); s tým, čo pásol ovce, priadol vlnu, plavil stavebné drevo, doloval rudy, obrábal pôdu, vyrábala ohňovzdorný riad a z dreva zhotovoval domáce potreby, lial zvonce, bieliť plátno, tavil vosk a tým zaošetroval spoluobčanov na Dolnej zemi. S „Človekom“, ktorý staval mestá a obce, v čase nebezpečenstiev bránil domovinu, zakladal školy, ozdoboval chrámy... Národnostne rozdeľovať tohto „Človeka“ je podľa autora hlúposť (*milyen dőreség*). Autor ozaj majstrovsky zosyntetizoval výrobné, ekonomické a stavebné aktivity obyvateľstva Gemera-Malohontu a jeho spolupatričnosť s inými obyvateľmi krajiny. Hoci nie je profesionálnym historikom, musel vedieť, že tento „Človek“ sa len výnimočne dostal do historických dokumentov a absentuje vlastne aj v odbornej spisbe (sotva ho nahradia štyri portréty v obrázkovej prílohe). Je potom samozrejme, že celý stredovek a začiatok novoveku je prezentáciou aktivít a života miestnej šľachty, nasledujúce obdobia sú v dominancii politických, spoločenských a kultúrnych elit. Napriek časovému odstupu od prvého vydania (a isto aj zvažovania) autor tento neuskutočniteľný zámer prevzal z prvej edície. A aj avizovanú hierarchiu hodnôt (občianske nad národné) sám porušil najmä v 7. a 8. kapitole tým, že národnostný princíp povýšil nad všetky ostatné.

Pôvodným cieľom knihy bolo priblížiť dejiny župy. Prvé vydanie sa naozaj končí zánikom župného zriadenia v Československu (1922). Autor si však asi uvedomil, že regionálna práca, ktorá sa končí minulosťou a nezachytáva celé, v dejinách najdynamickejšie 20. storočie, ešte žijúce v pamäti súčasnej populácie, stráca na svojej aktuálnosti. Napriek tomu druhé vydanie dotiahol iba do roku 1945, pričom zostal v zajatí župy. Žeby práve reštauráciu župy Gemer-Malohont za horthyovského Maďarska považoval za to posledné vzplanutie? Vznik a zánik tohto fenoménu alegoricky vkomponoval do staromaďarskej pohrebnej reči (čo sme kedysi boli a čo z nás zostalo: len „*por a hamu*“ – prach a popol) a uzemnil ho dreveným krížom z Gemerčeka (s. 140). Prečo takáto nostalgia? Veď sám začal „večným Človekom“; život a vývoj nie je predsa nerozlučne a nenahraditeľne spojený s nejakým správnym fenoménom, ktorý vygenerovala minulosť! Treba však dodať, že sa z depresie spamätal: uznáva život (ten žije a chce žiť), a preto končí výzvou: „*Ti, čo ste zostali ako siroty, buďte pozorní a bdieť na stráži! – az Élet él és élni akar... S abik még vagy-tok, őrzön, árván, / k Örzök: vigyázatok a strázsán*“ (s. 8). Zmysel tejto výzvy čitateľovi utajil.

V nadstavených dvoch kapitolách a v epilógu sa autor prejavil ako nepripravený a túto fotografickú nevybavenosť akoby prekryl svojimi názormi na históriu regiónu, pri ktorej sa treba

osobitne pristaviť. Začalo sa to už skôr. Hoci v časoch vrcholiacej maďarizácie (1910) sa k slovenskej národnosti hlásilo 38,5 % obyvateľov župy a dnes v okrese Revúca žije 69,4 % Slovákov, (v Rimavskej Sobote 52,3 % a Rožňave 63 %), už v úvode pri oboznamovaní čitateľa s národnostnou štruktúrou regiónu autor venoval Slovákom len päť viet (tak ako Nemcom, Rómom, Židom...), pričom maďarské obyvateľstvo rozanalyzoval aj etnologicke. V prvej kapitole obišiel v Karpatskej kotline Praslovákov (uvádza len Bulharov a bielych Chorvátov) aj Veľkú Moravu, hoci Pramaďari prišli s ňou do kontaktu (ako archeológ to iste pozná). Povstanie Františka Rákócziho (s. 6) a revolúciu roku 1848/1849 chápe ako boj za slobodu (*szabadságharc*). To je v zhode s tradičnou maďarskou historiografiou. On sa však iniciatívne, a isto si myslí, že aj presvedčivo, pustil do odbúrania veľkého mýtu o troch sokoloch („*nagyhatású mítosz*“), pretože plešivský súd za vlastizrady – „*hazaárulási per*“, s. 74) považuje za príklad ľudskej solidarity („*az emberi szolidaritás példája*“) a troch sokolov nie za hrdinov, ale za krehkých ľudí („*gyárló emberek*“). Sám Daxner by sa vraj ako prvý ohradil proti tomu, aby jeho číste meno zneužívali pomätení šovinisti, myslí si autor („*első lenne, aki tiltakozna, hogy... tébóhult szoviniztáknak ő tiszta nevét a szájukra vegyék...*“, s. 84). K takémuto stanovisku ho motivovalo autentické osobné svedectvo pamätníka Gy. Lőrinczyho (s. 83 – 84), vnuka plešivského kapitána, ktorý vážnil daxnerovcov. Ten si spomína, ako do jeho rodičovského domu chodili traja výzorom zaujímaví páni, správaním pozorní a kultivovaní. Na jeho zvedavé otázky mu rodičia vždy vážne a v rozpakoch (ozaj prečo?) odpovedali len to, že sú to traja sokoli. Až po 25 rokoch sa dozvedel, o aké osobnosti išlo (mimochodom, jednu považoval za pochádzajúcu z Gemera, druhú z Turca a tretiu z Chorvátska!). A to vyvolalo v ňom dilemu, s ktorou sa nedokázal vyrovnáť: ako takíto ľudia môžu byť vlastizradcí (citovanou dilemou B. Kovács predznamenal celú kapitolu). Nielen Lőrinczy nepochopil, že politická aktivita daxnerovcov v záujme Slovákov bola taká legitímna ako košútovská protivedenská, a to, že sa dostali do vzájomného konfliktu, spôsobili tí, ktorí mali moc v rukách. To sa čitateľ z kapitoly uvádzacieho textu nedozvie a tým strácajú na hodnote aj udalosti zaznamenané v kalendári.

Nemožno nereagovať na súd a rozsudky ako „príklad občianskej solidarity“. Nikto nenútil stoličnú reprezentáciu, aby ťažila proti daxnerovcom. Aká to bola solidarita odsúdiť ich na roky väzenia a iné tresty (to, že si ich potom neodsedeli, nebolo prejavom solidarity)? To, že ich v putách eskortovali za asistencie rozvášneného davu, tiež nebolo prejavom ústretovosti, dôstojnosti...

Faktografiu, ktorú autor v tejto súvislosti uvádza, treba akceptovať. Súhlasíť možno i s tým, že okolo procesu je dosť nejasností (naznačil aj súvislosti medzi stratou úradnej agendy a neskoršou funkciou Š. M. Daxnera na župnom súde). Problém však nie je iba v absencii analýzy slovensko-maďarských vzťahov, ale aj v interpretácii jednotlivých faktov. Daxnerovci boli obvinení, že sabotovali zriadenie národnej gardy („*hogy elszabotálják a nemzeti gárdának szervezését*“) a že sa chceli spojiť s hurbanistami (v čase súdu už bolo dávno po jesennej výprave). Na základe legislatívy sa v Uhorsku organizovala domobrana – občianska stráž na ochranu osôb a majetku. Vláda chcela túto domobranu nasadiť na front a daxnerovci (dvaja boli právnici) sa postavili proti politickému zneužitiu legislatívy. Treba vedieť, že aj hlavný veliteľ maďarskej armády bol proti takejto politike. Tým, že sa branná moc zdvojovala, maďarské vojsko (honvédi) nemalo ani fyzické, ani technické prostriedky úspešne čeliť nepriateľovi. To nakoniec potvrdilo aj nasadenie gemerskej gardy pri Schwechate a Budimíre, kde utrpela porážku a značné straty.

Daxnerovci majú významné miesto v histórii Slovákov a v slovenskom historickom vedomí (ale nie ako „*nagyhatású mítosz*“ – koho autor myslel pod tými pomätenými šovinistami?), že sa zasadzovali za práva Slovákov. V uvedenom prípade aj preto, lebo bojovali za právny štát a toto stanovisko išli sami dobrovoľne obhajovať (o zatykači predsa vedeli, mohli ujsť alebo dočasne sa schovať na lazoch). Keď sa do župy vrátili roku 1849 v čele slovenských dobrovoľníkov, Daxner a Francisci medzi prvými navštívili K. Szentiványiho v Gemeri, ktorý bol v čase súdneho procesu vládnym zmocnencom pre župu, aby ho ubezpečili, že sa nevracajú ako pomstiteľia, čo aj dokázali. V tom bola mravná (i politická) sila ich osobností, ktorá si zasluhuje obdiv a úctu.

V poradí 6. kapitolu končí autor Trianonom. Jeho výsledky chápe a predstavuje ako mocenský zásah; o tom, že na Trianonskej mierovej zmluve „pracovali“ všetky uhorské vlády od vyrovná-

nia, sa nezmieňuje, aj keď je pravda, že trianonská hranica nebola všeobecným záujmom a že rozdelila župu. Pripomína, že i slovenské národné hnutie malo pri vymedzovaní Okolia (slovenskej územnosprávnej sféry) iné predstavy (vtedy však išlo o vnútrozemské hranice) a že stanovená hranica nebola výsledkom radikálnych zmien (nárokov) slovenskej politickej reprezentácie. Novú hranicu vníma jednostranne, dramaticky iba z národnostných pozícií. Popravde treba uviesť, že táto hranica mala aj svoju logiku. Maďarmi obývané územie, ktoré pripadlo zo župy k Československu, malo svoje historické spádové centrá (Rožňava, Plešivec, Tornaľa, Rimavská Sobota), komunikačné spoje (hlavný železničný ťah: Filákov – Feledince – Plešivec – Rožňava; hlavný cestný ťah: Lučenec – Rimavská Sobota – Tornaľa – Rožňava – Košice) a zostala mu aj samosprávna štruktúra. Zablockovaná nebola ani časť, ktorá zostala v Maďarsku (Putnok, dostupný bol Miskolc, Ózd, Salgótarján).

Keďže na nosný problém celej kapitoly autor povýšil národnostný, s istou toleranciou možno konštatovať, že v kalendárovej časti sú slovensko-maďarské reálie prezentované vyvážené (z osobností chýba napr. K. Salva), čo však neplatí o kapitolách nasledujúcich.

V uvádzacom texte kapitoly *Jedna vlasť – dva štáty* (!) sa prednostne, obšírne štatisticky venuje zvyšku župy, ktorý zostal v Maďarsku, aj s jeho novým územnosprávnym členením a začlenením. Československú republiku predstavuje ako štát, ktorého hlavným (a podľa textu aj jediným) cieľom bol útlak maďarskej menšiny. Výklad začína poštátnovaním a parceláciou veľkostatkov („*államosítás*“ – išlo o pozemkovú reformu) a následnou kolonizáciou prídelov Slováckmi a Moravanmi: „*A szándék világos ... kirúgni talajt a magyar nagybirtokosok talpa alól, s egyben megbontani az etnikai egységes magyar tömböt*“ – zámer bol jasný: vykopnúť pôdu spod nôh maďarských veľkostatkárov a rozrušiť maďarskú etnickú jednotu, s. 110, išlo o niekoľko desiatok rodín a osady Čierny Potok, Bottovo a Slávikovo, pričom Čierny Potok mal roku 2001 len 160 obyvateľov a Bottovo 217). Na „pokorenie“ dvoch maďarských miest, Rožňavy a Rimavskej Soboty, vraj utratili Slováci všetky sily („*A két magyar város meghódítása a szlovákságnak... minden erejét elszívja*“; s. 111). Takýto názor autor podkladá vznikom a rozširovaním slovenskej regionálnej tlače, občianskymi združeniami a spolkami (Sokol, Živena, Matica slovenská), ktoré si však utvárali české a slovenské komunity a nevnucovali ich Maďarom (to neboli spolky ako FEMKE) a slovenčením gymnázií. Autor s uspokojením konštatuje, že toto úsilie sa nedarilo (nepodarilo sa od maďarstva odtrhnúť ani Židov), pretože mu úspešne čelili maďarské politické strany, kalvínska cirkev, samospráva (uvádza, že v Rimavskej Sobote bola do roku 1934 v rukách Maďarov), maďarská regionálna tlač, cirkevné a občianske spolky a kultúrno-politickí činitelia. Rimavská Sobota, okres Feledince a Tornaľa boli silnými centrami maďarskej opozície a politici ako J. Szentiványi a J. Törköly boli vedúcimi osobnosťami v celoštátnom meradle. Pripomenul, že aj také významné mestá ako Tisovec a Revúca (tu zatvorili aj gymnázium, ako sa to stalo roku 1874; lenže vtedy bolo jediným v regióne a autor neuvádza, prečo sa tak stalo) zapadli a zastavil sa i vývoj mestečiek ako Dobšiná, Štítnik, Jelšava, Ratková (remeslá a živnosti vyradľoval priemysel, a nie ČSR). Skrátka: ČSR bola asi tým najhorším, čo mohlo Gemer – Malohont postihnúť.

Každý súdny čitateľ, dokonca iba so základným vzdelaním, pochopí, že je to veľmi zjednodušený a jednostranný pohľad. Napriek hospodárskym ťažkostiam (všeobecné krízy, nezamestnanosť, emigrácia) obyvateľstvo žilo na vyššej úrovni ako za Uhorska a v súdobom Maďarsku. Pre Gemer-Malohont tradičný a charakteristický bansko-hutný priemysel sa dostal do krízy už za Uhorska (vyčerpané rudné zásoby, absencia minerálnych palív – nové centrá na maďarskom území: Diósgyőr, Ózd, Salgótarján). Avšak poľnohospodárstvo, pre župu rozhodujúci výrobný sektor, zaznamenalo revolučný prerod (železné pluh, brány, sejačky, žacie mechanizmy, mláťačky, traktory, elektrifikácia...). V takejto recenzii nie je možné rozkrýť a konfrontovať všetky oblasti spoločenského života, ale nemožno neupozorniť na to, že ČSR bola jediným demokratickým nástupníckym štátom, že v nej bolo všeobecné a rovné hlasovacie právo, rovnosť pred zákonom, sloboda spolčovania sa, zhromažďovania, čo Uhorsko nezaručovalo ani občanom maďarskej národnosti. Keďže autorovi je blízka najmä oblasť kultúry a vzdelanosti, spomeniem, že ČSR zabezpečila osemročnú povinnú školskú dochádzku (za Uhorska bolo „šesť zim“), vznikali vyššie všeobecnovzdelávacie školy (najmä meštianky) a odborné školy. Slovenské gymnáziá

v regióne organizoval Anton Štefánek (nie Stefanka!). A tieto vážne pripomienky, dodatky potvrdil aj sám autor vo faktografickej časti kapitoly, ktorá je vecne pestrejšia a objektívnejšia ako nacionálne prefiltrovaný uvádzací text. V konfrontácii s ním (s utláčaním maďarskej menšiny) faktografia obsahuje množstvo informácií o politických aktivitách zameraných na revíziu hraníc, drobnokresbu maďarského spoločenského života a maďarskej kultúry, čo v represívnom režime nebolo vôbec možné. Žiaľ, do faktografie sa napr. nedostali vynikajúce osobnosti slovenskej národnosti (V. Clementis, M. Bancíková, V. Mináč, J. Hronec, M. Studený, gen. R. Viest a pod.). Slovenský národný život autor zmapoval iba v Rimavskej Sobotě a Rožňave a na základe toho dospel k názoru, že vidiecke mestečká v slovenskom prostredí upadali, čo nie je pravda.

Posledná kapitola *Posledné vzplanutie* nemá uvádzací text, len akési motto (majú ho všetky kapitoly), v ktorom je zmienka o rozsahu prinavráteného územia, o obnove samostatnej Gemersko-malohontskej župy a o tom, že ide o krátke obdobie (1938 – 1945) a nepriaznivé okolnosti na revitalizáciu a rozvoj nádejí a túžob. Pripomína sa druhá svetová vojna a holokaust. Ani éra Slovenskej republiky podľa autora nepriniesla rozvoj príslušného regiónu a aj kedysi významné nemecké mestečká len živorili. Absentuje čo len zmienka o Slovenskom národnom povstaní.

Autora na príslušnom mieste veľmi zaujala trianonská hranica, no viedenskú si nevšimol. Čitateľa by iste zaujímalo, čo okrem národného zjednotenia, zlepšených podmienok na národný život a núteného odsunu kolonistov priniesol horthyovský režim regiónu a Maďarom (obnova župy a povýšenie miest neboli tými najvýznamnejšími prínosmi, najmä nie pre „večného Človeka“). Podľa po vojne zozbieraných spomienok a názorov maďarských spoluobčanov na 6 rokov prežitých v horthyovskom Maďarsku sa frekventovane objavovali ponosy na neprimeranú výmenu peňazí a drahotu (v Rimavskej Sobotě sa po meste ešte roku 1938 objavili heslá *Minden drága, visza Prága* – Všetko je drahé, nazad k Prahe), viaznúci odbyt poľnohospodárskych plodín, vnucovanie Levente (polovojskovej organizácie mládeže), nepáčila sa im recidíva stavovských prežitkov, správanie sa tzv. *anyásov* (pristahovaných z materskej krajiny do štátnych funkcií), povolávanie na vojenské precvičenie a pod. To sú však stále tabuizované témy, no zároveň aj výzvy najmä pre maďarských historikov a sociológov, slovenských štátnych občanov. Slovenská verejnosť nevie (a ani maďarská si neuvedomuje) dôsledky anexie na súdobú populáciu. Rozdiel je medzi poznaním režimu z autopsie a jeho dodatočným poznávaním iba cez „poéziu“ (*fellobanás*) politicko-kultúrnych javov a indícií, obchádzajúc pritom prózu každodenného života „Človeka“. Úlohou historika je tieto uhly pohľadu integrovať a až potom zhodnocovať.

Pre slovenskú časť bývalej župy viedenská hranica znamenala mimoriadnu záťaž. Región stratil svoje prirodzené centrá (odpadnutím Rimavskej Soboty a Rožňavy ľudia prišli o pracovné príležitosti a možnosti pravidelného predaja a nákupu tovaru), hranica ochromila celú železničnú sieť (znefunkčnená trať Rimavská Sobota – Poltár – Utekáč; Feledince – Tisovec, trate vychádzajúce z Plešivca a trať z Rožňavy do Dobšinej). Orgány štátnej správy, súdy, pošta, zdravotnícke zariadenia, školy, atď., to všetko bolo komunikačne odľahlé najmä pre prihraničné oblasti. Celý slovenský región bol ekonomicky a spoločensky vytesnený, a aj preto sa stal kolískou protifašistického odboja. To bolo treba povedať najmä maďarským čitateľom. Viedenská arbitráž bola pre slovenskú časť Gemer-Malohont pohromou; z pozície občianskej demokracie, trhovej ekonomiky a sociálneho zabezpečenia neznamenala prínos ani pre maďarských spoluobčanov. Zároveň je dôkazom toho, že v regióne, ktorý sa stáročia vyvíjal ako multietnický, nie je možné zodpovedne a s konsenzom stanoviť štátne hranice na etnickom princípe.

Tak ako v iných kapitolách, aj v tejto je ťažiskom chronologicky podaný súbor informácií, za maďarské územie pravdepodobne vyčerpávajúci. Za najdôležitejšie treba považovať fakty k úprave hraníc, konštituovaniu sa samosprávy a územnej správy, vzniku občianskych organizácií, činnosti politických strán, podujatiach regionálneho a nadregionálneho charakteru, tlačí a publicistickej, k prevzatíu moci Šipovými krížmi, pokusom o svojskú samosprávu po oslobodení a k preberaniu politickej moci slovenskými orgánmi. V tomto súbore dominuje najmä Rimavská Sobota. Slovenská časť bývalej župy zostala takmer neprítomná. Z týchto území je len pár správ (o vzniku nových okresov, začatí stavby trate Tisovec – Muráň, odsune Židov, vzniku a zániku pracovného tábora v Revúcej a o povstaleckej tlačí) a jedna fotografia (strážny oddiel v pracovnom tábore). I tu

sa však odohralo oveľa viac a významnejších udalostí. Všetky zviditeľnila desaťročia v regióne pôsobiaca Gemerská, neskôr Gemersko-malohontská vlastivedná spoločnosť svojou publikačnou aktivitou. Autor mal teda k dispozícii dostačujúcu bázu informácií, ktorá mu nie je neznáma. Keď odhliadneme od faktov a udalostí spätých bezprostredne s režimom (ovládanie podnikov nemeckým kapitálom, generovanie politického systému – HSLŠ, Hlinkovej gardy, Hlinkovej mládeže, atď.), do kalendára sa mali dostať aspoň tie nadčasové a regionálne dejinnotvorné (založenie gymnázia v Tisovci, revolučné orgány, spolupráca maďarských a slovenských ilegálnych pracovníkov, partizánske oddiely, povstalecké boje pri Rimavskej Bani, Brezove, Jelšave a Revúcej, oslobodenie regiónu Červenou a Rumunskou armádou) s názorným materiálom – tlačou, osobnosťami, pamätníkmi, a pod.

V poslednom výkladovom texte *Namiesto epilógu (Epilogus helyet*, s. 140) župu, ako už o tom bola zmienka, autor pochoval, pretože jej názov sa už neobjavuje ani v súčasnom územnom usporiadaní v Maďarsku (do roku 1950 ešte Borsod-Gömör, potom až doteraz už len Borsod-Abáuj-Zemplín). Rozlúčil sa s ňou dobovou básňou (z roku 1835) od J. Erdélyiho *Búcsú Gömörtől*. Ešte šťastie, že ten „večný Človek“ žije!

Polovicu tejto stránky vyplňajú štyri odseky. V prvom z nich autor pokračuje v jednostranne účelovej interpretácii povojnových pomerov (1945 – 1948) s koncentráciou na jediný fenomén: osud maďarskej menšiny. Doslova píše: Vrátiaca sa čs. moc videla, že prišla doba a príhodné podmienky na bezuzdnú pomstu – „*a visszatérő csehszlovák hatalom elérkezettnek látta az időt és megfélemlenek az alkalmat a féktelen bosszúra*“. Tento svoj záver rozvíja informáciou o zbavení Maďarov občianskych práv (ich vrátenie už nespomína), o rasistickom vytesňovaní, o rozptyľovaní – proste o začatí „maďarského Babylonu – *a magyar Babilon évei következtek*“ (babylonské zajatie Židov bolo čosi iné a trvalo aj dlhšie). Jáchymovské bane, ktoré v tejto súvislosti stihol pripomenúť, nezapadajú do tohto obdobia a neboli vyhradené iba pre príslušníkov maďarskej menšiny.

Druhý odsek je venovaný obdobiu totality, no už nie postaveniu maďarskej menšiny (to nebolo potrebné, alebo sa to nehodilo?), ale všeobecnej duchovnej atmosfére: ako nová moc roztrhala spoločenstvá, zničila odveký občiansky hodnotový systém a na kresťanstvo naviazaného európskeho ducha, celé sídliskové formácie odsúdila na smrť... jednoducho straty sú nevyčísľiteľné a nenahradiateľné.

Oba odstky sú síce štylisticky obratné, s potenciou upútať, sú však politickou finesou, ktorej chýba odborná akreditácia. Takto sa autor vyrovnal s celým polstoročím, v ktorom napriek oprávnene pranierovanej skutočnosti región zaznamenal v nejednej ďalšej oblasti nebyvalý rozvoj, ktorý dennodenne vníma súčasná populácia – to je ľahkovážnosťou, ba až nezodpovednosťou. Vôbec tri posledné kapitoly sú nevyvážené (autor bol zrejme pripravený predovšetkým na maďarské reálie), obohacujúce síce poznanie, ale znehodnotené politickým vnímaním autora. Vzhľadom na kvalitu predchádzajúcich sú len akýmsi prívieskom – treba veriť, že iba provizórnym. V štvrtom odseku na s. 140 autor zakotvil v Európskej únii. Pýta sa, či je úmysel (hádam lepšie vôľa) pozrieť sa minulosť do očí („*vane szándék bennünk a múlttal való szembenézésre?*“), a ďalej, či „Gemersko“ bude opäť domovinou tak pre tisovského Slováka (popravde Malohont’ana) ako pre tornal’ského Maďara. Sám si želá, aby to bolo tak („*Ugy legyen!* – a to je jeho posledné slovo!). Namiesto je otázka, ako sám svojou publikáciou I. B. Kovács prispel k vyrovnaniu sa s minulosťou, k vzájomnému poznávaniu sa, k tolerancii a občianskemu spolunažívaniu. Nech mu k odpovedi napomôže aj tento dialóg, ktorého predmetom neboli vecné chyby a nejasnosti (napr. každý slovenský školák vie, že Jánošík nebol pôvodom klenovský valach – s. 47; Gemer mal aj svojho ľudového hrdinu – Michala Dovca, ktorý tiež žil v ľudovej slovesnosti, chytili ho v Kobeliarove roku 1833), ale predovšetkým a najmä koncepcia publikácie.

J. Alberty

LISTY JÁNA FRANCISCIHO, 1, 2. Ed. M. Eliáš. Matica slovenská, Martin 1990, 2004. 272 s., 455 s.

Konečne, takmer po pätnástich rokoch, vyšiel aj druhý zväzok dôležitej a potrebnej edície listov Jána Francisciho, kľúčovej osobnosti našich národných dejín 40. – 90. rokov 19. storočia, a tak môžeme posúdiť celé závažné dielo, oceniť jeho význam i záslužnú mnohoročnú prácu jeho editora.

Už viackrát sme mali možnosť zdôrazniť známu skutočnosť, že osobná korešpondencia významných dejateľov spoločensko-politického a kultúrneho života svojej doby je mimoriadne cenný, často nenahraditeľný prameň nášho historického poznania a hodnotenia nielen jednotlivých osobností, ale aj širších súvislostí ich života a účinkovania v konkrétnom prostredí a čase. Najmä preto, lebo umožňuje hlbšie nazrieť do vnútorného sveta autora listu, pochopiť jeho myšlienky, pocity a pohnútky, čo spolu s výsledkami konkrétnej spoločenskej činnosti umožňuje postihnúť a zhodnotiť jeho jednotlivé činy i celú spoločenskú zaangažovanosť oveľa plnšie a objektívnejšie, než len izolovane skúmané prejavy a výsledky aktivít. Korešpondencia je okrem toho svojráznym zrkadlom konkrétneho spoločenského prostredia, života a doby. To robí zo zachovaných epistolárnych fondov predmet zásluženého záujmu bádateľov z najrozličnejších vedných odborov a neoddeliteľnú súčasť historickej heuristiky. Hodnotu epistolárnej pozostalosti J. Francisciho popri význame samého autora listov určila aj skutočnosť, že zahŕňa vyše šesťdesiatročné a pritom veľmi dôležité obdobie našich dejín od 40. rokov 19. storočia až do jeho konca.

Editorovi, erudovanému kultúrnemu historikovi a dlhoročnému vedúcemu pracovníkovi Literárneho archívu Matice slovenskej (dnes Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice), sa podarilo zhromaždiť 400 zachovaných listov Jána Francisciho, napísaných 93 adresátom na Slovensku i v zahraničí. Stručne spomeniem aspoň niektorých: A. H. Škultéty (58 listov), P. Križko (28), P. Dobšínský (26), S. B. Hroboň (21), J. M. Hurban (20); zo zahraničných adresátov Rusi V. I. Lamanskij (11) a M. F. Rajeuskij (7), Česi R. Pokorný (6), E. Valečka (3), J. Vlček (8), po jednom liste A. Heyduk, F. V. Kody, F. Pastrek a M. Urbánek. Niekoľko listov je adresovaných rozličným inštitúciám a redakciám, najviac Matici slovenskej (15).

Prvý zväzok je venovaný obdobiu rokov 1840 – 1850, teda vrcholnej, štúrovskej fáze slovenského národného obrodzenia, v ktorej Francisci zohral mimoriadne významnú úlohu. Je to 97 listov, ktoré sa týkajú činnosti študentských spolkov, boja o zriadenie a udržanie slovenských katedier, ústavov a spoločností a ich zjednotenie v Jednote mládeže slovenskej na evanjelických školách, ktorej sa Francisci stal hlavným správcom. Odrážajú snahy o prijatie slovenčiny za nový, celonárodný spisovný jazyk, o povolenie Štúrových *Slovenských národných novín s Orlom tatranským* a úsilie o prehĺbenie ich demokratickej línie a ďalšie problémy a peripetie národnoemancipačného zápasu tohto desaťročia, jeho úspechy i porážky.

Do druhého zväzku editor zaradil 303 listov J. Francisciho z druhej polovice 19. storočia. Venované sú takým dôležitým otázkam a udalostiam, akými boli Memorandum národa slovenského, založenie a činnosť Matice slovenskej, slovenské gymnáziá, najmä revúcke, vydávanie a ideová orientácia slovenských novín a časopisov a mnohé ďalšie. Mnohé listy sa týkajú pôsobenia J. Francisciho v Kníhtlačiarском účastinárskom spolku v Martine. Odzrkadľujú jeho nevšednú aktivitu pri vydávaní kníh a časopisov, od vyhľadávania autorov a zabezpečovanie príspevkov do kalendárov a zborníkov cez čisto technické otázky vydání až po ich expedíciu, predaj a využívanie nákladov. To však zďaleka nie je všetko. Listy dokumentujú množstvo jeho záujmov a aktivít ako zakladateľa peňažných ústavov, zbierky na kultúrne inštitúcie, oslavy päťdesiatročnice piesne *Hej, Slováci*, návrhy kandidátov na poslancov snemu, podnety a stanoviská k petícii o riešení národnej otázky po rakúsko-maďarskom vyrovnaní i petície týkajúce sa stavby Košicko-sliezskej železnice a mnohé iné. Osobitnou témou je získavanie ruskej podpory na vydávanie slovenských novín a časopisov, bez ktorej by tie sotva boli mohli vychádzať (v listoch M. F. Rajeuskému a V. I. Lamanskému).

Zásady uverejenia listov editor podrobne objasnil v prvom zväzku v poznámke *Textová úprava* a znova v *Edičnej poznámke* v druhom zväzku. Zdôraznil, že Francisci písal svoje listy v čase,

keď sa na Slovensku vystriedali tri pravopisné normy: slovenská čeština, štúrovská slovenčina a slovenčina po hodžovsko-hattalovskej reforme. Na ich jazyku a pravopise sa zreteľne prejavil aj vplyv gemerského nárečia. Preto nepovažoval za správne prepisovať texty verne, diplomaticky, ale ich upravil podľa dnešnej pravopisnej normy, pri rešpektovaní ich lexikálnych i syntaktických osobitostí. Prídŕža sa teda *Zásad pre vydávanie literárnych textov*, uverejnených v Literárnom archíve 1965, ktoré v obidvoch poznámkach stručne zhrnul. V komentároch k jednotlivým listom upozorňuje na nečitateľné slová a výrazy (v textoch listov ich dáva do zátvorky) a tam uvádza a zdôvodňuje aj dodatočné datovanie listov a identifikovanie ich adresátov. Taký postup editora pri zverejnení listov J. Francisciho možno považovať za opodstatnený a správny.

Obidva zväzky obsahujú zoznamy adresátov s ich stručnou charakteristikou a s uvedením poradových čísel im poslaných listov, zoznamy všetkých listov, uvedených v chronologickom poriadku, v prvom zväzku s priebežným číslovaním a dátumom ich napísania, v druhom zväzku, žiaľ, bez tohto číslovania. Na druhom zväzku vôbec zreteľne vidno, že ho editor musel pripraviť do tlače vo veľkej časovej tiesni, čo sa nutne prejavilo na viacerých nedostatkoch a chybách, o čom sa ešte zmienim.

Pokiaľ ide o komentáre a poznámky k jednotlivým listom, sú spracované na solídnej profesionálnej úrovni a svedčia o veľmi dobrých znalostiach i celkovej orientácii editora v danej problematike. Na začiatku poznámok k jednotlivým listom sa uvádza aj vonkajší vzhľad listu (rozmery, formát a kvalita papiera, forma adresy, podpis, pečat', poznámky na okraji) a miesto jeho uloženia aj s príslušnou signatúrou. Ak bol list už uverejnený a editor má o tom potrebné údaje, uvádza sa to tiež v úvode poznámok k nemu.

K prvému zväzku *Listov Jána Francisciho* by som rád uviedol, že mi v ňom chýba niekoľko veľmi dôležitých listov. Prvý je z 28. januára 1843 a Francisci v ňom neznámemu adresátovi (A. H. Škultétymu?) píše o úradnom zákaze mena Ilýr, ilýrsky, pričom sám považuje ilýrsku národnú jednotu, ako ju presadzoval L. Gaj, za abstraktnú ideu a podobne predpovedá aj skorý zánik kollárovskej koncepcie československej národnej jednoty. „*Náš kmeň*,“ zdôrazňuje Francisci, „*je rečou i mravmi i úlohou rozdielny od českého a je podstatne sám pre seba kmeň. A to mu nikto nech neberie.*“ Tento list, podobne ako list L. Štúra Stankovi Vrazovi z 15. januára 1843 (*Listy Ludovíta Štúra IV. Dodatky*. Editor Vladimír Matula, Bratislava 1999, s. 22 – 25 a 153 – 156) a list J. M. Hurbana A. H. Škultétymu z 27. decembra 1842 (ALU SNK, M 104, C 21) svedčí o tom, že takéto názory boli medzi bratislavskými štúrovcami v tom čase už všeobecne rozšírené a vyznávané a ich sebareflexia ako príslušníkov svojbytného slovenského národa bola v podstate zavŕšená. Netrvalo dlho a 14. februára 1843 padlo, aj za účasti Francisciho, historické rozhodnutie o „*vzkriesení slovenčiny*“. Francisciho list sa často cituje v staršej i novej odbornej literatúre, zdá sa však, že iba z jeho podstatnej časti, uverejnenej v knihe Milana Hodžu *Česko-slovenský rozkol* (Martin 1920, s. 140 – 142).

Druhý list J. Francisciho je z 13. februára 1843 („*deň pred skriseňím slovenčiny*“). Aj z neho cituje Hodža úryvok (c. d., s. 145 – 146), v ktorom Francisci vyjadruje radosť zo slovenského listu (od Ctiboha Zocha?), informuje jeho autora o tom, že prijatie slovenčiny ako atribútu slovenskej národnej svojbytnosti má stále väčšiu podporu medzi mladou slovenskou inteligenciou a vyjadruje presvedčenie, že „*svet sa zadiví, kde my nepoznaný náš, ale neslýchanými darmi nadaný národ Slovenský o krátky čas privedieme*“. Hodža spomína aj Francisciho list Škultétymu z 21. marca 1843 (c. d., s. 208 – 209), v ktorom sa píše o rozruchu, čo v radoch bratislavských štúrovcov vyvolali prvé výtlačky Kollárovoho *Cestopisu do hornej Itálie...*, privezené z Pešti ruským cestovateľom-slavistom V. A. Panovom.

Aj Štúr vraj našiel v knihe veľa, najmä Chomiakovovu panslavistickú báseň *Orol*, čo môže uškodiť nielen Kollárovi, ale vyslovil vraj obavy, že „*by nás všetkých mohli vyhlásiť za rusistov*“. Aj Hurban poznal okrem listu Vratislava (Francisciho) Horislavovi (Škultétymu) zo 16. decembra 1841, ktorý editor uverejnil, ako i ďalší list z 5. marca 1843, obsahujúci zaujímavé fakty a postrehy Francisciho z jeho rozhovoru so Štúrom. Obsažný citát z neho Hurban uvádza v životopisnej práci o Ľudovítovi Štúrovi (vydanie z roku 1959, s. 261 – 263). Nevieť, či sa originály všetkých

spomínaných listov zachovali a mohli byť editorovi k dispozícii. Ale aj keď nie, mal využiť aspoň uverejnené časti z nich.

Viac pripomienok mám k druhému zväzku *Listov Jána Francisciho*. Viem, že M. Eliáš mal jeho rukopis z väčšej časti pripravený už začiatkom 90. rokov, keď som mu ochotne dal k dispozícii aj kópie Francisciho listov M. F. Rajevskému (7 listov) a V. I. Lamanskému (12 listov) z mojich výskumov v ruských archívoch. Viem aj to, že editor postupne prestal veriť, že by tento zväzok mohol v dohľadnom čase, dosť nežičlivom pre podobné pramenné edície, vyjsť. Je preto pochopiteľné, že keď sa nečakane naskytla možnosť jeho vydania, nemohol ju nevyužiť, hoci bolo treba rukopis dať do tlače v doslova šibeničnom termíne necelých troch mesiacov. Pochopiteľne, táto časová tieseň sa nemohla neprejavíť aj vo viacerých nedostatkoch, omyloch a chybách tohto zväzku, obsahujúceho trojnásobne väčší počet listov ako zväzok prvý. Na rozdiel od zaužívanej praxe, uplatnenej aj v prvom zväzku *Listov Jána Francisciho*, sa dostali edičná poznámka, zoznam adresátov listov i vlastný zoznam listov nie na koniec, ale na začiatok knihy, čo je dosť nezvyklé. Navyše, ako som už spomenul, v zozname listov chýba ich číslovanie, čo dosť sťažuje jeho použitie, najmä ak sa neuvádzajú príslušné strany, kde treba list hľadať, čo by mala byť súčasť podrobnejšieho obsahu.

Som rád, že sa do zväzku dostali aj Francisciho listy dvom známym ruským podporovateľom Slovákov: pravoslávneému kňazovi pri ruskom veľvyslanectve vo Viedni protojerejovi Michailovi Fiodorovičovi Rajevskému a známemu slavistovi profesorovi Vladimirovi Ivanovičovi Lamanskému. Obsahujú veľa údajov dôležitých na pochopenie vzťahu ich autora k Rusku i na hodnotenie slovensko-ruských vzťahov v druhej polovici 19. storočia. Mrzí ma, že editor nezaradil (nemohol už zaradiť) ďalšie tri listy, a to list N. A. Popovovi z 15. apríla 1879, list sankt-peterburgskému Slováckému dobročinnému výboru z polovice mája 1881, ako aj jeden list L. A. Mičátkovi do S. Peterburgu, ktoré som mu poskytol dodatočne. No ešte viac ma mrzí, že v uverejnených listoch Rajevskému a najmä Lamanskému je viacero zle prečítaných miest a slov a takisto je dosť chýb v komentároch a prekladoch listov do slovenčiny. Samozrejme aj to, že z priezviska mojej ruskej kolegyně a spolueditorky edície *Zarubežnyje slaviane i Rossija. Dokumenty archiva M. F. Rajevskogo* Iskry Vasil'jevny Čurkinovej, DrSc., sa stalo mužské priezvisko a sám titul edície je tiež napísaný s chybami.

Keby som bol mal možnosť pozrieť rukopis, prípadne korektúry, rád by som ich bol v záujme vecí opravil. Vôbec je veľmi povážlivé, že sa v poslednom čase aj pri náročných vedeckých vydaniach upúšťa nielen od dôležitej funkcie a úlohy vedeckého redaktora, ale aj posudzovateľa či lektora. Nedá mi, aby som sa kriticky nevyjadril, samozrejme, nie na adresu editora, k celkom nevhodnej „väzbe“ obidvoch zväzkov, najmä však druhého, ktorý sa mi rozpadol už po prvom prelistovaní.

Uvedomujú si vydavatelia, že tu nejde o knižku na jedno prečítanie, ale o fundamentálnu edíciu prameňov, ktorá sa stane na dlhý čas aktuálnou a žiadanou knihou, s ktorou budú pracovať celé generácie bádateľov? V takýchto prípadoch sa na poriadnej pevnej väzbe naozaj nedá šetriť. Takisto *Register osôb, spolkov a časopisov*, nevyhnutne potrebný v takejto edícii, editor mohol zrejme urobiť až počas výroby knihy, a preto tvorí voľne vloženú nepaginovanú prílohu. Pre používateľa knihy by to mohla byť vlastne výhoda, no iba za predpokladu, že sa z knihy, najmä vo verejných knižniciach, nestratí.

Napriek spomínaným nedostatkom, ktoré iste najviac mrzia samého editora, treba Eliášovu dvojzväzkovú edíciu *Listov Jána Francisciho* uvítať a pozitívne oceniť ako nenahraditeľný prameň k poznaniu a hodnoteniu života a činnosti jednej z najvýznamnejších osobností slovenských dejín 19. storočia v širších dobových i historických súvislostiach. Editorovi sa treba za jeho viacročnú neľahkú prácu poďakovať a zaželať mu, aby sa jeho nádej, že vydanie Francisciho listov sa stane vhodným prameňom pre odborníkov, ale i zaujímavým čítaním pre širšiu verejnosť, vrchovato naplnila.

V. Matula

SLOVENSKO V ČESKOSLOVENSKU 1918 – 1939. Veda, Bratislava 2004. 688 s. (239 fotografií).

Problematika slovenských dejín v období medzivojnovej Československej republiky je v historickej spisbe často pertraktovaná. Väčšina súčasných odborných prác sa však venuje najmä parciálnym témam z uvedeného obdobia. Aj preto dodnes chýba objektívna, ideologicky nezaťažená vedecká syntéza, komplexne mapujúca túto pre ďalšiu existenciu slovenského národa významnú dejinnú etapu. Kolektív autorov Historického ústavu SAV v Bratislave sa preto podujal vypracovať monografiu, ktorá by tento deficit odstránila.

Práca je súborom štúdií zameraných na parciálne témy uvedeného obdobia. Príspevky jednotlivých autorov sú rozdelené do dvoch blokov. Prvá časť, obsahujúca deväť článkov, sa sústreďuje na politické dejiny Slovenska od začlenenia do česko-slovenského štátu cez problematiku jeho spravovania, štátoprávneho postavenia i pomerov v tábore národnostných menšín až k zániku druhej Česko-slovenskej republiky a konštituovaniu samostatného slovenského štátu. Otvára ju príspevok L. Deáka *Miesto Slovenska v československom štáte v rokoch 1918 – 1939 z medzinárodného hľadiska*. Pri sledovaní vymedzenej témy autor zdôrazňuje geografický význam Slovenska pre zahraničnopolitické koncepcie i mocenskú pozíciu ČSR. V otázke štátoprávneho postavenia Slovenska zastáva názor, že sa premeškala možnosť vyriešiť ju v 20. rokoch 20. storočia bez spájania s menšinovou problematikou, predovšetkým s nemeckou otázkou: „*Kedže išlo o vzťahy medzi dvoma národmi v štáte, tento krok by nedával dôvod k nastoleniu otázky právneho postavenia nemeckej menšiny...*“

V kapitole *Československá zahraničná politika a otázky medzinárodnej bezpečnosti* B. Ferenčuhová mapuje zahraničnopolitické aktivity československej diplomacie, ktorej primárnym cieľom bolo pevné ukotvenie ČSR v povojnovej Európe. To určovalo smer československej zahraničnej politiky, ktorá sa usilovala nielen o vytvorenie silných spojeneckých väzieb, zabezpečujúcich hranice nového štátu, ale aj o korektné vzťahy so susedmi. V stati *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918 – 1920)* sa N. Krajčovičová podrobne zaoberá vstupom Slovenska do ČSR a ťažkosťami s ním spojenými. Zdôrazňuje otázku štátoprávneho postavenia Slovenska v novom štátnom útve, pričom názory slovenských predstaviteľov dokumentuje na diskusii prebiehajúcej 31. októbra 1918 v Martine, ktorá sa neskôr stala podkladom na vznik legendy o tajnej klauzule Martinskej deklarácie. Cenný je príspevok X. Šuchovej *Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike*, v ktorom podáva prehľad vývoja štátnej správy na Slovensku od prvotných projektov jej unifikácie v celoštátnom rámci cez vznik Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, pôsobiaceho v rokoch 1918 – 1927, a zavedenie župného systému v roku 1923, jeho nahradenia krajinským zriadením v roku 1928, až po deštruovanie krajinských orgánov slovenskou autonómou vládou na prelome rokov 1938/1939.

V kapitole *Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918 – 1935 a zapojenie HSLS do vládnej koalície v rokoch 1927 – 1929* sa autorka A. Bartlová zaoberá tzv. slovenskou otázkou a pokusmi slovenských predstaviteľov sformulovať v rokoch 1918 – 1935 koncepciu jej riešenia. Zvláštny dôraz pritom kladie na aktivity HSLS, ktorá sa najvýraznejšie zasadzovala za slovenskú samosprávu. V sledovaní nastolenej problematiky v období od roku 1935 pokračuje V. Bystrický v príspevku *Štátoprávne predstavy na Slovensku v druhej polovici tridsiatych rokov*. Rozoberá rozdielne koncepcie riešenia „slovenského problému“ v rokoch 1935 – 1938 u najvyšších predstaviteľov štátu – premiéra M. Hodžu a prezidenta E. Beneša, ako aj názory jednotlivých politických smerov. Pre spôsob vyriešenia otázky sa však ako rozhodujúce nakoniec ukázali zahraničnopolitické faktory. Uznesenie Mníchovskej konferencie umožnilo „*presadiť koncepcie HSLS v rozsahu jej momentálne maximálnych požiadaviek smerujúcich k zmene ústavy a federatívnej prestavby republiky*“. Podrobný rozbor československých parlamentných volieb z pohľadu menšín i pohľadu KSČ, ktorá bola ich „*významným politickým konkurentom*“, podáva M. Zemko v štúdiu *Voličstvo strán národnostných menšín a komunistickej strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky*.

Problematikou Slovenska ako objektu zahraničnopolitického záujmu susedných štátov, ako aj jeho vnútropolitického vývoja v druhej ČSR až po vyhlásenie štátnej samostatnosti sa spoločne venovali V. Bystrický a L. Deák v kapitole *Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska*. Analýzu zaujímavej témy ponúka stať M. Čaploviča *Československá armáda a Slovensko v rokoch 1918 – 1939*. Ako napovedá názov, autor si vybral vojenskú tematiku s dôrazom na úlohu armády a organizačnú štruktúru jej zložiek na Slovensku. Špecifickým predmetom jeho záujmu je postavenie Slovákov v československom dôstojníckom zbore.

Druhá časť knihy, pozostávajúca z piatich príspevkov, sa venuje hospodárskym otázkam, problematike sociálnej, zdravotnej a školskej, ako aj kultúrno-spoločenskej oblasti. E. Hallon v štúdiu *Príčiny, priebeh a dôsledky štruktúrálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska* odmieta označovanie ústrednej vlády za „iniciátora likvidácie časti výrobných kapacít priemyslu“ na Slovensku. Túto interpretáciu hospodárskych dejín Československa v 20. rokoch 20. storočia hodnotí ako ideologicky podfarbenú. Podľa neho možno „postoj štátu k podnikateľskej sfére Slovenska označiť za prevažne pasívny“, keďže hospodárska politika ČSR sa „do konca 20. rokov prikláňala k liberalistickej koncepcii nezasahovania do vývoja súkromno-kapitalistickej podnikovej sféry“. Stanovisko štátu k ekonomike sa zmenilo až v dôsledku hospodárskej krízy. Cez štátne zásahy sa na Slovensku rozvinula nová zakladacia vlna, ktorej „nositeľom bol predovšetkým kapitál českých krajín, motivovaný prísľubom štátnych objednávok a postupnou stabilizáciou slovenského hospodárstva s lacnou pracovnou silou“. Problematike situácie obyvateľstva z hľadiska zdravotného a sociálneho, zdravotníckych a kúpeľných zariadení, zdravotníckeho personálu a jeho vzdelávania, ako aj opatreniam štátu na poli zdravotnom i sociálnom sa venovala A. Falisová v príspevku *Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho*.

V stati *K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1939* E. Kázmerová rozoberá výstavbu slovenského školstva v československom štáte od najnižšieho stupňa až po Univerzitu Komenského (od roku 1919) a Vysokú školu technickú (od roku 1938), ako i vývoj učiteľského stavu. Na Kázmerovú istým spôsobom nadväzuje I. Kamenec. V príspevku *Hlavné trendy vývoja slovenskej kultúry v kontexte spoločenského a politického života za predmníchovskej republiky* rozoberá východiská, podmienky a konkrétne prejavy slovenskej kultúrnej obce. Vznik ČSR hodnotí jednoznačne pozitívne, pretože Slovensku priniesol „predtým nepredstaviteľné možnosti na kultúrnu sebarealizáciu“, a to napriek oficiálne „podporovanej konštrukcii nacionálneho čechoslovakizmu“, ktorý zbytočne „pohlcoval značné sily slovenských kultúrnych pracovníkov“ zameraných na jeho elimináciu. Textovú časť ukončuje esejistická štúdia E. Liptáka *Život na Slovensku v medzivojnovom období*, v ktorej konštatuje, že zdrojom zmien v každodennom živote „iba zriedka bol ‚prevrat‘ a štátoprávne premeny“. Ale ich početnosť a rýchlosť spôsobili komplexnejšie otváranie spoločnosti – ovplyvnili život väčšieho počtu ľudí ako v predchádzajúcom období.

Nemenej významnou časťou knihy sú prílohy, rozdelené do štyroch oblastí – obyvateľstvo, politický systém (obe zostavila X. Šuchová), mapy a fotografie. Na jednom mieste je tu sústredených mnoho cenných informácií, ktoré by sme hľadali iba práčne. Okrem mapiek a známych i menej známych fotografií tu nájdeme výsledky parlamentných, župných, krajinských, okresných i obecných volieb, zoznam ústredných i autonómnych slovenských vlád, menoslov slovenských poslancov v Národnom zhromaždení i poslancov Snemu Slovenskej krajiny... Prínosné sú i výsledky sčítania ľudu a skladba obyvateľstva podľa národnostnej a náboženskej príslušnosti, aj podľa pohlavia nielen v rámci krajín ČSR, ale aj v jednotlivých slovenských župách, okresoch a vybraných mestách. I vďaka prílohám sa kniha môže stať významným pomocníkom nielen pre odbornú historickú obec.

Žiaľ, ani tejto publikácii sa nevyhli určité nedostatky. Hoci kniha obsahuje výberovú bibliografiu, mnoho literatúry z poznámkového aparátu jednotlivých štúdií v nej chýba. Naopak, zaradenie niektorých titulov do bibliografie pokladám za nelogické, keďže nekorešpondujú s vytýčeným zameraním publikácie. Za závažnejšie negatívum však možno považovať chýbajúcu jazykovú korektúru, ktorá by pri takýchto významných a obsažných dielach mala byť samozrejmosťou. Rôzne preklepy, chýbajúce interpunkčné znamienka i gramatické chyby potom zbytočne znižujú celkový

priaznivý dojem z knihy. Napriek tejto „chybičke krásy“ je možné *Slovensko v Československu 1918 – 1939* odporučiť do pozornosti širšej čitateľskej obci. Ako základná príručka pre dejiny Slovenska v medzivojnovom období by nemala chýbať v knižnici žiadneho záujemcu o históriu. Obzvlášť zaujímavá by mala byť pre študentov tejto vednej disciplíny.

R. Arpáš

ŠMIGEL, M. – KRUŠKO, Š.: *OPCIA. PROCES OPCIE A PRESÍDLENIA OBČANOV ČESKOSLOVENSKA DO ZSSR NA ZÁKLADE ČESKOSLOVENSKO-SOVIETSKEJ DOHODY Z 10. JÚLA 1946*. Prešov 2005. 280 s.

Koncom roka 2005 vyšla pozoruhodná kniha, ktorá prináša v podobe skutočne vedeckej monografie informácie o pomerne málo známych skutočnostiach, na ktorých mal podiel prezident Edvard Beneš, povojnová československá vláda a sovietska strana. Na základe spracovania bohatého archívneho materiálu, spomienok súčasníkov, súdovej tlače, odbornej historickej a právnej literatúry spracovali autori tematiku, ktorá mala dosiaľ nádyh určitého tabu. Pred rokom 1990 sa o fakte opčných zmlúv so Sovietskym zväzom odborná literatúra zmieňovala len vo veľmi stručnej (informatívnej) podobe, bez širších súvislostí.

Ako v úvode knihy autori uvádzajú, „*opcia nepatrí medzi zaužívané pojmy súčasnej historiografie a pri výklade dejín, ako svetových, tak aj národných, sa jej, podľa nášho názoru, nevenuje dostatočná pozornosť. Opcia sa síce vyskytovala zriedkavo, ale ako sa ukazuje, pomerne často pri riešení dôležitých otázok spojených s územnými (teritoriálnymi) zmenami, resp. riešením štátnej príslušnosti obyvateľstva obývajúcего územie, v ktorom došlo k zmene suverenity... V medzinárodnom verejnom práve sa vo všeobecnosti opciou nazýva každé oprávnenie fyzických osôb určiť si prejavom vlastnej vôle pomer príslušnosti k štátu. Optant (t. j. osoba podieľajúca sa na opcii) má určitú štátnu príslušnosť a opciou si volí inú štátnu príslušnosť, resp. aspoň istú príslušnosť zamietá*“. Hoci by sa predchádzajúca právnická formulácia zdala v demokratickom duchu, v spojení s politikou predstaviteľov ZSSR, ako dosvedčujú pramene a historické skúsenosti, nevyhnutne došlo k deformáciám, často s krutými dôsledkami pre život obyčajných ľudí.

Kniha je rozdelená na tri základné časti. V prvej z nich s názvom *Historické a politické súvislosti opcie v Československu po 2. svetovej vojne* autori analyzovali problematiku vo viacerých súvislostiach žitane poľsko-sovietskych vzťahov, keďže práve v rámci nich došlo k závažným zmenám v živote poľských Rusínov (Lemkov) a západných Ukrajincov, ktoré zrejme boli inšpiráciou aj pre československých politikov. Povojnové Poľsko radikálne riešilo otázku eliminácie menšín odsunom, vysťahovaním a presídľovaním, čo zároveň napomohlo intenzívnejšiu sovietyzáciu štátu a tvrdému až brutálnemu postupu voči tzv. banderovcom (Ukrajinskej povstaleckej armáde – UPA), gréckokatolíckej cirkvi, zvyškom poľskej *Armije Krajowej* a ďalším antikomunistickým silám. Poľsko-sovietska dohoda, zvaná Lublinská, predpokladala vzájomné presídlenie obyvateľstva v zmysle stanovenej hranice na základe princípu dobrovoľnosti, ktorý však zostal len propagandistickou ilúziou (charakteristickou pre totalitárne režimy). Drastické okolnosti presídlenia, resp. ďalší „príspevok“ k zločinom komunizmu autori dokumentujú citátmi z prameňov, napr.: „*V dňoch 23. – 24. januára 1946 poľské vojsko vyhánalo ukrajinské obyvateľstvo z mestečka Sanok, Baligrod a Nowa Zagusz. Kde sa obyvateľstvo postavilo na odpor, poľské vojsko páliło dediny, na obyvateľov, ktorí hasili svoje domy, bolo strieľané guľometmi a ranených nechávali zomierať upálením. Mnoho obyvateľov ušlo do hôr, kde sa pripojili k banderovským skupinám*“, alebo „*rukami poľských vládných oddielov bolo len v obci Piskoroviči zavraždených 720 osôb. V kostole obce Pavlokoma zamordovaných 365 osôb. V obci Malkoviče zavraždili 140 Ukrajincov. V obci Viľšany 18 obyvateľov. Úplne zhoreli obce Závadka (v priebehu akcie zavraždených 32 osôb) a Kal'nica (zabitých 20 osôb). Majetok ľudí bol rozkradnutý. Medzi zamordovanými boli mladí ľudia, deti, ženy, starci, príslušníci inteligencie, duchovenstva a iní*“. Poľskej armáde a iným bezpečnostným zločkárom pritom zvyčajne asistovali príslušníci NKVD.

Myšlienke transferov a výmeny obyvateľstva v povojnovej ČSR bol evidentne naklonený prezident E. Beneš, veď ešte v emigrácii dal vypracovať projekt skupine expertov pri Ministerstve národnej obrany, podľa ktorého mohli byť realizované nasledujúce spôsoby odstránenia menšinového obyvateľstva v ČSR: a) násilný – revolučný spôsob, b) jednostranne – po dohode s mocnosťami, c) výmena obyvateľstva so susednými štátmi, d) odstúpenie určitej časti územia aj s národnostnou menšinou bývajúcou na nej, plus presídlenie ďalšieho určitého počtu menšinového obyvateľstva. Ako dokladá vývoj udalostí, každý z nich bol vyskúšaný v praxi – najmä v prípade nemeckej a maďarskej menšiny, ale čo je zaujímavé, hoci verejne v tých časoch nepertraktované, išlo aj o zbavenie sa slovanských menšín, t. j. Rusínov, Ukrajincov, Poliakov a popritom aj bývalých emigrantov z boľševického Ruska (ktorí sa „previnili“ antikomunistickým zmyšľaním). Na politickej scéne nemal prezident v tomto smere opozíciu. Autori napr. citujú slová komunistu G. Husáka, ktoré uverejnil v *Novom slove* v júni 1945: „*Wilson videl garanciu mieru v ochrane menšín. Dnes vidíme garanciu v odstránení menšín.*“

V jednotlivých kapitolách autori venovali pozornosť problému Podkarpatskej Rusi, tzv. ukrajinskej otázky na Slovensku, udalostiam v juhovýchodnom Poľsku a ich ohlase a dôsledkoch (príchod utečencov) najmä na východnom Slovensku, snahe volynských Čechov o návrat do pôvodnej vlasti, ktorá predchádzala uzavretiu opčnej dohody, ako aj problematike kontroverznosti spomínanej dohody predovšetkým vo vzťahu k československým Rusom a Ukrajincom a k problému národnej identity slovenských Rusínov a snáh o ich ukrajinizáciu.

Druhá časť knihy s názvom *Opcia na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946: prípravy a realizácia* predstavuje veľmi konkrétnu analýzu samotnej opcie od príprav až k rôznym spôsobom realizácie. Autori dôsledne charakterizovali príčiny ochoty ľudí prihlásiť sa na presídlenie (v tom období trpiacich aj častými lúpežnými prepadmi zo strany poľských zločineckých bánd), ako i formy agitácie, ktorej boli vystavení predovšetkým obyvatelia rusín-ských dedín. Ľudí žijúcich v ťažkej sociálno-ekonomickej a bezpečnostnej situácii povojnového severovýchodného Slovenska lákali agenti presídľovacej komisie nehoráznymi sľubmi o vysokom životnom štandarde v zasľúbenej krajine (o „plotoch z klobás“, o orbe už vo februári atď.), o získaní majetkov po presídlení volynských Čechov do ČSR, o možnostiach štúdia na sovietskych vysokých školách, samozrejme, zamlčiacajúc konkrétne realie sovietskej Ukrajiny – hlad, obrovské materiálne škody, politické represálie, náboženské prenasledovanie gréckokatolíkov i realitu faktickej občianskej vojny (s UPA). K často používaným reklamným sloganom patrili napr.: „*Si maloroľník a nemáš z čoho užiť rozkonárenú rodinu? Podpiš prihlášku za optanta na Volyn a naveky zabudneš na biedu! ... Viete, prečo sovietski vojaci premošli fašistov? Preto, lebo pili mlieko od ukrajinských kráv, ktoré na jedno dojenie dávajú 20 litrov mlieka! ... Daj svoj podpis nádeje na lepši zajtrajšok a staneš sa novým človekom na novej zemi!*“ (uvedené podľa knihy spomienok optanta M. Škurlu *Odsúdení do raja* (Svidník 2004)). V tejto súvislosti je zaujímavé, že optanti museli predsa aspoň počuť o „účinkovaní“ NKVD a SMERŠ-u pri a po prechode frontu a o odvlčení niekoľko tisíc ľudí z východného Slovenska do gulagov, ale predsa v naivnej viere v lepši život podľahli propagande.

Autori venovali značnú pozornosť zachyteniu okolností odchodu jednotlivých transportov presídlelcov a ich prvým skúsenostiam. „*Volynskí Česi, ktorí na území ZSSR cestou z Volyne stretávali vlaky s československými optantmi, ich varovali pred banderovcami, kolchozmi, biedou a nedostatkom v ZSSR. Zároveň to boli práve českí reemigranti, ktorí donášali na Slovensko neradostné správy o pobyte a rozčarovaní prvých optantov na Volyni a súčasne informovali o skutočnej situácii v ZSSR*“, čo pravdaže, monitorovala naša Štátna bezpečnosť. Takéto správy odpuzovali nielen tých, ktorí mali úmysel optovať, ale odstrašovali aj už zaregistrovaných. Nebolo zložité dostať sa do Sovietskeho zväzu, ale naspäť nemožné, o čom svedčí už prvý smutný prípad pokusu o návrat optanta (Ivana Ilečka) už 14. februára 1947, ktorý sa skončil odsúdením a uväznením. Podľa odhadu autorov z počtu vyše 12-tisíc optantov presídlených roku 1947 tvorili Rusíni asi 70 %, Slováci približne 15 %, Rusi a Ukrajinci 10 %, zvyšok príslušníci iných národností. Na presídlenie optantov bolo použitých celkovo 2 887 vagónov, z toho 905 pre ľudí, 1 005 pre stroje a osobné veci optantov a 997 pre ich dobytok.

V tretej časti knihy, nazvanej *Dôsledky opcie a presídlenia do ZSSR. Situácia československých optantov na ukrajinskej Volyni a ich snahy o návrat na Slovensko (1947 – 1998)*, sa autori zaoberali situáciou sovietskej reality na Volyni, ťažkosťami optantov od prvých chvíľ po prekročení hranice, ako aj v miestach usídlenia (usadlosti po volynských Čechoch ešte pred ich príchodom obsadili presídlení z Poľska alebo z ukrajinského vnútrozemia), rôznymi aspektmi dôsledkov opcie a každodenného života optantov, pokusom o úteky jedincov i väčších skupín (hromadné pochody späť do Československa v rokoch 1947 – 1952, masovou reemigráciou v 60. rokoch, činnosťou Akčného výboru reoptantov v Prešove a napokon presídlením tzv. černobyľcov (1993 – 1998).

Autori považujú problematiku odstúpenia Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) podľa dohody z 29. júna 1945 a s ňou súvisiaceho vládneho nariadenia o príprave opcie z 24. augusta 1945, hlavne však opcie a výmeny obyvateľstva podľa dohody z 10. júla 1946 za prvú fázu tzv. riešenia ukrajinskej otázky v povojnovej ČSR. Druhú fázu tvorilo postupné odstránenie Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny, prenasledovanie rusínskej inteligencie z dôvodu „buržoázneho nacionalizmu“, nastolenie tzv. ukrajinizácie rusínskeho etnika a likvidácia gréckokatolíckej cirkvi (tak ako k tomu došlo aj v Sovietskom zväze, Poľsku a Rumunsku), čomu ideologicky poslúžila zvlášť kampaň proti prechodu zvyškov UPA cez naše územie na Západ. Banderovci, utečenci pred komunistickou tyraniou, boli demonizovaní ako ukrajinskí buržoázni nacionalisti a fašistickí pohrobkovia, profesionálni vrahovia, kriminálni zločinci, pomáhači „tisovského ľudáckeho podzemia“, „domácej reakcie“ atď.

Knihá autorov Michala Šmigela a Štefana Kruška predstavuje významný príspevok k slovenskej historiografii, ktorá sa venuje tematike rokov 1945 – 1948, t. j. obdobia, keď sa aj u nás presadila komunistická diktatúra a ktorej prvé náznaky sa s narastajúcou intenzitou objavovali už od ukončenia druhej svetovej vojny. Kruhy okolo prezidenta Beneša slepo, často akoby nevedomky, napomáhali upevňovaniu moci komunistov, aj keď možno dúfali, že úsilie o vybudovanie etnicky homogénneho štátu Čechov a Slovákov bez národnostných menšín (slovanských i neslovanských) pomôže stabilizovať československú štátnosť. Záujemcom o spomínanú problematiku kniha poskytuje vynikajúcu informačnú a argumentačnú bázu jednak samotným textom a jednak prílohou s množstvom dokumentov, fotografií, mapového materiálu a štatistických tabuliek.

M. Kmet'

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

WEGZEITEN. ARCHÄOLOGIE UND STRASSENBAU. Verlag Ferdinand Berger & Söhne Ges. m. b. H., Wien 2004. 120 s.

V posledných rokoch bolo pri výstavbe ciest v Dolnom Rakúsku objavených viacero dôležitých archeologických lokalít. Preto vznikla publikácia, ktorá populárno-náučným spôsobom podáva obraz vývoja ciest od praveku po súčasnosť a zároveň prezentuje dôležité objavené lokality s nálezmi. Monografia je rozdelená na kapitoly podľa období a tie sa delia na tematické časti.

Prvá kapitola je venovaná prehistórii. Na začiatku sa nachádza krátky úvodný text a chronologická tabuľka od neolitu do bronzovej doby. V nej sú zobrazené aj vynálezy, ktoré významne ovplyvnili život človeka (keramika, metalurgia, koleso a voz, pluh atď.). Potom nasleduje časť venovaná pozostatkom ciest, ktoré sa odkryli v rašeliniskách a močarínach. Nasledujúce state patria najstarším dôkazom kolesa a voza, súvisu voza a transportu, voza a kultu. Autori v nich v krátkosti spomínajú nálezy kultových vozov v praveku. V časti s názvom *Výmena tovaru a prvý obchod* sa uvádzajú najčastejšie artikly výmeny (soľ, zlato, koža). Zároveň sú na sprievodnej mape Európy znázornené najdôležitejšie predmety výmeny a pôvodné oblasti ich výskytu. Ďalšie časti sa venujú vozu a vojne, cestám za surovinami, cestám cez Alpy a Inntal. Druhá kapitola patrí rímskemu obdobiu. V prvej časti sa spomínajú základné všeobecné informácie o rímskych cestách, ktoré dopĺňa mapka dôležitých miest a ciest v Rímskej ríši. Nasleduje stat', kde sa stručne charakterizuje rímska cesta. Potom sa autori zaoberajú rímskymi vozmi, cisárskou poštou, antickou infraštruktúrou, míľovými kameňmi a itinerármi, *tabula Peutingeriana*, fenoménom pochovávaní zosnulých pri cestách, cestovaniu v Rímskej ríši, obchodu, *limes Romanus*, Jantárovej ceste, vedľajším cestám atď. V kapitole venovanej stredoveku sa autori venujú problematike stredovekých ciest a právu, priechodov a mostov, preprave, obchodu, clu, prepadom na cestách, cestám a náboženstvu, mapám, hostincom, písomným prameňom. Na

záver kapitoly sa zaoberajú obchodnými cestami v oblasti Wienviertel a v Alpách. Kapitola o novoveku je tematicky rozdelená na časti stavba ciest, pošta, furman, cestovné vozy, prepychové vozy, výstavba ciest v Rakúsku, cesty k surovinám. Kapitola s názvom *Moderná výstavba ciest* pozostáva z častí zaoberajúcich sa stavbou ciest, ich funkciou, životným priestorom, ekológiou, tunelmi, rozvojom stavby mostov, cestnými mechanizmami, plánovaním ciest, samotným postupom pri výstavbe ciest, dopravným značením, bezpečnosťou ciest, ale aj povodňou z roku 2002. V kapitole o archeológii a výstavbe ciest sú zachytené významné archeologické objavy pri výstavbe komunikácií v Dolnom Rakúsku. Je rozdelená na časti podľa jednotlivých archeologických lokalít odkrytých pri výstavbe ciest v tejto oblasti. Pri každej lokalite sa uvádza dátum výskumu, časové zaradenie a významné nálezy. Text je doplnený plánmi, kresbami a fotografiami náleziska a nálezov. Na záver nasleduje zoznam obrázkov a literatúry.

Publikácia je venovaná predovšetkým na komerčný predaj. Textová časť zaberá málo miesta a jej obsah je stručný. Monografia obsahuje bohatý fotografický a kresbový materiál, ktorý je doplnený plánmi a mapami. Hodnotné sú predovšetkým rekonštrukcie ciest v jednotlivých obdobiach. Podobná publikácia by sa mohla ujať pri dopravnej náuke pre základné alebo stredné školy.

P. Ivanič

AVENARIUS, A.: *THE BYZANTINE STRUGGLE OVER THE ICON. On the Problem of Eastern European Symbolism*. AEP, Bratislava 2005. 212 s.

V poslednom desaťročí svojho vedeckého života sa profesor Avenarius veľmi intenzívne zaoberal problematikou byzantského ikonoklasmu a ikonou v širokom kontexte jej chápania. Ikonoklastický zápas v Byzancii, jeho mnohohrstevnosť v kontexte náboženského, cirkevného, ale i celospoločenského vývoja sa stali predmetom jeho monografie, ktorá vyšla roku 1998.* V tejto práci autor identifikoval a charakterizoval ikonoklazmus a ikonodúliu v rámci kultúrnohistorického vývinu byzantskej spoločnosti 8. a 9. storočia a vytvoril si tak

priestor na pokračovanie v skúmaní uvedenej problematiky v kontexte pokračujúcej tradície v priestore samotnej Byzancie i celej východoeurópskej pravoslávnej Európy. Postavenie a poslanie ikony v byzantskej a postbyzantskej spoločnosti vo vývoji dogmatického učenia východnej cirkvi, v jej liturgickom obrade od začiatkov až do polovice 17. storočia sa stali nosnými problémami, ktorým sa venoval v poslednej etape svojho života a ktoré ostali v rukopise, tesne pred dokončením.

Alexander Avenarius pripravovanú monografiu nazval *Byzantský ikonoklazmus a jeho tradícia. K problému východoeurópskeho symbolizmu*, a pretože ju písal v období našej veľmi úzkej spolupráce, keď sme profilovali byzantologické štúdiá na Katedre všeobecných dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave, mal som možnosť bližšie sa s ňou zoznámiť. Sám autor tesne pred smrťou naznačil, že práca ešte nie je definitívne dokončená, no veril, že mu choroba neuberie sily natoľko, aby v nej nemohol pokračovať. Jeho túžby sa však nenaplnili.

Historický ústav SAV pod edičným vedením E. Mannovej a za výdatnej pomoci dvoch Avenariusových žiakov V. Zervana a M. Hurbaniča pripravil uvedenú monografiu do tlače a vydal ju v anglickom preklade Martina C. Styana. Pevne verím, že práve profesorovi žiaci, ktorí sa v poslednej fáze jeho života už stali aj jeho spolupracovníkmi a kolegami, nadviažu svojou vedeckou prácou na bádanie, ktoré A. Avenarius nedobrovoľne ukončil predloženou monografiou. Uvedenú prácu by bolo potrebné v budúcnosti vydať aj v slovenčine a obohatiť ju o dodatky – vedecké štúdie jeho žiakov nadväzujúce na uvedenú problematiku v kontexte profesorových výsledkov bádania.

Monografiu A. Avenariusu venovanú problematike ikony možno posudzovať a vnímať z viacerých hľadísk. Predovšetkým je to nepochybne netradičný pohľad na pomerne frekventovanú tému ikony, ktorá je síce spracovaná a spracovávaná v početných štúdiách, avšak doteraz sa nedočkala adekvátneho syntetizujúceho pohľadu. V popredí tejto práce nestojí, ako zvyčajne, aspekt umelecko-historický. Prvoradá pozornosť je venovaná postaveniu a poslaniu ikony v byzantskej a postbyzantskej spoločnosti vo vývoji dogmatického učenia východnej cirkvi, v jej liturgickom obrade od začiatkov až do polovice 17. storočia. Vo svojej

prvej rovine poskytuje inštruktívny prehľad ikonografických a ikonologických teórií, názorov, pohľadov, koncepcií a predovšetkým polemík. Jednotlivé názory a polemiky analyzuje v úzkej prepojenosti s teologickým myslením a dogmatickým učením cirkvi, od ktorého sa odvíjajú. Teologický a dogmatický kontext polemík a zápasov o ikonu tvorí druhú rovinu práce.

Tretou a najdôležitejšou rovinou monografie o ikone je kontext ideový a filozofický. Obrovský význam, ktorý východoeurópska spoločnosť a východná cirkev ikone pripisovala, vyplýval i z pevnej zakotvenosti ikonologickej problematiky v dobovom filozofickom myslení. V tejto rovine preukázal A. Avenarius najvýraznejším spôsobom originalitu svojho myslenia a tento aspekt ikony a jeho rozpracovanie treba považovať za najprínosnejší vklad práce k hlbšiemu poznaniu danej problematiky. Na základe čiastkových analýz poukazuje na hlbokú spätosť ikonografických teórií a polemík odohrávajúcich sa v priebehu viac než jedného tisícročia s problémom symbolizmu, s metódou symbolického prístupu a s jeho špecifickými prejavmi vo východoeurópskom prostredí.

Vychádzajúc z tohto základného teoretického postulátu a predpokladov, sleduje A. Avenarius problematiku v širokom historickom zábere. Poukazuje na formovanie zásadných antagonistických postojov vo vzťahu k ikone (ikonoklastického a ikonodúlského) už v období patristickom a v tom istom období sleduje aj formulovanie pozitívneho patristického konceptu ikony. Najväčšiu pozornosť však venuje obdobiu byzantského ikonoklastického zápasu, v ktorom sa popri odmietavom stanovisku k ikone kryštalizujú dva varianty pozitívneho konceptu ikony: ikona sa stáva buď symbolom (náznakom) Božej transcencie, alebo médium sprostredkujúcim a umožňujúcim človeku cestu k Bohu. Hlavné tento druhý variant a chápanie sa v neskoršom byzantskom a postbyzantskom vývoji stali rozhodujúcimi a ovplyvnili hlboký vzťah a význam, aký ikona nadobudla v duchovnom živote pravoslávia.

Metóda symbolizmu, symbolického myslenia, pomocou ktorej sa vo východoeurópskej duchovnosti a kultúre riešil problém ikony, zasiahla i do iných duchovných, teologických a svetských problémov. Symbolizmus ovplyvnil najmä charakter reformných a opravných hnutí zameraných na zdokonalenie grafických

a pravopisných systémov slovanských jazykov a prispel tak k ich konštituovaniu ako jazykov kultúrnych a literárnych. Týmto problémom sa autor venuje v poslednej kapitole práce. Monografia A. Avenariusu predstavuje ucelený a inštruktívny prehľad názorov a koncepcií ikony v duchovnom živote východnej cirkvi a východoeurópskej spoločnosti. Zároveň odкрýva špecifické formy myslenia, ktoré sa v tomto prostredí prejavujú. Popri svojej inštruktívnosti sa vyznačuje originalitou riešenia často veľmi tradičných otázok a svojím chápaním vnáša do tejto problematiky nové pohľady a nové možnosti riešenia.

* Avenarius, A.: Byzantský ikonoklazmus 726 – 843. Storočie zápasu o ikonu. Veda, Bratislava 1998. 148 s. K uvedenej problematike publikoval celý rad vedeckých štúdií: Ikonoklastická dišputa Života Konštantínovho. In: Zborník Slovensko a európsky juhovýchod. Bratislava 1999, s. 44 – 53; Učenie Jána z Damašku o ikone: k problému stredovekého symbolizmu. In: Historický časopis, roč. 46, č. 1, 1998, s. 79 – 93; Der Geist der byzantinische Ikonodulie und seine Tradition. In: Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 42, Wien 1992; K charakteru byzantskej ikonodúlie. In: Studia balcanica Bohaemoslavica. Brno 1987; Die Lehre des Johannes von Damaskus über die Ikone. Zum Problem des mittelalterlichen Symbolismus. In: Byzantoslavica, 60, 1999.

M. Daniš

DRŠKA, V. - PICKOVÁ, D.:
DĚJINY STŘEDOVĚKÉ EVROPY. Aleš
Skřivan ml., Praha 2004. 368 s.

Autori v krátkom úvode zdôraznili, že publikácia má slúžiť predovšetkým ako úvodný text do problematiky európskej medievalistiky pre študentov histórie a z tohto dôvodu je zameraná na politické dejiny. Kniha sa delí na 10 kapitol, každá z nich má tri časti. V prvej z nich je opísaná všeobecná charakteristika danej epochy. Za ňou nasleduje prehľad základnej literatúry k problematike. Posledná časť je najrozsiahlejšia a autori tu rozoberajú politické dejiny a periodizáciu. V prvej kapitole je opísané obdobie od roku 410 (Alarich dobyl Rim) až po 11. september 813 (korunovácia Ľudovíta, syna Karola Veľkého). Autori tu sledujú a vysvetľujú pád Rímskej ríše a budovanie Franskej ríše, rovnako ako politiku vtedajších pápežov. Nasledujúca časť sa zameriava na de-

jiny a správu Byzancie od roku 375 (napadnutie ríše Ostrogótov Hunmi) až po smrť bulharského chána Kruma (814). Tretia kapitola zachytáva rozpad Franskej ríše a vznik Svätej rímskej ríše. Vo štvrtej kapitole sú spísané paralelné dejiny Byzantskej ríše a okolitých slovanských štátov, predovšetkým Kyjevskej Rusi. Piata kapitola je venovaná najmä boju medzi cisárstvom a pápežstvom. Spomína sa tu boj o investitúru, tatársky vpád a reconquista. V stati s názvom *Expanze křesťanské Evropy* autori opisujú križiacke výpravy do Svätej zeme a severovýchodnej Európy. Siedma kapitola zachytáva situáciu v severovýchodnej Európe od začiatku 12. storočia do konca 15. storočia, vznik jednotného ruského štátu, vytvorenie poľsko-litovskej únie a situáciu v Zlatej horde. V ôsmej kapitole sa autori venujú obdobiu od roku 1250 do konca 15. storočia. Predovšetkým je tu opísaná situácia vo Francúzsku a v ríši. Deviatu kapitola podáva situáciu na území Balkánu a Malej Ázie po dobytí Konštantínopola križiakmi v roku 1204 až po bitku pri Moháči v roku 1526. Posledná kapitola sa zaoberá v strednou a východnou Európou medzi rokmi 1437 a 1521, pričom uvádza predovšetkým boj o moc medzi Jagelovcami a Habsburgovcami. Za textom nasleduje stručná chronologická tabuľka a krátky profil autorov. Publikácia podáva zhrňujúci prehľad dejín stredovekej Európy zameraný na dejiny Byzancie, východnej a západnej Európy. Menej sa zaoberá situáciou v Čechách a v Uhorsku. Vzhľadom na absenciu podobného diela v súčasnej slovenskej historiografii je táto kniha dobrou pomôckou aj pre slovenských študentov histórie a rovnako ju možno odporučiť širokej verejnosti.

P. Ivanič

*REGESTA DIPLOMATICA NEC
NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET
MORAVIAE. PARS V 1346 – 1355.
FASCICULUS 3 1350 – 1352; F. 4 1352
– 1355; F. 5 INDEX 1346 – 1355.* Ed.
J. Zachová. Scriptorium, Pragae 2000,
2004, 2005, ss. 401 – 632, 633 – 895, 897
– 1061.

Prvé dva zošity V. dielu *Česko-moravského regestára*, s použitím podkladov od Blaženy

Rynešovej, vydal Jiří Spěváček v roku 1956 a 1960. Obsahovali latinské registry listín a listov od 18. augusta 1346 do začiatku roku 1350. Keď J. Spěváček v úvode k svojmu 1. zošitu napísal, že pokračovanie *Česko-moravského registára* vychádza pre veľké ťažkosti až po dlhom prerušení, nevedel, že aj jeho pokračovanie ostane len torzom, na ktoré sa nadviaže až po niekoľkých desaťročiach. Možnože hlavnou príčinou tohto druhého dlhého prerušenia bola aj okolnosť, že archívne zachovania k tomuto obdobiu, súvisiace s postavením vtedajšieho českého kráľa Karola IV., ktorý bol súčasne nemeckým kráľom a cisárom, sa nachádzali v značnej miere i v zahraničných, najmä nemeckých archívoch, ktoré sa vtedy nemohli navštevovať v takej intenzívnej miere, aká bola pre heuristickú úplnosť potrebná. Spěváček, vedomý si neúplnosti svojich získaných podkladov, neodvažoval sa ďalšie zošity *Česko-moravského registára* uzavrieť a publikovať. Že sa v podstate aj naďalej venoval tejto problematike, vyplýva z jeho následnej bohatej publikačnej činnosti, zaoberajúcej sa spracovávaním dejín luxemburskej vlády v Čechách a na Morave v 14. storočí.

Po smrti J. Spěváčka (1996) bola zrejme pokračovaním či dokončením prípravy edície poverená pracovníčka Historického ústavu Českej akadémie vied J. Zachová, ktorej prvou úlohou bolo preveriť hodnotu prevzatej neúplnej heuristickej základne. Vzhľadom na jej neúplnosť treba obdivovať, ako pomerne rýchlo sa jej podarilo dokončiť prípravu 3. a 4. zošita V. dielu *Česko-moravského registára*. Editorka v podstate rešpektovala zásady výberu aj spôsobu edovania aplikované pri zošitoch vydaných J. Spěváčkom (a predtým). Do svojej edície zaradila listiny a listy, ktoré sa týkali verejných alebo súkromných právnych narovnaní a záležitostí Čiech, Moravy a Sliezska v ich dnešnom územnom rozsahu a uložených v českých a zahraničných archívoch; do svojho výberu nezahrnula tie listiny a listy, ktoré sa vzťahovali k záležitostiam ostatných (vtedajších) krajín českej koruny. V podrobnostiach (ktoré v úvode nie sú uvedené) pristúpila táto edícia *k niektorým zmenám, hlavne v záujme presnosti a prehľadnosti poznámkového aparátu* (k čomu zrejme patrí aj sústavné uvádzanie presnejších signatúr archívnych zachovaní publikovaných registov-textov, ako

aj dôsledné paralelné uvádzanie pôvodných foriem miestnych názvov a pod.).

Hoc aj ide o registár, i tu sú (ako je to ináč zvyčajné) mnohé texty uverejnené v plnom znení alebo v obširnejšom výťahu (skrátenej text). V plnom znení editorka uverejňuje listiny, ktorých texty doteraz neboli vydané alebo boli vydané nepresne. Skrátenej text sa vydáva vtedy, keď bola listina vydaná v starej, málo známej alebo ťažko prístupnej edícii, alebo ak je v nej zachytené právne konanie takého charakteru, ktoré nemožno registrom primerane vystihnúť. V tejto súvislosti je zaujímavé (v porovnaní napríklad so Slovenskom či s Uhorským kráľovstvom), že väčšina českých diplomatických písomností z prvých piatich rokov šiesteho decénia 14. storočia bola už vydaná. Aj tak je v týchto dvoch zošitoch z vyše 1 100 jednotiek okolo dvoch päťn vydaných v plnom znení alebo v obširnom výťahu. Pôvodný jazyk absolútne prevažujúcej väčšiny vydaných písomností je latinský, len pri niekoľkých desiatkach je to nemčina a pri niekoľkých písomnostiach čeština.

Je až zarážajúce, aký malý počet edovaných písomností má vzťahy k susednému Uhorskému kráľovstvu (či Slovensku). Ide len o niekoľko miest datovania (Budín) alebo spomínanie klerika z Ostrihomskej diecézy. Možno pokladať za otáznú, či Mateja (župana) *de Trentsch*, spomínaného k 20. 10. a 4. 11. 1353 (č. 1659, 1682), je správne lokalizovať do Trenčína; okrem toho dve rozdielne mená (Matúš a Matej) sú zaradené v registri spolu (s. 983b).

Napokon dokončenie V. dielu *Česko-moravského registára* je nepochybne významným činom pre českú historiografiu. Žiaľ, úvod editorky na začiatku 3. zošita je priveľmi stručný, akoby písaný pre čitateľov, ktorí sú oboznámení s problematikou vydávania tohto registára, čo je po vyše štyridsiatich rokoch od vyjdenia 2. zošitu nie celkom primerané. V poslednom, 5. zošite zase chýba konštatovanie či záver o tom, aký je celkový stav edície *Česko-moravského registára* a čo ďalej. Škoda, že aspoň na zadnej strane obalu posledne vyjdeného Indexu (V/5) nie je prehľad doteraz vyjdených zošitov a zväzkov obidvoch sérií *Česko-moravského registára*, ako to bolo zvyčajné predtým.

R. Marsina

FOLTÝN, D. a kol.:
*ENCYKLOPÉDIE MORAVSKÝCH
 A SLEZSKÝCH KLÁŠTERŮ*. Libri, Praha
 2005. 878 s.

Známe české vydavateľstvo Libri prinieslo v roku 2005 na knižné pulty ďalšiu zaujímavú encyklopédiu, čím ešte rozšírilo svoj už aj tak veľmi bohatý encyklopedický rad. Tentoraz ide o rozsiahle dielo takmer päťdesiatčlenného autorského kolektívu pod vedením Dušana Foltýna z Centra medievalistických štúdií ČAV v Prahe. Publikácia je prvým pokusom o ucelené zhrnutie histórie všetkých rehoľných komunít na Morave a v českom Sliezsku, s prihliadnutím na stavebný vývoj ich sídel. Dôraz kladie predovšetkým na objekty založené do polovice 19. storočia a zároveň stručne spomína dôležité správne a sezónne sídla jednotlivých rádov. Mapuje aj niektoré neúspešné pokusy o založenie kláštorov. Publikácia svojim zameraním nadväzuje na úspešnú encyklopédiu českých kláštorov z roku 1997. Katalóg lokalít sa snaží o celoplošné zachytenie rehoľných sídel na území Moravy a českého Sliezka v rámci súčasnej Českej republiky, pričom celkový počet opisovaných objektov sa zastavil na úctyhodnom čísle 355. Celá encyklopédia je rozdelená do troch rozsahom veľmi rozdielnych, no obsahovo ucelených častí. Prvú kapitolu tvorí historický prehľad postupného prenikania rôznych spoločenských zväzkov života na mapované územie, ako aj zakladania jednotlivých destinácií, prípadne ich zániku. Stručný typologický prehľad sídel jednotlivých komunít si všima rozdiely v ich stavebnom prevedení. Nasleduje slovník samotných rehoľ a kongregácií, zahŕňajúci stručné medailóny deväťdesiatich inštitútov, koncipovaný predovšetkým ako úvod do rehoľnej topografie.

Vlastná katalógová časť je objemom najrozsiahlejšou časťou knihy. Jednotlivé spracované položky sú zoradené v abecednom poradí, pričom sú sem zahrnuté aj zaniknuté kláštory. Heslá sú vnútorne usporiadané do dvoch blokov: prvý sa venuje dejinám rehoľnej komunity a druhý stavebnohistorickému vývoju a opisu objektu. Každé heslo obsahuje informácie o polohe, v prípade mestskej aglomerácie nechýba číslo, názov ulice alebo námestia. Súčasťou

blokov sú údaje o období vzniku či zániku budov, ich vnútornej výzdobe, ďalej informácie o tom, na aké účely objekty slúžili, resp. slúžia po strate pôvodného významu. Napokon pre každú katalógovú položku je k dispozícii zoznam elementárnej literatúry k danej stavbe. Samozrejmosťou encyklopédie je množstvo fotografií, reprodukcii dobových vedút, plánov a pôdorysov, čím dielo nadobúda na plasticitu. Čitateľ tak môže z hesiel získať základnú, ale výstižnú charakteristiku jednotlivých rehoľných domov. Z moravských miest má najviac spracovaných položiek Brno (35) a potom Olomouc (24). Českému Sliezsku v počte spracovaných položiek dominuje Opava (17). Údaje o jednotlivých lokalitách prinášajú kompaktný súbor poznatkov z výskumu historikov, archeológov, archivárov, muzeológov, pamiatkarov a historikov umenia, ktorý z pochopiteľných dôvodov nie je ani nemôže byť vyčerpávajúci. Obsahom predposlednej časti publikácie je zoznam skratiek inštitúcií, použitých periodík, rehoľ a kongregácií. Na záver nechýba bohatý výberový zoznam literatúry domácej i zahraničnej proveniencie k dvom úvodným kapitolám i k samotnému slovníku lokalít.

Historické udalosti týkajúce sa jednotlivých objektov sú zaradené do kontextu širších historických súvislostí Moravy a českého Sliezka. Predstavujú tak súčasne príspevok k regionálnym dejinám. Vzhľadom na to, že ide o encyklopédiu, autori nemajú ambíciu nadobudnuté poznatky hodnotiť a interpretovať ako pri celkovom analytickom spracovaní dejín jednotlivých kláštorných lokalít. Dielo je výsledkom niekoľkoročného multidisciplinárneho bádania a domnievam sa, že umožní ďalším bádateľom (začiatočníkom i pokročilým) získať v mnohých prípadoch aj viac ako základné poznatky o konkrétnych lokalitách. Je teda spoľahlivým východiskom na ďalšie systematické poznávanie predmetnej problematiky a jej kreatívnu interpretáciu.

P. H.

ŘEZNÍK, M.: *FORMOVÁNÍ
 MODERNÍHO NÁRODA. Evropské
 „dlouhé“ 19. století*. Triton, Praha 2003.
 184 s.

Formování moderného národa je knižka vydaná v nenápadnom, malom formáte. Ide o štrnásť

zvázok popularizačnej edície vydavateľstva *Triton*, príznačne nazvanej *Dějiny do kapsy*, v ktorej okrem iných publikovali S. Raková, V. Nálevka, R. Kvaček a iní. Práca vyšla už v roku 2003, a ako to vyplýva aj z formy jej spracovania, nie je apriórne určená vedeckej obci historikov. Jej úlohou je skôr ponúknuť prehľad, načrtnúť okruh vybraných problémov a otázok vyplývajúcich zo štúdia teórií nacionalizmu širšej čitateľskej verejnosti. Autorom knihy je vysokoškolský pedagóg Miloš Řezník, toho času pôsobiaci na Filozofickej fakulte Technickej univerzity v nemeckom Chemnitz, ktorý je autorom viacerých knižných publikácií z oblasti dejín strednej a východnej Európy. Medziiným je aj editorom zborníka *Nations-Identities-Historical Consciousness* z roku 1997, venovanému dielu Miroslava Hrocha.

Ako upozorňuje autor, problematika nacionalizmu v rôznych polohách je súčasťou výskumu sociálnych vied už skoro 100 rokov. Napriek tomuto faktu záujem o ďalší výskum neútlmí. Až nečakane veľký vplyv tohto fenoménu v procese socializácie obyvateľstva poskytuje zaiste mnoho podnetov na zamyslenie sa nad jeho významom a miestom v ľudskej spoločnosti. Pád železnej opony aktualizoval viaceré otázky späté s otázkami „národného vývinu“ aj v slovenskej historiografii. Je nepochybne dôležité registrovať túto súčasť nášho spoločenského bytia a snažiť sa o jej hlbšie pochopenie. Autor už v predhovore upozorňuje, že podobne ako pri iných historických javoch, aj pri nacionalizme môžeme hovoriť o jeho vzniku, premene a zániku. Upozorňuje, že viera v myšlienku, že nacionalizmus je večný, je iba podľahnutie ilúzii, že národy sú večné. Cieľom jeho práce však vonkoncom nie je odhaľovať, či demaskovať nacionalizmus a jeho dôsledky, ako sa to niekedy „nezištne robí“. Kniha je zameraná na obdobie, počas ktorého boli na jednej strane dané širšie základy na rozvoj národných hnutí a na strane druhej základy na „dekonštituovanie“ moderných politických (štátnych) národov. Toto obdobie autor vymedzil v perióde tzv. dlhého 19. storočia, t. j. od francúzskej revolúcie po prvú svetovú vojnu. Takémuto vymedzeniu problematiky podľa autora neprekáža ani fakt, že jeho práca sa nevenuje neskoršiemu formovaniu nacionalizmu v 20. storočí a problémom, ktoré sú aj v súčasnosti vysoko aktuálne. Argumentuje,

že v týchto prípadoch už nejde o problematiku samotného formovania národa, ale skôr transformácie nacionalizmov (s. 166).

Prvé kapitoly knihy sú venované vzniku a významu kolektívnych identít v procese formovania fenoménu nacionalizmu. Okrem významu práce a odkazu „národných agitátorov“ bol dôležitým elementom dotvorenia moderných národov aj „silný dopyt“. Rozhodujúci význam subjektívneho stotožnenia sa s ideou národa v tomto procese preto prijíma Řezník len s určitými výhradami. Upozorňuje, že jeho objektivita je daná prihlásením sa určitej skupiny ľudí k národu a nie jeho stvorením, prebudením (s. 26 – 27). Významnú úlohu v tomto procese hralo práve spomínanie, odvolávanie sa na vybrané obrazy minulosti.

Za základné predpoklady v procese formovania moderných národov autor označuje krajiniský a osvietenský patriotizmus, existenciu etnickej identity (premoderný národ), krízu starého režimu, modernizáciu spojenú s rozvojom komunikácie a romantizmus. Nerovnomernosť vývoja jednotlivých národných hnutí odvodil (vychádzajúc z M. Hrocha) od toho, či jednotlivé fázy vývoja prichádzali pred priemyselnou a buržoáznou revolúciou či nástupom robotníckeho hnutia, alebo až po nich. Tam, kde po rýchlym rozklade stavovského systému došlo k presadeniu buržoázných princípov ešte pred rozvinutím etnicko-národnej agitácie, sa etabloval skôr princíp občiansky a vývoj smeroval k politickému (štátnemu) národu. V tomto kontexte klasicky spomína príklady USA a Francúzska. Naproti tomu ako príklady, keď sa národy stali produktom štátotvorného procesu, Řezník uviedol Nemecko a Taliansko.

Zvláštny priestor v knihe je venovaný problematike pôvodne nedominantných etnických skupín, ktorým v čase ich formovania na národy chýbala vlastná štátnosť (od s. 111). Vychádzajúc z konceptov A. Gellnera, Řezník poukazuje, že výrazné spoločensko-politické zmeny (zánik stavovskej spoločnosti), mobilita, rozvoj komunikácie a nástup liberalizmu – deklarácia všeobecnej rovnosti šancí, mali vplyv na formovanie týchto hnutí. Obmedzenia pri aplikácii princípu rovnosti sa však prejavili už prostredníctvom jazykových bariér, ktoré boli významným spoločensko-identifikačným faktorom. Tento hendikep sa stal motorom národnej agitácie, ktorá nadväzujúc na osvie-

tenský patriotizmus a učenecký záujem, sprostredkúvala aj sociálne ciele. Rezník tiež upozorňuje na nepravdivý, ale úspešný romantický mýtus o dedinskom pôvode národných hnutí. V kontexte porovnávania vývoja jednotlivých národných hnutí sa kniha ďalej venuje aj otázkam ich kooperácie so šľachtou, vplyvu konfesionalizmu či jazyku ako významnému identifikačnému faktoru.

Národná minulosť ako priestor mýtizácie histórie je ďalšou so zaujímavých oblastí, ktorých sa dotkol autor tejto knihy. Upozornil, že v prvom rade je to existencia literatúry v národnom jazyku, ktorá poukazuje na epizódu „slávnych dejín“ („zlatého veku“) národa či štátu a napomáha ukotvenie národnej identity. Pre tú je charakteristické chápanie minulosti, prítomnosti a budúcnosti v jednej kolektívne personifikovanej subjektívnej rovine. Na základe akceptácie týchto východísk vznikajú potom citlivé neuralgické body (označované tiež za národné traumy či národnú hrdosť), ktoré sú výraznou súčasťou danej kolektívnej identity. U nevládnucich národov prevládli mýty o minulej sláve, postavenej do kontrastu s neskoršou tragédiou.

Jedným z kľúčových pojmov spájajúcich sa so štúdiom problematiky nacionalizmu je modernizácia. V kontexte nej vníma autor aj proces formovania moderných národov. Upozorňuje však na fakt, že niektoré nevláduce etnické hnutia sa voči modernizačným snahám profilovali negatívne. Ako príklad spomína slovanské národné hnutia v revolučných rokoch 1948 – 1849. Tento odpor však nevyplýval len zo snáh uchovať staré tradície, chápané ako pokladnicu národnej kultúry, ale v prvom rade mal aktuálne politické pozadie, vychádzajúce z konfliktu s inými národnými hnutiami.

Knihy obsahuje aj chronologický prehľad (od vydania diela J.-J. Rousseaua *O spoločenskej zmluve* v roku 1762 po rok 1918, späť so vznikom národných štátov), v ktorom autor znázornil vybrané medzníky z politických a kultúrnych dejín, ktoré do istej miery vytvorili rámec pre vyššie skúmanú problematiku a podľa názoru autora zároveň vytvárajú aj ich „vonkajší obraz“ (s.168 – 178). Napriek tomu Rezník upozorňuje na obmedzenosť a nie úplnú vyváženosť tohto výberu. Keďže knižka neobsahuje poznámkový aparát, autor ponúka čitateľom zoznam vybranej (relatívne dostup-

nej a aktuálnej) odbornej literatúry v počte 55 titulov.

Malý formát a pútavé spracovanie textu predurčuje túto knihu pre širšiu čitateľskú verejnosť, pričom ponúka výsledky dlhodobej odbornej práce viacerých historikov a predstaviteľov iných sociálnych vied. Rezníkovo *Formovani moderného národa* predstavuje podnetný a fundovaný úvod do štúdia vedeckých interpretácií vzniku fenoménu moderného národa a nacionalizmu.

M. Michela

HEIKINHEIMO, M.: *MÉMOIRES D'EUROPE. Editions France européenne, Paris 2004. 300 s.*

Miko Heikinheimo (1946), fínsky cestovateľ, novinár, korešpondent (1967 – 1973), študent a stážista na francúzskej diplomatickej akadémii *Ecole Nationale d'Administration*, diplomat (1973 – 2000), a špecialista na európske otázky, prekvapil nielen diplomatické prostredie, ale aj frankofónnych intelektuálov Európy: roku 2000, po návrate z postu veľvyslanca v Bukurešti, opustil príťažlivé Ministerstvo zahraničných vecí Fínskej republiky a usadil sa v Paríži; vydal vo francúzštine uvedené *Pamäti o Európe*, ktoré získali roku 2004 Európsku cenu Asociácie po francúzsky píšucich spisovateľov (*ADELFI*); za maskou uhladeného diplomata odhalil vzdelaného, rozhradeného, citlivého a vnímavého človeka humanistu, azda aj prototyp „bruselských Európanov“, ktorí by mali riadiť zmes kultúr a národov starého kontinentu.

V podtitule knihy sme zaznamenali ešte slovo: *témoignage* (svedectvo). Kniha je vlastne originálnou reportážou, čiže svedectvom zasväteného, slobodného Európana o „iných“ Európanoch. Štýl a výrazové prostriedky síce miestami pripomínajú diplomata, ale prevláda pútavé rozprávanie, ktoré nás situuje priamo do deja. Takéto svedectvo je pre slovenských čitateľov o to zaujímavejšie, že z historického (ale aj z demografického) hľadiska sú Fínsko a Slovensko podobné. Heikinheimo prináša svedectvá o udalostiach a spoločenskej atmosfére v európskych krajinách, ktoré navštívil alebo v ktorých pracoval. Približuje dobu kádáro-

uského Maďarska (za článok *Maďarsko je ako starý zbitý pes, ktorého nechávajú ísť svojou cestou*, s. 102, mal ako zahraničný dopisovateľ v Maďarsku v 70. rokoch dokonca problémy), gierekovského Poľska, normalizovaného Československa, rozbuřeného Francúzska „68“... Neformálne priblížil aj svoje pôsobenie v diplomacii. Vstup do medzinárodnej diplomatickej mašinérie opísal veľmi verne, nezakryl ani jej odvrátenú tvár: do diplomatických vôd ho po náležitej a vzácné dôvernej iniciácii vpúšťal veľvyslanec „s červenou tvárou... vyhlásený bonviván“ (s. 235). Majstrovsky zachytil aj exotické vystúpenia afrických autokratov vo Valnom zhromaždení OSN, reflexie o nacionalistickom extrémizme v Rumunsku a o budúcnosti Moldavskej republiky, vymaňujúcej sa spod ruskej sféry vplyvu, atď. Cenné sú tiež aj svedectvá, ktoré mu sprostredkovali príbuzní priamych aktérov (príbuzní pilota fínskeho civilného lietadla *Kaleva*, ktoré zostrelili sovietske stíhačky 14. júna 1940, aby sa sovietske námorníctvo na mieste tragédie zmocnilo dôležitej diplomatickej pošty... barbarická akcia bola vlastne ruským prelúdiom k rusko-fínskej vojne; manželka vynikajúceho, ale menej známeho francúzskeho básnika z Normandie Francisa Yarda).

Heikinheimo dokazuje, že je aj vynikajúci pozorovateľ a analytik, napríklad na hodnotení československého novembra 1989. Opirajúc sa o priame informácie svojho priateľa Pavla Kohouta, s chirurgickou presnosťou opisuje mocenské ambície Václava Havla a (ak slovo ambície pripustíme aj tu) Alexandra Dubčeka. Ako diplomat a Fín, čiže ako obyvateľ krajiny, ktorá hostila Konferenciu o bezpečnosti a spolupráci v Európe, pochopil už v onom roku 1975, že konferencia bola „klepcom“ na komunistické režimy. Museli totiž začať rešpektovať (hoci len čiastočne) jej Záverečný akt, ktorý garantoval rešpektovanie ľudských práv a slobodu vyst'ahovania.

Cez vlastné zážitky a vlastné skúsenosti Heikinheimo avizoval a avizuje prerod Európy. Je totiž zrejme, že väčšinu svojich pamätí nezaznamenával po roku 2000, ale zápisky k nim mal už pripravené.

Osobitný priestor a analýzu venuje židovskej a rómskej európskej otázke. Skúseného čitateľa úvaha o holokauste dnes ani neprevkápí, lebo je už niekoľko rokov americko-

európskou sociologickou témou číslo jeden. Prekvapí skôr hlboká citlivosť a ľudskosť, s akou M. Heikinheimo pristupoval v pozícii veľvyslanca k organizovaniu stretnutí a konferencií s rumunskými Rómami. Pre znalcov je však takýto prístup od Fína samozrejmosťou: situácia Rómov žijúcich vo Fínsku je už desiatky rokov neporovnateľne lepšia ako v Rumunsku, na Slovensku alebo v Česku. Heikinheimo sa správne domnieva, že medzi rómskym etnikom a „bielymi“ sú najmä spoločenské bariéry a nedôvera. Práve nedôvera nadobúda potom neraz obľudné, groteskné či absurdné rozmery. Heikinheimo uvádza príklad rumunského úspešného lekára, ktorý tají svoj rómsky pôvod, aby nestratil klientelu.

Pamäti o Európe nám pripomínajú striktnú pravdu: nestačí európsky dom len postaviť – taký dom musí mať aj svoju vnútornú logistiku a vybavenie. Tie budú fungovať len vtedy, ak spoznáme ich spoje, čiže ak spoznáme lepšie jeden druhého. V európskej historickej pamäti to znamená poučiť sa najmä z príčin a následkov druhej svetovej vojny. Cesta k európskemu domu teda vedie po aleji vzájomného poznania, k čomu Heikinheimo prispieva vrchovatou mierou.

Kniha by si zaslúžila byť preložená do češtiny alebo slovenčiny, pretože sa na viacerých stranách (40 – 78) zasvätené venuje aj vývoju v Československu po sovietskej invázii. Kvalitný obsah a myšlienkový odkaz knihy nijako neznižujú ani drobné faktografické prehrešky a terminologické klišé, na ktoré sme boli vo francúzštine, ale aj v iných európskych jazykoch už dávno zvyknutí (napr. Čech *Tchèque* ako štandardný obyvateľ bývalého Československa).

Peter Kopecký

HITLER'S DEATH. Russia's last great secret from the files of the KGB. Chaucer Press, London 2005, 400 s.

Okolnosti posledných dní existencie nacistickej tretej ríše a jej vodcu Adolfa Hitlera už viac než šesťdesiat rokov s neutichajúcou intenzitou lákajú pozornosť historikov, publicistov, filmárov či ďalších dokumentaristov. Množstvo literatúry na túto príťažlivú tému je

neobvyčajne bohaté. Do plejády veľmi zaujímavým a netradičným spôsobom prispeli svojou pramennou edíciou traja ruskí historici: V. K. Vinogradov, N. V. Tepcov a J. F. Pogonij, ktorí neopisujú priebeh uvedených udalostí, ale ich rekonštruujú prostredníctvom sprístupnenia doteraz úplne neznámych dokumentov z prísne strážených archívov sovietskej tajnej služby – KGB, osobitne z pôsobenia jej obávanéj kontrašpionážnej zložky SMERŠ (Jej názov vznikol z ruského slovného spojenia *smert' špionam* – smrť špiónom). Je zaujímavé, no azda aj príznačné, že kniha nevyšla v Rusku, ale v Londýne, s predhovorom britského historika A. Roberta, ktorý upozorňuje na objavnosť v nej uverejnených dokumentov. Tie vznikali a na stôl J. V. Stalina sa dostávali jednak od najvyšších sovietskych vojenských miest v prvých dňoch po páde Berlína, jednak a hlavne z vypočúvania nemeckých vojenských i civilných osôb, ktoré sa v posledných dňoch európskej vojny nachádzali priamo v Hitlerovom bunkri pod ríšskym kancelárstvom alebo v jeho bezprostrednej blízkosti. Zverejnené materiály (62 dokumentov) podľa A. Roberta prinášajú nielen nové fakty, ale mnohokrát aj korigujú niektoré závery, povesti a fantastické hypotézy okolo smrti A. Hitlera, J. Goebelsa a M. Bormanna či spresňujú osudy iných viac alebo menej významných osobností z najbližšieho kruhu Hitlerových spolupracovníkov v posledných dňoch vojny.

Zo zverejnených dokumentov vidno eminentný záujem sovietskeho diktátora o rekonštrukciu posledných dní a smrti nacistického diktátora. Na vypočúvaní všetkých svedkov sa podieľali príslušníci SMERŠ-u, čo bolo okrem iného spojené s prehľbujúcou sa nedôverou medzi víťaznými spojencami antihitlerovskej koalície, pričom aj tu sa už objavovali zárodky začínajúcej, hoci pred verejnosťou ešte utajovanej studenej vojny. Sovietske spravodajské služby boli prvé a mali najbližšie k rekonštrukcii smrti Hitlera, lebo získali ohorené zvyšky jeho telesných pozostatkov – podobne ako pozostatky Goebelsa. Účelovo vytvárali okolo týchto udalostí umelé tajomstvá a nedôveru, čo slúžilo propagande a podozrievaniu, že fúhrovi sa predsa len podarilo ujsť z podzemného bunkra, resp. že žije pod ochranou Spojencov, meniacich sa na potenciálnych nepriateľov. Dokumenty prinášajú svedectvá o dôkladných

lekárskych či iných odborných vyšetrovaníach Hitlerových pozostatkov. Editori zároveň konfrontujú nimi zverejnené pramene s materiálmi, ktoré boli objavené a publikované o posledných dňoch nacistického Nemecka a osobitne okolo smrti Hitlera, Goebelsovej rodiny, E. Braunovej a iných. Je príznačné, že editori túto svoju časť práce nazvali *Povesti, fantázie a vyšetrovania*.

V prílohe knihy, ktorá je vybavená aj bohatou a najmä „neošúchanou“ fotografickou prílohou, je publikovaný aj text dokumentu o bezpodmienečnej kapitulácii Nemecka z 8. mája 1945, verdikt z hlavného procesu pred medzinárodným tribunálom v Norimbergu, dokument Kontrolnej spojeneckej rady v Berlíne z októbra 1946 o zaistení a potrestaní vojnových zločincov, ako aj krátke charakteristiky niektorých zainteresovaných dôstojníkov SMERŠ-u.

Na záver možno konštatovať, že nevedno, nakoľko je uverejnený zoznam materiálov z tajných fondov KGB kompletný. Tie však majú aj v tejto podobe veľkú výpovednú hodnotu. Možno iba predpokladať, že sprístupnenie pramenného materiálu z archívov bývalého Sovietskeho zväzu prinesie ešte veľa prekvapení a korekcií v našom doterajšom poznaní dejín druhej svetovej vojny, čo sa určite bude aspoň okrajovo týkať aj niektorých udalostí zo slovenských dejín, hoci to z vonkajšej stránky nemusí vždy navodzovať atmosféru senzačnosti.

I. K.

SORBY, K. R.: *SUEZ 1956. Súmrak tradičného kolonializmu na Blízkom východe*. Veda, Bratislava 2003. 347 s.

Nemožno síce povedať, že by sa súčasná slovenská historiografia vyhýbala témam z oblasti svetových dejín, ale pôvodné vedecké monografie z tejto sféry historického výskumu vychádzajú na Slovensku zatiaľ len sporadicky. Tým väčšmi to platí, ak ide o práce, ktoré svojim tematickým zameraním presahujú rámec stredoeurópskych alebo európskych dejín a týkajú sa vývoja v mimoeurópskom priestore. Recenzovaná monografia, ktorá sa zaoberá kľúčovými otázkami vývinu na Blízkom

východe v 50. rokoch minulého storočia, je prínosná už tým, že pomáha odstrániť uvedený deficit.

Hneď na úvod treba zdôrazniť, že publikácia z pera známeho slovenského arabistu Karola Sorbyho je významným príspevkom k poznaniu problematiky, ktorá je v dejinách medzinárodných vzťahov druhej polovice 20. storočia známa pod názvom suezská kríza. Je nielen podrobnou analýzou širokého spektra rôznorodých epizód súvisiacich s predmetnou udalosťou, ale na mnohých miestach i vydatenou sondou do myšlienkových pochodov hlavných aktérov vtedajších dejov, umožňujúcou sledovať proces kryštalizácie politických i vojenských rozhodnutí vládnych elít superveľmocí, veľmocí, ale na druhej strane i štátov, ktoré sa z určitých dôvodov stali v istej chvíli predmetom ich bezprostredného mocenského záujmu.

Práca sa skladá z úvodu, zo šiestich kapitol (*Blízky východ v siločiarach medzinárodnej politiky, 1945 – 1954; Egypt od zmluvy o evakuácii do nájaku zbrani z Východu, 11/1954 až 9/1955; Zbrane a priehrada, 10/1955 – 2/1956; Cesta k znárodneniu prielavu, 3/1956 až 7/1956; Znárodnenie prielavu, 7/1956 až 9/1956; Márne hľadanie mierového riešenia, 9/1956 – 10/1956*), ktorých obsah podrobnejšie rozkladajú názvy podkapitol predchádzajúce výkladovú časť príslušnej kapitoly, ďalej zo záveru, zoznamu prameňov a literatúry, ako i z menného registra. Bohatý poznámkový aparát svedčí sám osebe o šírke použitých prameňov a nachádza sa vždy za príslušnou kapitolou. Materiálovo sú jednotlivé kapitoly veľmi obsiahle a zachytávajú všetky podstatné aspekty naznačené ich názvami. Vzhľadom na rozsah historickej matérie, ktorú vo svojom súhrne obsahujú, nie je možné pokúsiť sa ich na tomto mieste čo i len vymenovať; v ďalšej časti posudku sa preto obmedzím na niekoľko poznámok skôr všeobecného rázu.

V úvode autor venuje pozornosť predovšetkým rozboru použitých prameňov. Pokiaľ ide o množstvo a výber analyzovaných prác, nemožno mu v podstate nič vyčítať, skôr treba vyzdvihnúť rozsah použitej a spracovanej literatúry predovšetkým anglosaskej a arabskej proveniencie. Pokiaľ ide o arabské pramene, pokladám za dôležité – i keď v recenzii možno nezvyklé – zmieniť sa o úsudku, ktorý v sú-

vislosti so Sorbyho prácou vyslovil pri jednej príležitosti známy český historik Jan Wanner: v rozsahu využitých arabských zdrojov nemá práca pendant v stredoeurópskej historiografii. To hovorí samo za seba. Domnievam sa, že aj spôsob, akým autor prezentuje historickú a politologickú literatúru, s ktorou pracoval, možno v mnohých smeroch pokladať za príkladný. Informuje o nej výstižne a v prípadoch, keď je to potrebné, v krátkosti charakterizuje, resp. kriticky hodnotí a či vysvetľuje politické pozície autora príslušnej publikácie alebo okolností, ktoré ho viedli k rozhodnutiu vysloviť sa o niektorých aspektoch suezskej krízy. Samozrejme, platí to o memoárovej literatúre pochádzajúcej od vtedy aktívnych politických lídrov, napr. A. Edena, R. Murphyho, D. Eisenhowera atď. Stručne povedané, autorov rozbor použitej odbornej literatúry umožňuje vytvoriť si veľmi dobrý obraz o stave rozpracovanosti problematiky suezskej krízy tak v anglosaskej, ako aj v arabskej a izraelskej historiografii a politológii. Možno by bolo prospešné, keby bol autor v daných súvislostiach aspoň v krátkosti charakterizoval i použité archívne materiály z fondov *Foreign Office*. Avšak toto nie je výčitka zásadného rázu, je to len marginálna pripomienka.

Vo výkladovej časti práce autor v šiestich kapitolách podrobne sleduje miesto blízko-východnej problematiky v politike Veľkej Británie, Spojených štátov amerických, Francúzska a ZSSR v rokoch 1945 – 1956, pričom v centre jeho záujmu je vývoj v Egypte a britsko-egyptské vzťahy v danom období. Pozornosť pritom venuje i postojom ostatným uvedených veľmocí k blízko-východnému regiónu a osobitne k Egyptu, ako aj vývoju egyptsko-izraelských vzťahov i vzťahov medzi Egyptom a niektorými arabskými krajinami tejto oblasti. Rozsah informácií obsiahnutých v jednotlivých kapitolách je veľmi široký, a keďže autor sa v mnohých prípadoch nevyhýba historickým exkurzom, podstatne prehľbuje poznanie príčin geopolitického i ekonomického záujmu veľmocí o Blízky východ v časovom rámci ďaleko presahujúcom samotnú suezskú krízu. I keď sa mi to vzhľadom na podrobný rozbor všetkých otázok súvisiacich s predmetnou témou nezdá celkom patričné, predsa len by som zdôraznil, že za osobitne zaujímavé pokladám informácie o pozadí príprav egypt-

skej revolúcie roku 1952 a o úlohe, ktorú v súvislosti s ňou zohrala americká administratíva i iné zložky decíznych kruhov USA. Na druhej strane som mal občas dojem, že autor miestami až príliš minuciózne opisuje stretnutia a rokovania lídrov arabského sveta o postojoch k pokusom veľmocí ovládnuť blízkovýchodnú oblasť, resp. jej určitú časť. Tieto veci by sa azda boli dali zovšeobecniť, ale to opäť nie je kritická pripomienka odborného, ale skôr technického rázu.

Autor recenzovanej práce v jej úvode napísal, že suezská kríza v roku 1956 nevznikla ako následok jedného činu, ale bola výslednicou zápasu, ktorý Egypt viedol s „vonkajšími silami“ celé desaťročia. S týmto konštatovaním možno naprosto súhlasiť, pretože každá veľká medzinárodná kríza je vždy prejavom dlhodobejšie pôsobiaceho trendu, ktorý sa naplno, t. j. v krízovej podobe prejaví až v určitej chvíli, vtedy, keď ho s potrebnou vehemenciou dynamizujú všetky silové faktory podieľajúce sa na vzniku a trvaní daného trendu.

Bez toho, aby som ich chcel kompletne vymenovať, domnievam sa, že v kontexte posudzovanej práce boli takými silovými faktormi predovšetkým zmeny na vnútropolitickej scéne v Egypte, pokus Francúzska a Veľkej Británie znemožniť, aby sa tieto zmeny svojimi dôsledkami dotkli ich imperiálnych záujmov v blízkovýchodnom regióne i mimo neho, úsilie Izraela demonštrovať svoju silu a upevniť si mocenskú pozíciu, úsilie USA uchytiť sa v arabskom svete (hoci aj na úkor svojich spojencov) a v neposlednom rade snaha Sovietskeho zväzu mocensky vyťažiť z komplikovanej situácie napriek ťažkostiam, ktoré mal vo svojej vlastnej sfére vplyvu.

Karolovi Sorbymu sa podarilo plasticky a v náležitej súvzťažnosti zachytiť a opísať nielen tieto vonkajšie, ale i všetky relevantné vnútroarabské komponenty procesu, ktorý vyústil do suezskej krízy. Dátová základňa práce je veľmi široká. Už tým je daná jej užitočnosť nielen pre špecialistov zaoberajúcich sa arabským svetom, ale aj pre odborníkov skúmajúcich hybné sily, vznikanie a povahu vojenských konfliktov medzi koloniálnymi veľmocami a ovládanými štátmi v období „súmraku tradičného imperializmu“. Recenzovanú knihu možno plným právom pokladať za pekný výsle-

dok bádateľskej práce nielen jej autora, ale aj celej slovenskej inštitucionálnej historiografie.

P. Petruf

ČEŠI A NĚMCI V POJETÍ A POLITICE

T. G. MASARYKA. Ed. M. L. Neudorflóva
Masarykův ústav AV ČR, Praha 2004,
230 s.

Česko-nemecké vzťahy v ich vnútropolitickej i medzinárodnej dimenzii mali pre český národ celé stáročia a pre československý štát v medzivojnovom období zásadný význam. Tomáš Garrigue Masaryk sa angažoval ako vedec, publicista a politik v tejto zložitej problematike dávno pred vznikom ČSR, v časoch, keď sa aj na českej strane uvažovalo o riešení tejto otázky len v rámci habsburského mocnárstva, ale aj ako hlava nového štátu po roku 1918. Výsledky medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v decembri 2002, ktorej predmetom bol česko-nemecký vzťah v poňatí a politike T. G. Masaryka od jeho prvých poslancových rokov v rakúskej Ríšskej rade začiatkom 90. rokov 19. storočia až do konca jeho prezidentskej funkcie vydalo pod rovnomeným názvom masarykovské akademické pracovisko v Prahe.

Editorka v edičnom doslove upozorňuje, že do zborníka neboli zaradené všetky prednesené príspevky, napriek tomu je jeho obsah pestrý a príspevky sa rôznia nielen zameraním a štýlom, ale aj kvalitou, čo je v prípade zborníkov z konferencií časté a vari aj prirodzené. Trinásť zaradených príspevkov možno z hľadiska chronologického rozdeliť na obdobie pred vznikom ČSR a na medzivojnové obdobie s tým, že štúdie E. Broklovej a R. Haina spájajú problematiku v oboch obdobiach česko-nemeckých vzťahov.

Štúdia M. Kučeru *Předpoklady krystalizace Masarykova pojetí národnosti a státoprávní otázky* je prvým a súčasne východiskovým príspevkom v zborníku ku skúmaniu Masarykových názorov na národnosť a štátoprávnú otázku v období monarchie. Oslabenie českého historického práva (aj oproti uhorskému historickému právu) v priebehu 19. storočia viedlo Masaryka k spájaniu argumentácie historickoprávnej s prirodzenoprávnu, pričom po roku 1900 sa v jeho postojoch

akcentuje hľadisko národnostnej samosprávy, autonómie ako všestrannej „sebesprávy“. Podľa autora Masaryk poukázanim na potrebu demokratizácie ríše ukázal aj cestu z bludného kruhu českého štátoprávnictva a z krízy cieľa českej národnej politiky, keď budúcnosť českej politiky už dávno pred vojnou spojil s demokraciou. Editorka zborníka sa však vo svojom príspevku *Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakousko-Uherska začátkem 90. let 19. století* nazdáva, že napriek svojmu dôkladnému úsiliu porozumieť situácii v česko-nemeckých vzťahoch Masaryk tom čase „nedocenil hluboké iracionální aspekty nedemokratických postojů a nedemokratické politické kultury Austroněmců a Němců“. V tom sa vo veľkej miere zhoduje s vari už tradičnými názormi na Nemcov, resp. nemeckých politikov E. Broklovej. Tá vo svojom príspevku poukazuje aj na (niekedy spochybňovanú) Masarykovu jasnozrivosť v pohľade na nemeckú nedemokratickú politickú kultúru v povojnovom období vrátane nacistických ideológov a na možné nebezpečenstvo, ktoré z nej vyplývalo.

Zaujímavým príspevkom skúmajúcim obdobie monarchie je štúdia slovinského historika A. Pančura, poukazujúca na ohlasy dvoch prejavov poslanca Masaryka z roku 1892 v slovinskej tlači na podstatne odlišný význam historického a prirodzeného práva v českej a slovinskej politike. Pokým historické právo malo byť zárukou integrity krajín českej koruny, v prípade Slovincov len jeho popretie a uplatnenie prirodzeného práva mohlo umožniť ich národné zjednotenie v rámci rakúskej časti monarchie. Inak by ostali Slovinci rozdelení do niekoľkých tzv. dedičných rakúskych krajín. Z toho dôvodu akcentovanie historického práva nemohlo nájsť väčší ohlas v slovinskom prostredí. Kritiku politiky mladočechov a napätie medzi nimi a Masarykom zaujímavo približuje vo svojej štúdií o Masarykových článkoch vo viedenskej tlači pred prvou svetovou vojnou J. Malinská.

Za mimoriadne dôležitú štúdiu v zborníku pokladám príspevok R. Haina z Technickej univerzity v Zürichu *Masaryk a štátoprávní aspekty česko-německých vztahů (národ, stát, federalismus, seburčení)*, skúmajúcu posun v Masarykových názoroch za monarchie a potom po vzniku republiky. Program

Masarykovej realistickej strany z roku 1900 neodmietal „národné rozhraničenie“ volebných a súdnych okresov a vôbec všetkých správnych obvodov až po národnostné rozčlenenie jednotlivých obcí. Programy realistov súčasne trvali aj na zachovaní historických hraníc českých krajín. Po vzniku ČSR však Masaryk v záujme zachovania celistvosti štátneho územia odmietol teritoriálnu aj personálnu autonómiu. Hain vníma ako sporné aj Masarykovo ponímanie práva národov na seburčenie, ktoré mohlo koniec koncov ohrozovať uplatnenie tohto práva nielen v prípade veľkých národností (napr. Nemcov v ČSR), ale aj malých národov voči národom veľkým.

Medzinárodné zrkadlo (prostredníctvom dokumentov menšinovej sekcie sekretariátu Spoločnosti národov) reálnej československej menšinovej politike v 20. rokoch 20. storočia nastavuje štúdia B. Ferenčuhovej. V prvej časti skúma, ako čs. predstavitelia (aj Masaryk) ustúpili z ohlasovaného švajčiarskeho modelu usporiadania nového štátu k uplňovaniu predovšetkým jazykových práv v rámci unitárneho štátoprávneho usporiadania, čo považovali za uspokojivé riešenie menšinovej otázky. Už krátko po vzniku ČSR začali však prichádzať do Spoločnosti národov sťažnosti príslušníkov aj organizácií menšín na československý štát. V druhej časti štúdie autorka podrobne skúma niekoľko prípadov, z ktorých niektoré skončili výrokom v prospech republiky, iné (najmä otázka čs. občianstva) sa následne riešili, hoci pre menšiny nie celkom uspokojivo, legislatívnu cestou. Záverečná časť štúdie B. Ferenčuhovej patrí úsilíu T. G. Masaryka o zapojenie Nemcov do vládnej koalície, ako možnému východisku k riešeniu česko-nemeckého konfliktného vzťahu.

Téme česko-nemeckého porozumenia cestou účasti nemeckých strán vo vládnej koalícii sa venujú aj príspevky K. Gajana a J. Firsova, napísané vo vari až príliš devótnom duchu voči prvému čs. prezidentovi. Firsov príspevok navyše bagatelizuje prínos M. Hodžu v tejto veci, robiac z neho bez argumentácie len akéhosi prezidentovho poslíčka. Portrét T. G. Masaryka ako štátnika vnímajúceho živú problematiku národnostných menšín dopĺňujú aj ostatné kratšie príspevky v tomto zaujímavom a väčšinou podnetnom zborníku.

M. Z.

PROKŠ, P.: *KONEC ŘÍŠE HABSBUKŮ. Střední Evropa v politice a vztazích Německa a Rakousko-Uherska (1867/1781 – 1918)*. ISV nakladatelství, Praha 2004. 287 s.

Anotovaná publikácia českého historika Petra Prokša sa skladá z úvodu, z dvoch obsiahlych výkladových častí, zo záveru a zo zoznamu použitých prameňov a literatúry. Prvá časť má názov *Střední Evropa a mocenské zájmy Německa a Rakousko-Uherska* a obsahuje štyri kapitoly, ktorých názvy veľmi jasne naznačujú, akými okruhmi otázok sa v nich zaoberá: *Střední Evropa a velmocenské plány Německa (1871 – 1914)*; *Plány německé Střední Evropy a Rakousko-Uhersko (1867 – 1914)*; *Problémy vývoje Rakousko-Uherska (1867 – 1914)* a *Přípravy Německa a Rakousko-Uherska na válku v Evropě (1879 – 1914)*. Táto posledná kapitola je doplnená o svojím spôsobom tri podkapitoly s názvami: *Vojenské plány velmocí pro válku v Evropě, Rakousko-Uhersko a války na Balkáně (1912 – 1913)* a *Rakousko-Uhersko a rozpoutání války v Evropě* (červen – srpen 1914). Druhá časť monografie má názov *První světová válka a projekty „německé“ Střední Evropy (1914 – 1918)* a obsahuje opäť štyri kapitoly jasne vymedzujúce úseky skúmaných tém: *Velmocenské plány a válečné cíle Německa (1914 – 1916)*; *Velmocenské plány a válečné cíle Rakousko-Uherska (1914 – 1916)*; *Krach koncepce „německé“ Střední Evropy a válečná porážka Německa (1916 – 1918)* a *Krach koncepce „německé“ Střední Evropy a rozpad Rakousko-Uherska (1916 – 1918)*.

Zaujímavým čítaním je už úvod publikácie, ktorý napriek tomu, že je pomerne stručný, pomenúva všetky hlavné problémy zaťažujúce habsburskú ríšu v posledných desaťročiach jej existencie a spôsobujúce, že sa postupne dostávala do vľuku Pruska a po roku 1871 zjednoteného Nemecka. Vo výkladových častiach práce autor podrobne sleduje tento proces, jeho rôznorodé hybné sily, podmienky, za akých prebiehal, i dôsledky, ktoré mal nielen na osud rakúskej monarchie, ale i veľkej časti Európy. V anotácii nemožno spomenúť všetky otázky, ktoré by si vzhľadom na vysokú úroveň odborného spracovania právom zaslúžili pozornosť, ale so zreteľom na vývoj, ku ktorému postupne

prišlo nielen v období sledovanom autorom, ale i po ňom, treba napríklad osobitne upozorniť na autorom detailne analyzovanú duchovnú klímu, v ktorej sa v Nemecku rodila a časom naberala vyhranené obrysy idea spájajúca nemecký mocenský vzostup s ovládnutím strednej Európy. Nemenej zaujímavé sú pasáže venované postaveniu a politickým aktivitám slovanského obyvateľstva oboch častí monarchie, dôvodom, ktoré ju nútili koncentrovať svoj mocenský záujem na Balkán, vonkajším mocenským tlakom, ale i vnútorným politickým a hospodárskym problémom, s ktorými sa v ére rýchleho priemyselného rozvoja, ale i vzťahujúceho sa nacionalizmu musela vyrovnávať, resp. zápasiť atď.

Anotovaná práca, opierajúca sa o širokú pramennú základňu a doplnená mnohými zaujímavými dobovými fotografiami i prehľadnými tabuľkami týkajúcimi sa niektorých stránok hospodárskeho vývoja i zahranično-obchodných vzťahov habsburskej ríše, je veľmi cenným príspevkom k poznaniu stredo-európskeho, ale v mnohých aspektoch i európskeho vývinu siahajúceho od rakúsko-uhorského vyrovnania do konca prvej svetovej vojny. Prináša plnší obraz o politických, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych pomeroch, ale i zahraničnopolitických problémoch a vzťahoch habsburskej ríše v poslednom polstoročí jej existencie. Inými slovami, je dobrou a poučnou štúdiou tak pre odborníkov, ako i tú časť verejnosti, pre ktorú je čítanie historických prác nielen zdrojom poučenia o nie tak dávnej minulosti, ale zároveň i príjemnou formou duševnej relaxácie.

P. Petruš

HORNÝ ÁK, Á.: *MAGYAR-JUGOSZLÁV DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK 1918 – 1927*. Forum, Újvidék 2004. 355 s.

Autor tejto publikácie patrí v maďarskej historiografii k mladšej generácii. Vo svojej prvej monografii sa podrobne venuje bilaterálnym diplomatickým vzťahom medzi Maďarskom a Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov (z praktických dôvodov používa pomenovanie Južoslávia) v období rokov 1918 – 1927. Ide tu

vlastne o publikovanie jeho dizertačnej práce, ktorú obhájil na univerzite v Pécsi. Na tejto univerzite pôsobí ako pedagóg aj v súčasnosti, pričom sa vedecky profiluje najmä v problematike medzivojnových maďarsko-juhoslovanských politických vzťahov.

Práca je chronologicky rozčlenená do troch rozsiahlejších kapitol. Prvú periódu autor vymedzil od tzv. karafiátovej revolúcie grófa Károlyho roku 1918 po obdobie ukončené reštauračnými pokusmi Karola IV. roku 1921 a následné zbavenie habsburského rodu nároku na maďarský trón. Napriek tomu, že toto obdobie je charakteristické mnohými zásadnými obratmi a udalosťami v politike, určenie záveru roka 1921 ako zásadného medzika, ktorý ukončil „obdobie hľadania východísk“ v maďarskej politike, v sebe absorbuje zásadný problém, s ktorým sa dané politické elity museli vyrovnávať. Autor analyzuje počiatky maďarsko-juhoslovanských diplomatických kontaktov po prvej svetovej vojne, venuje sa otázke belehradského príméria, mierových rokovaní v Paríži a konfliktu okolo vydania území Barany a Burgenlandu. Kapitulu uzatvárajú už spomenuté pokusy Karola IV. o návrat na maďarský trón. Napriek faktu, že k tejto pomerne populárnej téme má európska historiografia k dispozícii pomerne veľké množstvo príspevkov, priblíženie z uhlu maďarsko-juhoslovanských vzťahov je ďalším zaujímavým prínosom k problematike.

V druhej kapitole, nazvanej *Po kráľovských pučoch* a chronologicky vymedzenej rokmi 1921 – 1923, sa autor sústredil na obdobie tzv. konsolidačnej politiky nového maďarského premiéra, grófa Istvána Bethlena. Maďarsko v tom čase nastúpilo smerom k zahraničiu „kurz plnenia a prispôsobenia sa“. Vnútorne sa však ani hlavný zástanca tejto politiky Bethlen nikdy nestotožnil s myšlienkou akceptácie *status quo* a popri oficiálnom kurze aj naďalej pracoval v prospech revízie hraníc. K nej však podľa jeho názoru mohlo Maďarsko dospieť len s pomocou niektorej z veľmocí. Preto Bethlen primárne kládol dôraz na plánovitú hospodársku a politickú konsolidáciu krajiny. V tomto smere sa potom rozvíjali aj vzťahy s Kráľovstvom SHS. Popri pokusoch o vzájomné zblíženie zároveň prebiehala akcia v prospech rozdelenia Juhoslávie na dve samostatné štáty – srbský a chorvátsky. V tejto chronologickej perióde sa

autor sústredil najmä na otázky týkajúce sa prijatia Maďarska do Spoločnosti národov a sanačnej pôžičky, o ktorú sa maďarská vláda úspešne uchádzala v roku 1923.

Tretia kapitola zaznamenáva obdobie formovania vzťahov Maďarska s Kráľovstvom SHS v rokoch 1924 – 1927. Viaceré vedúce osobnosti maďarského politického života považovali práve zblíženie sa s Kráľovstvom SHS za najreálnejšie. Sám regent Horthy viac-krát upozornil na fakt, že z nástupníckych štátov sú mu práve Srbi najbližší – pre ich dobrú bojovnú morálku. Určité oteplenie vzájomných vzťahov malo viacero rovin, na ktoré upozorňuje aj autor knižky. Analyzuje pokus o zblíženie aj v širšom kontexte politiky Talianska a Malej dohody. Výsledkom tohto komplexu rokovaní bolo podpísanie zmluvy o priateľstve medzi Talianskom a Maďarskom v apríli 1927 a následná aktivizácia maďarskej zahraničnej politiky. Okrem týchto rokovaní sa Hornyák v kapitole zaoberá aj sovietsko-maďarskými rokovaniami, aplikovaním princípov Locarna v regióne, problematikou tzv. frankovej aféry či významom Talianska v otázke konsolidácie vzťahov na Balkáne.

Ako to vyplýva aj z názvu práce, autor podrobne sleduje líniu maďarsko-juhoslovanských vzťahov. Zároveň ponúka určitý širší zahraničnopolitický rámec danej problematiky. Vysvetľuje pohľadky a ciele orientácie zahraničnej politiky zainteresovaných krajín a veľmocí. Tieto súvislosti, nutné na uchopenie daných politických koncepcií tak maďarskej, ako aj juhoslovanskej strany, dopĺňa už známu prácu Vuka Vinavera *Jugoslávija i Mađarska 1918 – 1933*, publikovanú v roku 1971. Hornyáková monografia je postavená na využití a komparácii primárnych diplomatických prameňov najmä juhoslovanskej a maďarskej proveniencie a poskytuje i niektoré nové pohľady. Pozitívne je tiež to, že autor využil aj informácie z britských archívov a publikovaných radov archiválií maďarského, britského, juhoslovanského, francúzskeho, talianskeho a amerického pôvodu.

Z hľadiska českej a slovenskej historiografie sú zaujímavé najmä pasáže o fungovaní vzťahov vo vnútri Malej dohody a zahraničnej politiky Edvarda Beneša. Toto komplexné spracovanie problematiky maďarsko-juhoslovanských medzištátnych (politických) vzťahov

takisto ponúka zaujímavý podklad pri komparácii zahraničnopolitických vzťahov Maďarska a ČR v danom období.

Lepšiu čitateľnosť práce umocňuje autorovo výstižný štýl. Text rozvrhnutý do kratších tematických podkapitol dodáva knihe na prehľadnosti. Na druhej strane však poznámkový aparát, obohatený o mnohé cenné informácie, umiestnený na konci monografie, ako aj absencia akýchkoľvek registrov do určitej miery sťažujú záujemcovi rýchlu orientáciu v tejto práci.

M. Michela

BEZECNÝ, Z.: PŘÍLIŠ UZAVŘENÁ SPOLEČNOST. Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005, 155 s.

O skutočnom obsahu práce a jej dvoch kľúčových rovinách viac napovie podtitul *Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. Na veľmi malom priestore, ktorý mohol byť pokojne niekoľkonásobne väčší, autor veľmi úsporným, ale pritom živým spôsobom predstavil príslušníkov jedného z najvýznamnejších rodov českej historickej šľachty od začiatku 19. storočia do roku 1918.

Pred čitateľom defilujú Karol Filip zo Schwarzenbergu a jeho mýtus „víťaza od Lipska“, synovia Fridrich (potláčal v cisárskych vojskách maďarskú revolúciu roku 1849 a bol povestný ako zástanca legitimity a obranca „starých slobôd“, svoj život dožil v kláštore v Marianke pri Bratislave) a Karol II. (vojenský a civilný guvernér v Miláne a neskôr v Sedmohradsku), Karol III. (syn Karola II. a významný predák konzervatívnej šľachty), Karol IV. (syn Karola III., známy svojím povestným vystúpením z pozície katolíckeho konzervativizmu proti husitom, ktorých nazval „komunistami 15. storočia“) a Karol V. Posledne menovaný zomrel na bojisku prvej svetovej vojny a s ním akoby zomrela celá doba, ktorú tento rod reprezentoval.

Schwarzenbergovci sa cítili byť príslušníkmi českého národa, a ako konštatuje autor, nacionálna neznášanlivosť sa nezlučovala

so šľachtickou kultúrou. Z tohto hľadiska si rod programovo pestoval svoju českú identitu a rovnako lojalitu k štátu, s ktorým bol po stáročia zrastený.

Druhú rovinu práce tvoria časti o spôsobe života českej šľachty v skúmanom období, kde už autor siaha po príkladoch aj mimo schwarzenberského rodu. Úvahy o šľachticom sídle ústia do časti o postavení šľachty vo vidieckej spoločnosti a o vzťahoch k ľudu. Životný štýl šľachty reprezentujú podkapitoly o životnom cykle – detstve, mladosti a výchove, o sobášii a smrti.

K šľachtickej zábave je zaradené cestovanie, záujem o výtvarné umenie, poľovačky a šport, ako aj významná funkcia salónu ako inštitútu sociálnej komunikácie. Aj tu je pozoruhodný minimálny priestor, na ktorom sa autorovi podarilo zhrnúť svoje myšlienky a pritom nerezignovať na celý rad zaujímavých príkladov, ktoré robia z textu príťažlivý celok.

Text je zakončený prehľadom prameňov a literatúry, ako aj menným a zemepisným indexom. Práve indexy však majú viacero nedostatkov, predovšetkým sú neúplné, čo znižuje ich použiteľnosť. Obrazová príloha je zaujímavá a sústreďuje sa najmä na scharzenbergovskú líniu textu.

V závere by som sa chcel zmieniť o zásadnom úvode, ktorý podáva prehľad a hodnotenie v podstate všetkej kľúčovej nemecky i česky napísanej literatúry na tému šľachty. Je škoda, že medzi nimi nenachádzame ani jedno slovenské dielo a veru by sme autorovi nevedeli odporučiť čo len jedno. Úvod pokračuje časťou o starej a novej šľachte, o šľachte v službách monarchie (ani Predlitavsko nebolo také „občianske“, ako sa to zvykne niekedy tradovať) a o šľachticom pozemkovom majetku.

Práca Z. Bezecného spĺňa atribúty odborného a čitateľsky atraktívneho diela. Slovenského čitateľa musí priviesť okrem uvedomenia si deficitu podobných tém aj k podnetným porovnaniam so situáciou v Uhorsku a k úvahám na tému v 19. storočí už vlastne neexistujúcej slovenskej šľachty.

R. Holec

1526 – 1848

JANKOVIČ, L.: *EXLIBRIS A SUPRALIBROS NA SLOVENSKU V 16. – 19. STOROČÍ*. Matica slovenská, Martin 2004. 192 s.

Odbornej verejnosti sa po prvýkrát predkladá publikácia, ktorá sa komplexne zaoberá problematikou značiek vlastníkov kníh vo vzťahu k Slovensku od najstarších čias až po koniec novoveku, resp. zachytávajúc aj 19. storočie. Ide o dielo Ľubomíra Jankoviča *Exlibris a supralibros na Slovensku v 16. – 19. storočí*, v ktorom autor analyzuje, hodnotí a komentuje výsledky svojej heuristiky pramenných knižných i archívnych materiálov prevažne z nášho územia.

Oproti susedným krajinám na Slovensku nebola tradícia takého výskumu, náročného z hľadiska interdisciplinarity – knihovedy, histórie, pomocných vied historických (heraldiky, genealógie, sfragistiky, paleografie) a umenovedy, i keď na niektoré vzácné zbierky exlibrisov upozorňovali vo svojich štúdiách jednotlivci, ako napr. Boris Bálent, Jozef Pospíšil alebo Jozef Kuzmík. K serióznejšiemu výskumu bolo však možné pristúpiť až neskôr, po spracovaní a spasportizovaní historického knižného fondu; k tejto veľkej úlohe pod názvom *Dejiny knižnej kultúry na Slovensku* sa v širšom meradle a systematicky prikročilo až v poslednej tretine minulého storočia. Čiastkové aj publikované výsledky sa stali výbornou základňou a východiskom pre Jankovičovú heuristiku.

Ľubomír Jankovič zachytil a vytriedil veľké množstvo materiálu, časovo ohraničeného až 19. storočím. Koncepcne si ho vhodne rozčlenil do troch kapitol, čím sa vyhol neprehľadnosti. Najskôr hodnotí exlibrisy a supralibrosy všeobecne, potom vo vzťahu k Slovensku a nakoniec predstavuje ich používateľov, resp. aj tvorcov. V prvej časti sa zaoberá knižnými značkami teoreticky z hľadiska knihovedy, historických vied a umenovedy, charakterizuje základné pojmy, výklady doterajších aj zahraničných bádateľov. Širšie podáva typológiu vlastníckych záznamov, rukopisných exlibrisov a pečiatok, ako aj vytlačených či dodatočne nalepených alebo nakreslených knižných značiek – spôsob ich spracovania a použitý materiál, ďalej si všima typológiu

používateľov – v stredoveku takmer výlučne významných cirkevných a svetských jednotlivcov či inštitúcií, čo sa postupne mení vzhľadom na vynájdenie knihtlače a rozšírenie záujmu o kultúru a vedu nástupom renesancie a humanizmu, až po neskorších zberateľov a bibliofilov. V závislosti od tohto vývinu aj účelu a významu knižných značiek dochádza k formovaniu ich výtvarnej stránky; v rozličných obdobiach možno rozlišovať rozličné štýly a výtvarné formy. Nasleduje kapitola o exlibrisoch a supralibrosoch so vzťahmi k Slovensku na pozadí výkladu historickej súvislosti. Exlibrisy možno zaznamenať od najstarších čias, ale skôr medzi najvyššími predstaviteľmi Uhorského kráľovstva, akými bol sám panovník Matej Korvín. Supralibrosy sú v tvare mestského znaku na mestských knihách v Banskej Bystrici a Bardejove už v 15. storočí. V 16. storočí používali humanisti renesančné monogramové (J. Turzo, J. Bocatius) aj heraldické supralibrosy a exlibrisy, ale zväčša domácej výroby (Fuggerovci, K. Armpruster, Z. Mošovský, M. Oláh), i keď v stredo európskom okruhu pôsobia už vynikajúci portrétisti a rytci (H. Holbein, A. Dürer). Renesančno-barokové značky v 17. storočí +sú kvalitatívne aj kvantitatívne na inej úrovni, odráža sa v nich bibliofilský záujem i vplyv inej techniky, objavujú sa aj portréty (P. Pázmány), známi sú už aj ich tvorcovia (J. Pohronec-Szelepčényi). Heraldické formy zhotovené pre významné zemianske a šľachtické rody predstavujú špecifickú skupinu grafičiek. Osemnásťe storočie prináša barokové, rokokové a začiatok klasicistických značiek – tlačiarenské a vydavateľské centrá zamestnávajú rakúskych, nemeckých a nizozemských rytcov, ich výtvarný prejav je pre toto obdobie špecifický a rozvíja sa aj vzhľadom na záujem alebo v dôsledku početných čitateľských krúžkov, verejných knižníc a čitární. V 19. storočí sú tieto značky najrozšírenejším typom vlastnickeho prejavu. Na prelome 19. a 20. storočia sa exlibris stáva predmetom záujmu mladých moderných slovenských umelcov – maliarov a grafičiek (M. Benka, E. Fulla, K. Sokol, M. Galanda), ale nie je už náplňou Jankovičovho výskumu a knižných značiek z hľadiska historického vývinu.

Nosná tretia kapitola je z hľadiska prínosu vedeckého bádania najdôležitejšia a najobsažnejšia. Nachádzajú sa v nej medailónky

používateľov exlibrisov a supralibrosov vo vzťahu k Slovensku od 16. storočia. Najskôr podľa možností predstavuje autor danú osobnosť, charakterizuje jej vzťah ku knihe – či vlastnil knižnicu, či si sám zhotovoval alebo objednával exlibrisy a iné značky, zároveň ich opisuje a analyzuje. Takto defiluje pred čitateľom množstvo posesorov vzdelancov, niekedy i tvorcov značiek, zaoberajúcich sa knihou, ktorá bola súčasťou nielen ich života, ale aj okruhu ich známych z toho istého prostredia. Súbor väčších či menších portrétov dosahuje počet takmer 130, pritom zo 16. a 17. storočia je ich 25 a 28. Začína sa rukopisnou maľovanou značkou kňaza iluminátora pôsobiacieho začiatkom druhej dekády 16. storočia na Spiši, končí sa heraldickými exlibrismi vo forme pečiatok rodiny Rakovských z Kočoviec a právnika a uhorského ministra priemyslu a obchodu Jozefa Zichyho z 19. storočia. I keď je väčšina exlibrisov od anonymných tvorcov, predsa sa objavujú aj signované, príp. dodatočne identifikované. Zoznam týchto rytcov sa uvádza aj s odkazom na príslušnú literatúru. Možno upozorniť na nemeckých rytcov 17. a 18. storočia, ktorí pôsobili v tlačiarňach v Trnave, Bratislave, vo Viedni a v Budíne (S. Zeller, M. Lang, H. S. Beham); boli medzi nimi aj T. Bohacz z Olomouca a S. Falka zo Sedmohradska. V publikácii nechýba ani menný a miestny register. Treba ohodnotiť množstvo zozbieraného, analyzovaného a prehľadne prezentovaného materiálu, ktorý sa v doterajšej odbornej literatúre opisoval len veľmi ojedinеле, sporadicky a neucelene. Bohatá obrázková príloha dokumentuje vývin a používanie knižných značiek v našich podmienkach od 15. až 16. storočia.

Monografia *Exlibris a supralibros na Slovensku v 16. – 19. storočí* predstavuje knižné bohatstvo na našom území za posledných 500 rokov z hľadiska jeho majiteľa alebo používateľa. Grafická vyspelosť exlibrisov a supralibrosov na Slovensku neraz znesie dobové porovnanie s inými európskymi krajinami. Bohatstvo námetov týchto knižných značiek a rozmanitosť ich spracovania v priebehu storočí poskytuje možnosti na ďalší umenovedný, historický či knihovedný výskum, napr. osobností a inštitúcií, ktoré zbierky vlastnili, ale napomáha aj pri inventarizovaní kníh, pri identifikácii či rekonštrukcii v minulosti

poškodených exemplárov. Z tohto hľadiska by predkladaná monografia nemala chýbať v príručnej knižnici bádateľov zaoberajúcich sa výskumom knižnej kultúry. Napriek tomu, že dejiny neboli vždy priaznivé pre duchovný rozvoj, podarilo sa zachovať množstvo knižných dokumentov, z ktorých sa dnes mnohé nachádzajú v zahraničí. Monografia zahŕňa aj ich časť v Albe Iulii v Rumunsku a v Maďarsku. Na svoj výskum čakajú ešte ďalšie zbierky vo vzťahu k Slovensku, napr. vo viedenskej národnej knižnici alebo v bavorskom Neupassingu.

E. Frimmová

BÁRTFÁTÓL POZSONYIG. VÁROSOK A 13-17. SZÁZADBAN

Eds. E. Csukovits – T. Lengyel. MTA
Történettudományi Intézet, Budapest
2005. 402 s.

V maďarskej edícii zameranej na výskum sociálnych dejín a dejín vzdelávania (*Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*) vyšiel v tomto roku zborník venujúci sa problematike miest na území dnešného Slovenska v období neskorého stredoveku a raného novoveku. Publikácia *Od Bardejova po Prešporok (Bratislavu). Mestá v 13 – 17. storočí*, ktorú editorsky pripravila Enikő Csukovits a Tünde Lengyelová, obsahuje 16 príspevkov z konferencie Maďarsko-slovenskej zmiešanej komisie historikov konanej v jeseni 2003 v Košiciach.

Územie Slovenska, v minulosti označované *partes superior, Hungaria ulterior*“, Horné Uhorsko, Horná zem alebo Hornouhorské Okolie, predstavovalo z hľadiska vývoja miest najvýznamnejšiu časť Uhorska. Popri tomto fakte je ďalšou príčinou vysokého záujmu historikov oboch krajín o túto oblasť aj to, že sa tu zachovalo oveľa viac archívnych prameňov k dejinám miest než v oblastiach obsadených Turkami. Preto cieľom zborníka (ktorého slovenská verzia sa pripravuje) je prekonať jazykovú bariéru a informovať čitateľov obidvoch krajín o najnovších výskumoch a výsledkoch v tejto problematike.

Zborník otvára príspevok načrtávajúci všeobecný obraz o mestách v Karpatskej kotline v období neskorého stredoveku od Andrása Kubinyiho s názvom *Mestská sieť*

v neskorostredovekej Karpatskej kotline. Autor sa venuje jednak vymedzeniu samotného pojmu mesta, ako aj hierarchii miest a faktorov ovplyvňujúcich ich vývoj.

Problematikou kategorizácie miest sa v príspevku *O charakteristikách stredovekých miest a vzniku ich kategórií* zaoberá Richard Marsina. Analyzuje spôsoby a kritériá kategorizácie miest u niektorých historikov, pričom navrhuje vypracovanie takého spôsobu, ktorý by okrem centralizácie bral do úvahy aj právne postavenie obyvateľov a hospodársku situáciu mesta. Okrem toho pri kategorizácii miest považuje za potrebné zohľadňovať aj chronologické hľadisko, pretože v autorom navrhovaných troch časových etapách do roku 1526 bola situácia pre vývoj miest značne odlišná.

Vývoj severogemerských centrálnych miest v stredoveku a ranom novoveku je názov príspevku Lászlóa Őrsa Kollmanna, ktorý sa v jeho prvej časti orientuje na vznik centrálnych miest (miesto aspoň raz označené za mesto alebo miesto s trhom: Štítinik, Dobšiná, Jelšava, Plešivec, Rožňava) v gemerskej banskej oblasti. V ďalších častiach podrobne načrtol hospodárske, banícke a obchodné aktivity týchto miest.

Mobilita obyvateľstva je predmetom štúdie Jána Lukačku s názvom *Sťahujúci sa meštania v stredoveku. Mobilita meštianov na juhozápadnom území dnešného Slovenska, Zadunajska a Dolného Rakúska*. Sloboda sťahovania a disponovania svojím majetkom patrila k základným právam meštianov. Popri súkromných záležitostiach boli najčastejším dôvodom sťahovania ekonomické a politické príčiny. S núteným sťahovaním, najmä nemeckých meštianov, sa stretávame počas vojnových konfliktov, nepokojov.

István Petrovics v príspevku *Kontakty južných oblastí Zadunajska a Dolnej zeme s Horným Uhorskom v stredoveku* ukázal, že najviac, aj keď sporadických obchodných kontaktov s Horným Uhorskom mali najmä dve mestá – Pátkostolie (Pécs) a Segedin (Szeged).

Spiš, jeho obyvateľstvo a právne normy, ktorými sa riadilo a ktoré okrem iných faktorov do značnej miery ovplyvnili jeho spôsob myslenia v stredoveku, je obsahom príspevku Lászlóa Blazovicha *Spišské právo a Saské zrkadlo*.

Ďalším právnym dokumentom, ktorý môže byť dôležitým prameňom k výskumu každodenného života meštianov v neskorom stredoveku a ranom novoveku je *Žilinská mestská kniha*, ktorej sa venuje Michal Bada. Analyzovaný prameň poskytuje nahliadnutie do žilinskej mestskej komunity, štruktúry obyvateľstva, riadenia mesta a ďalších aspektov mestského života.

Problematiku *Zločinu a trestu v stredovekej mestskej praxi* nám cez záznamy deliktov v mestskej knihe Banskej Štiavnice v 14. – 15. storočí prezentovala Enikő Csukovits. Okrem počtu, charakteru a následného potrestania deliktov poskytla autorka aj porovnanie týchto údajov v spomínanom období s i mestami ako Košice, Záhreb alebo Krakov.

Podobnej téme sa v príspevku *Násilie a riešenie konfliktov v každodennom živote meštianov v 16. storočí* venovala Blanka Szeghyová, ktorá ukázala vnímanie násilia v danom období, jeho rôzne prejavy a spôsoby potrestania.

Vojenská problematika je obsahom príspevku Vladimíra Segeša *Disciplína a zásobovanie žoldnierov v stredoveku*. Cennými dokumentmi pre spoznávanie rôznych aspektov života žoldnierov boli pre autora vojenské poriadky z Bardejova a zo Znojma, ktoré zároveň poukázali aj na odlišný vývin vo voenstve Uhorska a Českého kráľovstva.

Miesto Konfraternity Kristovho tela v živote stredovekých obyvateľov Prešporka a ďalšie súvislosti týkajúce sa pôsobenia tohto bratstva v meste prezentovala v rovnomennom príspevku Judit Majorossy.

Rodinné vzťahy a dedičské zvyklosti v zrkadle stredovekých testamentov v Prešove je podnázov príspevku Katalin Szende *Deti, bratia, manželia*. Porovnávanie obsahov, foriem a ďalších aspektov testamentov z Prešova, Prešporka a Šopronu poukazuje, že medzi jednotlivými časťami krajiny boli značné rozdiely nielen v spôsobe odkazovania majetku, resp. v dedičských zvyklostiach, ale aj v predmetoch, ktoré sa stali objektom testamentov.

Životnú úroveň meštianov v slobodných kráľovských mestách dnešného východného Slovenska v 16. storočí nám výskumom zamestnania, stravovania, zariadenia obydli, odievania, hygieny a iných atribútov každodenného života

mešťanov Košíc, Prešova, Levoče, Bardejova a Sabinova priblížila Miloslava Bodnárová.

Súčasťou života mešťanov boli aj rôzne spôsoby trávenia voľného času, ktorým sa v príspevku *Voľný čas mešťana* venoval Igor Graus. Na príklade bansko-bystrických mešťanov v 16. storočí ukázal, že možnosti využitia voľného času boli skutočne rôznorodé, od súkromných osláv, návštevy krčmy divadla, kúpeľov, astrológiu až po rybačku alebo poľovačku.

Spoločenská štruktúra obyvateľov miest v ranom novoveku bola témou štúdie Petra Kónyu s názvom *Spoločnosť hornouhorských miest v 17. storočí*. Autor sa venoval najmä spoločenským, národnostným a konfesionálnym zmenám v troch východoslovenských mestách (Prešov, Bardejov a Sabinov), ktoré boli výrazne ovplyvnené významnými politickými udalosťami 17. storočia.

Zborník uzatvára príspevok Istvána H. Németha *Náčrt mestskej politiky ranonovovekého Uhorského kráľovstva v 16–17. storočí*. Autor rozoberá jednotlivé faktory ovplyvňujúce vývoj miest (vojsko, dane a vojenské výdavky, mestská šľachta, oslabenie privilégií, mestské spoločenstvá, vzťah s dvorom a pod.), pričom konštatuje, že v tomto období už nie mestá, ale bohatí mešťania boli najdôležitejšou hybnou silou spoločenského vývoja.

A. Kónyová

1848 – 1945

**VOJENSKÉ OSOBNOSTI
ČESKOSLOVENSKEHO ODBOJE
1939 – 1945.** Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2005. 348 s.

Pri skúmaní a spracovávaní archívneho materiálu či iných prameňov bádateľ neraz narazí na neznáme osobnosti alebo na javy, pri ktorých objasňovaní mimoriadne dôležitú úlohu zohrávajú encyklopedické diela. Ich funkciou je stručne, jasne a vecne priblížiť heslá z určitých oblastí, aby umožnili pochopiť širšie súvislosti danej problematiky. Takéto cenné a prínosné práce sa zväčša rodia veľmi ťažko, pretože pri spracovávaní jednotlivých hesiel vzniknú

rozličné problémy, ako je nedostatok materiálu či naopak veľké množstvo podružných informácií, rozdielne pôvodné a súčasné názvy inštitúcií, funkcií, ich prepis z dobového do súčasného jazyka atď. Predkladaná práca je úzko špecializovaným biografickým slovníkom postáv, ktoré boli účastníkmi českého a slovenského odboja počas druhej svetovej vojny. Vznikla v spolupráci Vojenského historického ústavu v Prahe a Vojenského historického ústavu v Bratislave a na jej príprave sa podieľal široký autorský kolektív vojenských historikov. Výber a spracovanie českých postáv pripravili českí historici, slovenské osobnosti vybrali a spracovali slovenskí vojenský historici. Jednotiacim kritériom na výber osobností z oboch národných zložiek bol spoločný cieľ Čechov a Slovákov, teda obnova Československej republiky. Napriek tomu na diskusiu ostáva otázka, či by spracovaniu, charakteru práce a historickým skutočnostiam viac nezodpovedal názov „osobnosti českého a slovenského odboja“ namiesto československého odboja. Aj pri štúdiu samotných hesiel je evidentný rozdiel odlišných štátoprávnych a národnostných pomerov Čechov a Slovákov počas druhej svetovej vojny. V encyklopédii sa nachádzajú najvýznamnejší organizátori a vedúce osobnosti oboch odbojov, ale aj menej známe, nie však nezaujímavé postavy, ktoré sa podieľali na odboji v Česku a na Slovensku, v zahraničí ako príslušníci vojenských jednotiek alebo ako vojaci spojeneckých armád. Keďže ide o úzko špecializovanú prácu, niekedy je ťažké zorientovať sa v podiele najmä menej známych osobností na odbojovej činnosti. Orientáciu v problematike by možno zjednodušil zoznam biografických hesiel na záver publikácie alebo jednoduchá značka pri menách ostatných postáv uvádzaných v texte, ktorá by signalizovala osobnosti zaradené v slovníku ako samostatné biografické heslo.

Jednotlivé heslá sú spracované podrobne a prehľadne. Na začiatku každého z nich je uvedená stručná anotácia osobnosti s hodnotami a údajmi o narodení a úmrtí, vo väčšine prípadov sú aj fotografie. Nasledujú podrobné encyklopedické údaje mapujúce jej vojenskú kariéru, činnosť po rozpade Česko-slovenskej republiky v marci 1939, pôsobenie v štruktúrach nových útvarov, zapojenie sa do odboja a ich činnosť po vojne. Na záver sú uvedené vyzna-

menania danej osobnosti, zachované pamiatky, archívne a literárne pramene, v ktorých možno získať podrobnejší materiál o predstavovanej osobnosti. Záver publikácie tvorí rozsiahly zoznam prameňov, literatúry, periodik a skratiek. K prednostiam diela patrí pekná grafická úprava. Predkladaná práca je veľkým prínosom pre historikov moderných dejín, je obsahovo veľmi bohatá a aj sama osebe predstavuje zaujímavé čítanie, ktoré na ľudskom portréte priblíži vojnové udalosti a umožní pochopiť mnohé súvislosti.

J. Roguľová

BALKO, J.: DESAŤ ROKOV V SLOVENSKEJ POLITIKE. Život v piatich režimoch, 2. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2005. 402 s.

Memoárové práce verejných, najmä politických a kultúrnych činiteľov, no aj umelcov sú nielen obľúbenou lektúrou, ale spravidla aj originálnym, viac či menej dôležitým prameňom pre historikov. Z tohto dôvodu treba privítať aj pamäti politika, národohospodára i spisovateľa Jána Balka. Ich rukopis, ktorý vznikol dakedy v druhej polovici 80. rokov minulého storočia mal okolo 1 800 normovaných strán. Z tohto materiálu vybrali a predbežne vyseletovali editori knihy (vydavateľ, autorov syn Vladimír Balko a jazykový upravovateľ L. Szalay) asi štvrtinu textu a vydali ho ako druhý diel pamäti. Tento trochu netradičný spôsob (prvý diel ešte nie je publikovaný) zvolili editori prinajmenšom z dvoch príčin: 1. uverejnené pasáže sa týkajú obdobia, v ktorom J. Balko zastával viaceré významné politické a národohospodárske funkcie v štáte: člen Štátnej rady, poslanec Snemu Slovenskej republiky, člen širšieho predsedníctva vládnucej štátostrany – HSES, predseda Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici atď. Bol tak mnohokrát priamym a aktívnym účastníkom závažných rokovaní a rozhodnutí spomínaných inštitúcií či iných grémii a delegácií, o čom podáva mnohé zaujímavé osobné svedectvá i subjektívne hodnotenia; 2. obdobie, ktoré zahŕňa druhý diel spomienok, teda etapa existencie autonómneho Slovenska, Slovenskej republiky 1939 – 1945 a povojnové roky, sú v našej historiografii či

publicistike najkontroverzejšie a pre potenciálneho čitateľa preto asi aj najzaujímavejšie.

Pri určitej dávke zjednodušenia možno Balkove memoáre z hľadiska ich obsahu a formy vnímať prinajmenšom v dvoch rovinách. Pre historika sú nesporne najprínosnejšie tie pasáže, v ktorých autor opisuje svoje bezprostredné zážitky, skúsenosti a pozorovania z aktívneho pôsobenia v politickom, hospodárskom a vo verejnom živote štátu, kde sa viac riadil svojim svedomím a morálkou než straníckymi či ideologickými príkazmi a oficiálnymi trendmi, ktoré prevládali vo vtedajšom spoločensko-politickom prostredí na Slovensku. V tomto smere sa dosť výrazne odlišoval od absolútnej väčšiny vtedajších vládných politikov. Vari najmarkantnejšie sa to prejavilo v jeho bezprecedentnom vystúpení na pôde Štátnej rady v marci 1942, kde ostro protestoval proti začínajúcim deportáciám židovských občanov. Pisateľ sa totiž takmer vždy vedel povzniesť nad osobné sympatie či antipatie k svojim politickým súputníkom, resp. odporcom, aby v kritických hraničných situáciách uplatnil etické a ľudské kritérium, čo v našom verejnom živote nie je podnes až takým bežným javom. Za tieto postoje sa mu dostávalo veľa výčitiek i urážok.

Druhou rovinou memoárov sú hodnotiace komentáre autora. J. Balko bol a do smrti ostal presvedčeným ľudákom autonomistom, čo otvorene prezentuje aj vo svojich spomienkach, ktoré ako každé politické memoáre nemôžu neniesť silnú subjektívnu pečať jeho pohľadov. Daný postoj je úplne legitímny, treba ho rešpektovať, aj keď s niektorými jeho hodnoteniami môže historik polemizovať a ani každý čitateľ nemusí s nimi súhlasiť. Veľmi zaujímavé sú autorove postrehy a charakteristiky známych osôb, s ktorými sa stretal nielen vo svojej verejnej činnosti, ale aj v tristnom väzenskom prostredí po roku 1945, keď bol zaistený a nakoniec odsúdený.

Pri anotácii knihy chceme však upozorniť na jeden jej dosť vážny nedostatok, ktorý sa pri dodatočnom posmrtnom vydávaní memoárových prác na Slovensku vyskytuje takmer vždy. Editori pri vydávaní textov – asi z pety k už mŕtvemu autorovi – nechcú zasahovať do ich obsahu ani dopĺňať text vysvetľujúcimi poznámkami, ktoré by mohol zapracovať profesionálny historik. Prirôdzené, nešlo by tu o nejaké úpra-

vy textov v zmysle ich myšlienkového a významového posunu, ale o korigovanie niektorých dosť podstatných faktografických, terminologických a v danom prípade najmä chronologických nepresností. Tých je, žiaľ, v Balkovej knihe mnoho, trochu dezorientujú čitateľa a tým aj nezaslúžene znižujú dôveryhodnosť autorových svedectiev. J. Balko písal svoju knihu v značne pokročilom veku (bol ročník 1901), nemal už možnosť prístupu k niektorým relevantným prameňom, aby ich konfrontoval so svojimi textami. Spomínaný hendikep zrejme spôsobil preniknutie viacerých nepresností do publikovaného textu. Táto výčitka však nesmeruje na autora, adresovaná je skôr editorom knihy. Treba len dúfať, že pri príprave druhej časti autorových spomienok sa tieto zbytočné chyby už nevyskytnú. Balkove texty si túto zvýšenú pozornosť a dôkladnejšiu redakciu nesporne zaslúžia, a to jednak pre svoj poznávací prínos, jednak pre svoje morálne poslanstvo. Azda by ich bolo treba doplniť aj fotografickou prílohou, ktorá pri memoárovom druhu literatúry je zvlášť žiaduca, lebo prehlbuje plasticnosť textov. Kvôli lepšej orientácii čitateľa by si kniha zaslúžila aj menný register.

I. K.

PO ROKU 1945

OPOZICE A ODPOR PROTI KOMUNISTICKÉMU REŽIMU V ČESKOSLOVENSKU 1968 – 1989. Ed. P. Blažek. Dokořán, Praha 2005. 355 s.

Zborník obsahuje sedemnást' štúdií, ktorých spoločným menovateľom je snaha podať obraz o viacerých stránkach protikomunistickej rezistencie v Československu v tzv. normalizačnom období. Kniha vznikla z prednáškových materiálov, ktoré odzneli na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Svojím obsahom a vnútornou štruktúrou má charakter ucelenej monografie, lebo sa pokúša z viacerých pohľadov rekonštruovať hlavné trendy antitotalitného disentu, pričom tento proces zasadzuje do širších domácich i zahraničnopolitických súvislostí. Autorom však nešlo iba o podanie viac či menej zná-

mej faktografie, ale svoju analýzu zamerali aj dovnútra disidentského hnutia. Snažia sa nielen o postihnutie jeho základných cieľov, ale podávajú aj analýzu jeho vnútorných smerov, protirečení i sporov medzi jednotlivými názorovými, resp. personálnymi prúdmi a skupinami. Bez lacného legendarizovania či heroizovania pritom poukazujú na morálnu silu jeho protagonistov i súpútnikov a zároveň na neschopnosť mocenských orgánov totalitného režimu celkom potlačiť a eliminovať aktivity občianskej opozície.

Za najinšpiratívnejšie kapitoly zborníka považujem jeho dve úvodné štúdie. V prvej sa P. Blažek zaoberá jednak historiografickými problémami výskumu antikomunistického odboja, jednak sa v rámci neho pokúša typologicky vymedziť, charakterizovať či aspoň spresniť termíny, akými sú opozícia, odpor, odboj a pod. Ďalším objektom Blažkovho záujmu je periodizácia vývoja opozičných aktivít v Československu, resp. jeho vnútorné organizačné alebo ideologické členenie. V tomto teoretickom zameraní sa nesie aj štúdia M. Otáhla (sám bol príslušníkom disentu), ktorý sa zaoberá zložitou, niekedy i konfliktnou cestou formovania programovej orientácie jednotlivých opozičných zoskupení. Tieto vnútorné diferencie boli prirodzené a logicky vyplynuli z predchádzajúcej ideovej orientácie a z personálneho zloženia jednotlivých skupín – od náboženského disentu cez občianske, ekologické, umelecké undergroundové zoskupenia až po bývalých príslušníkov KSČ. Ich spoločným cieľom bol odpor proti existujúcej totalite. Názorové spory sa začali až pri úvahách o usporiadaní budúcej postkomunistickej spoločnosti. Ak časť odporcov režimu ostávala na platforme „nepolitickej politiky“, tak realistejšia časť opozície už uvažovala o svojom budúcom podiele na vládnej moci. Najdôležitejšou integrujúcou základňou československého disentu – zo stránky ideovej i organizačnej – sa stala *Charta 77*. Autor však vzápätí kladie otázku, prečo svojim skutočným priamym vplyvom zasiahla len nepatrné promile súdobej československej spoločnosti. (Za dvanásť rokov jej existencie sa k nej otvorene prihlásilo iba necelých 2 000 obyvateľov štátu.) Príčinu vidí v štátom podporovanej apatii občanov voči politickým udalostiam, no aj v relatívne nízkej mobilizujúcej potencii

chartistických dokumentov. Hlavnou príčinou tu však nesporne bol všadeprítomný strach z tvrdých a režimom otvorene proklamovaných perzekučných zásahov vládnej moci. Slovenská problematika je v zborníku zastúpená štúdiou N. Kmeťa, ktorý podal stručný informatívny prehľad o aktivitách, organizácii a hlavných protagonistoch disentu na Slovensku.

Ďalšie štúdie v zborníku majú takpovediac monotematické faktografické zameranie. J. Cuhra píše o opozičných akciách a snahách vnútri katolíckej cirkvi; L. Vanek približuje aktivity ekologických organizácií; L. Veselý poukazuje na vynaliezavé undergroundové akcie umelcov, ktoré narážali nielen na odpor v režimistických elitách, ale neraz aj na nepochopenie v samých disidentských kruhoch; štúdia J. Pažouta je venovaná činnosti Výboru na obranu nespravodlivo stíhaných, ktorý bol z programovej i personálnej stránky vari najviac napojený na Chartu 77 a veľmi pozorne monitorovaný aj v zahraničí; K. Bendová sa vo svojej objavnej stati zameriava na nezaslúžene obchádzanú a nepoznanú dôležitú úlohu žien v disente; O. Tůma podáva detailný obraz udalostí z augusta 1969, ktoré boli najmasovejším protitotalitným vystúpením v čase normalizácie; R. Svoboda rekonštruuje spoločensko-politickú situáciu v Brne v posledných mesiacoch pred pádom totalitného režimu. Tri štúdie zborníka (autori R. Schovánek, P. Tomek a P. Žáček) skúmajú disent z pohľadu politických a mocenských orgánov štátu, ktoré v boji s opozičiou striedali jednak brachiálne zastrážovacie prostriedky, jednak sa pokúšali prenikať do disidentských štruktúr prostredníctvom agentov Štátnej bezpečnosti, čo vyvolávalo a podnes vyvoláva traumu v spoločnosti.

Štyri štúdie zborníka majú zahraničné zameranie. J. Rychlík a P. Kenney mapujú disidentské hnutia v niektorých ďalších európskych socialistických krajinách. State L. Kamiňského a T. Vilímka sa tematicky vracajú k problematike Pražskej jari v roku 1968 a podávajú obraz, ako sa neúspešný pokus o nastolenie socializmu s ľudskou tvárou reflektoval v súdobej poľskej, resp. východonemeckej spoločnosti. Publikácia je vhodne doplnená zväčša neznámym fotografickým materiálom, ktorý editorom zrejme poskytli aktívni príslušníci československého disentu.

I. K.

DEJINY VEDY A TECHNIKY

D Ö R N Y E I, S.: *A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI IRODALOM 1944-IG*. Magyar Gyógyszerészettörténeti Társaság, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest – Piliscsaba 2005. 316 s.

Predkladaná bibliografia je výsledkom dlhoročného výskumu renomovaného maďarského bibliografa a znalca literatúry z oblasti dejín medicíny a farmácie Sándora Dörnyeiho, ktorý z tejto oblasti publikoval niekoľko prác. Prvou bol súpis literatúry k dejinám medicíny za roky 1945 – 1960 (Budapešť 1961), na ktorý nadviazal súpis za roky 1961 – 1970 (zatiaľ v rukopise), roku 2002 vyšla bibliografia evidujúca literatúru k dejinám medicíny od najstarších čias do roku 1944 (*A magyar orvostörténeti irodalom 1944-ig*).

Podobne ako posledné spomenuté dielo, aj recenzovaná bibliografia vyšla v edícii *Knižnica rozhľadov v maďarských dejinách vedy (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára)* ako jej 35 zväzok, v ktorej vyšli už takmer dve desiatky diel k dejinám medicíny a farmácie. Súpis literatúry k dejinám farmácie do roku 1944 prináša viac ako 3 300 bibliografických záznamov registrujúcich monografie a články z dejín farmácie od najstarších čias po rok 1944 od domácich a zahraničných autorov publikovaných na území Uhorska, resp. Maďarska, ako aj práce autorov z územia Uhorska, resp. Maďarska uverejnených v zahraničí. Dielo sa člení na štyri základné tematické okruhy (lekárnictvo, lekáre, lieky, lekárnici), každý z nich má niekoľko ďalších častí, v rámci nich je literatúra zoradená chronologicky. Bibliografia registruje typologicky rozmanitý materiál, zahŕňa monografie, štúdie, články, nekrológy a biografické články, spomienkové príspevky, správy, oznamy. Autor okrem všeobecných a odborných monografických prác sledoval nielen odborné lekárske časopisy, príbuzné lekárske a zdravotnícke periodiká, ale aj ďalšie vedecké časopisy z rôznych vedných odborov, ako napr. z prírodných vied, chémie, botaniky či histórie, jazykovedy a pod. Z biografického

hľadiska cenné údaje o činnosti celej plejády lekárníkov získal autor z regionálnej dennej a periodickej tlače. Štandardný bibliografický záznam je pri monografiách rozšírený o údaje o odborných recenziách diela v dobových periodikách.

Prvý tematický okruh literatúry k dejinám farmácie sa člení na ďalších desať častí, takmer 600 bibliografických záznamov registruje všeobecné a súhrnné diela a práce najmä z lekárskejších a lekárníckych časopisov k dejinám svetovej a uhorskej, resp. maďarskej farmácie, zahŕňa aj literatúru o lekárníckych múzeách a výstavách, o vývoji lekárníckej terminológie, o odborných časopisoch, lekárníckych celoštátnych a regionálnych spolkoch, o výchove a vzdelávaní lekárníkov, ďalej o nariadeniach a zákonoch vzťahujúcich sa na lekárníctvo, rozpravu o lekárníctve zo spoločenského hľadiska, ako aj state o vzťahu lekárníctva k ostatným vedným odborom, resp. umeniu. Záver okruhu tvorí súpis k dejinám farmácie podľa jednotlivých historických období od staroveku po 20. storočie.

Druhý tematický okruh predstavuje literatúra k dejinám lekární. Jednotlivé časti evidujú literatúru zameriavajúcu sa na lekárne všeobecne, rôzne štatistiky lekární, sústreďujú príspevky, ktoré sa zaoberajú lekárnami z právneho, hospodárskeho a finančného hľadiska, ale aj ich zariadením a vybavením. Ďalej sa tento okruh člení podľa jednotlivých druhov lekární (rehoľné, vojenské, domáce lekárne magnátov a pod.) a podľa lekární pôsobiacich v jednotlivých oblastiach a mestách, zoradených abecedne (z územia dnešného Slovenska sú tu zastúpené Banská Bystrica, Nové Zámky, Košice, Komárno, Kremnica, Bratislava, Šaľa a Trenčín).

Okruh literatúry k dejinám liekov a liečiv obsahuje takmer 700 bibliografických záznamov, ktorých predmetom je farmakoterapia, toxikológia, farmakohistória, farmakopea a *taxa pharmaceutica* od najstarších čias, sem zaradil zostavovateľ literatúru o liekoch všeobecne, ďalej vyčlenil literatúru podľa jednotlivých zložiek liekov (prírodného, minerálneho, živočíšneho pôvodu) a podľa účinku lieku, sledoval tiež literatúru o minerálnych prameňoch, o rozličných liekoch a liečivách, o zbierkach receptov, tajných receptúrach, ľudových a domácich prípravkoch, kozmetických prípravkoch

a, samozrejme, aj práce k dejinám lekárníckeho priemyslu a veľkoobchodu. Záver tvorí literatúra zameraná na chémiu a farmakochémiu.

Posledný tematický okruh predstavuje literatúra k životu a dielu lekárníkov, ktorý má síce najmenej vyčlenených častí (súhrnné životopisné diela, životopisy uhorských, resp. maďarských lekárníkov a biografie zahraničných lekárníkov), avšak predstavuje najrozsiahlejšiu časť (takmer dve tretiny záznamov) bibliografie. Práve v tejto časti najčastejším zdrojom informácií popri lekárníckych časopisoch sú regionálne a miestne periodiká. Zostavovateľ zhromaždil biografickú literatúru k životu a dielu viac ako 600 uhorských, resp. maďarských a viac ako 50 zahraničných lekárníkov. Jednotlivé osobnosti sú radené abecedne, každú z nich uvádzajú základné biografické údaje (dátum narodenia a úmrtia, spravidla aj miesto pôsobenia); v rámci hesla sú jednotlivé záznamy radené chronologicky. Tento bohatý biografický materiál umožní doplniť a presniť životopisné údaje viac či menej známych lekárníkov, ktorí pochádzali aj z územia dnešného Slovenska alebo na ňom pôsobili.

Dielo je doplnené kombinovaným menným a geografickým registrom, ktorý zvyšuje prehľadnosť a uľahčuje orientáciu v bibliografii. Hodnotu diela by zvýšil súpis excerpovaných periodík, resp. súpis používaných skratiek v excerpovanej literatúre.

Napriek tomuto drobnému nedostatku bibliografia literatúry k dejinám lekárníctva do roku 1944 bude zaiste cennou pramennou príručkou i pre slovenských historikov.

K. Pekařová

REGIONÁLNE DEJINY ZBORNÍKY

BREZNO V PREMENÁCH ČASU.

Zost.: A. Štulrajterová – J. Weiss. Štúdio Harmony, s. r. o., Banská Bystrica 2005. 255 str.

Štrnásť autorov sa podpísalo pod populárno-náučne texty vlastivednej monografie Brezna, ktorá nadväzuje na tie najprogressívnejšie výs-

ledky regionálnej monografickej tvorby tejto oblasti: Hreblyovu prácu *Brezno a jeho okolie* z roku 1928 a 40-ročnú kolektívnu prácu *Brezno sedemstoročné*. Monografiu vydalo banskobystričné Štúdio Harmony, pre ktoré bude treba v dohľadom čase nájsť vzhľadom na dizajnérsku kvalitu produkcie významnejší informatívno-analytický priestor.

Úvod publikácie tvoria obligatórne texty v radení básnička, príhovor primátora a úvodné slovo zostavovateľov. O prírodných a klimatických pomeroch píše A. Gajdoš. Postupuje od geografickej charakteristiky oblasti cez jej geologickú charakteristiku, tektoniku, reliéf, podnebie, vodstvo, pôdu, vegetáciu, faunu až po charakteristiku cestovného ruchu. Výsledky archeologických bádání v regióne od doby bronzovej, železnej, rímskej až po súčasny stredovek podáva M. Mácelová. *Kapitoly zo starších dejín mesta* píše R. Lacko. Rozdelil ich do štrnástich častí. Chronológiu dejinných udalostí odvádza od prvej písomnej zmienky v topografii sídla v časoch Bela IV. cez jeho povýšenie na slobodné kráľovské mesto, jeho vlastníctvo uhorskými kráľovnými, históriu v čase protihabsburských povstaní, revolúciu v rokoch 1948 – 1849 až po postavenie mesta v prvých rokoch 20. storočia. Zodpovedajúci rozsah venuje autor hospodárskym dejinám mesta a sociálnemu rozvrstveniu jeho obyvateľstva. Lacko do monografie napísal i kapitolu nadpísanú *Vývoj správy mesta do roku 1918*. Čitateľská vzácnosť tejto nerozsiahlej časti spočíva predovšetkým v enumerácii predstaviteľov mesta od roku 1380. Časť o novodobých dejinách pochádza z pera J. Albertyho. Bežná periodizácia udalostí sleduje dejinné obdobie mesta v rokov prvej Československej republiky, Slovenskej republiky, počas SNP a oslobodenia, v ľudovodemokratickej ČSR, ČSSR a demokratickej Slovenskej republike. Kapitola *Stav a vývoj obyvateľstva* je predovšetkým demografickou sondou do problematiky. Pod kapitolou *Každodenný a sviatočný život Brežňanov* sú podpísaní E. Švajdová, Z. Bošeľová a L. Lichvár. Opisujú sociokultúrne javy obyvateľov mesta predovšetkým v 20. storočí. Na základe etnografických techník výskumu, muzeálií a publikovanej literatúry rekonštruujú život roľníkov, remeselníkov a mešťanov, vydeľujúc i niektoré etnografické špecifiká, ako sú problémy bývania, odievania, stravovania, rodin-

ných vzťahov a sviatkovania. Vývin jazykových pomerov mesta spracoval L. Bartko. Charakterizuje jeho jazykovú situáciu ako koexistenciu jazykov a nárečí v prostredí jazykovo nehomogénneho sídla. Od tohto autora pochádza i krátka stať o literárnom živote Brezna. Zachytáva 84 osobností s rôznou povahou literárnych vzťahov k mestu. Dejiny kultúry sledujú v monografii ďalej J. Sedliaková v časti o hudbe, L. Čavojský o divadle, Z. Bošeľová sa venuje predovšetkým folklórnym telesám *Mostár* a *Šťastné detstvo*, I. Krištofová spoločnému životu a A. Štulrajterová kultúrnym inštitúciám mesta. Stať o dejinách športu v meste spracovala I. Krištofová. Kapitolu o dejinách školstva si podelili R. Lacko (do roku 1948) a A. Štulrajterová. Dejinám cirkevného života vyhradili zostavovatelia chabých sedem strán: M. Bovan spracoval náčrt dejín katolíckej farnosti a prehľad histórie evanjelickej cirkvi, I. Krištofová napísala o židovskej náboženskej obci a o iných cirkvách a náboženských spoločnostiach. Rozsiahlejší priestor ponúkli zostavovatelia v kapitole *Urbanizmus a architektúra* L. Fillovej, ktorá sa zaoberá topografickými a sociálnymi súvislosťami dejín mesta a na konci kapitoly uvádza historické názvy ulíc a častí mesta. V nasledujúcej časti sa venuje pamiatkam mesta, počnúc sakrálnymi cez mestské až po zaniknuté objekty.

Monografia mesta Brezna je významným prínosom do regionalistiky Slovenska vo vynikajúcej editorskej úprave. Vybavená je množstvom obrazového materiálu, ktorý uľahčuje, ilustruje a dotvára jej textovú podobu. Jej rozsah je adekvátny súčasným štandardom percepcie popularizujúcich edícií s bohatými odkazmi na literatúru, ktorá môže potenciálnym záujemcom rozšíriť obzor v špecifických odboroch histórie.

M. Šípka

THURZO, I.: *ĽUDOVÁ ARCHITEKTÚRA NA SLOVENSKU*.

Albert Marenčin, Vydavateľstvo PT, Bratislava 2004. 165 s.

Ľudová architektúra je neoddeliteľnou súčasťou ľudovej a národnej kultúry v širokom zmysle slova, teda životného štýlu obyvateľstva vidie-

ka, dedín, ale aj vidieckych mestečiek. Na jej problematiku nevyhnutne narazi historik zaoberajúci sa kultúrnymi dejinami krajiny alebo jednotlivých regiónov.

Igor Thurzo skúma vo svojej publikácii ľudovú architektúru na Slovensku predovšetkým ako fenomén architektonický, s jej základnými technickými parametrami, technikou výstavby, druhmi stavieb a ich dispozíciou, to všetko v znamení rešpektovania prírodných daností, čo bolo pre tento typ architektúry charakteristické. Súčasne ju zaraďuje do jej etnografického (regionálneho) a historického rámca. V knihe je vymedzených desať charakteristických územných celkov – regiónov, ktoré sa nestotožňujú (okrem Spiša) ani s historickými župami, ani so súčasnými samosprávnymi krajinami. K tomu autor pridal kapitolu o architektúre dolnozemskej Slovákov a o rómskych osadách na našom území. Upozorňuje však, že „*typy a spôsoby budovania stavieb nie sú územne jasne rozlíšené, navzájom sa prelínajú, preskupujú, prenikajú, vytvárajú širšie styčné pásma*“. Do ich charakteru zasahuje dlhý dejinný vývin, keď sa „*neveľmi jasné hranice charakteristických typov posúvali; napríklad typ prevažne hlinených a kamenných stavieb expandoval z vlastného územia na územie stavieb prevažne drevených, charakteristiku menili celé široké pásma*“ (s. 25).

Išlo v zásade o organický vývin, v ktorom sa odzrkadľovali civilizačné premeny, resp. zmeny etnické (napr. vplyv nemeckých kolonistov). Veľkú diskontinuitu v tomto vývine priniesla urýchlená industrializácia a urbanizácia Slovenska v druhej polovici 20. storočia, ktorá nemohla nezasiahnuť aj slovenský vidiek, a to aj svojou ideologicky motivovanou modernizáciou v znamení takmer paušálneho odmietania „zaostalej“ či „reakčnej“ minulosti. Tak sa stávalo, že nemal kto zachrániť ani unikátne stavby, ba súbory stavieb, ktoré sa nám navždy stratili a namiesto nich nám ako huby po daždi rástli neoriginálne „škatuľové“ budovy.

V Thurzovej knihe sa napr. dočítame o drevorubačských domoch v Hubovej (Liptov), vytvárajúcich zaujímavý urbanistický celok, ktorý od 2. polovice 20. storočia rýchlo podľahol novej výstavbe. Takisto sa dozvieme o domoch v Tekove, ktoré z výtvarného hľadiska patrili k najkrajším na Slovensku, podobne ako domy v okolí Trnavy, „*nebolo*

však sil, ktoré by boli presadili ich pamiatkovú ochranu“ (s. 105). Podobne to dopadlo so zaujímavými pamiatkami ľudovej architektúry v Dobšinej alebo vo Východnej a v Liptovskej Tepličke. Autor uvádza veľa ďalších neradosných osudov ľudovej architektúry v čase nie až tak dávnom. Našťastie, zachovalo sa ešte niekoľko celkov ľudovej architektúry, napr. v Dolnej Lehote, Srňacom, v Podbieli (Orava) či v Podolínci (Liptov) alebo boli nanovo postavené murované domy s využitím prvkov tradičných stavieb v Terchovej. Žiaľ, chvatná a málo inšpiratívna modernizácia si vyžiadala priveľké obete od našej ľudovej architektúry.

Kniha I. Thurzu – podobne ako azda všetky publikácie Vydavateľstva PT – je bohato ilustrovaná dobovými fotografiami. Žiaľ, pri niektorých stavbách, ktoré autor charakterizuje ako svojrázne, so zaujímavými kombináciami materiálov či s inými pozoruhodnými prvkami a pod., fotografie chýbajú. Škoda, že autor nedoplnil knihu práve o fotografie takto vyzdvihnutých stavieb, hoci aj na úkor iných snímok.

M. Z.

MURCKO, M. – PAVELČÍKOVÁ, M. – ŠTEVÍK, M.: *SULÍN*. Obecný úrad Sulín, Sulín 2005. 100 strán.

Tradičnou formou, tešiacou sa azda najväčšiemu záujmu bádateľov historikov aj v súčasnosti, sú vlastivedné monografie obcí a miest. Kľúčovými časťami takýchto publikácií je práve regionálna historiografia.

Pri príležitosti uplynutia 390 rokov od prvej písomnej zmienky o Veľkom Sulíne a 406 rokov o Malom Sulíne, ktoré boli roku 1960 zlúčené do jednej obce, vydal Obecný úrad v Sulíne zaujímavú vlastivednú publikáciu *Sulín*. V prvej časti, venovanej prírodným pomerom, osobitne zaujme stať o známom minerálnom prameni Sulínka, ktorý sa začal na plnenie využívať už roku 1836. Prírodné danosti tvorili nevyhnutný rámec života ľudskej komunity v tomto regióne. Historický vývoj obce (Malý Sulín a Veľký Sulín) je v krátkom náčrte predstavený v troch chronologických etapách: do 18. storočia, od 18. do 2. polovice 20. storočia a v rokoch 1960 – 2005. V rámci dejinného vývinu je osobitne predstavená

problematika roľníckeho družstva, historické premeny školstva a činnosť dobrovoľného hasičského zboru.

Ďalšia časť monografie rozoberá život obyvateľstva. Zo základných historicko-demografických kategórií je pozornosť venovaná zamestnaniu obyvateľov (poľnohospodárstvo a práca v lesoch), z príznačných etnologických prvkov života obce sú analyzované také fenomény ako domy a bývanie, ľudová strava, ľudové odievanie (odevy ženské, obradové, mužské a detské) či povere. V rámci uvedenej si zvláštnu pozornosť vyslúžil rodinný a spoločenský život v podobe výročných zvykov počas sviatkov a opis zvykoslovia pri významných životných udalostiach (narodenie dieťaťa, svadba, úmrtie). V závere práce sú vo forme biografických hesiel spracované významné osobnosti obce. Autorský kolektív vybral tieto postavy: kňaz, literát a historik Július Ivanovič Stavrovský-Popradov a z gréckokatolíckych kňazov, ktorí priamo pôsobili vo Veľkom Sulíne, sú to Ivan Andrejovič Stavrovský a Július Nemčík. Publikácia o Sulíne je ešte doplnená o opis pamiatok v obci s prezentáciou jej heraldických a sfragistických symbolov. V sulinskej monografii možno takisto nájsť viacero obrazových príloh, ktoré ilustračným spôsobom vhodne dopĺňajú textové časti práce. Najpodrobnejšie sú spracované najnovšie dejiny, ba dá sa povedať, že je to v istom slova zmysle súčasnosť tejto obce.

Potešiteľné je, že autorskému kolektívu pod vedením skúseného regionálneho historika Michala Murcka, sa podarilo do tejto publikácie vložiť reálie, ktoré ešte v nedávnom vývine regionálnej historiografie neboli docenené. Ide najmä o také momenty dejinných metamorfóz obce Sulín, ako napríklad kultúrne (duchovné i hmotné) procesy, etnografické či cirkevné fenomény, ba aj prvky historicko-demografických súvzťažností. Tak sa podarilo odkryť a sprístupniť značnú časť jedinečnosti miestneho kultúrneho dedičstva minulosti i prítomnosti a jeho tvorcov či nositeľov – obyvateľov rázovitej obce v severnej časti okresu Stará Ľubovňa, v doline Ľubovnianskej vrchoviny, v povodí rieky Poprad. Publikáciu Sulín možno zaradiť medzi kvalitné vlastivedné monografie s interdisciplinárnym obsahom.

M. Havrila

„*PLAUDE TURBA PAUPERCULA*“
– *FRANZISKANISCHER GEIST IN MUSIK, LITERATUR UND KUNST. Konferenzbericht Bratislava, 4. – 6. Oktober 2004.* Ed. L. Kačic. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava. 268 s.

Zborník pod názvom „*Plaude turba paupercula*“ – *Franziskanischer Geist in Musik, Literatur und Kunst* predstavuje príspevky z rovnomennej konferencie, ktorá sa konala v októbri 2004 v refektóriu bratislavského františkánskeho kláštora pod záštitou Rakúskeho veľvyslanectva a Rakúskeho kultúrneho fóra v Bratislave. Organizátormi boli Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Provincia sv. Salvatora na Slovensku a Slovenská muzikologická asociácia. Zborník vydal Ladislav Kačic, pracovník Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, dlhoročný spolupracovník viacerých medzinárodných muzikologických spoločností a zároveň hlavný garant celej konferencie.

Príspevky od odborníkov zo siedmich krajín (okrem Slovenska Maďarsko, Nemecko, Rakúsko, Česko, Chorvátsko a Slovinsko) sa zaoberajú spiritualitou v hudbe, literatúre a v umení všeobecne, ale aj v názornej kreácii či v architektúre. Ide v nich predovšetkým o zverejnenie výsledkov výskumu málo prebádanej problematiky vo františkánskej obci (OFM, klarisky, kapucíni). Uvedených 24 príspevkov možno rozdeliť do viacerých tematických okruhov. Po úvodnom historickom vstupe Denisy Valachovej (Bratislava) o založení žobravého františkánskeho rádu a o jeho formovaní v stredoveku nasleduje úvaha o vízii bratstva v spiritualite sv. Františka z Assisi od Juraja Mihályho (Bratislava).

Ďalšie dva príspevky sa zaoberajú rozborom antifonárov *Veniet ecce rex* v kódexoch uhorských františkánov: na Ostrihomskú diecézu sa sústreďuje Zsuzsa Czagány (Budapešť), chorálne pramene vo františkánskej knižnici v Grazi hodnotí Franz Karl Praßl (Graz). Friedrich W. Riedel (Mainz) analyzuje význam konventuálnych minoritov pre vývin hudobného štýlu v Európe. Hudobným tradíciám u brnianskych minoritov sa venuje Jiří Sehnal (Brno), v okruhu historického banátu

Franz Metz (Mníchov), v Salzburgu Thomas Hochradner a v Karpatском oblúku Pál Richter (Budapešť). Klára Mészárosová (Bratislava) sleduje hudobné pramene bratislavských a trnavských klarisiek. Špeciálnejšími motívmi v rozličných oblastiach sa zaoberajú: Ladislav Kačic (Bratislava) figurálnou hudbou 17. – 18. storočia u františkánov, Franz Gratl (Ranggen) vianočnou piesňou, Stanislav Tuksar (Záhreb) hudobným dedičstvom republiky v Dubrovniku a Hildegard Herrmann-Schneider (Innsbruck) hudbou u cisterciátov v Tirolsku. Jazykovú stránku u Pantaleona Roškovského charakterizuje Svorad Zavarský (Bratislava), etické a estetické postuláty kázni Dominika Mokoša Angela Škovierová (Bratislava). Klára Komorová, Helena Saktorová (Martin) a Peter Ruščin (Prešov) približujú staršie slovenské knižné pramene vytvorené vo františkánskom prostredí, Vjera Katalinić (Záhreb), Darja Frelih a Tomaž Faganel (Lubl'ana) zase chorvátske a slovinské. Gerhard Walterskirchen (Salzburg) sa zaoberá mariánskym kultom v Salzburgu v 19. storočí a na záver Miloslav Blahynka (Bratislava) hodnotí idey františkánstva a ich aktualizáciu v opere s motívom o sv. Františkovi. Bohatý dokumentačný materiál predkladá v prílohe z archívu klarisiek v Brixene Daniela Sadgorski (Innsbruck). Obrazová príloha k jednotlivým príspevkom dokresľuje predstavu spracovaného textu, avšak chýba tu index mien, ktorý by uľahčil orientáciu v tomto obsažnom zborníku.

Príspevky dávajú nazrieť do života františkánov, ktorí svojou činnosťou prispeli k duchovnému pozdvihnutiu spoločnosti v rozličných obdobiach minulosti. Ide v nich o výsledky výskumu tejto špecifickej kultúrnej problematiky z multidisciplinárneho pohľadu a v jeho obmenách s prihliadnutím na ich hudobný, literárny a umelecký prejav v stredo-európskom okruhu na rozdielnom historickom pozadí. Prinášajú množstvo nových spracovaných poznatkov, ktoré sú významným i zaujímavým prínosom do spoločného kultúrneho dedičstva. Sú vypracované s náležitou akribiou a možno zároveň ohodnotiť ich interpretáciu v nemeckom jazyku (okrem štyroch štúdií v anglickom jazyku), čím na jednej strane sprístupňujú aj naše poznatky v zahraničí a na strane druhej prezentujú našu kultúrnu minulosť.

E. Frimmová

*BUDOVY UNIVERZITNEJ KNIŽNICE
V BRATISLAVE V PREMENÁCH ČASU.*

Zborník k 85. výročiu. Ed. D. Lechner.
Univerzitná knižnica, Bratislava, 2004.
156 s.

V minulom roku bola po dlhšom období rekonštrukcie sprístupnená verejnosti Univerzitná knižnica v Bratislave. Ak sa zaoberáme významom tejto inštitúcie a jej dosahom na kultúrno-vedecký život, treba vziať do úvahy aj priestory, v ktorých sa jej činnosť realizuje. Ide o budovy alebo o komplex budov nachádzajúcich sa v centre Bratislavy, ktoré vzhľadom na svoju históriu patria aj medzi pamiatkovo chránené objekty. Pri príležitosti ich sprístupnenia po renovácii, ako aj k 85. výročiu svojho založenia vydala Univerzitná knižnica zaujímavý zborník *Budovy Univerzitej knižnice v Bratislave v premenách času*, ktorý podáva dejiny priestorov, kde sídli od svojho začiatku. Príspevky trinástich autorov kompletizujú a dopĺňujú doterajšie poznatky o nich na základe archívnych i rukopisných a knižných materiálov z rozličných uhlov pohľadu.

Univerzitná knižnica obhospodaruje tri bloky budov v priesečníku Klariskej, Michalskej a Ventúrskej ulice a tomu zodpovedá aj obsahové členenie uvedeného zborníka. Na začiatku V. Obuchová predkladá výsledky archívno-historického výskumu objektov kláštora klarisiek, ako aj paláca Uhorskej kráľovskej komory a paláca generála Leopolda de Pauli. Staré plány a návrhy pamiatkovej obnovy veľmi presne dokumentujú, ako priestory vyzerali zvonku i zvnútra a ako sa v jednotlivých obdobiach využívali. Osudy budov sa postupom času odvíjali v závislosti od ich majiteľov a ich osudov. Klariseu sa venuje šesť príspevkov. Jeho najstaršiu históriu, ktorá siaha až do 13. storočia, približuje K. Mészárosová. Výkresľuje pohnutý život členiek Rádu sv. Kláry v jednotlivých obdobiach, ktorý tu existoval od roku 1297 až do jeho zrušenia Jozefom II. roku 1782. V rokoch 1784 – 1851 tu pôsobila Kráľovská akadémia z Trnavy (E. Duka-Zólyomiová) a hneď nato sa sem roku 1786 nastáhovalo jezuitské gymnázium, ktoré sa po zrušení rehole stalo štátnou školou – katolíckym gymnáziom; počas svojej existencie v Klariseu do roku 1908 prešlo viacerými školskými refor-

mami (K. Pekařová). Oba príspevky predstavujú zároveň významné osobnosti, ktoré na týchto školách prednášali alebo študovali. Roku 1914 sem umiestnili novozaloženú Alžbetínsku univerzitu, ktorá zdedila knižnice z predchádzajúcich kultúrnych inštitúcií; informuje o nich Z. Pytlová. Vznikom ČSR vznikla aj Univerzita Komenského v Bratislave, spočiatku taktiež sídliaca v Klariseu. Knižný fond zdedila Univerzitná knižnica, ktorá bola zriadená 10. októbra 1919. Jej pôvodný názov bol Knižovňa Univerzity Komenského a mala slúžiť pre potreby univerzity, avšak od začiatku spadala pod iný rezort. Jej peripetie stručne opisuje K. Fircáková, ale v každom súbore budov osobitne, pretože knižnica budovy postupne získavala, reštaurovala a prispôbovala svoju činnosť súdobým podmienkam. V Klariseu sídlili aj iné inštitúcie, ako Múzeum školstva a pedagogiky a Informačné a dokumentačné stredisko Rady Európy, ale v rokoch 1959 – 1998 najmä Slovenská pedagogická knižnica (T. Popová).

Palácu Uhorskej kráľovskej komory, ktorý bol hlavným sídlom Univerzitnej knižnice od roku 1956, sa venuje päť príspevkov. Na tomto mieste fungovala v rokoch 1531 – 1783 komora ako ústredná správa kráľovských majetkov a regálov, potom bola presťahovaná do Budína (M. Poriezová a K. Deverová). Budova bola do dnešnej podoby rozšírená roku 1772 staviteľom Rómischom a dvorským architektom Hillebrantom, v rokoch 1802 – 1848 v nej zasadal uhorský snem a v rokoch 1860 – 1867 bola sídlom miestodržiteľskej rady (K. Fircáková). Od roku 1900 tu pôsobila Verejná mestská knižnica, ktorej väčšina fondov prešla do Univerzitnej knižnice (V. Okolíčányová). K. Fircáková približuje nedávnu činnosť tejto knižnice, mimochodom do roku 1954 plniacej funkciu Národnej knižnice SR, v paláci Uhorskej kráľovskej komory, ako aj v paláci generála de Pauliho. O živote v tomto objekte a o jej majiteľoch v 19. a v prvej polovici 20. storočia informujú Ž. Gešková a L. Krišková. Súčasťou týchto priestorov je i baroková stavba známa ako Listov pavilón, kde sídlil hudobný kabinet (D. Drličková). Zborník poskytuje zaujímavé údaje o histórii komplexu budov patriacich dnešnej Univerzitnej knižnici. Ide o konštatovanie na základe príspevkov venujúcich sa predovšetkým dejinám od polovice 17. storočia. Hlbšie siahajú príspevky len oje-

dinele: K. Mészárosovej alebo M. Poriezovej a K. Deverovej. Ako príklad na doplnenie by bolo vhodné pripomenúť informáciu o paláci kráľa Mateja Korvína a jeho manželky Beatrix Aragónskej, ktorý sa aj s nádhernými záhradami s najväčšou pravdepodobnosťou nachádzal na mieste, kde si v 18. storočí vystaval sídlo generál de Pauli. Hovorí o tom pramene súčasníkov – správa talianskeho vyslanca u kráľa Korvína, ale najmä Richarda Bartoliniho, Jána Kuspiniána či Eberharda Ferbera a Petra Tomického v súvislosti s rokovaním o dvojtych zásných potomkov cisára Maximiliána I. a Vladislava II. Jagelovského v tomto meste roku 1515 a s následným požiarom (porov. E. Frimmová: Bratislavský požiar roku 1515. In: Rozpravy k slovenským dejinám. Bratislava 2001, s. 96 – 116). Ostatne túto možnosť V. Obuchová naznačuje podľa *Notícii* Mateja Bela, ale aj podľa najnovších archeologických poznatkov Braňa Lesáka. Ďalej možno spomenúť, že Martin Rakovský bol od roku 1559 desať rokov pisárom Uhorskej kráľovskej komory (porov. M. Okál: Martin Rakovský. Zobraňé spisy. SAV, Bratislava 1954, s. 18 – 19), alebo že na mieste budovy Uhorskej komory sa nachádzal palác uhorského palatína Juraja Thurza († 1616). Aj keď zborník obsahuje napr. anglické resumé, bolo by vhodné vypracovať menný register, kde sa napokon mohla vyriešiť formou odkazov nejednotnosť v ortografii mien podľa zaužívaných pravidiel v jednotlivých príspevkoch. Na škodu je aj nedôsledné typografické prevedenie textu a nekvalitná obrazová príloha, ktorá mohla byť svojím výberom výborným dokreslením textových výkladov. V konečnom dôsledku však táto publikácia svojou odbornosťou iste vhodne vyplní prázdne miesto potrebnej informovanosti odbornej verejnosti o budovách tejto významnej inštitúcie. Zatiaľ čo riaditeľ knižnice T. Trgiňa v úvode zborníka hovorí o plánoch a víziách vytvorenia multifunkčného kultúrneho a knižničného centra, s odstupom času možno konštatovať, že sa obnova budov a revitalizácia Univerzitnej knižnice darí naplňať a že sa táto kultúrna inštitúcia aj vďaka svojej vybavenosti a informačným i technologickým možnostiam modernizuje tak, aby mohla byť k dispozícii svojim čitateľom a užívateľom v súlade s medzinárodnými normami i požiadavkami.

E. Frimmová

KRONIKA

NEMECKÉ RUKOPISNÉ PRAMENE Z OBDOBIA STREDOVEKU A NOVOVEKU V SLOVENSKÝCH ARCHÍVOCH

V dňoch 15. – 19. mája 2005 sa v Banskej Štiavnici uskutočnila medzinárodná konferencia o problematike nemeckých rukopisných prameňov z obdobia stredoveku a novoveku v slovenských archívoch. Bohatosť a značné množstvo originálneho po nemecky písaného archívneho materiálu v archívoch na Slovensku v ostatnom období bola v centre záujmu ani nie tak nemeckých historikov, ako skôr lingvistov. O popularizáciu tohto zaujímavého archívneho materiálu sa zaslúžil predovšetkým nemecký germanista fínskeho pôvodu, riaditeľ Inštitútu germanistiky Vestfálskej Wilhelmovej univerzity v Münsteri profesor I. T. Piirainen, ktorý publikoval v Nemecku viaceré právne zbierky z mestského prostredia. Uvedené vedecké podujatie bolo v podstate výsledkom dlhodobého archívneho projektu. Myšlienka tohto spoločného nemecko-slovenského podujatia vznikla ešte v roku 1998 za účasti K. P. Wegeru, I. T. Piirainena, J. Meiera, J. Špiritza a I. Chalupeckého. Roku 2000 sa s podporou nadácie *VW Stiftung* začali prvé výskumné práce. Cieľom projektu bolo spracovanie po nemecky písaných dokumentov vo forme databázy (asi 15-tisíc regestov) a ich sprístupnenie pre lingvistický a historický výskum. Bol vytvorený pracovný tím zo skúsených odborníkov. Za slovenskú stranu, ktorej gestorom bola Archívna správa Ministerstva vnútra SR, projekt koordinoval J. Špiritza a od roku 2002 prevzal vedenie projektu M. Čelko. Výskumné práce v oblasti západného Slovenska viedla pôvodne A. Buzinkayová a J. Špiritza, stredného Slovenska M. Čelko, východného Slovenska J. Petrovič a F. Žifčák. V prvej fáze sa členovia kolektívu museli pri tomto obrovskom množstve materiálu sústrediť na vypracovanie kritérií, podľa ktorých sa mali spracovať jednotlivé registry. Výskum sa zamerl na písomnosti mestských magistrátov od stredoveku až do roku 1650. Počas prác na tomto projekte sa uskutočnilo viacero vedeckých podujatí, publikoval sa zborník príspevkov a značné množstvo odborných štúdií a článkov.

Odborné rokovanie medzinárodného vedeckého podujatia v Banskej Štiavnici otvoril svojim príspevkom J. Meier (Leiden). Referoval o problémoch, priebehu a výsledkoch spojených s realizáciou projektu po nemecky písaných dokumentov zo slovenských archívov. Na jeho príspevok nadviazal za slovenskú stranu M. Čelko (Banská Štiavnica), ktorý informoval o praktickom riešení vytýčených úloh a o cieľoch daného projektu. Zo západoslovenského okruhu odzneli dva príspevky. J. Špiritza (Bratislava) sa zamerl na činnosť svätojurského notára M. Schiefferera a otázky nemeckých dokumentov uložených v Štátnom archíve v Modre. M. Hrašna (Trnava) sa venoval nemeckým dokumentom uloženým v pobočke Štátneho archívu v Trnave. Najviac príspevkov odznelo z problematiky stredoslovenskej oblasti. Z tematického hľadiska to bola v prvom rade problematika stredovekých a novovekých nemeckých právnych dokumentov, predovšetkým z oblasti stredoslovenských banských miest. Rukopisné právne zbierky z tohto regiónu (mnohé boli vydané vo viacjazyčných mutáciách v poslednom období, ako napr. Banská Štiavnica roku 2002, Kremnica roku 2004) sa tešia pozornosti historikov, jazykovedcov, ale veľmi málo, čo je zarážajúce, právnych historikov. R. Marsina (Trnava) sa zaoberal problematikou kremnického mestského a banského práva, I. T. Piirainen (Münster) textom najstaršej mestskej knihy Novej Bane s prvými záznamami z konca 15. storočia. Z jazykovedného hľadiska nadviazali na tento tematický okruh referáty M. Paponovej (Prešov) o jazyku textov rukopisných právnych zbierok z Kremnice a L. Kretterovej (Nitra) o vlastných menách v mestskej knihe Banskej Štiavnice z rokov 1486 až 1576. Druhú skupinu príspevkov o problematike nemeckých rukopisných prameňov zo stredoslovenskej oblasti z obdobia stredoveku a novoveku tvorili príspevky E. Kašiarovej (Banská Štiavnica) o dokumentoch v Štátnom ústrednom banskom archíve, M. Čelka (Banská Štiavnica) o písomnostiach vo fondoch banskoštiavnického magistrátu. L. Krchňáková (Banská Štiavnica) sledovala otázky najstarších písomných záznamov týkajúcich sa štiavnických lekárov a lekárníkov, D. Kianička (Kremnica) meštianskych testamentov z Kremnice zo 16. storočia a V. Čičaj

(Bratislava) novovekých meštianskych súpisov pozostalostí z oblasti stredoslovenských bankských miest. Vo vývoji nemeckého jazyka a predovšetkým rukopisných prameňov v období stredoveku a novoveku zohral dôležitú úlohu spišský región. I. Chalupecký (Levoča) sa zaoberal rôznorodosťou historického, politického a kultúrneho vývoja spišských Sasov, M. Homza (Bratislava) zasa problematikou tradovania názorov na vlastné dejiny a minulosť vo vzdelaneckých kruhoch spišských Nemcov v období novoveku. Prehľadný príspevok o stave nemeckého archívneho materiálu v levočskom mestskom archíve predniesol F. Žifčák (Levoča). O stredovekých nemeckých písomnostiach vo fondoch bardejovského magistrátu referoval J. Petrovič (Bardejov). Priebeh podujatia, ako aj celého projektu možno hodnotiť už teraz pozitívne. Domáci, no najmä zahraniční bádatelia budú mať k dispozícii databázu registov nemeckých archívnych dokumentov zo slovenských archívov, ktorá posluží predovšetkým na rozšírenie a podporu ďalšieho výskumu. Jej súčasťou bude aj zborník príspevkov, ktorý bude publikovaný v Nemecku.

V. Čičaj

MEDZINÁRODNÝ WORKSHOP POENITENTIARIA V LOKÁLNOM KONTEXTE

V dňoch 10. – 11. júna 2005 sa v priestoroch Maďarskej akadémie v Ríme uskutočnil medzinárodný workshop *Poenitentiaría v lokálnom kontexte* (*Penitentiary in Local Context*), ktorý zorganizovali spoločne Katedra stredovekých štúdií CEU v Budapešti, Centrum pre stredoveké štúdiá v Bergene (CMS) a Katedra histórie Univerzity v Tampere. Workshop nadväzoval na predchádzajúce vedecké podujatia venované výskumu vatikánskeho fondu *Sacra Poenitentiarie Apostolica* (pozri HČ LII, 2004, č. 4, s. 749 – 750), pričom tentoraz sa výskum zamerával na bližšie preskúmanie súvislostí fungovania cirkevného i svetského súdnictva v miestnych archívoch.

S úvodným príspevkom vystúpil Wolfgang Müller (Fordham University), ktorý kritizoval doposiaľ viac-menej štatistický a právnický prístup ku kánonickému právu, ktorý sa zameriaval najmä na pápežskú koncilárnu legislatívu. Upozornil na dôležitosť poznania procesnej praxe cirkevných, ako aj svetských súdov a načrtnú niekoľko problémov spojených so skúmaním registrov fondu *Poenitentiaría*. Gabriela Erdélyiová (Historický ústav, MTA) sa venovala prípadom násilných činov z Uhorska, ktoré sa nachádzajú v registroch *Poenitentiaría*, a na základe týchto materiálov načrtnú možnosť porovnania úrovne násillia v rôznych regiónoch. Vzťahom oficiálnej pápežskej politiky v období Juraja Poděbradského k úradu *Poenitentiaría* sa zaoberal Antonín Kalous (Univerzita v Olomouci) a na príklade interdiktú pre Olomouc a prípade mobilného oltára poukázal na rozporuplnosť v systéme pápežských úradov. Blanka Szeghyová (HÚ SAV) načrtnú problém bádania v cirkevných archívoch na Slovensku a Maďarsku, keďže niektoré archívy sú pre bádateľov buď zatvorené úplne alebo sú neprístupné súdne materiály dôležité pre výskum cirkevného súdnictva. Zároveň naznačila možný presun súdnej kompetencie z cirkevných na svetské súdy v čase reformácie vo viacerých oblastiach. Torstein Jørgensen (Univerzita v Bergene) poukázal na spory o kompetenciu medzi svetskými a cirkevnými súdmi v Nórsku a ilustroval to nóorskymi žiadosťami k apoštolskej *Poenitentiaría*.

Viacero účastníkov sa venovalo prípadom manželských problémov, ktoré sa objavili pred Apoštolskou stolicou. Ludwig Schmutge (Univerzita v Zurichu) sa bližšie pozrel na prípady impotencie manžela a na žiadosti o anuláciu manželstva v takýchto prípadoch. Ana Marinkovićová (CEU, Budapešť) sa zamerávala na dokumenty verejného notárstva z Dubrovnika (Ragusa) v 15. a 16. storočí, ktoré sa odvolávajú na žiadosti k pápežskej kúrii a ktoré boli zvyčajne spojené s finančnými aspektmi uzatvárania manželstva (veno). Na základe prípadu Diemunda a Heinricha z Freisingu Kirsi Salononová (Univerzita v Tampere) poukázala na fakt, že údaje, ktoré sa nachádzajú v registroch apoštolskej *Poenitentiarie*, sa nemusia vždy zakladať na skutočných faktoch, a na dôležitosť ich porovnania s materiálmi z lokálnych archívov všade tam, kde je to možné. Škótsku boli venované dva príspevky. Irene Furneauxová (Univerzita v Aberdeene) sa zaoberala nezvyčajnými prípadmi, ako boli napríklad tajné manželstvá, manželstvá *in facie ecclesie atd.*, zatiaľ čo Jennifer McDonaldová (Univerzita v Aberdeene) sa pozrela bližšie na škótske žiadosti

týkajúce sa nemanželského pôvodu, ktoré poukazujú na konkrétne uplatnenie kánonického práva, ako aj na prepojenie pápežstva a stredovekej cirkvi v Škótsku. Piroška Nagyová (Univerzita v Rouene a CEU, Budapešť) sa zamerala na kriminálne prípady zo strednej Európy za pontifikátu Pavla II. Konkrétnym prípadom „náboženského banditu“, mnícha odpadlíka Johanna Opsera a jeho dobrodružným osudom sa zaoberala Milena Svec Goetschiová (Univerzita v Zurichu). Kláštornej tematike sa venoval aj Gerhard Jaritz (CEU, Budapešť, a Rakúska akadémia vied), ktorého migrácia mníchov v Passauskej a Salzburskej diecéze v 15. storočí priviedla k úvahám nad aspektmi stability a mobility stredovekého rehoľného života. Etleva Lala (CEU, Budapešť) skúmala situáciu katolíckej cirkvi v Albánsku v období osmanskej okupácie v 15. storočí. Paolo Ostinelli (Štátny archív, Bellinzona) sa komparatívnym prístupom pozrel na prípady z horného Talianska a ich prepojenie na materiály v archíve *Poenitentaria*.

Konkrétnym výsledkom workshopu by mal byť zborník príspevkov, ktorý vyjde v roku 2006. Zároveň sa účastníci dohodli, že nasledujúci workshop týkajúci sa fondu *Poenitentaria* sa uskutoční v Škótsku roku 2007.

B. Szeghyová

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA V HAJDÚSZOBOSZLÓ

Tento rok uplynulo 300 rokov od smrti vodcu jedného z protihabsburských stavovských povstanií Imricha Thökölyho. Pri tejto príležitosti sa 13. septembra 2005 v Hajdúszoboszló (Maďarsko) uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia, na ktorej sa zúčastnili bádatelia z Maďarska, Rumunska a Slovenska.

Konferenciu otvoril referát Jánosa Kalmára (Budapešť) *Thökölyho povstanie a Európa*. V tomto bloku príspevkov vystúpil Peter Kónya (Prešov) s referátom *Hornouhorské slobodné kráľovské mestá ako základne Thökölyho povstania*, potom József Zachar (Budapešť), ktorý sa zaoberal *Thökölyho povstaním z vojenského hľadiska*. V druhom bloku príspevkov s referátom Imrich Thököly ako študent prešovského evanjelického kolégia vystúpila Annamária Kónyová (Prešov), Áron Petneki (Miškolc) mal príspevok s názvom *Aristokratická reprezentácie v Thökölyho povstaní* a nakoniec Sándor Gebei (Eger) sa venoval *Pol'ským súvislostiam Thökölyho povstania*. Poslednú skupinu príspevkov tvoril referát Dezső Buzogány (Kluž) *Imrich Thököly a Sedmohradsko*, Istvána Bársonya (Debrecín), ktorý osvetlil vzťah *Thökölyho a hajdúchov*, István Seress sa venoval účastníkom tohto povstania, ktorí emigrovali do Turecka a nakoniec konferenciu ukončil Lajos Vida (Hajdúszoboszló) s referátom *Thököly a mesto Hajdúszoboszló*.

Záverom možno konštatovať, že konferencia prispela k osvetleniu nových súvislostí a poznatkov týkajúcich sa tohto protihabsburského povstania a jeho vodcu.

A. Kónyová

KONFERENCIA K 300. VÝROČIU SEČIANSKEHO SNEMU

V dňoch 15 – 17. septembra 2005 sa v Sečanoch (Szécsény) pri príležitosti 300. výročia sečianskeho snemu uskutočnila za prítomnosti domácich a zahraničných historikov medzinárodná konferencia s názvom *Rákócziho štát v Európe (Rákóczi állama Európában)*.

Konferencia organizovaná Novohradským župným zväzom múzeí sa začala slávnostným otvorením pamätnej výstavy o Františkovi II. Rákóczim v zrekonštruovanom Sečianskom kaštieli (dnes Múzeum Ferenca Kubinyiho). Potom nasledoval prvý blok referátov, ktorý otvorila významná maďarská historička, vynikajúca odborníčka na problematiku protihabsburských povstanií Ágnes R. Várkonyi príspevkom *Zákony o mieri – sečiansky snem*. Ďalej vystúpil József Zachar s príspevkom *Vojenská situácia v Európe v období sečianskeho snemu v roku 1705*, ďalej Sándor Gebei s referátom *Pol'ská konfederácia z roku 1704 a sečianska konfederácia*, pričom autor načrtoval

problematiku toho, či sa môže pre sečiansky snem skutočne právom používať označenie, snem, pretože podľa uhorského práva nespĺňal všetky právne kritériá, ktoré by ho vymedzovali (nebol zvolaný panovníkom a pod.). Jeho apel na zavedenie nového termínu na označenie kuruckých snemov, ktoré nezodpovedali všetkým právnym kritériám označujúcim krajinský snem, vyvolali medzi historikmi búrlivú diskusiu. Referáty na tento deň uzatvárala Nóra G. Etényi s príspevkom *Správy The Boston News-Letter o sečianskom sneme*.

Dňa 16. septembra mal hlavný referát s názvom *Rákóczi a jeho náboženská tolerancia* známy historik Béla Köpeczi, ktorý v ten deň zároveň oslávil svoje 84. narodeniny. Potom nasledoval príspevok Barnu Mezeyho *Zákonodarstvo na Rákócziho snemoch s dôrazom na sečiansky snem*. Peter Kónya hovoril o hornouhorských slobodných kráľovských mestách na kuruckých snemoch. Problematika významných osobností Rákócziho povstania bola obsahom príspevkov Istvána Czígánya s názvom *Politická a vojenská úloha grófa Šimona Forgácha v roku 1705*, Kálmána Mészárosa o nógradskom hradnom kapitánovi Ladislavovi Földvárim a Istvána Seresa o Michalovi Szappanosovi, ktorý hral dôležitú vojenskú úlohu nielen v Rákócziho, ale aj v Thökölyho povstaní.

Potom sa uskutočnil okrúhly stôl o aktuálnych problémoch a budúcich smerovaniach výskumu problematiky Rákócziho povstania, kde okrem hlavných referujúcich vystúpili aj miestni historici, muzeológovia, ktorí sa venovali najmä sečianskym a novohradským súvislostiam tohto protihabsburského povstania. Obohatením programu konferencie bolo divadelné predstavenie hry Gézu Páskándyho *Za vlasť a slobodu* v podaní veľkovaradínskeho štátneho divadla a jednodňová exkurzia za pamiatkami Rákócziho povstania (Fiľakovský hrad, Lučenec, Halič, Romhány).

A. Kónyová

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA STUDENÁ VOJNA A NEUTRALITA: HOSPODÁRSKE VZŤAHY VÝCHOD – ZÁPAD V EURÓPE (RAKÚSKO, FÍNSKO, ÍRSKO, ŠVAJČIARSKO, STREDNÁ A VÝCHODNÁ EURÓPA)

V dňoch 22. a 23. septembra sa v Bratislave konala medzinárodná vedecká konferencia o hospodárskych vzťahoch európskych neutrálnych štátov s krajinami strednej a východnej Európy s centrálnou plánovanou ekonomikou, ktoré sa po roku 1945 dostali do sféry vplyvu Sovietskeho zväzu. Usporiadateľmi konferencie boli Cambridgeská univerzita, Viedenská univerzita, Štátny rakúsky archív vo Viedni a Historický ústav SAV v Bratislave. Uvedené inštitúcie v prípravnom výbore zastupovali A. Teichová, D. Stiefel, G. Enderle-Burcel a L. Hallon. Konferencia predstavovala jednu z akcií dlhodobého medzinárodného projektu výskumu hospodárskych vzťahov Rakúska so štátmi sovietskeho bloku po roku 1945 a zároveň bola predkonferenciou XIV. medzinárodného kongresu hospodárskych dejín, ktorý sa bude konať v auguste 2006 v Helsinkách.

Problematika hospodárskych vzťahov medzi Východom a Západom v druhej polovici 20. storočia patrí v súčasnosti medzi významné oblasti výskumu hospodárskych historikov viacerých krajín. Téma bratislavskej konferencie preto vyvolala značný medzinárodný ohlas. Záujem prejavilo 23 aktívnych účastníkov z jedenástich krajín Európy a z USA, ktorí predniesli vlastné príspevky alebo prevzali úlohu komentátorov jednotlivých sekcií. Konferencia sa konala na pôde Rakúskeho veľvyslanectva v Bratislave v Mozartovej sále za spolupráce s Rakúskym kultúrnym fórom.

Podujatie sa začalo slávnostnými príhovormi zástupkyne Rakúskeho veľvyslanectva S. Ranzekovej a zástupkyne domáceho usporiadateľa, Historického ústavu SAV, E. Ivaničkovej. Pracovnú časť konferencie otvoril D. Stiefel z Viedenskej univerzity, ktorý viedol prvú sekciu o hospodárskej politike neutrálnych štátov voči krajinám sovietskeho bloku po druhej svetovej vojne. V sekcii odzneli príspevky o vývoji hospodárskej politiky Rakúska, Írska a Švédska vo vzťahu k európskym štátom bývalej Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) od účastníkov O. Rathkolba

(Viedeň), T. Geigera (Manchester) a G. Aadlersa (Amstredam). Bilaterálne hospodársko-politické vzťahy Švajčiarska a Sovietskeho zväzu osobitne rozobral B. Fritzsche z univerzity v Zürichu. V popoludňajších hodinách sa konala druhá sekcia, vedená ďalším významným rakúskym hospodárskym historikom H. Matisom. Do rámca témy druhej sekcie o postavení neutrálnych štátov v hospodárskych vzťahoch Východu a Západu boli prihlásené štyri príspevky. Fínsky historik P. Sutela hovoril o vplyve studenej vojny na hospodársky vývoj Fínska, bývalý minister hospodárstva Maďarska J. Marjai rozoberal hospodárske vzťahy Rakúska a Maďarska v 70. a 80. rokoch 20. storočia a slovinský účastník Z. Lazarevič priblížil špecifické hospodárske postavenie bývalej Juhoslávie po druhej svetovej vojne. Vo štvrtom príspevku českí historici E. Kubů a B. Brom analyzovali vývoj hospodárskej spolupráce Československa ako celku s neutrálnymi štátmi po uchopení moci komunistickou stranou.

Druhý pracovný deň konferencie sa začal sekciou, ktorá bola osobitne venovaná jednotlivým problémom hospodárskych stykov Rakúska so štátmi RVHP. Sekciu viedla maďarská hospodárska historička Á. Pogány. Celkový pohľad na vývoj spolupráce Rakúska a RVHP v zornom uhle ekonometrie podal rakúsky historik A. Resch. Historička G. Enderle – Burcel z Rakúskeho štátneho archívu oboznámila s kurióznym prípadom podnikov ovládaných rakúskou komunistickou stranou, ktoré sa špecializovali na obchodovanie s Východom. Rôznym otázkam hospodárskych stykov Rakúska s bývalou Nemeckou demokratickou republikou sa venoval nemecký účastník konferencie Ch. Boyer a ďalší rakúski historici R. Stolzlechner a W. Blasi. Ďalej nasledovali dva osobitné príspevky, ktoré opisovali celkový obraz rozvoja obchodu, ako aj iných sfér, hospodárskej spolupráce neutrálnych štátov s Poľskom a so Slovenskom v rámci ČSR počas dlhého obdobia od druhej svetovej vojny až po rok 1989. Autormi príspevkov boli P. Franaszek z Krakova a slovenskí historici E. Hallon a M. Londák. Na záver pracovnej časti konferencie prehovoril v samostatnom bloku bývalý minister financií Rakúska F. Lacina o charakteristických rysoch vývoja hospodárskych vzťahov medzi neutrálnymi štátmi a krajinami sovietskeho bloku na podklade skúseností z hospodársko-politickej praxe.

Súčasťou medzinárodnej konferencie boli viaceré spoločenské podujatia, na ktorých sa účastníci mali možnosť zoznámiť s hlavným mestom Slovenska a jeho históriou. V druhý deň konferencie účastníkov prijal na oficiálnom stretnutí primátor mesta Bratislavy. Stretnutie sa konalo na pôde Primaciálneho paláca. Dôležitú otázku finančného zabezpečenia celého podujatia riešila rakúska strana za pomoci konzorcia rakúskych bánk. Konferencia bola ukončená diskusiou o príprave samostatnej sekcie na XIV. medzinárodnom kongrese hospodárskych dejín v Helsinkách. Organizáciu sekcie, ktorej téma bude zhodná s obsahom bratislavskej konferencie, vedie hospodárska historička svetového mena A. Teichová. Príspevky z konferencie v Bratislave budú uverejnené v samostatnom zborníku.

E. Hallon

OSOBNOSTI A POLITICKÉ STRANY

Pod týmto názvom sa 27. septembra 2005 v priestoroch Pálffyho paláca konala konferencia, ktorej organizátorom bolo oddelenie novších dejín Historického ústavu SAV a sekcia novších dejín Slovenskej historickej spoločnosti. Organizátori si vytýčili cieľ zaoberať sa činnosťou osobností slovenského verejného života v medzivojnovom období, najmä s dôrazom na ich vzťah k vlastnej politickej strane. Okrem straníckych vodcov boli totiž aktérmi politických strán v tomto období aj mnohé ďalšie osobnosti, ktoré vyšli z rôznorodého sociálneho i profesijného prostredia.

Po úvodných príhovoroch organizátorky konferencie Lubice Kázmerovej a riaditeľa Historického ústavu SAV Valeriána Bystrického odznel prvý, metologický, príspevok Márie Tonkovej *Slovenská historiografia o úlohe osobnosti v dejinách*. V referáte, v ktorom odznelo viaceré provokujúcich (v dobrom zmysle slova) myšlienok, sa zaoberala posudzovaním úlohy a významu historických osobností v priereze vývoja slovenského profesionálneho dejepisectva. V rámci tejto problematiky tiež poukázala na odraz vplyvov rôznych prúdov svetovej historiografie.

Ďalšie príspevky zaoberajúce sa úlohou jednotlivých osobností boli tematicky rozdelené do troch blokov. Prvý, ktorý bol venovaný postavám strán s celoštátnou pôsobnosťou, otvorila Milena Zelenáková s referátom dvoch vstupoch Samuela Zocha do slovenskej politiky. Portrét Ladislava Novomeského ako umelca v politike i politika v umení predniesol Ivan Kamenec. Matej Hanula predstavil Pavla Blahu ako muža, ktorý bol sice prvým predsedom, ale nie skutočným prvým mužom slovenských agrárnikov. O ďalšom členovi vedenia tejto strany, Antonovi Štefánkovi, ktorý sa však sám za politika nikdy nepovažoval, referoval Marek Junek.

V rámci druhého bloku boli prezentované osobnosti slovenských autonomistických strán. Činnosť Emila Stodolu na poli politiky i publicistiky a vývoj jeho názorov na riešenie otázky samosprávy Slovenska v rámci ČSR priblížila vo svojom príspevku Natália Krajčovičová. Referát Milana Katuninca sa zaoberal vývinom spektra názorov na osobnosť popredného politika HSĽS Karola Sidora. Úlohe, ktorú hrali konkrétne politické osobnosti v politike Slovenskej národnej strany, bol venovaný príspevok Jaroslavy Roguľovej *Ludský faktor v politike medzivojnovovej SNS*.

Tretí blok bol tematicky zameraný na úlohu kňazov v politike. Činnosť jedného z najznámejších medzivojnových politických emigrantov Františka Jehličku, ktorý sa v Budapešti podieľal na vzniku iredentistickej Hornouhorskej slovenskej ľudovej strany, vo svojom referáte priblížil Miroslav Michela. Vzostupmi a pádmi Floriána Tománka – „šarmantného kňaza v politike“ či „tretieho muža v partii“ sa zaoberal príspevok Maroša Hertela. V záverečnom príspevku s príznačným názvom *Vždy na víťaznej strane* sa Martin Holák venoval spletitým cestám politickej kariéry Pavla Macháčka. Tento pre svoje morálne poklesky suspendovaný kňaz sa po medzivojnovom účinkovaní v dvoch konkurenčných kresťanských stranách (HSĽS a ČSL) stal vysokým funkcionárom londýnskeho odboja, pričom posledná etapa jeho životnej drámy bola poznamenaná kolaboráciou s komunistickým režimom.

V jednotlivých príspevkoch sa zväčša podarilo naplniť programové ciele organizátorov. Nešlo o komplexné portréty osobností, ale prednášajúci sa v rámci ich politickej činnosti snažili vystihnúť aspekt vzťahu k politickej strane i vývoja ich postavenia v stránickej hierarchii. Okrem osvetlenia úlohy osobností, ktoré sa nachádzajú na okraji záujmu slovenskej historiografie, viedol tento prístup vo viacerých prípadoch aj k netradičným či novátorským pohľadom na tradične vnímané historické postavy.

O. Podolec

ÔSME MEDZINÁRODNÉ „ERBE“ SYMPÓZIUM VO SCHWAZI

V dňoch 3. – 7. októbra 2005 sa v najznámejšom rakúskom montánnom stredisku vo Schwazi uskutočnilo v poradí už ôsme „Erbe“ sympóziu. Tieto sympóziá, zamerané na kultúrne dedičstvo v oblasti geológie, baníctva a metalurgie, sa konajú každý druhý rok v niektorom významnom banskom stredisku. Prvé sa uskutočnilo roku 1993 vo Freibergu (Sasko, Nemecko), druhé v Leobene (Štajersko, Rakúsko), tretie v Petrohrade (Rusko), štvrté v Banskej Štiavnici, piate v Goldene (Colorado, USA), šieste v Idrii (Slovinsko), siedme v Leidene (Holandsko) a ôsme vo Schwazi (Tirolsko, Rakúsko). Príspevky zo všetkých sympózií vyšli v osobitných zborníkoch.

Na ôsmom „Erbe“ sympóziu sa zúčastnilo rekordné množstvo účastníkov. Boli tu odborníci z celého sveta. Odznelo vyše 70 odborných prednášok o najrôznejších rovinách montánnych a geologických vied. Veľa prednášok bolo venovaných staroslávne banskému revíru Schwaz, ktoré svoj vrchol zažilo v 15. storočí. Prvá skupina referátov bola zameraná na významný tunajší prameň, tzv. *Schwazer Bergbuch* (Christoph Bartels, Bochum; Peter Gstrein, Innsbruck; Günter Jontes, Leoben; Rotraud Stumfohl, Klagenfurt; Angela Kiessling, Freiberg). Schwaz ako centrum baníctva a alchymie predstavil Rudolf W. Soukup z Viedne. Starej hutnickej technológii, ktorá sa nazýva sciedzanie, a jej uplatneniu vo Schwazi v 16. storočí bol venovaný príspevok Gerharda Sperla z Leobenu a Fritza Gruebera zo Salzburgu. O dejinách schwazského baníctva všeobecnejšie referoval Franz Heinz von Hye z Innsbrucku. Dejiny ďalšej známej tirolskej banskej lokality Hall

sa zaoberali M. Hamilton a F. Pertlik z Viedne. Vzniku zvláštneho typu mince – toliara – venoval svoj príspevok Peter Hammer z Nemecka.

Program sympózia bol rozdelený do piatich dní. Preto sa nemôžem podrobnejšie zaoberať všetkými prednesenými príspevkami a urobím širší výber. Jevgenij Zablitski z Izraela predniesol príspevok o rakúskej banickej rodine Kachkocov v Rusku. Francisco Omar Escamilla González z Mexika prednášal o Bornovej amalgamačnej metóde v Mexiku v rokoch 1788 – 1799. Vieme, že táto amalgamačná metóda bola vyvinutá v Sklených Tepliciach na strednom Slovensku, o čom napísal náš známy montanista Jozef Vozár samostatnú monografiu *Európska nepriama amalgamácia a slovenské baníctvo*.

Mareen Czekalla a Klaus Thalheim z Drážd'an hovorili o zbierke Richarda Baldaufa (1848 až 1931). Lisa Dunn a Joanne Lerud-Heck z USA predniesli príspevok o knižnici známej *School of Mines* v Goldene (Colorado). Réginald Auger z Kanady oboznámil prítomných s výsledkami archeologických priekumov baníctva drahých kovov v Kanade. Ezio Vaccari z Talianska predniesol príspevok o baníctve a geológii v spisoch Giovannio Arduina (1714 – 1795).

Na sympóziu mala zastúpenie aj slovenská historiografia. O Banskej Štiavnici a jej kontaktoch s inými stredoeurópskymi bankskými strediskami na základe archeologických prameňov hovoril Jozef Labuda z Banskej Štiavnice. Mária Čelková predniesla príspevok o vplyve tyrolských osobností na umenie v Banskej Štiavnici v 18. – 20. storočí. Elena Kašiarová informovala o kontaktoch Schwazu a Banskej Štiavnice v 60. a 70. rokoch 18. storočia. Miroslav Kamenický z Bratislavy predniesol príspevok o nových poznatkoch o baníckom školstve na strednom Slovensku v 18. storočí.

V posledný deň sympózia odzneli prednášky známeho nórskeho odborníka na dejiny bankského školstva Björna Ivara Berga o banickej škole v Konsbergu, Zoje Bessudnovej z Moskvy o listoch Eduarda Suesa prvej ruskej geologičke Márii Pavlovne, Haralda Lobitzera z Viedne o geologických zbierkach v Salzkammergute v Rakúsku, Karola Pošmourného, Zdeňka Kukala (obaja z Prahy) a Tilfrieda Cernajnska o podiele českých bádateľov na geologickom prieskume Tirolska, Kujtima Onuziho z Albánska o dejinách geologického prieskumu v Albánsku, Ahmeda Baheya el Dina z Egypta o baníctve v starom Egypte, Kottapalli S. Murtyho z Indie o baníctve v indickom stredisku Kolar, W.M.A.A. Kuranaratneho zo Srí Lanky o dejinách hutníctva na Srí Lanke, Antonia Maura z Portugalska o dejinách baníctva v portugalskom stredisku Arouca, Fathiho Habashiho z Kanady o baníctve a hutníctve v období priemyselnej revolúcie.

Hostiteľom ďalšieho, v poradí už deviateho „Erbe“ sympózia bude o dva roky Quebec (Kanada). A jubilejné, desiate sympóziu sa uskutoční tam, kde vznikla myšlienka konania takýchto sympózií, a to v slávnom saskom bankskom stredisku Freiberg.

M. Kamenický

SPOLOČENSKÁ ŠTRUKTÚRA A STRATIFIKÁCIA V MINULOSTI MIEST A MESTEČIEK NA SLOVENSKU

Slovenská historická spoločnosť pri SAV, sekcia pre dejiny miest a mestečiek; Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, a Mesto Poprad usporiadali 5. – 7. októbra 2005 vedeckú konferenciu *Spoločenská štruktúra a stratifikácia v minulosti miest a mestečiek na Slovensku*. V prostredí mestskej pamiatkovej rezervácie v Poprade-Spišskej Sobote si historici a archivári vymieňali nové poznatky, ktoré sa týkali predovšetkým bežného života obyvateľov v stredovekých a v novovekých mestách.

Rôznorodosť hospodárskeho a spoločenského života sa objavovala v príspevkoch jednotlivých autorov. Ferdinand Uličný predniesol úvodnú prednášku na tému *Mestá a mestečka v stredoveku a novoveku na Slovensku*. Tu podčiarkol dlhoročnú terminologickú nevyjasnenosť pojmov mesto a mestečko. Vladimír Segeš oboznámil prítomných s *vojenskými a brannými silami v stredovekom meste*, Miriam Hlavačková so životom v *Bratislavskej kapitule v stredoveku*. Ďalší blok otvoril Ján Endrödi s prednáškou na tému *Zamestnanie mešťanov Prešova v 15. storočí*. Zuzana Nemcová

priblížila *postavenie puškárov ako zamestnancov mesta v spoločenskej štruktúre Bratislavy v 15. až 16. storočí*. Ján Lukačka predniesol prednášku *Spoločenská štruktúra miest a mestiečiek Nitrianskej župy v neskorom stredoveku*. Prvý deň ukončili prednáškami hostia z Maďarska a Česka. Atila Zsoldos – *Mešťania a kráľovský dvor vo včasnom stredoveku*; Enikő Csukovits – *Stredoveká mestská sieť v hornom Uhorsku očami súčasníkov*; Judit Majorossy – *Mestská chudoba v stredovekej Bratislave*; a Marie Marečková, ktorá sa už niekoľko desaťročí zaoberá východoslovenskými mestami – *Spoločenská stratifikácia východoslovenského meštianstva v každodennosti raného novoveku*. Prvý deň bol ukončený v priestoroch Štátneho archívu v Levoči, pobočka Poprad, otvorením výstavy archívnych dokumentov Streleckého spolku v Kežmarku, spojenej s prezentáciou figúrok cínových vojačikov od výrobcu Františka Mojžitu z Popradu a ľudovou hudbou z Batizoviec.

Jesenné, trochu chladnejšie, ale nádherné slnečné ráno pripravilo výbornú atmosféru na rokovanie druhého dňa. Počas neho vystúpili Tünde Lengyelová s témou *Spoločnosť zemepanských miest v 16. – 17. storočí*; Blanka Szeghyová – *Súdna správa v ranonovovekých mestách a mestiečiek na východnom Slovensku v 16. storočí*; Igor Graus – *Hradní kapitáni a puškárski majstri v službách mesta Banskej Bystrice do konca 16. storočia*. Zo spišského regiónu odzneli prednášky od Františka Žifčáka – *O honorároch levočskej honorácie v 16. – 17. storočí* a Zuzany Kollárovej – *Významné rodiny mesta Poprad*. Mária Kohútová oboznámila auditórium s témou *Mestečká na holičskom panstve koncom 17. storočia*; Peter Keresteš predniesol príspevok *K sociálnej stratifikácii mestiečiek na dolnej Nitre v 16. – 18. storočí*. V popoludňajších hodinách bol prednesený celý rad ďalších príspevkov: Frederik Federmayer *Prešporskí richtári v 17. storočí – biografický a heraldický pohľad*; Alena Kredatusová – *Významný lekár na levočskom richtárskom stolci v 2. polovici 17. storočia*; Milena Ostrolúcka – *Úrady mestského hospodárstva v Košiciach v 17. storočí*; Peter Kónya – *Spoločnosť mestiečiek v Zemplinskej stolici v 17. – 18. storočí*; Ján Adam – *Obyvateľstvo mestiečiek na makovickom panstve v 17. storočí*; Soňa Maňugová – *Postoj mešťanov Dolného Kubína k židovskej komunite v rokoch 1774 – 1880* a Viera Bernátová – *Jezuiti – nechcený živel v Trenčíne*.

Po živej diskusii účastníci navštívili Kostol sv. Juraja v Spišskej Sobote, kde sa s hrou na organ predstavil kolega, historik z Prešovskej univerzity Ján Endrödi. Na záver dňa sa všetci zúčastnili na slávnostnej spoločenskej večeri.

Tretí deň otvorila Božena Malovcová príspevkom *Konfesionálna štruktúra obyvateľstva piatich hornospišských mestiečiek v novoveku*; potom sa prezentovali Mária Grófová – *Sociálne a spoločenské pomery mestiečka Veličná v 16. – 19. storočí*; Peter Tesák – *Mesto a mestiečko. Vývoj Pukanca a Levíc v 19. storočí*; Mária Ďurčová – *Vznik a činnosť spolkov v Trenčíne v druhej polovici 19. storočia*. Na záver prednášali Vojtech Dangl – *Mesto a armáda pred prvou svetovou vojnou*; Martina Kočí – *Školy a učitelia na Detve v 20. storočí*. Jozef Novák vo svojej prednáške *Za väčšie docenenie symboliky v dejinách miest a mestiečiek* poukázal na svoje dlhoročné poznatky pri využívaní heraldiky a pomocných vied historických najmä pri tvorbe obecných monografií.

Pestrá paleta kvalitných príspevkov potvrdila, že historický výskum opäť o niečo pokročil a že usilovná práca našich historikov a archivárov zaplnila niektoré biele miesta v historickom poznaní. V záverečnom príhovore Vladimír Segeš kladne zhodnotil prednesené príspevky s nádejou na skoré opätovné stretnutie.

Z. Kollárová

JUBILEJNÝ ROK ĽUDOVÍTA ŠTÚRA (OKTÓBER 2005 – OKTÓBER 2006)

Pod záštitou prezidenta SR I. Gašparoviča prebieha od októbra 2005 do októbra 2006 *Rok Ľudovíta Štúra*, ktorý sa uskutočňuje pri príležitosti 190. výročia narodenia a 150. výročia úmrtia tejto významnej osobnosti slovenských novodobých dejín. Jeho organizátormi sú Ministerstvo kultúry SR, Slovenská národná knižnica – Múzeum Ľudovíta Štúra, Matica slovenská, mesto Modra, obec Uhrovec a spolusporiadateľské organizácie a cirkvi v mestách a obciach na Slovensku.

Rámcový program podujatí vypracoval Pripravný výbor Roka Ľudovíta Štúra, ktorý sa sformoval začiatkom minulého roka pod vedením jeho predsedu A. Maťovčika a tajomníčky O. Pavúkovej. Do priebehu akcií a osláv sa aktívne zapájajú aj miestne odbory Matice slovenskej a iné inštitúcie, ktoré súbežne organizujú celý rad podujatí.

Rok Ľudovíta Štúra sa začal 15. októbra 2005 celonárodnou spomienkovou slávnosťou v Uhrovci, kde jeho otvorenie na verejnom zhromaždení pri pomníku Ľ. Štúra oficiálne vyhlásil minister kultúry SR F. Tóth. V prvý deň osláv prebiehal odborný seminár pod názvom *Poklona Ľudovítovi Štúrovi* v jeho rodisku, v rámci ktorého odzneli príspevky o Štúrových mnohostranných aktivitách a o význame tejto osobnosti v regionálnych dejinách.

Po privítaní účastníkov a hostí starostkou Uhrovca Z. Máčekovou sa úvodným slovom prítomným prihovril predseda Pripravného výboru Roka Ľudovíta Štúra A. Maťovčík. Príspevkom *Ľudovít Štúr a generácia mladých synov Slovenska* otvoril priebeh odborného seminára V. Matula. Význam štúrovej slovenčiny pre dnešok a jej perspektívy do budúcnosti posúdil J. Findra a Štúrova koncepcia národnoemancipačného hnutia Slovákov a myšlienka slovenskej vzájomnosti bola predmetom referátu M. Bednárovej.

Ďalšie príspevky boli tematicky zamerané na využívanie odkazu Ľ. Štúra v regionálnych dejinách. V tejto časti vystúpil so svojím referátom M. Šišmiš, ktorý upriamil pozornosť na štúrovské pamätníky v Trenčianskom kraji. E. Vicelová skúmala problematiku bibliografického spracovania štúrovcov so zameraním na okolie Uhrovca a I. Tóth priblížil vzťahy Štúrovej rodiny so šľachtickou rodinou Zayovcov.

Všetky príspevky, vrátane tých, ktoré pre krátkosť času nemohli byť prednesené, by mali byť v blízkej budúcnosti uverejnené v osobitnom zborníku.

V popoludňajších hodinách pokračoval program historickým sprievodom obcou a spomínaným slávnostným zhromaždením pri pomníku Ľudovíta Štúra, kde okrem prejavu ministra kultúry SR odznelo posolstvo mestám a obciam Slovenska, ktoré predniesla starostka Uhrovca Z. Máčeková. Zástupca šéfredaktora *Slovenských národných novín* I. Válek vyhlásil verejnú literárnu súťaž *Štúrovská esej*, ktorú spolu s uvedenými novinami vypísali Spolok slovenských spisovateľov a Literárne informačné centrum.

Súčasťou podujatí v Uhrovci bola návšteva kultúrnej pamiatky – Rodného domu Ľudovíta Štúra a Alexandra Dubčeka. Prvý deň spomienkových slávností bol zavŕšený dramatickou kompozíciou J. Sarvaša *Výslanec zvolenský*, v ktorej účinkovali herci Divadla J. G. Tajovského vo Zvolene, a slávnostnou recepciou.

Nasledujúci deň sa začal pietnou spomienkou pri hrobe Štúrovho otca Samuela a pokračoval ekumenickými bohoslužbami v miestnom evanjelickom chráme. Podujatia v Uhrovci sprevádzala výstava *Milníky života Ľudovíta Štúra*, ktorá podávala chronologický prehľad najdôležitejších udalostí Štúrovho verejného pôsobenia.

V deň 190. výročia narodenia Ľ. Štúra, 28. októbra 2005, bola v Bratislave na Panenskej ulici 1, na mieste, kde sídlila redakcia *Slovenských národných novín* a *Orla tatranského*, slávnostne odhalená pamätná mramorová tabuľa, pripomínajúca publicistickú činnosť štúrovcov. V prebiehajúcom Roku Ľudovíta Štúra ide zároveň o ďalšie jubilejné výročie, keďže od začiatku vychádzania *Slovenských národných novín* uplynulo v roku 2005 presne 160 rokov. Realizácia pamätnej tabule bola umožnená na základe verejnej finančnej zbierky, vyhlásenej na tento účel Maticou slovenskou. Pamätná tabuľa vystriedala dovtedajšiu epoxidovú tabuľu, nesúcu už zreteľné stopy času. Na slávnostnom akte sa zúčastnili M. Čič a M. Servátka z Kancelárie prezidenta SR, predseda Bratislavského samosprávneho kraja L. Roman, delegácia Matice slovenskej vedená jej predsedom J. Markušom, poslanci NR SR, spisovatelia a kultúrni pracovníci.

Začiatkom novembra sa spomienkové slávnosti konali vo Zvolene, v Zemianskom Podhradí a v Trenčíne, kde 10. novembra prebiehal odborný seminár pod názvom *Tvorca veľkých myšlienok v pamäti národa*, na ktorého príprave spolupracovali viaceré spoločenské a kultúrne organizácie. Príspevky sa týkali prevažne prepojenia regionálnych dejín so štúrovcami. Vzťah štúrovcov k trenčianskej oblasti analyzovala M. Kubelová, štúrovskými tradíciami v podjavorinskom kraji a vzťahom Ľ. Štúra k rodine Ostrolúckych sa vo svojom referáte zaoberal J. Karlík. O. Pavúkova

prezentovala literárnomúzejnú dokumentáciu osobnosti a diela L. Štúra a J. Ivanovičová sformulovala sociálno-etické a pedagogické poslanstvo L. Štúra.

Trenčiansky program pokračoval prejavmi pri pamätníku a pamätných tabuliach štúrovcov a, podobne ako v Uhrovci, bol obohatený o dramatickú kompozíciu J. Sarvaša *Vyslanec zvolenský*. Dňa 13. novembra bol program v Trenčíne ukončený slávnostnými službami Božimi v evanjelickom chráme.

V januári 2006 pokračovali slávnostné akcie jubilejného roka v mieste posledného pôsobenia L. Štúra – v Modre, kde si ich účastníci v dňoch 11. a 12. januára pripomenuli okrem 150. výročia úmrtia L. Štúra aj 40. výročie vzniku Múzea Ľudovíta Štúra v tomto meste. Touto tematikou sa zaoberal odborný seminár 11. januára, ktorý bol zameraný na hodnotenie činnosti a poslania múzea. Prvý príspevok predniesol I. Sedlák, dlhoročný spolupracovník a tvorca scenára novších expozícií múzea (od roku 1978), ktorý ocenil a štatisticky podložil rastúci význam tejto inštitúcie a vyčíslil stúpajúcu tendenciu jej návštevnosti. Zároveň vyzdvihol zásluhy dlhoročnej riaditeľky O. Pavúkovej a ocenil jej iniciatívu v oblasti odbornej a osvetovej činnosti múzea.

O. Pavúková vo svojom referáte podala prehľadnú správu o štyridsaťročnej činnosti múzea, krátko pripomenula každoročné podujatia a niekoľko genealogických stretnutí, ktoré múzeum počas svojej existencie organizovalo. V závere otvorila i aktuálny problém, keď pripomenula, že z rozhodnutia mestského zastupiteľstva sa má expozícia Múzea L. Štúra v najbližšom období vystáhnúť z pôvodnej budovy mestskej radnice, pričom otázka jej budúcich priestorov zatiaľ nie je doriešená.

Na nastolené otázky o budúcom pôsobisku múzea reagoval generálny riaditeľ Slovenského národného múzea (SNM) v Bratislave P. Maráky, ktorý v úvode oznámil, že od 1. januára 2006 Múzeum L. Štúra prechádza do komplexu SNM ako jedno z jeho pracovísk. Vo svojom prejave, venovanom perspektívam jeho ďalšieho budovania, vyjadril nádej na priaznivé usporiadanie priestorového problému a uistil prítomných o aktívnej snahe SNM vyriešiť vzniknutú situáciu tak, aby sa nové priestory múzea stali jeho dôstojným sídlom.

Ďalšie príspevky sa týkali najmä prezentačnej činnosti a prehľadu expozícií múzea a knižnice, o ktorých informovali pracovníčky Múzea L. Štúra a dokumentácie štúrovských expozícií na Slovensku (M. A. Kováč). Na záver dostali slovo prvý riaditeľ Múzea L. Štúra, spisovateľ a básnik J. Mihalkovič a dlhoroční spolupracovníci V. Matula a J. Sarvaš, ktorí sa vyznali z osobného vzťahu k múzeu.

Na obsah odborného seminára nadväzovala prehliadka expozícií Múzea L. Štúra, v rámci ktorej bola otvorená výstava *Štúrovské pamätihodnosti v zbierkach slovenských múzeí a galérií*.

Druhý deň celonárodnej pietnej spomienky na 150. výročie úmrtia L. Štúra začal v Modre premietnutím trezorového filmu o Štúrovi *Niet inej cesty* (réžia J. Zachar, scenár J. Špitzer) za osobnej účasti hlavného filmového predstaviteľa Š. Kvietika.

Popoludní sa konalo manifestačné zhromaždenie pri pomníku L. Štúra, na ktorom sa po odznení štátnej hymny a po úvodnom slove primátora Modry V. Medlena zúčastneným prihovril prezident SR I. Gašparovič. Vo svojom prejave pripomenul mnohostranný rozmer osobnosti L. Štúra a aktuálnosť jeho odkazu, na ktoré Slovenská republika nadväzuje. Zhodnotil Štúrov prínos v rovine politickej, publicistickej, lingvistickej i pedagogickej a zdôraznil jeho známu zásadu o potrebe obetavosti a sebazapierania. Na slávnostnom pietnom podujatí boli prítomní zástupcovia zastupiteľských úradov Českej republiky, delegácia Matice chorvátskej zo Záhrebu, vedená jej podpredsedom, poslanci NR SR, primátori a starostovia miest a obcí so štúrovskou tradíciou, zástupcovia spoločenských organizácií a cirkví. Prezident I. Gašparovič položil v Modre veniec k pomníku L. Štúra a navštívil Pamätnú izbu.

Dôstojnosť podujatia dotvoril aj štylizovaný sprievod Modrou k hrobu L. Štúra s prejavom predsedu Matice slovenskej J. Markuša, v ktorom vyzval k nasledovaniu Štúrovej snahy spájať hodnoty historického dedičstva s hľadačskou vášňou pre nový rozmer slovenského života. Duchovný odkaz L. Štúra vyjadril v umení spojiť národno-kultúrnu kontinuitu so smelou inovatívnou originalitou. Túto symbiózu zhrnul do dvoch fenoménov, ktoré nazval Štúrovým testamentom – pamäti a perspektívy.

Záver spomienkových slávností patril slávnostnej akadémii *Pocta slovenčine* s uvedením poetického pásma J. Sarvaša „...a diamant v hrude nezhnije“, kde účinkovali poslucháči Fakulty dramatických umení v Banskej Bystrici. Slávnostnú akadémiu úvodným slovom otvoril V. Matula, ktorý poukázal na širšie okolnosti vzniku spisovnej slovenčiny a boja štúrovcov na jej obranu, pričom zvlášť vyzdvihol úlohu A. Sládkoviča.

V budúcom programe Roka Ľudovíta Štúra sú zahrnuté ďalšie kultúrne podujatia spomienkového charakteru. Nebude v ňom chýbať národná slávnosť štúrovcov na Devíne, ktorej 170. výročie priblíži 23. apríla 2006 v Kultúrnom dome v Devíne umelecké pásmo J. Sarvaša, ktorého scenár zostavil V. Matula. V ňom jeho protagonisti zrekonštruujú historické udalosti onoho pamätného výletu z 24. apríla 1836, kde sa spojili umelecko-estetické a národno-politické ambície štúrovskej družiny, pričom symbolickou formou prijatím slovanských mien vyjadrili zámer zasvätiť svoj život národu.

Májový program Roka Ľ. Štúra sa začne v Liptovskom Mikuláši 12. mája večerom štúrovskej poézie s názvom *Písané perom, písané srdcom...* a bude pokračovať v Ostrej Lúke 14. mája štvrtým ročníkom *Kultúrnej jari Adely Ostrolúckej*. Dňa 28. mája sa uskutoční 38. ročník národnej púte *Cestou trnistou* z Modry do Jablonového po stopách úteku Ľ. Štúra pred zatykačom na jar 1848. V Martine bude počas mája v Slovenskom národnom literárnom múzeu SNK sprístupnená výstava *Štúr a Slovanstvo* a martinské Slovenské komorné divadlo uvedie divadelné predstavenie hry J. Juráňovej *Misky strieborné*.

Z plánovaných podujatí Roka Ľ. Štúra možno spomenúť aj putovanie mládeže po pamätných miestach štúrovcov 9. – 11. júna a výstup na Kriváň 19. augusta pri príležitosti 160. výročia štúrovskeho výstupu na tatranský národný symbol. *Pocta spisovnej slovenčine, bernolákovcom a štúrovcov* je názov spomienkového podujatia na návštevu Štúra, Hurbana a Hodžu u Jána Hollého na Dobrej Vode v júli 1843, ktorú si účastníci pripomenú 15. júla prechodom z Hlbokého na Dobrú Vodu.

Dňa 30. augusta 2006 sa v Bánovciach nad Bebravou bude pri príležitosti 70. výročia odhalenia prvého pamätníka na Slovensku venovaného Ľ. Štúrovi konať slávnosť, ktorá bude spojená s kladením vencov k pomníkom Ľ. Štúra v ďalších mestách a obciach Slovenska.

Záver jubilejného roka upriami pozornosť na aktivity štúrovcov týkajúce sa revolučných udalostí, keď sa 22. septembra na Myjavě uskutočnilo podujatie s príznačným názvom od T. Winklera *Perom a mečom*. Spomienka na revolučné obdobie 1848 – 1849 sa neobmedzí iba na oblasť Hurbanovho kraja, ale počas septembra sa presunie aj na východ republiky do Levoče, Prešova a Košíc. Slávnostné ukončenie Roka Ľudovíta Štúra sa uskutoční 22. októbra 2006 v budove Slovenského národného divadla v Bratislave.

M. Bednárová

BRATISLAVSKÝ MIER V ROKU 1805. KONTEXT A DÔSLEDKY

V dňoch 24. – 25. novembra 2005 sa pri príležitosti 200. výročia uzatvorenia bratislavského mieru po známej *bitke troch cisárov* pri Slavkove uskutočnilo medzinárodné vedecké sympóziu pod názvom *Bratislavský mier v roku 1805. Kontext a dôsledky*. Usporiadalo ho Francúzske veľvyslanectvo v Slovenskej republike v spolupráci s Rakúskym veľvyslanectvom, Francúzskym inštitútom a Univerzitnou knižnicou v Bratislave. Na podujatí sa zúčastnili odborníci z Francúzska, Rakúska, Ruska a Slovenska.

Pracovnú časť rokovania otvorila s referátom *Talleyrand v Bratislave* F. Auberet-Ehertová, predsedníčka Asociácie priateľov Talleyranda (*L'Association des Amis de Talleyrand*). Venovala sa v ňom osobnosti francúzskeho ministra zahraničia, ktorý patril k hlavným aktérom a realizátorom vnútornej i zahraničnej politiky francúzskeho cisára. V osobitnej časti svojho referátu rozoberala aj otázky pobytu počas rokovaní o mierovej zmluve medzi francúzskym cisárom Napoleonom a rakúskym cisárom Františkom I. v Bratislave.

V. Segeš (Vojenský historický ústav Ministerstva obrany SR, Bratislava) v referáte *Uhorské ozbrojené sily v čase napoleonských vojen* analyzoval strategickú, taktickú a technickú situáciu, v ktorej sa na prelome 18. a 19. storočia nachádzala uhorská armáda. Veľmi zaujímavé a prínosné bolo predovšetkým jeho osvetlenie otázok spojených s dobovou šľachtickou vojenskou povinnosťou – insurekciou. Nedostatočné vyhodnotenie vojenskej kvality uhorskej armády zo strany Francúzov bolo pravdepodobne jednou z príčin, pre ktoré sa usilovali čo najrýchlejšie uzavrieť mierovú dohodu. J.-O. Boudon z parížskej univerzity a predseda Napoleonovho inštitútu (L'Institut Napoléon) v referáte *Európa v roku 1805* sa zaoberal otázkami vtedajšej politickej situácie v Európe, ktorá bezprostredne vplývala aj na udalosti okolo mierových rokovaní v Bratislave. Išlo predovšetkým o utváranie tretej protifrancúzskej koalície, ktorá v priebehu niekoľkých mesiacov, do jej porážky pri Slavkove, stratila svoje opodstatnenie. Výsledky bratislavského mieru napriek svojej rozporuplnosti významnou mierou zmenili politický obraz dovtedajšej Európy. V jeho dôsledku sa v podstate rozpadla a zanikla vtedy už *anachronická* Rímska ríša nemeckého národa na čele s príslušníkmi habsburskej dynastie. M. Hrubala (Malokarpatské múzeum, Pezinok) so svojim príspevkom *Podpísanie bratislavského mieru* sa pokúsil ozrejmiť niektoré dôležité okolnosti, ktoré boli spojené s rokovaniami a podpísaním tohto politického aktu. Upozornil na rozdiely v určovaní dátumu uzatvorenia a času podpísania mierového protokolu, ktorý sa v publicistike často datuje nesprávne. Zaujímavý bol aj príspevok G. Hohenberga (bývalý rakúsky diplomat) *Bratislavský mier – pohľad rakúskej strany*, v ktorom sledoval reakciu na uvedenú politickú a vojenskú situáciu zo strany porazeného rakúskeho cisárstva. J. Boboková (Filozofická fakulta UK, Bratislava) analyzovala vo svojom vystúpení *Politické súvislosti bratislavského mieru* predovšetkým vnútropolitickú situáciu v období pred rokovaniami a po podpísaní mierového protokolu v Bratislave a v Uhorsku. Tiež spomenula otázku, prečo francúzska politika v tomto čase nenachádzala podporu v uhorskej spoločnosti. Problémy významu a ohlasu bratislavského mieru v širších súvislostiach slovenských dejín, predovšetkým v ich osvietenскеj a národnoobrodenskej fáze, sledoval príspevok D. Kováča (Slovenská akadémia vied, Bratislava) *Slovensko a bratislavský mier*. Uvedené obdobie protinapoleonských vojen významnou mierou formovalo aj politický profil prvých fáz národného obrodzenia v 30. a 40. rokoch 19. storočia. Referent sa dotkol aj otázok spojených s hodnotením osobnosti Napoleona v slovenskom národnom hnutí. M. Kerautret z Oddelenia analýz francúzskeho Národného zhromaždenia (*Assemblée Nationale*) vystúpením *Po Bratislave: mier nemožný* analyzoval ďalší politický a mocenský vývin napoleonského Francúzska až do Viedenského kongresu, kedy nastala jeho definitívna porážka. Jeho hodnotenie a zaradenie bratislavského mieru do kontextu vývoja politického vývoja bonapartovského cisárstva ukazuje na značnú rozporuplnosť a protichodnosť medzi predstavami a výsledkami, ktoré očakávali aktéri od tejto udalosti. V. Roginskij z Ústavu všeobecných dejín Ruskej akadémie vied v Moskvy v referáte *Bratislavský mier a osud protinapoleonskej koalície, príklad severských krajín Rusko, Prusko, Švédsko a Dánsko* venoval pozornosť tzv. severnému kridlu tretej koalície proti Napoleonovi, ktorá však v roku 1805 takisto nezohrávala nejakú bezvýznamnú úlohu. R. Ouvrard z viedenského napoleonského združenia (*Membre du Souvenir Napoléonien*) vystúpil s relatívne netradičnou témou *Napoleon a Európa v karikatúrach*. Jeho príspevok nadväzoval na výstavu *Napoleon v karikatúrach*, ktorá bola inštalovaná v Mestskom múzeu v Bratislave a potrvá do 8. januára 2006. Záverečný príspevok *Bratislavský mier a jeho echo v lokálnej tlači* predniesol V. Čičaj (Historický ústav SAV, Bratislava). Sledoval problematiku, akým spôsobom a akou formou bola prezentovaná táto dôležitá medzinárodná udalosť v miestnej tlači.

Medzinárodné vedecké sympóziu možno hodnotiť ako úspešné a veľmi prínosné už aj z toho dôvodu, že obdobie napoleonských vojen nepatrí doteraz k častým témam slovenskej historiografie. Možno skonštatovať, že uvedené podujatie dobre a vhodne zapadlo aj do rámca osláv dvásteho výročia podpísania bratislavského mieru. Rovnako možno skonštatovať, že vďaka medzinárodnému vedeckému sympóziu, ktoré organizoval Francúzsky inštitút, sa úspešne začala budovať a prehĺbovať ďalšia spolupráca medzi francúzskymi a slovenskými historikmi v tejto oblasti.

V. Čičaj

SEMINÁR SLOVENSKÝCH A MAĎARSKÝCH DOKTORANDOV A ŠTUDENTOV HISTÓRIE

Dňa 28. novembra 2005 sa v príjemnom prostredí Veľvyslanectva SR v Budapešti z iniciatívy a pod záštitou veľvyslancu Juraja Migaša konal prvý seminár mladých slovenských a maďarských historikov. Podujatiu udal tón J. Migaš, ktorý v uvitacom prihovore vyzdvihol zodpovednosť všetkých zložiek obyvateľstva za dobré spolužitie susedných národov a štátov, a teda i potrebu diskusie medzi historikmi z oboch krajín. Ako uviedol, „nemáme právo sa navzájom ignorovať ani na poli histórie“.

Podujatie zo slovenskej strany pripravili pedagógovia Roman Holec a Dušan Škvarna, z maďarskej Gy. Csaba Kiss a Karol Wlachovský. Odznalo sedem príspevkov zo slovenských školiaciach pracovísk, štyri z maďarských a jeden z Českej republiky. Na rokovaní sa aktívne podieľali i hostia z vedeckých inštitúcií sídliajich v Budapešti a predstavitelia slovenských krajaných spolkov v Maďarsku. Témy boli pestré, pričom autori kládli dôraz na spoločnú minulosť, vzájomné vzťahy Slovákov a Maďarov od 18. do 20. storočia.

Zsolt Vestrőczy (Krajinská Széchényiho knižnica, Budapešť) navrhol spoločný výskum udalostí roku 1848. Konštatoval, že o tejto problematike od 60. rokov minulého storočia neprebehla diskusia medzi slovenskou a maďarskou historiografiou. Odporučil najmä publikovať pohľady slovenských a maďarských historikov o konkrétnych témach v revolúcii 1848 – 1849 v dvojjazyčných prácach, pripraviť životopisné edície v slovenskej a maďarskej interpretácii, vydať dvojjazyčný zborník prameňov k danej problematike. Stav výskumu česko (československo)-maďarských vzťahov medzivojnového obdobia v českej historiografii načrtol Róbert Pejša (Karlova univerzita, Praha). Podľa neho českí historici, ktorí v minulosti často len preberali závery v tejto otázke od slovenských kolegov, v súčasnosti pociťujú potrebu vlastného výskumu, pretože veľa aktivít maďarskej menšiny v ČSR sa sústreďilo do Prahy ako hlavného mesta.

Niekoľko príspevkov priblížilo fenomény spoločné pre minulosť Slovákov aj Maďarov. Milota Malovecká (Univerzita Komenského, Bratislava) charakterizovala prejavy uhorského patriotizmu spojené s regionálnym cítením v 18. storočí na príklade života a práce šarišského rodáka Karola Wagnera, ktorý sa vo svojom diele zmienil aj o spolužití Slovákov a Maďarov v Uhorsku. Miriam Viršínská (Univerzita Komenského, Bratislava) sa zaoberala interpretáciou protestantského patentu u slovenských a maďarských historikov. Skonštatovala, že maďarská historiografia spracovala problematiku systematickejšie než slovenská. Na národnostnú politiku bol zameraný aj príspevok Viktora Szabóa (Prešovská univerzita, Prešov). Poukázal na fakt, že uhorské vlády v období dualizmu zachovávali v tomto ohľade jednu politickú líniu, ale našli sa aj predstavitelia, ktorí sa snažili vidieť slovenskú otázku inak než oficiálna reprezentácia (napríklad Oszkár Jászi). Timea Verešová (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice) predstavila aspekty stredoeurópskej politiky v 20. storočí, pojem stredná Európa, premeny tohto pojmu a paneurópsku myšlienku. Károly Szerencsés (Univerzita Loránda Eötvösa, Budapešť) upozornil na krivdy, ktoré obe strany voči sebe navzájom pociťujú, pričom sa sústreďil najmä na obdobie rokov 1945 – 1948. Podľa neho by súčasné aktivity mali viesť k tomu, aby nás spoločná minulosť nerozdeľovala, ale spájala.

Viacerí maďarskí referenti priblížili výsledky svojho výskumu, ktorý sa vzťahoval k územiu Slovenska. Balázs Kiss (Univerzita Loránda Eötvösa, Budapešť) priblížil dejiny skalického katolíckeho gymnázia v poslednom desaťročí existencie Rakúsko-Uhorska. Spomenul významné osobnosti slovenských i maďarských dejín, ktoré tu študovali (básnik Gyula Juhász, historik Daniel Rapant, maliar Július Koreszka). József Demmel (Univerzita Loránda Eötvösa, Budapešť) zasa predstavil atmosféru okolo volieb roku 1848 v Trenčíne, kde sa o poslanecký post uchádzali Bernard Maršovský (Marsovszky) a Eugen Geremetta. Poslúžili mu ako príklad antagonistického postoja maďarského a slovenského národného hnutia. Sociálnym a psychologickým aspektom asimilácie v Spišskej Novej Vsi v období dualizmu sa venoval István Kollai (Univerzita Corvinus). Zdôraznil najmä úlohu miestneho učiteľského zboru pri rýchлом šírení maďarčiny v meste.

Zo slovenskej strany odznalo i niekoľko referátov o netradičných, dosiaľ málo skúmaných témach. Jana Bugajdová (Univerzita Komenského, Bratislava) načrtla problém alkoholizmu na

prelome 19. a 20. storočia vo svetle dobovej slovenskej tlače. Keďže závislosť od alkoholu bola vážnou hrozbou pre duševné a mravné sily národa, riešiť tento problém sa v tom čase považovalo za vlasteneckú úlohu. Zuzana Motajová (Univerzita Komenského, Bratislava) priblížila vznik, priebeh a význam osláv narodenín prezidenta Tomáša Garrigua Masaryka v medzivojnovom Československu, ktoré vyrastali z tradície monarchistických slávností pri príležitosti životných jubileí panovníka Františka Jozefa I. Angelika Dončová (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica) predstavila osobnosť oslavovaného i odsudzovaného Ľudovíta Bazovského ako výsledok nestabilných politických pomerov na konci 19. a v 20. storočí, ktoré boli častou príčinou rozporuplného správania sa verejných činiteľov.

Po odznení referátov sa živo diskutovalo o prednesených témach a na podnet zo slovenskej strany aj o stereotypnom pohľade mladej maďarskej generácie na Slovákov, ktorý podľa maďarských kolegov pramení v akomsi nezáujme o Slovákov a v ich chabom poznaní.

V záverečnom slove Karol Wlachovský ocenil najmä moment, že mladí historici mali možnosť osobne sa stretnúť. Témy ďalších rokovaní odporučil zúžiť a prehľbiť. Zdôrazňovala sa najmä potreba kontinuity týchto stretnutí. Gy. Csaba Kiss navrhol ako predmet ďalšieho rokovania prítomnosť a podoby stereotypov jednotlivých historiografií v názoroch na dejiny druhej strany. Príspevky budú publikované v osobitnom čísle časopisu Univerzity Loránda Eötvösa *Sic itur ad astra*.

Na tieto podnety reagoval Juraj Migaš vyhlásením posledného novembrového pondelka za deň každoročných stretnutí mladých historikov na pôde veľvyslanectva. Na záver prítomní konštatovali, že boli položené základy, na ktorých by mohla vyrásť tradícia prehlbovania maďarsko-slovenských vzťahov na poli historickej vedy.

M. Malovecká

KONFERENCIA O OBČIANSKYCH ELITÁCH A OBECNEJ SAMOSPRÁVE

V dňoch 1. – 2. decembra 2005 sa v Brne uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia na tému *Občianske elity a obecná samospráva (1848 – 1949). Metódy, stav a perspektívy bádania*. Organizátorom bolo Výskumné stredisko pre dejiny strednej Európy, brnianske vysokoškolské historické pracoviská a Akadémie vied ČR. Problematika elit patrí v poslednom čase k frekventovaným a populárnym témam. Len v týždni pred vlastnou konferenciou sa v Prahe uskutočnili podujatia k šľachtickým a podnikateľským elitám. Preto sústredenie sa na obecnú samosprávu bolo nielen vzhľadom na elity produktívnym činom, ale mohlo spraviť bilanciu na tomto poli výskumu, porovnať jeho stav v rôznych krajinách a naznačiť jeho ďalšie smerovanie. Česká historiografia sa môže v posledných rokoch pochváliť viacerými tvorivými činmi, posúvajúcimi poznanie obecnej samosprávy, ktorá sa v českých podmienkach tradične chápala ako predstupeň k štátnej samostatnosti. Osobitne by som upozornil na viacero zásadných štúdií P. Kladiwu a L. Fasoru k moravskému regiónu, bilancujúcej štúdie nemeckej produkcie z pera oboch autorov v Českom časopise historickom 2005, ako aj na pripravovanú monografiu M. Hlavačku.

Úvod konferencie bol venovaný bilančným referátom. Tento rámec najlepšie naplnili vystúpenia F. Möllera (Frankfurt nad Mohanom – Jena) s charakteristikou nemeckej frankfurtskej a bielefeldskej školy a J. Pál (Kluž) o výsledkoch a diskusiách v maďarskej historiografii. Referát sedmohradskej historičky v diskusií doplnil autor týchto riadkov o najvýznamnejšie výsledky slovenskej historickej vedy od roku 1989. J. Pešek a H. Svatošová (Praha) sa sústredili hlavne na porovnanie elit a samosprávy stredoeurópskych metropolí, pričom rozhodujúci priestor venovali rozvojovým modernizačným impulzom a komparácii nemeckého *Bildungsbürgertum* s pražskými pomermi. P. Urbanitsch (Viedeň) sa rovnako zamerl na pojmy občianske elity – modernizácia – zmena hodnôt, ale na rozdiel od svojich českých predchodcov skôr na príklade malých a stredných miest Predlitavska. E. Hiebl (Salzburg) obohatil diskusiu o kategóriu *bürgerliche Lebenswelten*

a G. Krzywiec (Varšava) sa venoval poľskému dobovému diskurzu a polemikám na tému autonómie. Teoreticky zovšeobecňujúco boli ladené dva príspevky o regionálnom výskume. S. Eminger (St. Pölten) hovoril o klasifikácii tzv. *Heimatgeschichte* a charakteristických znakov publikácií tohto typu a M. Macková (Pardubice) sa zaoberala aj konkrétnymi problémami heuristiky regionálneho výskumu na poli obecnej samosprávy.

Konkrétne témy boli predmetom záujmu ďalších referentov, sústredených vždy do ucelených blokov. Právne aspekty dominovali v referátoch Z. Stokláskovej (Brno) o domovskom práve so zreteľom na samosprávu a R. Lufta (Mníchov) o normách *civil society* v polohe samosprávy. Najmä aplikácia moderného, resp. aktuálneho pojmu na dobový kontext vyvolala bohatú a polemicky vyhotorenú diskusiu. Oblasť kultúry k ústrednej téme podujatia reprezentovali príspevky J. Štaifa (Praha) o predstavách ideálnej obce v ľudovýchovných spisoch 19. storočia a J. Hanuša (Brno) o karikatúre politických a náboženských elít v diele Franza Werfla. Samosprávu ako politikum naplnili referát L. Veleka (Praha) o českej samospráve ako ekvivalente neexistujúceho štátu, o ktorom sa široko diskutovalo, kým O. Podolec (Bratislava) zostal s témou o kreovaní orgánov obecnej samosprávy v období Slovenskej republiky počas druhej svetovej vojny chronologicky i tematicky mimo profesionálneho záujmu väčšiny účastníkov. J. Malíř (Brno) sa venoval samospráve ako prostriedku politickej (poslaneckej) kariéry a dokázal na príklade Moravy úzky vzťah medzi oboma rovinami aktivít. Sem tematicky patril aj príspevok R. Holeca (Bratislava) o mýtoch tradovaných v súvislosti s pôsobením „bachovských úradníkov“, hlavne z Čiech a Moravy, v Uhorsku a predovšetkým na Slovensku v 50. a 60. rokoch 19. storočia.

V neprítomnosti autora boli prednesené tézy referátu J. Georgieva (Praha) o českej štátoprávnej šľachte a územnej samospráve v 2. polovici 19. storočia. M. Hlavačka (Praha) predstavil v zovšeobecnení i na konkrétnych príkladoch okresné zastupiteľstvá ako vidiecke elitné zbory. Konkrétne lokality si so zreteľom na samosprávu a jej miestne osobitosti vyberal celý rad ďalších autorov, pričom sa každý sústreďoval na vzťah k charakteru lokality (priemyselné aglomerácie, remeselnícke centrá, periférnosť, vzťah k centru a periférii a pod.), ako aj na niektoré špecifické prejavy politickej praxe v samospráve. Tak sa Prostějovu venoval A. Vyskočil, Brnu L. Fasora (obaja Brno), Ostrave a Vítkoviciam P. Kladiwa (Ostrava), Ústí nad Labem H. P. Hye (Viedeň), Královému Poli P. Cibulka (Brno), Táboru J. Kořalka (Praha), Opave A. Pokludová (Opava), Znojmu M. Merkel (Brno) a Vyškovu R. Mikulka (Vyškov). Boli to príspevky, ktoré priam ponúkali komparáciu a zovšeobecnenia. Trochu mimo tohto bloku stál A. Zárický (Ostrava), ktorý sa sústredil na formovanie podnikateľských elít v centrách ostravsko-karvínskeho revíru.

V záverečnom slove J. Kořalka upozornil na pozitíva a deficity konferencie. Zhrnul sa stav bádania na poli občianskych elít a samosprávy v rovinách obecnej – zemský – celoštátny i so vzájomným ovplyvňovaním a presahmi. Okrem malých výnimiek sa pozornosť referentov sústredila na obdobie do roku 1918, pričom bol zreteľný význam multietnického Rakúska pre rast jednotlivých národných spoločenstiev i sila susedskej obce a jej tradícií. Naznačili sa niektoré teoretické, predovšetkým terminologické problémy. Pripravovaný zborník bude očakávaný odbornou historickou obcou určite s veľkým záujmom.

R. Holec

SLOVENSKÁ ĽUDOVÁ STRANA V DEJINÁCH

Konferencia pod týmto názvom sa uskutočnila 13. decembra 2005 v priestoroch evanjelizačného domu *Quo vadis* v Bratislave. Pri príležitosti 100. výročia založenia Slovenskej ľudovej strany ju spoluorganizovali Slovenský historický ústav Matice slovenskej (SHÚ MS), oddelenie novších dejín Slovenska Historického ústavu SAV, Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského a Historický odbor Matice slovenskej. Úvodné slovo patrilo riaditeľovi SHÚ MS J. Bobákovi a J. Bartlovi, ktorí poukázali na mimoriadny význam tejto témy pre výskum slovenských dejín.

Prehľadnú syntézu o mieste a význame ľudovej strany v dejinách Slovenska podal v úvodnom referáte R. Letz. Zhrnul v ňom jej vývoj od formovania sa katolíckeho prúdu slovenskej politiky v posledných desaťročiach 19. storočia až po zákaz HSLS roku 1945. Problémom konfesionalizmu v slovenskej politike na konci 19. a na začiatku 20. storočia sa zaoberal M. Podrimavský. A. Bartlová sa vo svojom príspevku venovala vzťahom medzi čs. štátom a katolíckou cirkvou a úlohou, ktorú v tomto vzťahu zohrávala v rokoch 1918 – 1938 HSLS.

Referát o vývoji v slovenskom katolíckom politickom tábore, jeho vzťahoch s vedením SNS a o príprave vzniku SLS pred rokom 1918 predniesol M. Hertel. Konfliktom medzi Mičurovou Čs. stranou ľudovou na Slovensku a HSLS po roku 1925 sa zaoberal M. Pehr z Prahy. Podľa jeho názoru sa ČSL stávala na Slovensku útočiskom odporcov A. Hlinku. Patrili k nim napr. A. Kolísek, P. Žiška, K. A. Medvecký, T. Gašpar či J. Cvinček. Snaha strany zjednotiť čs. katolíkov nebola úspešná. S príspevkom o vplyve pápežských encyklik na politiku HSLS pri vytváraní zákonov prvej Slovenskej republiky vystúpil P. Mulík. Nový štát sa nimi inšpiroval predovšetkým pri riešení sociálnych problémov.

Popoludňajší blok otvorila diskusia. Na svoj výskum každodennosti života kňazov v procese sekularizácie spoločnosti, pri ktorom využíva aj metódy historickej antropológie, upozornila F. Čechová. Diskusný príspevok z regionálnych dejín predniesol K. Janas. Venoval sa v ňom pôsobeniu HSLS v Považskej Bystrici, kde bola počas celého obdobia prvej ČSR dominantnou stranou. O evanjelickom prúde v SLS hovoril v diskusnom príspevku V. Daniš. Tento blok zakončila neformálna diskusia o predpoludňajších referátoch.

Nasledujúci blok konferencie otvorila A. Magdolenová, ktorá vo svojom vystúpení zhrnula význam memoránd a manifestov HSLS v medzivojnovom období. Nadviazala na ňu N. Rolková, ktorá priblížila poslucháčom obsah programov ľudovej strany. O 8. straníckom zjazde HSLS, konanom 1. októbra 1939, ktorý bol jediným počas existencie samostatnej Slovenskej republiky a napokon aj posledným v dejinách strany, referoval M. Holák. Dobová tlač o zjazde referovala ako o manifestácii straníckej jednoty, v skutočnosti však podľa referujúceho iba dočasne zakryl rozpory, ktoré v nej narastali už od Hlinkovej smrti v predchádzajúcom roku.

Posledný blok podujatia otvorilo vystúpenie M. S. Ďuricu, ktorý sa zaoberal hodnotením HSLS v služobných hláseniach nemeckých diplomatov a tajných agentov. V nemeckých dokumentoch z vojnových rokov bol za hlavného vinníka skutočnosti, že na Slovensku nebol zavedený národný socializmus, označovaný prezident Jozef Tiso. Jemu verné umiernené krídlo HSLS nazývali agenti krídlom kresťansko-sociálnym. Vzťahmi medzi HSLS a *Karpatendeutsche Partei* v 30. rokoch minulého storočia sa zaoberal M. Schvarc. Spomedzi členov HSLS mala KdP najlepšie styky s Ďurčanským, Medrickým a Stanom. Prekážkou užšej spolupráce oboch strán v boji za autonómiu bol dlhý čas odmietavý postoj Hlinku.

V poslednom príspevku sa O. Podolec venoval postaveniu HSLS ako štátnej strany v politickom systéme Slovenskej republiky 1939 – 1945. Výsadné postavenie strany zabezpečili okrem ústavy aj dva osobitné zákony. Jej pozíciami však otriasol blížiaci sa koniec vojny. V roku 1944 už pôsobili stranícke bunky zväčša iba formálne, na všetkých úrovniach prevládala neochota angažovať sa.

Záver podujatia patril znovu diskusii, v ktorej vystúpili aj pamätníci – bývalí členovia strany i jej pridružených organizácií. Organizačne veľmi dobre zvládnutú konferenciu ukončilo záverečné hodnotenie R. Letza. Z príspevkov, ktoré na podujatí odzneli, plánujú usporiadatelia vydať zborník, vďaka ktorému by mala mať aj širšia verejnosť príležitosť oboznámiť sa s jej výsledkami.

M. Hanula

SPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI PRI SAV ZA ROK 2005

Výbor Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) pri SAV sa v uplynulom roku zišiel na troch pravidelných riadnych zasadnutiach, na ktorých prerokúval aktuálne otázky a úlohy súvisiace

s činnosťou spoločnosti. Na základe požiadaviek jednotlivých sekcií, krúžkov a klubov zostavil plán činnosti a podľa svojich možností sa usiloval zabezpečiť jednotlivé vedecké podujatia finančnými prostriedkami, ktoré získal z dotácie Rady vedeckých spoločností SAV a z vlastných zdrojov.

Aj v uplynulom roku spočívalo ťažisko práce SHS v jednotlivých odborných sekciách a regionálnych kluboch a krúžkoch. Výbor SHS sa snažil koordinovať svoju činnosť s ostatnými vedeckými inštitúciami a vysokými školami, o čom svedčia podujatia, ktoré spoločne organizovali. Sekcie zorganizovali veľa hodnotných vedeckých podujatí, konferencií a sympózií, na ktorých sa zúčastnili aj odborníci zo zahraničia. Potešiteľná bola tiež skutočnosť narastajúceho záujmu o naše podujatia medzi širokou verejnosťou. Tieto akcie sú dôkazom, že slovenskí historici majú záujem konfrontovať výsledky svojho vedeckého výskumu so zahraničím.

Sekcia pre najnovšie dejiny (predsedníčka Ľ. Kázmerová) pripravila konferenciu s medzinárodnou účasťou *Osobnosti a politické strany*, ktorá sa konala v septembri 2005 v Bratislave. Na tomto podujatí odznelo jedenásť referátov. Značná aktivita bola aj v oblasti populárnovedeckej činnosti (*História*, denná tlač). Členom sekcie vyšli veľmi zaujímavé práce: *Slobodomurári v Bratislave* (K. Hradská), do tlače boli zadané *Jozef Tiso. Prejavy a články*. (K. Hradská, M. Fabricius), *Dilemy Karola Sidora* (Ľ. Kázmerová, M. Katuninec). Sekcia pre hospodárske dejiny (predseda M. Kamenický) zorganizovala medzinárodný seminár *Český a slovenský exil po druhej svetovej vojne*, ktorý sa uskutočnil v apríli 2005 v Martine. Takisto bola spoluzorganizátorkou medzinárodného sympózia v októbri 2005 v Banskej Štiavnici *Samuel Mikovín a jeho odkaz pre dnešok* a organizačne sa podieľala na prezentácii slovenskej historiografie, ktorá sa uskutočnila v rámci stretnutí vedeckých spoločností v novembri v Olomouci pod názvom *Slovenská historiografia po roku 1989*. V rámci sekcie sa uskutočnili dva vedecké workshopy v novembri a decembri 2005 v Bratislave: *Aspekty mobility novovekej spoločnosti a Rodina a rodinný život v stredoeurópskom prostredí v novoveku*. Členovia sekcie sa aktívne zúčastnili na medzinárodnej konferencii *Východ-Západ – Studená vojna a hospodárska spolupráca Východu s neutrálnymi štátmi* v septembri v Bratislave a na seminári *Moderní podnikateľské elity* v novembri 2005 v Prahe. Sekcia pre dejiny knižnej kultúry (predsedníčka E. Frimmová) usporiadala tradičný celoslovenský interdisciplinárny seminár so zahraničnou účasťou v spolupráci so Spolkom slovenských knihovníkov *Dejiny knižnej kultúry Levíc a okolia* v novembri 2005 v Leviciach za účasti 60 pracovníkov z rozličných vedeckých a odborných pracovísk zo Slovenska a zahraničia (Česko, Maďarsko, Rakúsko). Na podujatí odznelo 37 príspevkov, ktoré budú organizátori publikovať na stránkach zborníka o problémoch a dejinách knižnej kultúry *Kniha*. V minulom roku vyšiel aj zborník príspevkov z vedeckej konferencie venovanej problematike cestopisnej literatúry *Itineraria Posoniensia*. V októbri 2005 sa v Bratislave zorganizoval medzinárodný workshop *Švajčiarska kniha v stredoeurópskom priestore* za účasti odborníkov z Poľska, Maďarska, Rakúska, Česka a zo Slovenska. Sekcia pre vojenské dejiny (predseda M. Čaplovič) zorganizovala v spolupráci s Mestským múzeom v Bratislave a s Vojenským historickým ústavom Ministerstva obrany SR medzinárodné vedecké sympóziu *Napoleonské vojny a bratislavský mier roku 1805*, ktoré sa uskutočnilo v novembri 2005. V priebehu minulého roka sa členovia sekcie zúčastnili na domácich a medzinárodných vedeckých podujatiach a podieľali sa na publikačnej činnosti Vojenského historického ústavu. Sekcia pomocných vied historických a archívniectva (predseda J. Roháč) v uplynulom roku zorganizovala vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou pod názvom *Miery a váhy v dejinách ľudskej spoločnosti* v septembri 2005 v Bratislave. Jej cieľom bolo zhodnotiť súčasnú úroveň doteraz málo pertraktovanej historickej metrológie. V marci bola sprístupnená pre verejnosť v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave výstava *Slovensko na historických mapách v 16. – 20. storočí*, ktorá predstavila územie dnešného Slovenska na zväčša úplne neznámych kartografických dokumentoch. Súčasne sa uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Historické mapy*. Ide o pravidelné štvorročné stretnutie odborníkov z geodézie, kartografie, archívniectva, etnografie a histórie. Vedeniu sekcie sa podarilo vydať zborník príspevkov z konferencie *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, ktorá sa uskutočnila vo Zvolene roku 2002. Sekcia pre rodové štúdie (predsedníčka T. Lengyelová) vydala zborník príspevkov v anglickom jazyku z medzinárodnej vedeckej konferencie s názvom

Mágia v minulosti, ktorá sa uskutočnila v Smoleniciach v októbri 2004. Takisto s prispáním členov sekcie vyšiel ďalší zborník príspevkov z rovnomennej medzinárodnej konferencie *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Sekcia pre dejiny miest (predseda V. Segeš), jedna z najstarších súčastí SHS, zorganizovala v uplynulom období vedecké podujatie s medzinárodnou účasťou *Spoločenská štruktúra a stratifikácia v minulosti miest a mestečiek na Slovensku*, ktorá sa uskutočnila v októbri 2005 v Poprade. Sekcia starovekých, byzantských a slovanských dejín, najmladšia zo sekcií SHS, prešla určitými organizačnými zmenami. Doterajšieho zakladajúceho predsedu E. Neupauera, ktorý zmenil pracovisko, nahradil V. Ježek. Sekcia pre dejiny školstva a pedagogiky (predseda J. Pšenák) pripravila metodologický seminár *História slovenských učiteľských ústavov*, ktorý sa uskutočnil v Múzeu školstva a pedagogiky v Bratislave. Členovia sekcie sa zúčastnili aj na XXV. komeniologickom kolokviu v Uherskom Brode *Jeziuitské školství v době protireformace – země koruny české a střední Evropa*.

Tradične bohatou činnosťou za minulý rok sa môžu pochváliť regionálne krúžky a spolky historikov. Krúžok historikov v Topoľčanoch (predsedníčka O. Kvasnicová) pripravil odborný seminár k 100. výročiu úmrtia učiteľa, vydavateľa a kníhtlačiaru Jána Beža (1842 – 1905) v októbri 2005 v Senici, na ktorom za účasti 120 poslucháčov odzneli štyri odborné prednášky. Zároveň pripravil výstavu *Ján Bežo (1842 – 1905)* v dome kultúry v Senici a v Tribečskej knižnici v Topoľčanoch (250 účastníkov). Súčasťou seminára bola aj spomienka pri hrobe Jána Beža na mestskom cintoríne v Senici, spomienková slávnosť v evanjelickom kostole a kultúrny program. Krúžok historikov tiež zorganizoval odborný seminár k 190. výročiu narodenia Ľudovíta Štúra (1815 – 1856) v rámci *Roka L. Štúra* v Bánovciach nad Bebravou. Za účasti 50 poslucháčov odzneli štyri odborné prednášky. V rámci osláv sa pripravila výstava *Milníky života Ľudovíta Štúra* v Základnej umeleckej škole D. Kardoša v Bánovciach nad Bebravou (300 účastníkov) s kultúrnym programom žiakov tejto školy. Slovenská pošta, š. p., Bratislava vydala príležitostnú pečiatku k 190. výročiu narodenia Ľ. Štúra a záujemcovia ju mohli používať na poštovom úrade v Bánovciach nad Bebravou v dňoch 24. – 25. októbra 2005. V týždenníku *Tempo* A. Borszéková publikovala článok *Odborný seminár o Ľudovítovi Štúrovi v Bánovciach nad Bebravou*. Tretím významným podujatím topoľčianskeho krúžku historikov bol odborný seminár *Oldenburgovci v Brodzanoch* pri príležitosti 150. výročia narodenia N. Oldenburgovej a 160. výročia narodenia vojvodu E. Oldenburga v decembri 2005. Odzneli štyri odborné prednášky za účasti 50 osôb. O seminári vyšiel článok M. Lysey *Oldenburgovci v Brodzanoch* v týždenníku *Tempo*. V rámci prednáškovej činnosti boli prednesené príspevky: *Od medzivojnových Šimonovian k súčasnému mestu* (O. Kvasnicová), *Baťovská podnikateľská filozofia* (Z. Rybka), *50 rokov organizovanej kultúry a osvetovej činnosti v meste Topoľčany* (H. Grežďová), *História tlačiarne Hermana Hertzku v Bánovciach nad Bebravou* (O. Kvasnicová), *Tlačiareň v Krásne* (H. Grežďová). Členovia krúžku sa podieľali na príprave výstavy *Už Turek ide...* v máji 2005 v Tribečskom múzeu v Topoľčanoch (735 návštevníkov) a sprievodného animačného podujatia *Pod tureckým stanom* v dňoch 9. – 27. mája 2005 pre 135 účastníkov z radov školskej mládeže. Na dobrej úrovni bola v minulom roku aj spolupráca členov krúžku s tlačou, so Slovenským rozhlasom a Slovenskou televíziou.

Značnú aktivitu v uplynulom roku vykazoval aj Spolok banskobystrických historikov (predseda R. Kožiak), ktorý sa v roku 2005 sústredil na prípravu vedeckej konferencie so zahraničnou účasťou pri príležitosti 750. výročia udelenia mestských privilégií Banskej Bystrici. Konferencia sa konala 27. – 28. septembra 2005 a zúčastnilo sa na nej 50 aktívnych historikov. Z konferencie sa v súčasnosti pripravuje zborník príspevkov. Druhou oblasťou spolkového činnosti bolo už tradičné organizovanie prednášok najmä pre študentov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Prednášky boli zamerané na prezentáciu aktuálnych poznatkov k dejinám mesta. Ako prednášatelia sa prezentovali pracovníci historických pracovísk v Banskej Bystrici: *Praveké a včasnოსlovenské osídlenie Banskej Bystrice* (M. Mácelová), *Mesto Banská Bystrica v stredoveku a ranom novoveku* (H. Lisková), *K historiografii venovanej dejinám Banskej Bystrice* (I. Nagy), *Osídlenie banskobystrického regiónu v novoveku* (O. Tomeček). Na uvedenom cykle prednášok sa zúčastnili aj učitelia dejepisu a žiaci banskobystrických základných a stredných škôl.

Klub trenčianskych historikov (predseda M. Šišmiš st.) patril aj v uplynulom období k najaktívnejším súčasťam SHS. Svoju činnosť nasmeroval do dvoch základných oblastí: vlastivedné semináre a prednášková činnosť. Podieľal sa na vlastivednom seminári k *190. výročiu narodenia L. Štúra* v Uhrovci, ktorý bol spojený s bohatým kultúrnym programom a veľkou účasťou predovšetkým mládeže. V rámci prednáškovej činnosti odzneli príspevky: *Z dejín lekárnictva v Trenčíne* (V. Morišová), *Orientalistika na Slovensku* (V. Krupa), *Vznik a vývoj priezvisk na Slovensku* (M. Majtán), *Ján Branislav Mičátek, rodák z Malých Stankoviec, dolnozemskej kultúrny dejateľ a organizátor spolkovej činnosti* (M. Šišmiš), *M. R. Štefánik a štefánikovské atribúty v Trenčíne* (I. Veliký), *Život a dielo Janka Jesenského (so vzťahom k Novému Mestu a Považiu)* (M. Gáfrík). J. Karlík v rámci *Roka L. Štúra* prednášal v Bánovciach nad Bebravou, Trenčíne, Zemianskom Podhradí a Lubine. M. Šišmiš bol odborným garantom celoslovenských osláv L. Štúra a prípravou regionálnej monografie *Z dejín Chocholnej-Velčíc*. Klub úzko spolupracoval s miestnymi spolkami, cirkevnými organizáciami, kultúrnymi a školskými inštitúciami. Zlepšila sa aj spolupráca s masmédiami (*Trenčianske noviny*, Trenčianska televízia, *Info* – informačné noviny mesta Trenčína). Bohatá tiež bola publikačná činnosť členov klubu v regionálnej tlači (*Beckovské noviny*, *Info*, *Farské listy*, *Trenčiansky evanjelik* a iné). V štádiu príprav sú dve miestne monografie (*Beckov*, *Trenčianske Stankovce*).

Spíšský dejepisný spolok, ktorý je pridruženým kolektívnym členom SHS, nás podľa svojich možností informoval o svojich podujatiach a zapojil sa do spolupráce so Sekciou pre dejiny miest.

Výbor SHS sa na svojich zasadaniach venoval aj ďalším otázkam: išlo predovšetkým o problematiku dotácie z Rady vedeckých spoločností Predsedníctva SAV (79 000 Sk), ktorými sa nám čiastočne podarilo finančne zabezpečiť väčšinu našich podujatí. Dôležitou súčasťou rokovani bola otázka organizačného a obsahového zabezpečenia XIII. zjazdu a Valného zhromaždenia SHS, ktorý sa uskutoční v dňoch 25. – 27. apríla 2006 v Banskej Bystrici. Výbor sa rozhodol, že z prostriedkov, ktoré má k dispozícii, uhradí účastníkom ubytovanie. Z účastníckych poplatkov sa pokrývajú náklady spojené s organizáciou zjazdu a vydaním zjazdových materiálov. Výber členských príspevkov (41 905 Sk) sa realizoval na primeranej úrovni a tiež z nich sa financovali aktivity SHS. Napriek tomu, že členský príspevok je skutočne symbolický, časť členov našej spoločnosti tejto otázke naďalej nevenuje pozornosť.

Výbor SHS s potešením konštatuje, že záujem o členstvo v spoločnosti naďalej trvá. V minulom roku sme prijali 7 nových členov. V súčasnosti má Slovenská historická spoločnosť 322 členov. Výbor vyradil z evidencie členov, ktorí viac ako päť rokov neplatili členské príspevky. S veľkým zármutkom sme prijali správy o úmrtí troch našich členov.

V. Čičaj

Autori čísla:

Prof. Roman Holec, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Šafárikovo námestie, Bratislava; Mgr. Julianna Holotová-Szinek, Le Centre de Recherche sur l' Extrême – Orient de Paris Sorbone (CREOPS), 1 rue Victor Cousin, Paris; Mgr. Anna Fundárková, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava; Mgr. Martin Holák, Ústav politických vied SAV, Dúbravská cesta, Bratislava; PhDr. Miroslav Londák, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava; PhDr. Daniela Dvořáková, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava; PhDr. Vladimír Segeš, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, Bratislava.